

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

KUR'AN'DA KÜFRÜN KARŞITI OLARAK ŞÜKÜR

Bilal GÜNDÜZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Prof. Dr. Yusuf IŞICIK

Konya-2011

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Bilal GÜNDÜZ

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Bilal Gündüz tarafından hazırlanan **Kur'an'da Küfrün Karşısı Olarak Şükür** başlıklı bu çalışma/...../..... tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Yusuf Işıcık

Başkan

İmza

Üye

İmza

Üye

İmza

ÖNSÖZ

İlk insandan itibaren âdemoğlu ikilem içerisinde bir seçim, bir tercih yapma durumunda kalmış ve kendisini bir imtihan içinde bulmuştur. İman - küfür, itaat - isyan, hak - batıl, şükür - nankörlük, ahiret - dünya v.b. ikilemler, insanın önüne bir seçenek olarak bırakılmış ve bir tercih yapması istenmiştir. Bizleri yaratan Rabbimizin iradesi bizleri imtihan etmek ve iyilerle kötülerini birbirinden ayırarak herkese hak ettiğinin karşılığını vermektir. Fakat şu da bir gerçektir ki, Allah (cc), hiçbir kulunun ahirette kötü bir akıbetle karşılaşmasını istememektedir. Buna yönelik olarak da tarih boyunca tüm kavim ve milletlere uyarıcı ve doğru yolu gösterici peygamberler göndermiştir.

Bizlere de Muhammed (s.a.v.) ve onunla birlikte Kur'an-ı Kerim'i bir uyarıcı olarak göndermiş, hidayeti bunların ışığıyla ve rehberliğiyle bulabileceğimizi öğütlemiştir. Kur'an, kıyamete kadar tüm insanlığın rehberi olacak bir kitaptır. Onun rehberliği insanın onu anlayabildiği ve yaşantısına aktarabildiği kadardır. Kur'an'ın her konuda insanlara söyleyebileceği bir şeyleri vardır. Ayrıca onun her söylediği şeyde kesinlikle bir fayda gizlidir. Bu açıdan Kur'an'ın iman ve küfürle ilgili, şükür ve nankörlükle ilgili anlatımları da bizler için önem arz etmektedir. Kur'an doğruyu gösterdiği gibi yanlış da göstermiş, hakkı tavsiye ettiği gibi batıldan sakındırmış, imandan bahsettiği kadar küfürden, şükürden bahsettiği kadar da nankörlükten bahsetmiştir.

Kur'an baştan sona kadar iman ve küfrü karşılaştırmalı olarak işler ve muhataplarına taraflarını belirlemeleri için birçok örneklik ortaya koyar. İman tarafında başta Allah'ın, peygamberlerin sonra da iyi insanların olduğunu küfür tarafında da şeytanın başkanlığında azgınlık ve zulümde öncü insanların varlığını gözler önüne serer. Aynı şekilde şükür ve nankörlüğü, bahsetmiş olduğu sayısız nimetlere karşılık gösterilen iki zıt tavır olarak anlatır. Nimet ve ihsanlara karşı şükürün gerekliliğini insanlara göstermeyi amaçlayan Kur'an-ı Kerim, peygamberlerin ve mü'minlerin şüküründen bahsederken kâfirlerin de nankörlüğünü gözler önüne serer, akıbetlerini de gösterir.

Kur'an'ın şükürü anlatırken kullandığı dairenin genişliği çok büyük olduğu için Kur'an'a göre şükürü işlerken ahlaki eylemden imani duruşa kadar kapsamlı bir alanda değerlendirmek mümkün hatta gerekli görünmektedir. İşte bu geniş çerçeve içerisinde şükürün yanına imanı alarak küfrün karşısına koymak mümkün olmaktadır. Şükürün Arapçadaki kullanım alanına baktığımızda ise, yine küfrün karşılığı olabilecek alanları bulmak mümkün olmaktadır. Çünkü küfrün hem lugavi hem de Kur'an'daki kullanım alanı ve içerdiği manalar buna elvermektedir.

Küfrün de Kur'an'daki kullanım alanı çok geniştir. Bu alan içerisinde nimete karşı gösterilen gerekli ve olumlu tavır anlamını taşıyan şükre karşılık gelebileceği alanları bulmak mümkündür. Biz de hem şükürü hem de küfrü, Arap dili, Kur'an ve tefsir ana ekseninde inceleyerek aralarındaki zıtlığı göstermeye çalıştık.

Birinci bölümün ilk kısmında şükür kavramını incelerken bu kavramın lügat ve ıstılah manalarının yanı sıra Kur'an'da, hadislerde ve tasavvufta, bu kavram ve türevlerine yüklenen anlamları aktarmaya çalıştık. Ayrıca şükürle aynı kökten olan ve Allah'ın isimleri olarak kullanılan, “Şakir” ve “Şekur” kavramlarına da değindik.

Yine şükürün çeşitlerini incelerken, şükürün yapılışı, yapıldığı varlık ve şükürü yapan açısından şükürün çeşitlerini ortaya koymaya çalıştık. Bu şekilde şükür çeşitlerini her yönüyle ortaya koymayı ve Allah, insan ve diğer varlıklar arasındaki karşılıklı şükürleşmeye tüm yönleriyle değinmeyi amaçladık.

Şükürle anlam yakınlığı bulunan kavramlardan iman, hamd, dua, zikir ve ibadet kavramlarını incelerken de asıl konumuz olan şükür- küfür karşılaştırmasına yardımcı olacak şekilde, şükür kavramını küfür kavramının içerdiği manalara zıtlık arz edebilecek yönleriyle bu kavramlara yaklaştırmaya çalıştık.

Birinci bölümün ikinci kısmında ise; şükürle karşılaştıracığımız küfür kavramını, küfürle aynı kökten türeyen diğer kavramları, küfür çeşitlerini ve küfürle ilgili gördüğümüz ve incelenmesinin faydalı olacağını düşündüğümüz inkâr, nankörlük, dalalet, şirk ve nifak kavramlarını Kur'an ekseninde ele almaya gayret ettik.

İkinci bölümde ise; hem anlam açısından hem sebepler ve sonuçlar açısından hem de örnekler bağlamında, şükür- küfür karşılaştırması yaparak bu iki kavram

arasındaki zıtlık ilişkisini ortaya koymaya çalıştık. Bu bağlamda hem şükürün hem de küfrün sebep ve sonuçlarını araştırdık. Geçmiş kavimlerin şükürsüzlük örneklerini, Peygamberlerin de şükür örneklerini, Kur'an ışığında ele alarak bir başka yönden şükür-küfür karşıtlığına dikkat çekmek istedik.

Önemi büyük, kapsamı geniş olan bu konuya açılan küçük bir pencere olmasını ümit ettiğimiz, kusur ve eksiklikten hali olmayan bu çalışmanın ilim deryasında bir damla olmasını Cenab-ı Allah'tan temenni ediyor, başta danışman hocam Prof. Dr. Yusuf Işıcık olmak üzere, üzerimde emeği bulunan tüm hocalarıma şükranlarımı sunuyorum.

Bilal GÜNDÜZ

Konya, 2011

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Bilal GÜNDÜZ	Numarası:084244011008
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Tefsir	
	Danışmanı	Prof. Dr. Yusuf İŞİCİK	
	Tezin Adı	Kur'an'da Küfrün Karşıtı Olarak Şükür	

ÖZET

Kur'an-ı Kerim'e baktığımızda, kâinatın, insanların ve tüm varlıkların yaratılmasının en mühim neticelerinden birisinin şükür olduğunu, insanoğlu olarak bizim, verilmiş bir şükür sözünün sonucu olduğumuzu ve ta yaratılışımızdan itibaren varlığımızın ve tüm sahip olduklarımızın Allah'ın bir nimeti olduğunu ve bunun da yine şükür gerektirdiğini anlarız. Şükür, Allah'ın insana bahşettiği sayısız nimetin etkisinin insanın dilinde itiraf, şükür sözcükleri ve övgü olarak, kalbinde muhabbet, saygı ve iman olarak, organlarında da itaat, boyun eğme ve ibadet olarak ortaya çıkmasıdır. Bir başka deyişle şükür, nimete muhatap olan insanın, kavli, fiili ve kalbi olarak nimetin karşılığını vermeye çalışmasıdır.

Küfürün de, bir şeyin üzerini örtmeden, nimetlere karşı yapılan nankörlüğe, inanılması gerken şeylere inanmamaktan şirk, nifak ve inkâra kadar imanın karşısında bulunan tüm kavramları içine alan bir anlam dairesi vardır.

Şükür-küfür karşıtlığı kendilerine yüklenen manalara göre farklılık arz etmektedir. Şükür, iman manasıyla, nimetlere şükür manasıyla, nimeti açığa çıkarma manasıyla küfrün zıddı olurken, küfür de inkâr manasıyla, nankörlük manasıyla ve bir şeyi örtme, gizleme manasıyla şükürün zıddı olmaktadır. Nankörlük veya kelime manasında kullanılan küfür, yaygın anlayıştaki şükürün karşıtı olurken, iman manasında kullanılan şükür, yaygın anlayıştaki küfrün karşıtı olmaktadır. Aynı şekilde lügavi olarak ta şükür ve küfür zıtlık arz etmektedir. Bu çalışmada da bu zıtlık ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Şükür, Küfür, İman, Hamd, Zikir, İnkâr, Nankörlük

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Bilal GÜNDÜZ	Numarası: 084244011008
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Tefsir	
	Danışmanı	Prof. Dr. Yusuf İŞİCIK	
	Tezin İngilizce Adı	Thankfulness In The Kur'an As A Contrary Of Denying	

SUMMARY

When we look at the Holy Kur'an we see that one of the most important results of the creation of universe, people and all beings is the thankfulness and we as humanbeings are results of given thankfulness statement and our beings and all things we have from the beginning of creation are blessings of Allah and we see again that this necessities thankfulness. Thankfulness is appearance of effect of many belessings which Allah gives to human as a confession, thankfulness and eulogy at the human tongue and as a love, respect and faith at the human heart and as an obedience, submitting and warshipping at the human organs. In the other saying thankfulness is human's working to give the contrary of belessings by his tongue, hand and heart.

For upace of denying meaning which covers many concepts from hiding a thing to ungratefulness against blessings and from denying the things should be believed to all concepts against faith like two-facedness and faithless.

Thankfulness – denying contrary seems different according to the meanings given to them. Thankfulness is the opposite of denying with its faith, thankfulness for blessings and appearing the blessings meanings. Denying is the opposite of thankfulness with its denying and hiding a thing meanings. Ungratefulness or denying which is being used in dictionary meaning is the opposite of thankfulness which is beins used widespread. On the other side thankfulness which is being used as a faith meaning is the opposite of denying which is being used widespread. In the same way thankfulness and denying are opposites of each other in the language.

KeyWords: Thankfulness, Denying, Faith, Thank, Mention, Deny, Ungratefulness.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	v
ÖZET	viii
SUMMARY	ix
İÇİNDEKİLER	x
KISALTMALAR	xiii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

A. ŞÜKÜR, ŞÜKÜR ÇEŞİTLERİ VE ŞÜKÜRLE İLGİLİ KAVRAMLAR

1.1. Şükür Kavramı	4
1.1.1. Lügat ve İstılah Manaları	4
1.1.2. Kur'an-ı Kerim'de Şükür Kavramı	8
1.1.3. Hadislerde Şükür Kavramı	11
1.1.4. Tasavvufta Şükür Kavramı	14
1.1.5. Allah'ın İsimleri Olarak “Şâkir” ve “Şekûr” Kavramları	17
1.2. Şükür Çeşitleri	21
1.2.1. Şükrün Yapılışı Açısından Çeşitleri	21
1.2.1.1. Kalple Yapılan Şükür (Kalbî Şükür)	21
1.2.1.2. Dil İle Yapılan Şükür (Sözlü Şükür)	25
1.2.1.3. Bedenle Yapılan Şükür (Fiili Şükür)	27
1.2.2. Şükrün Yapıldığı Varlık Açısından Çeşitleri	31
1.2.2.1. Allah'a (cc) Karşı Yapılan Şükür	31
1.2.2.2. İnsanlara Karşı Yapılan Şükür (Teşekkür)	32
1.2.2.3. Diğer Varlıklara Karşı Yapılan Şükür (Görev ve Sorumluluk)	34
1.2.3. Şükrün, Onu Yapan Varlık Açısından Çeşitleri	37
1.2.3.1. Allah'ın (cc) Şükrü	37
1.2.3.2. İnsanların Şükrü	39
1.2.3.3. Diğer Varlıkların Şükrü	42
1.3. Şükürle İlgili Kavramlar	44
1.3.1. İman Kavramı	45

1.3.2. Hamd Kavramı.....	48
1.3.3. Dua Kavramı.....	54
1.3.4. Zikir Kavramı.....	57
1.3.5. İbadet Kavramı.....	61
B. KÜFÜR, KÜFÜR ÇEŞİTLERİ VE KÜFÜRLE İLGİLİ KAVRAMLAR	
2.1. Küfür Kavramı.....	65
2.2. K-f-r Kökünden Türeyen Diğer Kavramlar.....	68
2.2.1. Kefûr Kavramı	69
2.2.2. Küfûr Kavramı	71
2.2.3. Keffâr Kavramı	72
2.2.4. Küffâr Kavramı	73
2.2.5. Kâfir Kavramı	73
2.3. Küfür Çeşitleri	78
2.4. Küfürle İlgili Kavramlar.....	82
2.4.1. İnkâr Kavramı	82
2.4.2. Nankörlük Kavramı.....	84
2.4.3. Dalâlet Kavramı	87
2.4.4. Şirk Kavramı.....	91
2.4.5. Nifak Kavramı.....	95

İKİNCİ BÖLÜM

ŞÜKÜR - KÜFÜR KARŞILAŞTIRMASI

2.1. Anlam Açısından Şükür-Küfür Karşılaştırması.....	100
2.2. Sebepler ve Sonuçlar Açısından Şükür-Küfür Karşılaştırması	104
2.2.1. Şükrün Sebepleri	104
2.2.1.1. İman, Emir ve Sorumluluk.....	105
2.2.1.2. İnsana Bahşedilen Nimetler	106
2.2.1.2.1. Manevi Nimetler.....	108
2.2.1.2.2. Maddi Nimetler.....	115
2.2.1.2.2.1. İnsanın Yaratılışı.....	115
2.2.1.2.2.2. İnsanın Vücudundaki Nimetler.....	116
2.2.1.2.2.3. İnsanın Hayatîyetinin Devamını Sağlayan Nimetler	118
2.2.2. Şükrün Sonuçları.....	124

2.2.2.1. Dünyevi Sonuçlar	125
2.2.2.2. Uhrevi Sonuçlar.....	127
2.2.3. Küfür ve Nank�rl��n Sebepleri	128
2.2.3.1. Kibir.....	129
2.2.3.2. İnat.....	135
2.2.3.3. İsti�na	138
2.2.3.4. Şımarıklık.....	140
2.2.3.5. Ye's (�mitsizlik)	141
2.2.3.6. Kıskançlık - Haset	143
2.2.3.7. Öfke - Kin - Düşmanlık	147
2.2.3.8. Azgınlık.....	150
2.2.3.9. Korku	151
2.2.3.10. Hafife Alma - Alay Etme	153
2.2.3.11. Heva - Şehvet	160
2.2.4. Küfür ve Nank�rl��n Sonuçları.....	163
2.2.4.1. Dünyevi Sonuçlar	163
2.2.4.2. Uhrevi Sonuçlar.....	167
2.3. Örnekler Bağlamında Şükür-K�f�r Karşılaştırması	169
2.3.1. Kur'an'da Geçmiş Kavimlerin Küfür ve Ş�k�rs�zl��k �rnekleri	169
2.3.2. Kur'an'da Peygamberler ve Şükür �rnekleri	179
SONUÇ	187
KAYNAKLAR	191
ÖZGEÇMİŞ	200

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
A.Ü.E.F.Y.	: Ankara Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları
A.Ü.İ.F.D.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Ank.	: Ankara
as.	: Aleyhisselam
b.	: İbn
B.	: Basım, Baskı
Bkz./bk.	: Bakınız
Bsk.	: Baskı
cc	: Celle Celalühü
C	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİA.	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
Hz.	: Hazreti
İst.	: İstanbul
Mat.	: Matbaa
md.	: Maddesi
nşr.	: Neşreden
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallahü Aleyhi ve Sellim
sy.	: Sayı
T.D.K.	: Türk Dil Kurumu
TDVY.	: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
T.İ.B.K.Y.	: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
Thk.	: Tahkik, şerh, hazırlayan
Trc.	: Tercüme
ts.	: Tarihsiz
vb.	: Ve benzeri
Yay.	: Yayınları

GİRİŞ

Âlemleri yaratan, idare eden, tüm canlıları türlü türlü nimetlerle rızıklandıran, her şeyi biz insanlara musahhar kılan, esirgeyip bağışlayan, hesap gününün yegâne hâkimi olan Allah'a (c.c.) şükürler olsun. Peygamberlerin sonuncusu yüce peygamberimiz Hz. Muhammed'e (s.a.v.)'e salât, onun ehl-i beytine, ashabına ve bütün müminlere selam olsun!

İnsan, düşünen, akleden, duyan, hisseden, irade sahibi bir varlıktır. Kur'an da akla hitab eden, hissi canlandıran, iradeye yol gösteren ilahi bir kitaptır. Yüce Kitabımız Kur'ân-ı Kerim, insanlar için bir hidayet kaynağıdır. İndiriliş amacı da yine insanları hidâyete ulaştırmak, hakkı hak olarak gösterip insanları ona inandırmak ve batılı da yine olduğu gibi gösterip, insanları ondan uzaklaştırmaktır. Kur'ân, İslam Dininin tartışmasız en temel kaynağıdır. Dinin doğru anlaşılması ve tatbik edilmesi, bu temel kaynağın doğru anlaşılması ve yorumlanmasına bağlıdır. Kur'ân'ı doğru anlamak ve doğru yorumlamak, geleneksel hale gelen bazı yanlış yorum ve anlayışlardan uzak objektif bir yöntemle, ayetler üzerinde düşünüp, onları akıl süzgecinden geçirerek araştırmak ve Kur'ân'a genel bir bakış açısı ile bakıp ilgili ayet ve kavramı, Kur'ân bütünlüğünde ele almaya bağlıdır.

Kur'ân'ın ana konularından bir bölümünü, insan, onun davranışları, ibadeti, inancı ve kişilik özellikleri oluşturur. İnsan, Kur'ân'ın hem muhatabı, hem de temel konusudur. Dolayısıyla Kur'ân'ın doğru anlaşılıp doğru yorumlanması, büyük önem arz etmektedir. Çünkü Allah yarattığını gayet iyi bilmekte, onun özelliklerine göre kanun ve kurallar koymakta, bunu da bize İlahî kitabında anlatmaktadır.

Kur'an'ın anlaşılmasına yönelik kavram çalışmaları, Kur'an'ın anlaşılması amacıyla yapılan çalışmaların en önemlilerindendir. Çünkü her hangi bir konunun iyice anlaşılması için o konuyu teşkil eden temel kelimelerin etimolojik ve semantik anlamlarını bilmek gerekir. Kur'an sözcükleri üzerinde araştırma yapmak, sözcüklerin zaman içinde kazandıkları anlamları ya da yok olan anlamlarını tespit etmek, Kur'an-ı doğru anlamada önemli bir yer tutar.

Kur'an; seçtiği ibarelerin yapısıyla, oluşturduğu cümlelerin kurgusuyla ve bu cümlelerde geçen kavramların anlam zenginliğiyle mana incelikleri içeren bir kitaptır. Bu inceliklere vakıf olunabilmesi için ise çok ciddi ve derinlemesine araştırma yapmak gerekmektedir. Bu düşünceden hareketle Kur'an ibarelerinin derinlemesine araştırılıp en ince ayrıntısına kadar vakıf olunması hedefi güden kavram araştırmaları ve konulu tefsir çalışmaları önem arz etmekte ve günümüzde sıkça başvurulan metot olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yöntem, Kur'an'ın manasının anlaşılmasında kolaylıklar sağlamış ve sonucu müsbet manada etkileyen bir yöntem olmuştur. Bu yöntemle araştırmacılar Kur'an'da herhangi bir konu ile ilgili bütün ayetleri toplayarak, ilmi bir incelemeye tabi tutup, Kur'an'ın o konuya veya kavrama yaklaşımını ortaya koymuşlardır.

Bizim çalışmamızın konusu; Kur'ân-ı Kerim'de "şükür" kavramı ile ilgili olup, şükrün en üst mertebesi olan iman ve imanın zıddı olan küfrün karşıtı olarak, şükrün incelenmesidir. Şükrün inanca etkisi başta olmak üzere, çeşitli disiplinler ve kavramlarla olan ilişkileri ve Kur'ân'ın bu alanlara dair açıklamaları üzerinde de durulmuştur.

Şükür, Allah'ın vermiş olduğu nimetleri O'nun öngördüğü şekilde kullanmaktır. Bir başka deyişle her bir şeyin hakkı o şeyi yaratılış gayesine uygun olarak kullanmakla ödenir. İnsan ve cin dışındaki varlıklar zaten sünnetullah gereği yaratılış amaçları dışına çıkamazlar. Şuurlu bir varlık olan ve irade hürriyeti verilen insanın ise nimetler karşısında takındığı tavır, Rıza-ı İlahi dışına çıkabilmektedir. Bu bağlamda insanın, Allah'ın kendisine vermiş olduğu nimetlerin farkına varması ve o nimetler karşısında takındığı tavrı yeniden gözden geçirmesi gerekmektedir.

İnsanın her şeyi, Allah'ın bir nimeti olduğundan şükür, insanın hayatının tüm safhalarında kendini göstermelidir. Bu kadar geniş kapsamlı bir konu çok dar bir anlamda değerlendirilip sadece dil ile "elhamdülillah" "çok şükür" diyerek şükür görevi yerine getirilmiş sanılmaktadır. Halbuki Müslüman olan, sorumluluğunu yerine getiren, Allah'ın emirlerine uyan ve O'na tam anlamıyla teslim olan, ancak şükretmiş sayılabilir. Konuyu böyle değerlendirdiğimizde şükür iman, şükürsüzlük de inkâr ve küfür olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu da konunun önemini bizlere göstermektedir.

Şükür, dinin ve hayatımızın vazgeçilmez unsurudur. İslam Dininin temel kaynağı Kur'ân bu konu üzerinde ziyadesiyle durur. Bu çalışmada biz de "Ş-K-R" kökünden gelen ve çeşitli türevleriyle Kur'ân'da yer alan, başka anlamlarının yanında imanla eş anlamlı, küfrün ise karşıtı olarak sunulan, şükür olgusunu araştırmaya ve bunlarla ilgili günümüze kadar yapılmış çeşitli açıklama ve yorumları aktarmaya, Kur'ân'ın rehberliğinde yeni açılımlar yapmaya çalıştık. Ayrıca dilden tefsire, hadisten tasavvufa, psikolojiden kelâm ve felsefeye kadar çeşitli alanlarla ilişki halinde olan bu kavramın söz konusu alanlarda nasıl anlaşıldığını araştırıp, ortaya çıkan bulguları, Kur'ân'ın ışığında inceleyip konunun daha iyi anlaşılmasına gücümüz oranında katkı yapmaya gayret ettik.

Kur'an-ı Kerim'de bu konuda birçok ayet bulunmakta ve bu konu çeşitli bağlamlarda işlenmektedir. Kur'an, bizlere geçmiş kavimlerden örnekler sunmakta, onların nimetlere karşı şükürsüzlüklerini anlatmakta ve akıbetlerinin kötülüğünü haber vermektedir. Aynı şekilde önceki kavimlerden, inananlar ve peygamberlerin şükür örneklerini de bizlere sunmaktadır. Allah (cc) Kur'an'da bizlere vermiş olduğu nimetleri hatırlatarak, şükretmemizi istemekte ve nasıl şükredeceğimizi de göstermektedir. Kur'ân-ı Kerim, şükür konusunu, inanan insanların yüzleşmesi gereken bir olgu olarak görür ve inananların mutlaka şükür, gerçek anlamda yerine getirmelerini ister. Hatta şükürü bazen imanla eş anlamda zikreder.

İşte biz de bu çalışmamızda Kur'an-ı Kerim'de şükürün küfre karşıtlığını ve Kur'ân'ın bu alandaki yaklaşımlarını, ele almaya çalıştık. Böylece hem şükürün hem de küfrün ilk bakışta anlaşılandan daha geniş bir çerçevede incelenmesi ve anlaşılması gerektiğini göstermeye çalıştık.

Konunun kapsamını belirlemek açısından öncelikle şükür ve küfür kavramlarını lügat, ıstılah ve Kur'an perspektifinde semantik incelemeye tabi tuttuk. Bu bağlamda şükürün ve küfrün çeşitlerini ve bu kavramlarla anlam yakınlığı bulunan kavramları inceledik. Daha sonra da anlam, sebepler-sonuçlar ve örnekler bağlamında şükür-küfür karşılaştırması yaptık. Gayret bizden tevfik Yüce Allah'tan.

BİRİNCİ BÖLÜM

A. ŞÜKÜR, ŞÜKÜR ÇEŞİTLERİ VE ŞÜKÜRLE İLGİLİ KAVRAMLAR

1.1. Şükür Kavramı

1.1.1. Lügat ve İstilah Manaları

Arapça bir kelime olan şükür, ş-k-r kökünden masdar olup Kur'an-ı Kerim'in temel kavramlarından biridir. Bu kavram çeşitli türevleriyle Kur'an'da 75 yerde geçmektedir. 29 yerde isim 46 yerde fiil olarak geçip, isimler kimi yerde Allah'a kimi yerde insanlara nisbet edilmektedir. Fiiller ise çok çeşitli bağlamlarda gelip 12 tanesi insanlara doğrudan veya dolaylı şekilde şükür emir ve tavsiye etmektedir¹. Şükür bazılarına göre de k-ş-r kökünden kalb yoluyla türemiştir².

Şükür kavramı sözlükte; ihsanı bilmek, yaymak, onu verene hamdetmek,³ iyilik edenin ve nimet verenin kadrini ve kıymetini bilip bunu izhar etmek yaymak⁴, yaptığı iyilikten dolayı kişiyi övmek⁵, nimete karşı iyilik yapmak⁶, Tanrı'ya duyulan minneti dile getirmek, mutlu bir olay ve durumdan ve yapılan bir iyilikten duyulan hoşnutluğu bildirmek⁷ anlamlarına gelmektedir.

Ayrıca şükür, verilen nimetin karşılığını ödemek, nimet vereni mükâfatlandırmak⁸, iyiliği iyilikle karşılamak, görülen iyiliğe karşı memnunluk ve minnettarlık⁹, ihsanı bilip neşreylemek¹⁰ yani, Muhsin ve Mün'im'in lutfettiği nimet

¹ Bkz. Abdülbaki, Muhammed Fuad, *el-Mucemü'l-Müfrehes*, Daru'l-Mariye, Beyrut, 2002, s. 624; Ebu Şakra, Usame Kamil, *Delilü'l-Mevzuat*, Beyrut, 2001, s. 949; Naif, Muhammed Maruf, *el-Mu'cemü'l-Müfrehes*, Der'un-Nefais, Beyrut, 2000, s. 94,95,314.

² Firuzâbâdî, Muhammed b. Yakub, *Besairu Zevi't -Temyiz*, Mektebetü'l-Alemiyye, Beyrut, c.III, s. 334.

³ Halil b. Ahmed, Ferâhîdî, *Kitâbü'l-Ayn Mu'cemün Lüğaviyyün Tüراسيyyün*, (tertib: Dr. Davud Sellum vd.) Mektebetü Lübnan, Beyrut, 2004, s. 419.

⁴ Zebidi, Muhammed Murtaza, *Tacu'l-Arus bi Şerhi'l-Kamus*, Mısır,III, 312.

⁵ el-Cevheri, İsmail b. Hammad, *es-Sıhah*, Daru'l-Kitabi'l-Arabi, Kahire, 1956, II, 702.

⁶ Cürcani, Seyyid Şerif, *et-Ta'rifat*, İstanbul, h.1300, s. 128.

⁷ Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, Ankara, 1998, s. 2103.

⁸ Maturidî, Ebu Mansur Muhammed es-Semerkindî, *Te'vilatu Ehli's-Sünne*, thk. Fatıma Yusuf el-Hıyemî, Beyrut, 2001, III, 9, IV, 146.

⁹ Develioğlu, Ferid, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ank., 1986, s. 1202.

¹⁰ İbn Sîde, Ebu'l-Hasen Ali b. İsmail el-Mursî, *el-Muhkem ve'l-Muhîdu'l-A'zam*, (thk: Dr. Abdulhamid Hendâvî) Daru'l-Kütübi'l-İlmi, Beyrut, 2000, VI, 680.

ve ihsanın kadir ve kıymetini bilip insanlara anlatmak, mün'imi methetmek ve yüceltmekten ibarettir¹¹. Şükür nankörlüğün zıddı, küfranın mukabilidir.¹²

İstılahe manada şükür; Allah'ın (cc) nimetinin etkisinin kulun dilinde itiraf ve övgü olarak, kalbinde şahitlik ve muhabbet olarak, organlarında da itaat ve boyun eğme olarak ortaya çıkmasıdır. Bunun ilk yolu nimeti tanımaktır. Kul nimeti tanıdığı zaman nimetin sahibini de tanır. O'nu tanıyınca O'nu sevmeye ve O'nun hoşlanacağı şeyleri yapmaya niyet eder. Bu da insanı imana götürür. İmanın başı şükretmek ise küfrün başlangıcı örtmek ve inkâr etmektir. İşte bunun için Allah (cc) Kur'an'da iman ve İslamı şükür diye ifade etmektedir¹³.

Şükür, bir anlamda kulun kendisini şükretmekten aciz görmesi, bunca nimete karşı tam manasıyla şükredemeyeceğini itiraf etmesidir. Şükür, kişinin nefsinin bir asalak gibi görmesi, nimete ehil görmemesi, kendi kesbiyle bu nimetleri kazanamayacağını idrak etmesidir. Şükür, nimeti görmeyip mün'imi görmektir. Şükür, mevcut nimeti korumak, fazlaştırmak, elde olmayan nimeti elde etmeye yönelik eylemdir¹⁴. Şükür, Allah'ın verdiği nimetle Allah'a isyan etmemektir. Her türlü nimetin tek ve gerçek sahibinin Allah (cc) olduğunun şuuruna varmak ve bunu saygıyla ifade etmektir. Şükür, nimeti onu verene nisbet etmektir. İnsanın, şükre Allah'ın değil kendisinin ihtiyacı olduğu şuuruyla Allah'a (cc) memnuniyet ve minnettarlığını izhar etmesi ve onu övmekten lezzet duymasısıdır. Şükür de bir nimettir, hatta nimetten de üstündür. Çünkü nimet fani, şükür bakidir¹⁵.

Gazali şükürün tarifini yaparken üç durum üzerinde durur. Bunlar; ilim, hal ve ameldir. Birincisi ilimdir. Yani, nimetin bize verilen şey olduğunu, nimet verilenin bizler, nimet verenin de Allah (cc) olduğunu bilmektir. İkincisi haldir. Bu da marifetten sonraki huzurdur ve nimeti verene karşı sevgi besleme ve saygılı olma halidir. Üçüncüsü ise amel etmektir ki bu amel kalp, dil ve azalarla olur¹⁶.

Dolayısıyla şükür, insanın nimeti, mün'imi ve kendisini tanıması, nimeti verene kalben saygı duyması, sözlü ve fiili olarak da karşılık vermesidir. Bedeni,

¹¹ İbn Manzur, Cemalüddin Muhammed, *Lisanü'l Arab*, Beyrut, ts. s. 423.

¹² Asım Efendi, *Kamus Tercümesi*, Cemal Efendi Matbaası, İst., 1886, II, 446.

¹³ İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan* (çev. Süleyman Ateş), Yeni Ufuk Yay., İst. ts., s. 28,29.

¹⁴ Bkz. Firuzâbâdî, *Besair*, III, 338.

¹⁵ Nevirî, Şihabüddin Ahmed b. Abdülvehhab, *Nihayetü'l-Erab fi Funûnihi'l-Edeb*, III, 248.

¹⁶ Gazâlî, Muhammed b. Muhammed Ebu Hamid, *İhya'ü Ulumi'd-Din*, Beyrut 1989, IV, 157-162.

Allah'ın yasaklarından korumak ve emirlerine uygun işletmektir. Gözleri harama bakmaktan korumak, kulağı çirkin şeyleri dinlemekten korumak, dili kötü sözlerden korumak, ellerin harama uzanmaması, ayakların kötüye gitmemesi, tüm bu azaların şükrünü eda etmektir. Şükür mü'minin en önemli vasıflarındandır. İnanan sahip olduğu her şeyin Allah'ın (cc) ikramı olduğunu, Allah'ın yardımı olmadan elindekilere sahip olamayacağını bilir, gururlanmaz, şıarmaz ve kimseye zulmetmez. Şükür, hakka ittibadır, boyun eğmedir, itaattir, kulluktur. Şükür, saygının göstergesi, ahlakın ve fitratın gereği, acziyetin ifadesidir.

Şükür, “İnsana bahşedilen duygu, düşünce, aza ve cevahihi yaratılış gayeleri istikametinde kullanmak” şeklinde tanımlamak mümkündür ki, şükür, kalple, lisanla ifa edilebileceği gibi bütün unsurlarla da yerine getirilebilir¹⁷.

Şükür nimeti izhâr etmek olduğu gibi aynı zamanda nimette bir artma ve çoğalmayı ifade eder. Arap dilinde, şiddetli yağmur yağdığı zaman “iştekeratü's sema”, meme sütüle dolduğunda “iştekeratü'd daru”, bir ağaç filizlendiği zaman “şekîratü's şeceratü” denilir. Az yiyen ve tasarruflu olan hayvana da “şekur” denir. Gerek sözlük gerekse Allah'ın emrettiği şükürün anlamını düşündüğümüzde hepsinin ziyade ve artma anlamlarında olduğunu görürüz. Zaten şükür bir anlamda nimetin artmasını istemektir¹⁸.

Şükürün yararı, onu yapanadır. Şükür, insana hem bu dünyada menfaat sağlar hem de insanın Allah (cc) katındaki değerini yükseltir. Nitekim Allah (cc) “*Her kim şükrederse kendi iyiliği için şükretmiş olur. Kim de nankörlük yaparsa bilsin ki Rabbinin hiçbir şeye ihtiyacı yoktur ve O kerem sahibidir*”¹⁹ demiştir. Yine Kur'an-ı kerim'in birçok ayetinde; Allah'a şükreden, elindeki her türlü nimet ve imkânları, maddi ve manevi değerleri, sadece Allah'ın ihsanı olarak bilen, bundan dolayı Rabbine minnet ve şükran borcu olduğunu kabul eden, her zaman Allah'ı hamd, sena

¹⁷ Gülen, M.Fethullah, *Kalbin Zümrüt Tepeleri I*, Nil Yay., İzmir, 2001, s. 135.

¹⁸ El-İsfahâni, Rağıb Ebu'l-Huseyn, *el-Müfredat fî Garibi'l-Kur'an*, thk. Seyid Geylani, Beyrut, ts., s. 176.

¹⁹ Neml, 27/140

ve övgüyle anıp yücelten, O'na kulluk borcunu yerine getirmeye çalışan insanları Allah'ın övdüğü, onlara verdiği nimetleri artırma vadinde bulunduğu görülür²⁰.

İnsanın şükürü, Allah'ın yoluna uymaktır. Allah'ın yolu, insanın düşüncesini, davranışını ve hareketini yönlendirecektir. Yani insanın Allah'a şükürü, sadece dil ile teşekkürden ibaret değildir. İnsanın, davranışlarını hidayet noktasında değiştirmesidir. Böyle bir değişim insan hayatında meydana gelmezse Allah'ın lütuf ve nimeti kendisinde artmış olmayacaktır. Şükürün nimeti artırması demek; hidayet, muvaffakiyet, iç huzur ve ilahi himayenin artması demektir²¹.

Şükür, yüce makamların en yücesidir. Tasavvufta en yüksek mertebe olan ubudiyet ve mahbubiyet mertebesinin dört esassından en büyük esası şükürdür²². Kur'an-ı Kerim şükür yaratılışın neticesi olarak gösterdiği gibi kâinat da bu âlemin yaratılışının en mühim neticesinin şükür olduğunu göstermektedir. Çünkü kâinata dikkat edilse görülür ki; kâinatın teşkilatı şükür netice verecek bir surette her bir şey bir derece şükre bakıyor ve ona yöneliyor. Güya şu yaratılış ağacının en mühim meyvesi şükürdür. Ve şu kâinat fabrikasının çıkardığı mahsulâtın en değerlisi şükürdür²³.

Tüm bu tanımlamalardan anlaşılıyor ki, şükürün en küçük noktadan en büyük daireye, en değersizden en değerliye çok geniş bir yelpazede anlaşılması mümkündür. Kimseye ve hiçbir şeye muhtaç olmadan, tüm nimetlerden müstağni bir yaşam sürmesi mümkün olmayan insanın, kendine yapılan iyilik ve bağışlara karşı gösterdiği tüm sözlü, fiili ve hissi tepkilerin olumlu olanları şükürü ifade etmektedir. İnsan kendisine yapılan ihsanı bilir, anlar ve onu izhar ederek anlatır. Acziyetini itiraf eder, nimetlere layık olmadığını gösterir. Kalbinde bir şükran ve minnet duygusu hisseder. Eğer şükürü Allah'a (cc) yapıyorsa onun bahsetmiş olduğu her şeyi gayeleri doğrultusunda kullanır. Rabbine itaat eder, ibadet eder, iman eder. Böylece şükretmiş, kendini temizlemiş²⁴, üzerindeki nimeti ziyadeleştirmiş, içsel huzura ermiş, görevini yerine getirmiş, dünya ve ahiret saadetine ulaşmış olur.

²⁰ Bkz. Al-i İmran, 3/143-144, İbrahim, 14/7, Zümer, 39/7

²¹ el-Behiy, Muhammed, *Min Me'fahimi'l-Kur'an fi'l Akide ve's-Süluk*, Mısır, 1973, s. 172.

²² Nursi, Said, *Mektubat*, Ensar Neşriyat, İst., 1992, s. 367.

²³ Nursi, *Mektubat*, s. 364.

²⁴ eş-Şevkânî, Ali b. Muhammed, *Fethu'l-Kadir*, Dar-u İbn Hazm, Beyrut, 2000, s. 149.

1.1.2. Kur'an-ı Kerim'de Şükür Kavramı

Şükür kavramı Kur'an-ı Kerim'de değişik kalıplarda yetmişbeş ayette geçmektedir. Bunlardan 4 tanesi mazi fiil, 35 tanesi muzari fiil, 7 tanesi emir fiil olmak üzere 46 tanesi fiil olarak kullanılmakta, 14 ism-i fail, 3 masdar, 2 ism-i mef'ul, 10 tane de mübalağalı ism-i fail olmak üzere 29 tanesi de isim olarak kullanılmaktadır²⁵.

Şükür kavramı ve türevlerinin Kur'an-ı Kerim'de geçtiği sayılar ve “ş-k-r” kökünden türeyen kavramlar ve özellikleri aşağıdaki tablolarda gösterilmiştir.

Kur'an'da Şükür Kavramı	
Fiil olarak : 46	İsim olarak: 29
Mazi: 4	İsm-i fail: 14
Muzari: 35	Mübalağalı ism-i fail: 10
Emir: 7	İsm-i mef'ul: 2
	Masdar: 3

Ş-k-r Kökünden Türeyen Kavramlar ve Sayıları	
Şükr: 1	- Masdar olarak kullanılmakta ve şükür emredilmekte.
Şükûr: 2	- İkisinde de karşılık manasında kullanılmakta.
Şâkir: 14	- 4 tekil (bunlardan ikisi Allah'a, ikisi insana nispet edilmekte); Allah'a nispet edildiği yerlerde Alîm ismiyle birlikte kullanılmakta. - 10 çoğul (hepsi insanlar için kullanılmakta)
Şekûr:10	(dördü Allah'a, altısı insana nispet edilmekte) Ğafur, Halim ve Sabbâr isimleriyle birlikte kullanılmakta.

Kur'an'da şükrün mazi kalıbıyla kullanıldığı yerlerde kelime lügat anlamında kullanılmakta ve insanlara nisbet edilmektedir. Mesela Neml Suresinde: “Şükreden

²⁵ Bkz. Abdülbaki, Muhammed Fuad, *el-Mu'cemü'l-Müfehres*, Daru'l-Hadis, Kahire, 2001, s. 474-475.

(شكر) ancak kendisi için şükretmiş olur, nankörlük edene gelince o bilsin ki, Rabbinin hiçbir şeye ihtiyacı yoktur, O çok kerem sahibidir.”²⁶ İbrahim Suresinde: “Hatırlayın ki Rabbiniz size: Eğer şükrederseniz (شكرتم) elbette size (nimetimi) artıracam”²⁷ buyrulmaktadır.

Muzari kalıbında kullanıldığı yerlerde ise: daha çok ayet sonlarında “umulur ki şükredersiniz”, “şükretmeniz için”, “ne kadar az şükrediyorsunuz”, “şükretmiyorlar” gibi kalıplarda gelmektedir. Maide Suresinde: “Allah size ayetlerini açıklıyor. Umulur ki şükredersiniz”²⁸. Araf Suresinde: “Doğrusu biz sizi yeryüzüne yerleştirdik ve orada size geçim vasıtaları verdik. Ne kadar da az şükrediyorsunuz”²⁹ şeklinde geçmektedir.

Şükür kelimesinin emir kalıbıyla geldiği yerlerde de bazen Allah’a (cc) bazen de nimetlere şükür emredilmektedir. Mesela, Bakara Suresinde: “O halde beni anın ki ben de sizi anayım bana şükredin (واشكروا) sakın nankörlük etmeyin”³⁰. Nahl Suresinde: “Artık Allah’ın size verdiği rızıkta helal ve temiz olarak yeyin, eğer (gerçekten) yalnız Allah’a ibadet ediyorsanız O’nun nimetine şükredin”³¹ şeklinde kullanılmaktadır.

Kur’an-ı Kerim’de şükür kavramının ism-i fail olarak kullanıldığı yerlere baktığımızda: (شاکر) kelimesinin bazen Allah’a bazen peygambere bazen de insana nisbeti görülmektedir. (شاکرون - شاکرين) şeklinde çoğul olarak geldiği yerlerde ise nisbet, Peygamberlere ve insanlara yapılmaktadır. “Kim gönülden iyilik yaparsa karşılığını görür. Doğrusu Allah şükürün karşılığını verendir ve bilendir”³² ayetinde Allah’a (cc), “Şüphesiz biz ona doğru yolu gösterdik, ister şükredici olsun ister nankör”³³ ayetinde insana, “(Allah) Ey Musa dedi: Ben sana verdiğim peygamberlikle ve sözlerimle seni insanlar üzerine seçkin kıldım. Sana verdiğimi al ve şükredenlerden ol”³⁴ ayetinde ise peygambere nisbet vardır.

²⁶ Neml, 27/40

²⁷ İbrahim, 14/7

²⁸ Maide, 5/89

²⁹ Araf, 7/10

³⁰ Bakara, 2/152

³¹ Nahl, 16/114

³² Bakara, 2/158

³³ İnsan, 76/3

³⁴ Araf, 7/144

Mübalağalı ism-i fail kalıbında ise (شَكُور) kelimesi kullanılmaktadır. Bu kelime de bazen Allah’a bazen insana nisbet edilmektedir. “*Andolsun ki Musa’yı mucizelerimizle gönderdik. Ona şöyle dedik; kavmini karanlıklardan aydınlığa çıkar. Onlara Allah’ın (felaket) günlerini hatırlat. Şüphe yok ki bunda çok sabırlı ve çok şükreden herkes için ibretler vardır*”³⁵ ayetinde olduğu gibi. Aynı zamanda “*şâkir*” iyiliğe, güzel hale ve varlığa şükreden anlamında, “*şekûr*” ise, kulun şükürden aciz olduğunu idrak etmesi veya kulun bütün gücünü, takatini, inanarak ve kabul ederek diliyle ve kalbiyle şükre harcaması anlamına gelmektedir³⁶. Böyle bir şükür zor olduğu için Cenab-ı Allah “*şekûr*” kalıbını kullanarak “*Ey Davud ailesi şükredin. Kullarımdan şükreden azdır*”³⁷ buyurmuştur. Bir başka tanıma göre “*şâkir*” elinde mevcut olan nimete şükredendir. “*şekûr*” ise elinde mevcut olmayan nimete şükredendir³⁸. Yani “*şekur*”, sadece nimet karşısında değil sıkıntı ve bela karşısında da itaatle şükrünü ifade eden kimsedir.

Kur’an-ı Kerim’de şükür, çok çeşitli şekillerde işlenmiştir. Bazen Allah’ın (cc) büyüklüğü, kudreti, insanlara olan ihsanı, akla hitab eden ayetleri açıklanmış ve insanlardan Allah’a karşı şükretmeleri istenmiştir. Bazen insanlara bahşedilen nimetler sayılmış, bu nimetlere karşı şükür istenmiştir. Bazen peygamberlerin şükründen örnekler verilmiş, bu peygamberlerin kavimlerinin küfürleri ve nankörlükleri anlatılmıştır. Bazen de şükredenlere verilecek mükâfatlar sayılmış, şükredenler övülmüş, şükretmeyenler yerilmiş ve akıbetleri hatırlatılmıştır.

Kur’an’da şükür kimi yerde insanlara teşekkür, kimi yerde nimetlere şükür, kimi yerde Allah’a şükür, kimi yerde ibadet, kimi yerde itaat, kimi yerde de iman bağlamında ele alınmış ve şükrün kapsamının genişliği Kur’an’ın tümüne bakıldığında gözler önüne serilmiştir.

Tüm bu anlatımlarla Kur’an-ı Kerim, şükrün, insanlığın ve kulluğun gereği olduğunu, Allah-insan, insan-insan ve insan-diğer mahlûkat arasındaki ilişkilerde şükrün ne kadar önemli bir yer işgal ettiğini muhataplarına göstermektedir.

³⁵ İbrahim, 14/5

³⁶ Kuşeyri, Ebu’l-Kasım Abdülkerim b. Hevazin, *er-Risaletü’l-Kuşeyriyye fî İlmi Tasavvuf*, (haz. Süleyman Uludağ), Dergah Yay., İst., 1991, s. 315.

³⁷ Sebe, 34/13

³⁸ İbn. Kayyım, el-Cevziyye, , *Sabredenler ve Şükredenler*, (Trc. Zeynelabidin Tatlıoğlu), İst., 1989, s. 176.

1.1.3. Hadislerde Şükür Kavramı

Allah'ın (cc) Resul olarak seçtiği, kendisini en güzel bir şekilde eğittiği ve Kur'an'ın bir uygulayıcısı kıldığı Peygamberimiz (s.a.v)'in Kur'an'ın önemle üzerinde durduğu şükür, hayatında en güzel şekilde uygulayan birisi olması muhakkaktır. Çünkü Hz. Aişe (r.a.)'ın ifadesiyle onun ahlakı Kur'an'dır³⁹. Hz. Peygamber'in hayatının her alanında ve anında şükür anlayışıyla karşılaşmaktayız. Onun hayatına ve sözlerine baktığımızda her açıdan olduğu gibi şükür konusunda da bir model şahsiyet ve örneklik karşımıza çıkmaktadır. Zaten Kur'an-ı Kerim'de *“Andolsun ki, Resulullah'ta sizin için, Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı uman ve Allah'ı çok anan kimseler için en güzel bir örnek vardır”*⁴⁰ buyrulmuştur.

Ziyad (r.a.) şöyle demiştir. *“Ben Muğire'den işittim şöyle diyordu: “Peygamber (s.a.v.) (gece) namaz kılmak için ayağı yahut iki baldırı şişinceye kadar ayakta dururdu. Kendisine: “Niçin böyle meşakkatle ibadet yapıyorsun” denilirdi de, Peygamber (s.a.v.) “ben şükreden bir kul olmayayım mı?” diye cevap verirdi”*⁴¹. İşte Peygamberimiz bizlere böyle örnek olmuştur.

Peygamberimiz şükre ne kadar iştiaklı olduğunu, onu ne kadar arzuladığını dualarında da göstermektedir. O, şükür için Allah'tan yardım istiyor ve böylece insanın tek başına şükretmekten aciz olduğunu da bizlere gösteriyordu. İbn Abbas (r.a.) dedi ki: *“Rasulullah (s.a.v.) dua eder ve şöyle derdi: “Rabbim bana yardım et, aleyhime yardım etme, bana zafer ver aleyhime zafer verme. İşleri lehime çevir, aleyhime tertip kurma. Bena hidayet et ve hidayeti bana kolaylaştır. Üzerime saldırana karşı bana yardım et. Ey Rabbim! Beni sana çok şükreden, seni çok zikreden kıl!”*⁴² Yine Peygamberimiz(s.a.v.): *“Allahım, seni anmam, sana şükredebilmem ve sana ibadetlerin en güzeliyle yönelebilmem için bana yardım et!”*⁴³ demiştir.

Şeddat b. Evs(r.a.)'ten rivayet edildiğine göre Rasulullah(s.a.v.), namazlarında şöyle derdi: *“Allah'ım senden işlerde sebata, doğruluğa ve kemale karşı gayret*

³⁹ Müslim, “Müsafirun”, 139.

⁴⁰ Ahzab, 33/21

⁴¹ Buhari, “Teheccüd”, 6; Müslim, “Sıfatü'l-Münafıkun”, 79-81; Tirmizi, “Salat”, 87.

⁴² Tirmizi, “Dua”, 113

⁴³ Nesai, “Sehv”, 60.

istiyorum. Senden nimetlerine şükür, sana güzel ibadet etme gücü vermeni istiyorum.”⁴⁴

Ayrıca Peygamberimiz(s.a.v.), tüm nimetlere insanların dikkatini çekmiş ve bunlara karşı şükredilmesi gerektiği üzerinde durmuştur. Resulullah(s.a.v.): *“Kim sabaha erdiği zaman: ‘Allah’ım benimle veya mahlûkatından herhangi biriyle hangi nimet sabaha ermişse bu sendendir. Sen birsin, ortağın yoktur hamdler sanadır, şükür sanadır” derse, o günkü şükür borcunu ödemiş olur. Kim de aynı şeyleri akşama erince söylerse o da o geceki şükür borcunu eda eder*”⁴⁵ buyurmuştur. Peygamberimiz(s.a.v.), yine bize verilen nimetleri hatırlatarak: *“İnsanın her bir eklemi için her Allah’ın günü bir sadaka vermesi gerekir*”⁴⁶ buyurmuşlardır.

Bu nimetlerin şükrünün onları ikrar ve izhar etmekle başladığını gösteren sözlerinde Peygamberimiz(s.a.v.): *“Allah’ın in’am ve ihsanını ikrar şükür, onun terki ise küfürdür*”⁴⁷. Yine Peygamberimiz(s.a.v.) zamanında halk yağmura kavuşmuş, bunun üzerine Resulullah (s.a.v.): *“İnsanlardan bazıları şükrederek, bazıları küfrederek sabahladı. Bazıları: Bu Allah’ın rahmetidir dediler. Bazıları da gerçekten şu ve şu yıldızın gösterdiği doğru çıktı dediler*”⁴⁸ buyurmuşlardır. Yani bir olayı veya bir nimeti Allah’a (cc) nisbeti şükür, Allah’tan başkasına nisbeti küfür saymışlardır. Bir başka hadiste Peygamberimiz (s.a.v.): *“Allah bir kuluna nimet verince kulunun üstünde o nimetin izini görmek ister*”⁴⁹ buyurmuştur. Görülüyor ki nimetin şükrü onu ikrar ve izhar etmektir. Yani nimetin Allah’tan geldiğini anlamak, bunu tasdik etmek ve bu inancımızı söz, fiil ve duygularımızla göstermektir.

Peygamberimizden öğreniyoruz ki; şükrün göstergelerinden biri de secdedir. Çünkü o sevinçli bir hadisyle veya sürur veren bir olayla karşılaşınca Allah’a şükretmek için secde ederdi⁵⁰. Ve yine Rasulullah (s.a.v.) Sad suresinde secde etmiş

⁴⁴ Tirmizi, “Dua”, 23; Nesai, “Sehv”, 61.

⁴⁵ Ebu Davud, “Edeb”, 110.

⁴⁶ Buhari, “Sulh”, 11, “Cihad” 72; Müslim, “Zekat”, 56.

⁴⁷ Ahmed b. Hanbel, IV, 258-375.

⁴⁸ Müslim, “İman”, 126.

⁴⁹ Tirmizi, “Edeb”, 54 (Burada nimetin izinden kasıt şükürdür)

⁵⁰ Ebu Davud, “Cihad”, 174; Tirmizi, “Siyer”, 25.

ve şöyle buyurmuştur: “*Davud (a.s.) tevbe olmak üzere secde etmişti. Biz de şükür olarak secde ederiz*”⁵¹.

Hadislere göre mü'min bu dünya hayatının her noktasında yaşantısına dikkat etmek zorundadır. Mü'minin ahlakı Kur'an ahlakı olmalı, karşısına çıkan her ne olursa olsun onu, mü'min gibi karşılamalı ve tüm adımlarını ona göre atmalıdır. Mesela, Peygamberimiz (s.a.v.): “*Allah'a hamdederek başlanmayan her önemli iş bereketsizdir*” buyurmuşlardır. Hamdle başlanan işin sonucu ne olursa olsun hamdle biter. Zira Peygamberimiz: “*Mü'minin işine şaşarım. Gerçekten onun bütün işleri hayırdır. Bu mü'minden başka hiçbir kimsede yoktur. Kendisine varlık isabet ederse şükreder, bu onun için hayır olur. Darlık isabet ederse sabreder, bu da onun için hayır olur*”⁵² demiştir. Yine Hz. Peygamber: “*Kim bir musibete uğrayınca sabreder, nimet verilince şükreder, kendisine zulmedilince affeder ve kendisi zulmedince istiğfar ederse....*” Buyurunca ashabin, “*onun hali nedir?*” sorusuna “*işte onlar korkudan emin olmuş ve hidayete ulaşmış kimselerdir*”⁵³ cevabını vermiştir.

Görüldüğü gibi Peygamberimiz(s.a.v.) hayrı-şerri, zararlıy-faydalıyı hep iyi görmüş, iyi karşılamış ve bize de bunu tavsiye etmiştir. Hatta “*Allah hayrını dilediği kişiyi sıkıntıya sokar*”⁵⁴ buyurmuştur. Kendisine gelen sıkıntıları böyle karşılamıştır. İnsan, fıtratı gereği kötüyü istemez, kendisine zarar dokunmasını arzu etmez. Hep iyiyi ister, nimet ister, zenginlik ister. Şerre, kötülüğe, zarara ve mutsuzluğa razı olmak akıl kârı değildir. Fakat zarardan kaçınıp iyiliği isterken de ölçülü olmalıyız. Hz. Peygamber'in öğretisine göre şükredemeyeceğimiz iyiliğe karşı çok da iştiaklı olmamalıyız. Bu konuda Peygamberimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Meryem oğlu İsa şöyle derdi: “Ey İsrailoğulları: Saf su için, karada biten yeşil sebzeleri ve arpa ekmeğini yiyin. Buğday ekmeğinden sakının. Çünkü siz onun şükrünü yerine getiremezsiniz*”⁵⁵.

Hadislerde karşılaştığımız bir başka konu da insanlara karşı yapılan teşekkürdür. Peygamberimiz (s.a.v.) insanlar arası ilişkilere büyük önem vermiştir.

⁵¹ Nesai, “İftitah”, 48.

⁵² Müslim, “Zühd”, 64.

⁵³ İbn Mace, “Edeb”, 55.

⁵⁴ Buhari, “Merdâ”, 1.

⁵⁵ Malik b.Enes, *Muvatta*, “Sıfat-ı Nebi”, 27.

Zaten dinin namaz, zekât, selamlaşma, akraba ve komşu ile ilgili hükümleri hep toplum yapısını güçlendirmeyi amaçlamıştır. Bu konuda Peygamberimiz(s.a.v.) insanlara teşekkürü Allah’a yapılan şükre bağlamış ve: *“İnsanlara şükr (teşekkür) etmeyen Allah’a şükretmez”*⁵⁶ buyurmuştur.

Zikrettiğimiz tüm bu hadis-i şeriflerden anlaşıldığı gibi Peygamberimiz(s.a.v.) şükre çok önem vermiş, iman ve ibadetten, insanlara teşekkürü kadar geniş bir çerçevede şükürü değerlendirmiştir. Bu bahsi yine Peygamberimizin şükre ne kadar değer verdiğini gösteren bir hadis-i şerifle bitirelim: Hz. Ömer ve Sevban (r.a.)’ın: *“Hangi maldan servet edinelim ey Allah’ın Rasulü?”* sorusuna Peygamberimiz(s.a.v.): *“Siz zikreden dil ile şükreden bir kalbe sahip olunuz”*⁵⁷ cevabını vermiştir.

1.1.4. Tasavvufta Şükür Kavramı

Tüm insanlığa yaşantısıyla örnek olan Peygamberimiz(s.a.v.), ömrü boyunca zâhidane bir hayat yaşamış, dünyaya değer vermemiş, elde ettiklerini infak etmiş, sıkıntılara sabretmiş, bulunduğu hiçbir durumdan şikâyet etmemiş, her durum karşısında şükürünü sürdürmüştür. Peygamberimizin dünyaya bakış açısını şu hadis-i şerif gayet güzel bir şekilde anlatmaktadır. Resulullah(s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *“Kimin himmet ve kaygısı dünya olursa Allah onun işini dağıtır, fakirliğini gözünün önüne koyar. O kimseye nasibinden fazla dünyalık verilmez. Niyet ve himmeti ahiret olanın işini Allah toplar ve gönlüne zenginlik verir. O arkasını dönse de dünya ona gelir”*⁵⁸.

Sahabe de aynı şekilde dünyaya tamah etmemişler, zenginleri infakta yarışmış, şükretmiş, fakirleri de tevekkülle, sabırla, hatta şükürle zorlukları göğüslemişlerdir. Bunun en güzel örneği Ashab-ı Suffe’dir. İaşeleri Peygambere ait olan bu aşk ve ilim ehli insanlar, hayatlarını dine vakfetmiş, yokluğa ve açlığa peygamber sevgisiyle sabretmiş, Allah aşkıyla şükretmişlerdir.

⁵⁶ Tirmizi, “Birr”, 35; Ebu Davud, “Edeb”, 11.

⁵⁷ Ahmed b.Hanbel, V, 278; Tirmizi, “Tefsiru’s Sure”, 9; İbn Mace, “Nikâh”, 5.

⁵⁸ İbn Mace, “Zühd”, 5.

Tasavvuf ehlinde olan Râbiatü'l-Adeviyye'nin⁵⁹ sabaha kadar namaz kılıp sabahleyin Süfyan'ın; bunu bize nasib eden Allah'a şükredelim demesine karşılık “öyleyse bugün oruç tutalım” demesi, tasavvuf ehlinin şükre bakış açısını göstermektedir. Nitekim mutasavvıflar şükürün rıza makamından daha yüce bir makam olduğunu, şükürün rızayı ve daha fazlasını içine aldığını söylemişlerdir⁶⁰.

Mutasavvıflar nezdinde de şükürün, çok geniş yelpazede bir karşılığı vardır. Nimete şükürden, fena fillaha kadar şükürün dereceleri vardır. Mesela İbrahim b. Edhem⁶¹ kendisine “Allah (cc): dua edin kabul edeyim⁶² buyuruyor, fakat bazen dualarımız kabul olmuyor” diyen birisine “Allah'ı biliyor ona itaat etmiyoruz, Rasulünü tanıyor sünnetine uymuyoruz, Kur'an okuyor onunla amel etmiyoruz. Allah'ın verdiği nimetleri yiyor şükretmiyoruz, inananlar için cennetin hazırlandığını biliyor ona talip olmuyoruz...”⁶³ diye cevap vermiştir. Burada şükürün nimete karşı yapılan şey olduğunu görüyoruz.

Hakiki şükürün takva olduğunu, yani Allah'ın kullarına emrettiği tüm ibadetler olduğunu⁶⁴ söyleyenler olduğu gibi, avâmın şükürü: mün'imden gelen nimeti görür, ihsanından dolayı onu över, o nimetin gereğini yerine getirir, nimeti ikrar ve itiraf eder. Havassın şükürü ise: Nimetin durumunu görmez, önce mun'imi görür.⁶⁵ diyenler de vardır.

Mutasavvıfların şükre bakışlarını gösterme açısından yaptıkları bazı tanımlamalara değinecek olursak: Mesela Harraz⁶⁶: “Şükür, nimeti vereni tanımak ve

⁵⁹ Rabiâtü'l-Adeviyye (ks) velî hanımlardan biridir. Künyesi Ümmü'l-Hayr'dır. 94-95/716-718 yıllarında Basra'da doğmuş, 135/752 tarihinde Kudüs'te vefat etmiştir. Rabia, büyük velîlerden Süfyan-ı Sevrî, Hasan-ı Basrî gibi zâtlarla aynı devirde yaşamıştır. (Bkz. Hülya Küçük, Semih Ceyhan, DİA. “Rabia el-Adeviyye” md. XXXIV, 381-382.)

⁶⁰ Firuzâbâdi, *Besair*, s.335.

⁶¹ İbrâhim b. Edhem, Tâbiîn'in meşhûr âlimlerinden ve evliyânın büyüklerindendir. 96/714' te Belh şehrinde doğup, 161/778'de Şam'da vefât etmiştir. İsmi, İbrâhim b. Edhem b. Mansûr, künyesi Ebû İshâk'tır. Nesebi hazret-i Ömer'e dayanır. Babası Edhem, Belh şehri pâdişâhıdır. (Bkz. Reşat Öngören, DİA. “İbrâhim b. Edhem” md. XXI, 293-294.)

⁶² Ğafir, 40/60

⁶³ Attar, İbrahim Feridüddin, *Tezkiretü'l-Evliya* (trc.Süleyman Uludağ), Erdem Yay., İst., 1991, s.159.

⁶⁴ Bkz. Azime, Salih, *el-Mustalahatu'l-Kur'aniyye*, Beyrut, 1994, s. 240.

⁶⁵ Azime, *el-Mustalahat*, s. 242,

⁶⁶ Ebû Saîd el-Harrâz, Bağdat'ın büyük velîlerindendir. Dokuzuncu yüzyılda yaşamıştır. İsmi Ahmed, künyesi Ebû Saîd olup, Harrâz lakabıyla meşhur olmuştur. Tasavvufta ona tâbi olanların mensub olduğu yola Harrâziye denmiştir. Doğum tarihi bilinmemektedir. Bağdat'ta doğmuştur. 227/890 senesinde orada vefât etti. Kabri Bağdat'tadır.(Bkz. Mehmet Demirci, DİA. “Ebu Said el-Harraz” md. X, 222.)

onun nimet ve ihsanını ikrar etmektir”.⁶⁷ Demiştir. Rûveym b. Ahmed⁶⁸: “Şükür, şükretmek için bedenın bütün gücünü sarfetmektir”⁶⁹ demiştir.

Kuşeyrî⁷⁰, meşhur mutasavvıfların şükür hakkındaki sözlerini topladığını söyleyerek şükür hakkında şunları söylemiştir: “Şakir vardır mevcut olana şükreder. Şakir vardır mevcut olmayana şükreder. Şakir vardır faydalı olana şükreder, şakir vardır zararlı olana da şükreder. Şakir vardır ihsana ve iyiliğe şükreder, şakir vardır belaya da şükreder”. Mutasavvıfların şükürle ilgili görüşlerini de şöyle sıralamıştır: “Şükür, nefsinı nimete ehil görmemendir”. “Şükür, nimeti değil mün’imi görmektir”. “Herkesin şükrü yiyecek ve elbiseye, havassın şükrü de manadan kalbine varid olanadır”. “Şükür, Allah’ın nimetlerinden günaha götüren bir şeyi istememektir”.⁷¹

Mutasavvıflar dille ve bedenle yapılan şükrü dikkate almışlar, dille şükrü, hayatlarının ayrılmaz bir parçası yapmak için virdler edinmişler ve kendilerine mahsus zikir çeşitleri geliştirmişlerdir. Bedenî şükürde ise; ibadetlere büyük önem vermişler, farzların yanında nafil olarak da namaz ve oruç gibi ibadetlere ağırlık vermişlerdir. Ayrıca bedenî şükrün bir başka çeşidi olan haramlardan uzuvları koruma hususunda da oldukça titiz davranmışlardır. Fakat mutasavvıflar kalbî şükre ayrı bir önem vermişler ve rabıtayı da bir nevi şükür olarak görmüşlerdir. Örneğin Hâkim et-Tirmizî⁷², şükrü; “Kalbini, nimet veren zata bağlamandır”⁷³ diye tarif etmiştir.

⁶⁷ Kelâbâzi, Ebu Bekir Muhammed, *Doğuş Devrinde Tasavvuf*, (haz. Süleyman Uludağ), Dergah Yay., İst., 1992, s. 150.

⁶⁸ Rûveym b. Ahmed, Bağdat velilerinden olup künyesi Ebu Muhammed’dir. Cüneyd-i Bağdadi ve Ebu Said el-Harraz’ın çağdaşı ve arkadaşısıdır. Doğum tarihi tam olarak bilinmemektedir. 303/915 tarihinde Bağdat’ta vefat etmiştir. (Bkz. Salih Çift, DİA. “Rûveym b. Ahmed” md. XXXV, 273.)

⁶⁹ Kuşeyrî, *er-Risale*, s. 315.

⁷⁰ Kuşeyrî, fıkıh, tefsir, hadis ve kelâm âlimi ve tasavvuf ehlidir. Asıl adı Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdülmelik b. Talhâ b. Muhammed Nişâbûrî’dir. Kuşeyrî diye meşhur olmuştur. Kuşeyrî, 986 / 376 senesinde Türkmenistan sınırında bulunan İran’ın Kûşan nâhiyesinde doğmuş, 1072 / 465 yılında Nişâbûr’da vefât etmiştir. (Bkz. Süleyman Uludağ, DİA. “Kuşeyrî” md. XXVI, 473-474.)

⁷¹ Bkz. Azime, *el-Mustalahat*, s. 241.

⁷² Hakîm et-Tirmizî, Tirmiz’de doğup büyümüş olmasından dolayı “et-Tirmizî” nisbesiyle meşhur olmuştur. Künyesi Ebû Abdullah’tır. Doğum ve vefatı hakkında kesin bir bilgi olmamakla beraber, 210/825 yılından hemen sonra doğup 320/932 senesinde veya biraz öncesinde vefat etmiş olabileceği söylenebilir. (Bkz. Abdulfettah Abdullah Bereke, DİA. “Hakîm et-Tirmizî” md. XV, 197-198.)

⁷³ Cami, Molla Nureddin, Abdurrahman b. Ahmed, *Nefehatü’l-Üns min Hadarâti’l-Kuds*, (sad. Abdülkadir Akçipek), Sağlam Kitabevi, İst., 1981, s. 306.

Tasavvufta şükür, ubudiyet ve mahbubiyet tarikinin dört esasından en üstünüdür⁷⁴. Şükür makamı, rıza⁷⁵, sabır, tevekkül, inabe⁷⁶, tevazu⁷⁷, sevgi, huşu⁷⁸ ve reca⁷⁹ makamlarını içine alır. Bütün bu makamlar, şükür makamının içinde toplanmıştır. Tasavvuftaki bazı makamlar bazılarını içine alır. Şükür makamı ise imanın tüm makamlarını içine almaktadır ve şükür, iman etmenin zorunlu bir sonucu olmaktadır⁸⁰.

1.1.5. Allah'ın İsimleri Olarak “Şâkir” ve “Şekûr” Kavramları

Allah (cc) Kur'an-ı Kerim'de kendisini bazen kendine has isim ve sıfatlarla nitelemiş, bazen de insanlarda da bulunan sıfatlarla nitelemiştir. Bu ikinci kısma baktığımızda bunun birçok örneğini görürüz ki, bunlardan ikisi “şâkir” ve “şekûr” kavramlarıdır.

Kur'an-ı Kerim'de iki yerde Allah (cc) kendisini “Şâkir” olarak⁸¹, dört yerde de “Şekûr” olarak nitelemiştir⁸². Aynı şekilde insanları da hem “şâkir”,⁸³ hem de “şekûr”⁸⁴ olarak nitelediği yerler bulunmaktadır.

Kur'an'da sürekli Allah'ın insanlara yaptığı iyilikler vurgulanır. Kendisine verilen bütün değerli ikramlar karşılığında insandan beklenen Allah'a karşı itaatkâr olması ve derin bir şükran hissi beslemesidir. Bu dünya hayatında insanın karşılaştığı tüm güzel şeyler, hayatını sürdürebilmesi için gerekli olan her şey, insana bahşedilmiş birer nimettir. İşte bütün bu nimetlere karşı şükür görevi insana verilmiştir. Allah(cc)'ın da insanların bu şükrüne, kendine has bir şükürle karşılık

⁷⁴ Nursi, *Mektubat*, s. 367.

⁷⁵ Rıza: Kalbin Allah'ın hükümleri ile sükûn bulması, Allah'ın kendisi için razı olduğuna ve tercih ettiğine muvafakat etmesi ve hiçbir şeyden şikâyetçi olmamasıdır. Bkz: Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, Dergah Yay., 2003, s. 277. Ayrıca Bkz: Erginli, Zafer vd., *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kalem Yay. İst., 2006, s. 800.

⁷⁶ İnabe: Tevbe ve evbe ile aynı anlamdadır. Kulun günahlardan pişman olup dönmesidir. Bkz: Erginli, *a.g.e.*, s. 1089.

⁷⁷ Tevazu: Hakka teslim olmak, insanlara şefkatle ve yumuşak davranmaktır. Bkz: Uludağ, *a.g.e.*, s. 235; Erginli, *a.g.e.*, s. 1067.

⁷⁸ Huşu: Hakka boyun eğmektir. Kalbin Allah huzurunda büyük bir himmetle çarpmasıdır. Bkz: Uludağ, *a.g.e.*, s. 233; Erginli, *a.g.e.*, s. 392.

⁷⁹ Reca: İlerde husule gelecek olan, arzu edilen bir şeye karşı kalbin duyduğu ilgidir. Bkz: Uludağ, *a.g.e.*, s. 222; Erginli, *a.g.e.*, s. 335.

⁸⁰ Şatana, İlker, *eş-Şükri lillahi*, Yeni Dünya Yay., İst., 1999, s. 26-28.

⁸¹ Bkz. Bakara, 2/158; Nisa, 4/147

⁸² Bkz. Fatır, 35/30,34; Şûra, 42/23; Teğabün, 64/17

⁸³ Bkz. Nahl, 16/121; İnsan, 76/3

⁸⁴ Bkz. İbrahim, 14/5; Lokman, 31/31; Sebe, 34/13,19; Şura, 42/33

vermesi, O'nun bir özelliği olarak Kur'an-ı Kerim'de anlatılmıştır. Bu karşılıklı şükürleşme, Allah ile insanlar arasında görülen olumlu tüm ilişkileri içine alabilecek ölçüde geniştir. İnsanın tüm iyilik ve ibadetlerini şükür, bunlara karşılık Allah'ın ihsanının bütünü de O'nun şükürü olarak görebiliriz.

Allah (cc) Bakara suresinde: “...Her kim de gönlünden koparak bir hayır işlerse şüphesiz Allah “Şakir”dir (iyiliğin karşılığını verir) ve her şeyi bilir”⁸⁵ buyurmaktadır. Seyyid Kutup diyor ki: “Bu ifade aslında Allah o iyilikten hoşnut olur, onu sevapla ödüllendirir anlamlarına gelmektedir. Fakat müteşekkîr olur deyimi bu somut anlam üzerine meltem rüzgârlarının ılık soluğunu, eksiksiz ilahi hoşnutluğun serinletici müjdesini üfler. İfade bu olağanüstü tatlılığı ile insana, kulun rabbine karşı takınmakla görevli olduğu nezaketini düşündürür. Öyle ya mademki Allah, hayır işleyen kuluna şükrediyor, teşekkür ediyor. Kul rabbine olan şükür ve hamd borcunu ödemek için acaba ne yapmalıdır?”⁸⁶

Mevdudi Nisa Suresi 147. ayetin tefsirinde “şâkir” kelimesini açıklarken diyor ki: “Arapça ‘da “şakir” kelimesi Allah kastedildiğinde Allah'ın kulun hizmetlerini kabul ettiği anlamına gelir. Kullar kastedildiğinde ise; kulun, verdiği nimetler karşılığında Allah'a şükrettiği anlamına gelir. Allah, kullarının kendi yolunda yaptığı hizmetlerin nitelik ve niceliğini çok iyi bilir ve hepsine hakkı olan karşılığı verir, hatta onların hak ettiğinin kat kat karşılığını da verir. Ayrıca Allah(cc), kullarının hizmette yaptıkları kusurları görmezden gelme konusunda çok halim ve affedicidir”⁸⁷.

Allah (cc) kendisini “Şekûr” olarak da vasıflandırmıştır. “Eğer Allah'a güzel bir borç verecek olursanız, onu sizin için kat kat artırır ve sizi bağışlar. Allah “Şekûr”dur (şükürü kabul edip çok ihsan eden) Halim'dir”⁸⁸. Kendini bu şekilde vasıflamakla kullarına olan cömertliğini, yaptıkları ibadetlere karşılık verdiğini anlatmaktadır. Yine kendisini “Şâkir” ve “Şekûr” diye vasıflandırmakla şükredenlere karşı sevgisini ve onların üstünlüğünü göstermektedir⁸⁹.

⁸⁵ Bakara, 2/158

⁸⁶ Kutup, Seyyid, *Fi Zılâli'l-Kur'an*, I. 312-313, Ayrıca bkz. Bakara 158.

⁸⁷ Mevdudi, Ebu'l A'la, *Tefhimü'l-Kur'an*, (trc.Heyet), İnsan Yay., İst., 2001, I, 422.

⁸⁸ Teğabün, 64/17

⁸⁹ Firuzabâdî, *Besair*, s. 335,336.

Allah'ın isimlerinden “Şekûr” demek: Yanında, kulların az olan amelleri artan, mükâfatları katlanandır. Allah'ın kullarına şükrü, onları bağışlamasıdır⁹⁰. Allah'ın şükrü güzel övgü ve karşılık vermesidir.⁹¹ Allah'ın “Şekûr” olarak övülmesinin manası, muhtemelen yaratıkları O'na itaat etmeye teşvik etmektir. Bu itaat, ister az ister çok olsun; ta ki insanlar amelin çoğunu yapmak kendilerine ağır geldiğinde azını küçümseyerek terk etmesinler⁹². Çünkü Şekûr olan Allah az olan amele çok mükâfat verir. O mükâfatı da kat kat artırır.

İnsanlar az veya çok iyilik yapmak için ne kadar çaba sarfederlerse Allah da onlara daha fazla iyilik nasib eder. Onların tüm iyi niyetlerine rağmen birtakım noksanları olsa bile Allah onları görmezlikten gelir. Onlar az veya çok, sermaye olarak ne kadar iyi amel getirirlerse, Allah onu artırır⁹³. Bu yüce Allah'ın bir lütfudur. O, kullarına karşı şükrederken insanların birbirlerine karşı teşekkürü gibi veya Allah'a karşı olan azıcık teşekkürleri gibi değil, ölçüsüz, hesapsız şükreder, ihsan eder, bağışlar. “Kim bir iyilik işlerse onun sevabını fazlasıyla veririz. Şüphesiz Allah bağışlayan ve şükrün karşılığını verendir”⁹⁴. “Allah onların mükâfatlarını tam öder ve şükrün fazlasını da verir. Şüphesiz O çok bağışlayan, şükrün karşılığını da bol verendir”⁹⁵ ayetleri bu gerçeği göstermektedir.

Mevdudî, İsrâ Suresi 19. ayeti açıklarken Allah'ın şükrünü, memnuniyeti olarak açıklamıştır. Ayette: “Sizin çalışmanızdan, yaptıklarınızdan Allah memnundur” denilmektedir. Buradaki çalışmadan kasıt, bir kulun hayatta yerine getirdiği bütün amellerdir. Bu dünyada yapılmakta olan bütün insan eylemleri, sa'y olarak tanımlanır. Bu ayette geçen “meşkûr” olmak ise; bu eylemlerin Allah'ın yanında güzel görülmesidir. Eğer bu şükrü bir kul ederse, o, Allah'ın bir nimetine karşılık şükreder. Ama eğer Allah kulu üzerine şükrederse demek ki Allah o kulun yaptıklarından memnundur⁹⁶.

⁹⁰ İbnü'l-Esir, Mecdû'd-Din Ebu's-Sâdât, *en-Nihaye fî Garibi'l-Hadis ve'l-Eser*, Dar-u İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire, 1963, II, 493.

⁹¹ İbn Sîde, *a.g.e.*, VI, 681.

⁹² Beyhaki, Ebu Bekr Ahmed, *el-Esma ve's-Sıfat*, Daru'l-İhya, Beyrut, ts. s. 70,71.

⁹³ Mevdudî, *Tefhim*, V, 278; Bkz. Şura, 42/23.

⁹⁴ Şura, 42/23

⁹⁵ Fatır, 35/30

⁹⁶ Mevdudî, *Tefhim*, III, 101; Bkz. İsrâ, 17/19.

Bazı Mutezile imamları Allah'ı “Şekûr” vasfıyla anmayı mecaz sayar ve derler ki: “Allah kendisine itaat edenlerin taatlerinden dolayı mükâfatlarını verdiği için tevessüan bunu şükür saymıştır. Çünkü hakikatte şükür nimet verenin nimetini itiraf etmektir. Hamd şükür değil, zemmin zıddıdır. Şükür ise nankörlüğün, nimeti örtüp gizlemenin zıddıdır⁹⁷. Dolayısıyla Allah'a (cc) bu tür sıfatları yakıştırmak uygun düşmez. Bunun için Kur'an'ın bu anlatımını Mutezile mecaz olarak açıklamıştır.

“Şâkir” ve “Şekûr” kavramlarının insanlar için de kullanıldığını söylemiştik. Şekur kavramı, insanlar için kullanıldığında; çok şükreden, bütün gücünü şükretmeye harcayan, kalbi, dili ve diğer organları ile hem itikat hem itiraf, hem çalışmakla ve çoğu zaman da şükür ile meşgul olan kimsedir. Şekur, şükürden kendini aciz gören kimsedir. Şakir, bağış ve ihsana şükreden, şekur ise belaya da şükredendir. Şakir, verilince şükreden, şekur ise verilmeden şükreden kimsedir. Şakir, faydası dokunana şükrederken, şekur engel olana da şükreder⁹⁸. Allah'ın (cc) kula şükretmesi ise; kulun yaptığı itaatı kabul etmesidir⁹⁹.

Allah (cc) Kur'an-ı Kerim'de zikretmiş olduğu sıfat ve isimleri aracılığıyla bizlere nasıl davranacağını açıklamakta, özelliklerimizin ve eksikliklerimizin neler olduğunu da yine bize göstermektedir. Bazı vasıfları kendine nisbet etmekle bizlere, erdeme, güzele ve iyiye nasıl ve hangi yollarla ulaşabileceğimizi göstermektedir. Bir şeyin en yüksek mertebesini kendisinde göstermekle, insanlara güçleri nisbetinde o yüksek mertebeye bakıp ondan ilham alarak ve o doğrultuda bir hayat sürmelerini öğütlemektedir.

İnsan için yüce hedefler hep vardır. İnsanın ufku ileriye dönük hep açıktır. Belki de Allah'(cc)ın kendisini bu şekilde isimlendirmesinin sebebi, insan o hedefe bakarak hep çalışsın, gayret etsin, Allah'ın sevdiği ve hoşnut olduğu niteliklere sahip olarak O'na kavuşsun iradesidir. Şekera kökünden türeyen kavramların sayıları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

⁹⁷ el-Eş'ari, Ebu'l-Hasen, *Makalâtü'l-İslamiyyin*, (nşr. Helmut Ritter), Wierbaden, 1980, s. 536.

⁹⁸ Cürcani, *et-Tarîfât*, s. 128; Kuşeyri, *er-Risale*, s. 174,175; Firuzâbâdî, *Besair*, s. 337.

⁹⁹ Cürcani, *et-Tarîfât*, s. 128; Kuşeyri, *er-Risale*, s. 174.

1.2. Şükür Çeşitleri

Şükürün değişik açılardan birçok çeşidi vardır ve şükür çeşitlerini değişik başlıklar altında incelemek mümkündür. Nitekim şükür, değişik çalışmalarda çeşitli sınıflamalara tabi tutularak incelenmiştir. Biz de bu çalışmamızda şükür, önce yapılışı bakımından sonra onu yapan bakımından sonra da kendisine şükredilen bakımından ele alacağız. Ayrıca bu başlıkların her birini de alt dallara ayırıp inceleyeceğiz.

1.2.1. Şükürün Yapılışı Açısından Çeşitleri

Şükürün anlam alanı çok geniş olduğu gibi yapılış çeşitleri de çok farklılık arz etmektedir. O kadar ki; varlıkların her hareket çeşidinde şükürün yapılış şekillerine birer örnek çıkarmak mümkündür. Fakat bu çeşitleri incelemek için belirli başlıklar altında toplamak zorunludur. Onun için biz de tüm bu şükürün yapılış çeşitlerini içinde toplayabilecek şekilde kapsamı geniş olan şu üç başlık altında bu çeşitleri incelemeyi uygun gördük:

1.2.1.1. Kalple Yapılan Şükür (Kalbî Şükür)

Allah (cc) Kur'an-ı Kerim'de *"Allah, sizi annelerinizin karnından hiçbir şey bilmez olduğunuz halde çıkardı. Size iştme duygusu, gözler ve kalpler verdi ki, şükredesiniz"*¹⁰⁰ buyurmaktadır. Yine Kur'an'da şükür emredilmiş ve ifa vasıtaları gösterilmiştir. Ayetlerde bu vasıtaların kalb, düşünce, dil ve diğer bazı azalar olduğunu görmekteyiz. Bu azaların kendileri hem birer nimet hem de şükre vasıtadırlar¹⁰¹.

Kur'an bizlere kalbin bir öğüt alma aracı¹⁰², anlama aracı¹⁰³ olduğundan, takvasından¹⁰⁴, hidayet verilen bir şey¹⁰⁵ ve vahye mekân¹⁰⁶ olduğundan bahsetmektedir. Tam bir imanla dolu¹⁰⁷, selim¹⁰⁸, münib¹⁰⁹, kalpler gibi, mütekebbir,

¹⁰⁰ Nahl, 16/78

¹⁰¹ Sabuni, *Safvetü't-Tefasir*, II, 137.

¹⁰² Kaf, 50/37

¹⁰³ Hac, 22/46

¹⁰⁴ Hac, 22/32

¹⁰⁵ Teğabün, 64/11

¹⁰⁶ Bakara, 2/97

¹⁰⁷ Bakara, 2/260; Ali İmran, 3/126; Enfal, 8/10; Ra'd, 13/28; Nahl, 16/106

¹⁰⁸ Şuara, 26/89; Saffat, 37/84

¹⁰⁹ Kaf, 50/33

cebbar¹¹⁰, günahkâr¹¹¹, zikirden gafil¹¹², anlamaz¹¹³, hastalık ve düşmanlık yeri¹¹⁴, mühürlenmiş¹¹⁵ kalpleri de anlatmaktadır. Ayrıca münafıkların hastalıklı¹¹⁶ ve iman yerleşmemiş¹¹⁷ kalplerini, kâfirlerin korku dolu¹¹⁸, anlamaz¹¹⁹, sert, katı¹²⁰, kapalı¹²¹, kilitli¹²², perdeli¹²³ ve hasta¹²⁴ kalplerini, yergiyle, mü'minlerin ise; kinden arınmış¹²⁵, sekinetli¹²⁶, re'fet ve rahmetli¹²⁷ ülfet ve ünsiyet sahibi¹²⁸, Allah'a bağlı¹²⁹ ve O'nun zikriyle huşuya kapılan ve titreyen¹³⁰ kalplerini övgüyle zikretmiştir.

Kıyamet gününde bizlere fayda sağlayacak olan kalp, kirli, paslı¹³¹, inkârcı¹³², Allah (cc) anıldığında sıkılan¹³³, şüphe içinde olan¹³⁴ değil küfür ve nifak hastalıklarından korunmuş, sağlam ve temiz bir kalptir¹³⁵. Allah'a inanan kimsenin kalbi sahibini hidayete ve doğru düşünceye ulaştırılır¹³⁶. Kalbi zikirden gafil olarak kendi hevasına ve nefesine tabi olan kimsenin işlerinin batıl, günlerin de boşa geçmiş olacağı kesindir¹³⁷.

¹¹⁰ Ğafir, 40/35

¹¹¹ Bakara, 2/283

¹¹² Kehf, 18/28; Zümer, 39/22

¹¹³ En'am, 6/25; Tevbe, 9/127; İsra, 17/46; Kehf, 18/57

¹¹⁴ Ahzab, 33/32; Bakara, 2/204

¹¹⁵ Bakara, 2/7; Nisa, 4/155; En'am, 6/47; Araf, 7/100,101, Tevbe, 9/87; Yunus, 10/74; Nahl, 16/108; Rum, 30/59; Casiye, 45/23; Muhammed, 47/16

¹¹⁶ Enfal, 8/49

¹¹⁷ Al-i İmran, 3/167; Maide, 5/41; Tevbe, 9/64-77; Fetih, 48/11

¹¹⁸ Ali İmran, 3/151; Enfal, 8/12; Ahzab, 33/26; Haşr, 59/2

¹¹⁹ Araf, 7/179

¹²⁰ Bakara, 2/74; Maide, 5/13; Kehf, 18/57; Fussilet, 41/5

¹²¹ En'am, 6/25; İsra, 17/46; Kehf, 18/57; Fussilet, 41/5

¹²² Muhammed, 47/24

¹²³ Bakara, 2/88; Nisa, 4/155

¹²⁴ Bakara, 2/10; Maide, 5/52; Tevbe, 9/125; Hac, 22/53

¹²⁵ Tevbe, 9/15; Haşr, 59/10

¹²⁶ Fetih, 48/4

¹²⁷ Hadid, 57/27

¹²⁸ Ali İmran, 3/103; Enfal, 8/63

¹²⁹ Enfal, 8/11

¹³⁰ Hadid, 57/16; Enfal, 8/2; Hac, 22/35

¹³¹ Mutaaffin, 83/14

¹³² Nahl, 16/22

¹³³ Zümer, 39/45

¹³⁴ Tevbe, 9/45

¹³⁵ Şura, 26/89

¹³⁶ Teğabün, 64/11

¹³⁷ Konyalı, Mehmet Vehbi, *Hülasatü'l-Beyan Fi Tefsiri'l-Kur'an*, İst., 1996, VIII, 3116.

İmanın mekânı kalptir¹³⁸. Sorumluluk kalpten işlenen fiillerdendir¹³⁹. Yani insan isteyerek yaptığı hareketlerden sorguya çekilecektir; hataen yaptıklarından değil. Şükürü ifa etmenin çeşitlerinden biri de kalple şükürdür. Kalple şükür, mün'imin nimetini düşünmek, tasavvur etmek¹⁴⁰, onun kadrini bilmek ve onu verene ta'zim ve hürmet göstermektir¹⁴¹. Kalp ile şükür, in'am edicinin nimetini saygı ile itiraf etmektir¹⁴².

İnsan kendisine verilen nimetlerin tümünün Allah (cc) tarafından verildiğine inanır, malıyla, canıyla, ailesiyle, sıhhatiyle, bedeniyle Allah'a ait olduğunu kabul eder, tüm bunların kendi kesbinin değil de Allah'ın bağıışı sonucu kendisine verildiğini, aslında bunlara sahip olacak gücünün olmadığını, bunları hak edecek bir şey yapamadığını idrak ederse, kalbî şükürü yerine getirmiş olur. Zaten Allah (cc): *“Sizde nimet adına ne varsa hepsi Allah'tandır”*¹⁴³ buyurmaktadır. Bu inanç insanı tüm esmasıyla Allah'a, O'nun peygamberlerine, kitaplarına, meleklerine, ahirete ve her şeyin O'nun mülkünde, bilgisi dâhilinde olduğuna inanmaya götürür. Yani diyebiliriz ki kalbin şükürü tam ve yakînî bir imandır. Şükreden bir kalp mü'min bir kalptir. İnancın olmadığı bir kalbe de nankörlük ve küfür hâkimdir.

İnsanlar, kulakları ile Allah'ın ayetlerini dinlemeli, gözleri ile ilahi kudretin eserlerini seyretmeli, akıllarıyla Allah'ın kudret ve büyüklüğünü düşünmeli, kalpleriyle de manevi bir zevk içinde tevhid ve tesbihe devam etmek suretiyle şükretmelidir. Çünkü bu azaları veren ancak şükre layık olandır¹⁴⁴.

Kalbî şükür, nimet verene nimetin kendisinden geldiğini bildirmektir. Bu yönde bir irade gösterisidir. Hem şükür içinde, safi bir iman var, halis bir tevhid bulunur. Çünkü bir elmayı yiyen ve “Elhamdülillah” diyen adam, o şükür ile ilan eder ki “O elma doğrudan doğruya Dest-i Kudret'in yadigârı ve doğrudan doğruya hazine-i rahmetin hediyesidir” demesi ile ve itikad etmesi ile her şeyi O'nun dest-i

¹³⁸ Hucurat, 49/7

¹³⁹ Bakara, 2/225; Ahzab, 33/5

¹⁴⁰ Firuzabâdi, *Besair*, III, 334.

¹⁴¹ İsfehani, *el-Müfredat*, s. 266

¹⁴² Nahl, 16/53

¹⁴³ Nahl, 16/53

¹⁴⁴ Taberi, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Camii'l-Beyan an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, Mısır, 1968, XIV, 93.

kudretine teslim ediyor ve her şeyde rahmetin cilvesini bilir. Hakiki bir iman ve halis bir tevhide, şükür ile beyan ediyor¹⁴⁵.

Sûfilere göre kalbî şükür; ihsan makamında bulunurken kalbi muhafaza etmek suretiyle îtikaf yapar gibi edebe riayet ederek gerçekleşen şükürdür¹⁴⁶. Allah’a karşı olan hürmet halini muhafaza etmek suretiyle yine O’nun tecellileri karşısında mâsivâ alakalarından soyutlanmak şeklinde gerçekleşen şükürdür¹⁴⁷. Bu şükür, bir an bile Allah’ı (cc) anmaktan gâfil olmamakla yerine getirilebilir¹⁴⁸.

Kalbin şükredebilmesi için oraya imanın yerleşmesi lazımdır. Sadece bilmek yeterli değildir. Bilinenlerin kalb ile tasdik edilmesi şarttır. İnsanın kurtuluş sebebi olan iman, kalb ile tasdik, dil ile ikrardan ibarettir¹⁴⁹.

Kur’an’ın kalp anlatımı ve kalbin işlevlerine bakıldığında zaman görülüyor ki kalp sadece hayatıyeti devam ettirmeye yarayan bir organ değildir. Kalp vücutta başlı başına bir merkez teşkil etmektedir. İnsan vücudunda üç tane merkez vardır, birincisi beyin, ikincisi sinir sistemi, üçüncüsü de kalptir. İnsanın duyguları ve içinde bulunduğu psikolojik durum bedenindeki organları ve fonksiyonlarını etkiler. Sevgi halinde göğsümüzde bir sıcaklık hissederiz. Ayrılıkta kalp bölgesi cendere gibi sıkılır. Sevdiği ile baş başa konuşan kimse açlık hissetmez, bütün bunlar beyin ve sinir sisteminin fonksiyonu değil, kalbin fonksiyonu olarak açıklanmıştır¹⁵⁰. Tabi burada bahsedilen kalp vücuttaki et parçası değil insanın vicdan, akıl ve duygularını yansıtan manevi tarafıdır.

Kalbin Allah’a şükredebilmesi insan için büyük bir nimet, kalbin sağlığı için dolayısıyla insanın sağlığı için çok önemli bir icraat olduğu, Kur’an’ın, zikreden ve zikirden gafil olan kalplerin tasvirinde açıkça görülmektedir. Şükreden bir kalp, insanın dünya ve ahiret saadetine bir vesiledir. Peygamberimizden (s.a.v.) gelen şu rivayetler bunu açıkça göstermektedir. Hz. Ömer(r.a.): “*Ey Allah’ın Rasulü hangi maldan edinelim*” diye Peygamberimiz’e sordu. Bunun üzerine Peygamberimiz:

¹⁴⁵ Nursi, *Mektubat*, s. 366.

¹⁴⁶ Bkz. Herevi, Abdullah b. Muhammed el-Ensari, *Menazilü’s-Sâirîn*, Matbaatü’s-Sade, Mısır, 1908, s. 21.

¹⁴⁷ Bkz. Attar, *a.g.e.*, s. 553.

¹⁴⁸ Bkz. Kuşeyri, *Letaif*, II, 335

¹⁴⁹ Razi, Muhammed b. Ömer Fahrüddin, *et-Tefsiru’l-Kebir*, Beyrut, ts. XXIII, 114.

¹⁵⁰ Bkz. Nurbaki, Haluk, *Kur’an-ı Kerim’den Ayetler ve İlmi Gerçekler*, İst., ts. s. 284-295.

“Her biriniz şükreden bir kalp, zikreden bir dil, ahiretinize yardımcı olacak mü'mine bir kadın edinsin” buyurdu. İbn Abbas(r.a.)’tan gelen başka bir rivayette: Peygamberimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuşlardır: *“Dört şey vardır ki bunlar kime verilirse ona dünya ve ahiretin en hayırlısı verilmiştir. Birincisi, şükreden bir kalp, ikincisi, Allah’ı (cc) zikreden bir dil, üçüncüsü, musibete karşı sabreden bir beden, dördüncüsü, nefsi ve malı konusunda kocasını günaha düşürmeyen bir kadın”*¹⁵¹.

Netice olarak diyebiliriz ki kalp ile şükür, şükürün yapılaş şekillerinden birisidir. Varlığımızla ve bize verilen nimetlerle Allah’a borçlu olduğumuzun bilincinde olmak ve buna sağlam bir itikatla inanmaktır. Bu inancı dille dışa yansıtma ve bu söylemimizin gerçekliğini tüm bedenimizle işleyeceğimiz fiillerle gösterme de şükürün diğer çeşitleridir. Yani kalpteki imandan, dildeki ikrara, ibadet ve amelden, masiyetten kaçınmaya kadar her şey şükür kapsamındadır. Şükür içinde değerlendirilebilir.

1.2.1.2. Dil İle Yapılan Şükür (Sözlü Şükür)

Bu çeşit şükre lugavi şükür de denmektedir. Dil ile şükür demek nimet verenin nimet verici olduğunu itiraf etmek ve O’na diliyle medh ve senada bulunmak demektir¹⁵². Dil ile şükür, nimet sahibini anmak, O’nu övmek ve O’nun nimet sahibi olduğuna iman etmekle bunu da kelime-i tevhid ve şehadetle ilan etmekle olur ki, bu noktada imanla birleşir. Bu basit bir teşekkür değildir. Dil ile şehadet getirmek, dil ile doğru sözlü olmayı, Kur’an’ı tasdik etmeyi ve okumayı, İslam’ı anlatmayı, Allah’ı çokça zikretmeyi ve buna benzer dil ile yapılan bütün kulluk görevlerini yerine getirmeyi gerektirir.

Dil ile şükür, kişinin karşılaştığı her durumdan memnun olması ve bu memnuniyeti izhar etmesi ve Allah Teala’yı güzel bir şekilde, çokça hamdle övmesidir. Bir rivayette şöyle denilmiştir: *“Resulullah(s.a.v.) bir adama “nasıl sabahladın?” diye sordu adam: “Hayır içinde” dedi. Resulullah(s.a.v.) aynı soruyu bir daha sordu ve aynı cevabı aldı. Üçüncü seferde adam: “Elhamdülillah, Allah’a*

¹⁵¹ İbn Mace, “Nikah”, 5; Ahmed b. Hanbel, V, 278,282,366; Tirmizi, “Tefsiru’s-Sure”, 9

¹⁵² İsfahâni, *el-Müfredât*, s.266.

*şükürler olsun hayır içinde” diye cevap verince, Allah Resulü: “Senden söylemeni istediğim işte bu idi” dedi”*¹⁵³.

Gerçek manada şükürün gerçekleşebilmesi için, nimet vereni anmak ve onu dil ile övmek gerekmektedir. Verilen nimet karşısında ve yapılan bir iyilik karşısında, insanın tepkisiz kalması zaten düşünülemez. İnsanın karşılaştığı her yeni nimet, onu sevindirir, mutlu eder. Bu sevinci izhar etmek de insanın doğası gereğidir.

Şükür, bir başka açıdan üçe ayrılmaktadır: Birincisi: Bilgiye dayalı olan ki bu da Allah’ın zatı ve fiillerini tanımakla olur. İkincisi: Allah’ın mükâfatları ve nimetleriyle alakalı olan şükürdür. Üçüncüsü ise: Allah’ı tanımakla meydana gelen davranışlarla yapılan şükürdür ki, bunun bir bölümü de dil ile yapılan şükürdür¹⁵⁴. Dolayısıyla dil ile yapılan şükür, bir davranış şeklidir. Bunun da birçok şekilleri olabilir. Dil ile şükür, tehlil, tesbih, tahmid gibi şeylerle olur¹⁵⁵. Dil ile şükür, nimeti itiraf etmektir. Allah’ın fazlını izhar ve şükür niyetiyle nimeti anlatmaktır. Tahmidle Allah’a karşı şükür izhar etmektir. Allah’tan razı olduğunu göstermektir¹⁵⁶.

*“Rabbinin nimetine gelince onu minnet ve şükranla an”*¹⁵⁷ ayetiyle Yüce Allah bu çeşit şükürü, Peygamberimiz(s.a.v.)’e hitaben bizlere emretmiştir. Hz. İbrahim vasıtasıyla da, bir nimet olan kurbanları keserken dilimizle Allah’ın adını anmamızı ve onu hatırlamamızı bizlerden istemektedir ve şöyle buyurmaktadır: *“...Allah’ın kendilerine rızık olarak verdiği hayvanları belli günlerde kurban ederken O’nun adını ansınlar”*¹⁵⁸. *“Biz her ümmet için kurban kesmeyi ibadet olarak emrettik ki, Allah’ın kendilerine rızık olarak verdiği hayvanların üzerine O’nun adını ansınlar”*¹⁵⁹.

Kur’an-ı Kerim’de bizlere, şükür için dilleriyle Rablerine hamd edenlerden birçok örnek verilmektedir. Bazen bu, mü’minlerin özelliği olarak sayılmaktadır¹⁶⁰.

¹⁵³ Beyhaki, Ebu Bekr Ahmet, *Şuabu’l-İman*, tah. Muhammed Sait el Biryuni, Beyrut, h.1413, s.4448.

¹⁵⁴ Bkz. Giese, Alma, *The Encyclopedia of Islam*, Leiden, 1996, IX, 497.

¹⁵⁵ Shad, Abdul Rahmad, *Dos And Do Nots in Islam*, Lahore (Pakistan) ts. s. 209.

¹⁵⁶ Hiceb, Kamile Envar Muhammed Sâbir, *Eş-Şükürü fi’l-Kur’an*, Daru’l-Afakı’l-Arabiyye, ts. s. 275-276.

¹⁵⁷ Duha, 93/11

¹⁵⁸ Hacc, 22/28

¹⁵⁹ Hacc, 22/34

¹⁶⁰ Secde, 32/15

Kur'an, bazen meleklerin hamdinden bahsetmekte¹⁶¹, bazen peygamberlerin, bazen de cennetliklerin şükür izharı olan hamdlerini¹⁶² anlatmaktadır. Aynı şekilde Kur'an-ı Kerim'de İbrahim (a.s.)'in¹⁶³ Nuh (a.s.)'in¹⁶⁴, Davud ve Süleyman (a.s.)'in¹⁶⁵ hamdleri bizlere örnek olarak sunulmakta, bazı yerlerde de Peygamberimiz'e (s.a.v.) Allah'ı hamdetmesi emredilmektedir¹⁶⁶.

Şükrü ifa etmenin bir çeşidi olan dil ile şükür, Allah'ın (cc) emrettiği biz mü'minlerin de yapması gereken bir davranıştır. Fakat şükrün ilk adımı, başlangıcı ve nimeti izhar etmenin, mün'imi övmenin en önemli yolu olan dil ile şükür, yegâne şükretme yöntemi değildir. Çünkü şükrün kapsamı o kadar geniştir ki, sebepleri, sonuçları ve yapılış çeşitleri itibariyle insanın tüm hayatını içine alabilir. Onun için dil ile şükür bahsinde bu kadar sözle iktifa edip, şükrün diğer yapılış şekillerine geçelim.

1.2.1.3. Bedenle Yapılan Şükür (Fiili Şükür)

İnsanın bedeniyle şükretmesi demek, bir bütünlük içinde tüm bedenle yaptığı fiiller olabildiği gibi, tek tek her uzvun kabiliyeti ölçüsünde, gayesine uygun olarak işletilmesi de olabilir. Allah Teala bizlere birçok nimet verdiği gibi bedenimizi de bizlere O bahşetmiştir. Fiili şükür de bu bedenin organlarıyla nimet verene itaat etmek ve O'nun emirlerini yerine getirmek, yasaklarından kaçınmakla olur. Yani İslam'ı tam manasıyla yaşamaya çalışmakla olur. Çünkü nimet vereni bilip O'nu övmek bir anlamda O'ndan gelen her şeyi kabul etmekle neticelenmelidir.

Kulun Allah'a vefasını göstermesi, kendisine verilen nimetler sürdüğü ve bu nimetleri kullanıp onlardan yararlandığı sürece Allah'a ibadet ve itaatten geri kalmaması ve bu nimetler aracılığıyla harama yönelmemesiyle olur. Yani insan Allah'ın verdiği nimetle Allah'a isyan etmemelidir. Görülüyor ki, şükrün hakikati: Allah'ı (cc) tanımak, Allah'ın kula bahşettiği bütün nimetleri bilip görerek O'na

¹⁶¹ Zümer, 39/75; Şura, 42/5

¹⁶² A'raf, 7/43; Yunus, 10/10; Fatır, 35/34; Zümer, 39/74

¹⁶³ İbrahim, 4/39

¹⁶⁴ Mü'minun, 23/28

¹⁶⁵ Neml, 27/15

¹⁶⁶ Hicr, 15/98; İsra, 17/111; Neml, 27/59,93

itaatte kusur etmemek ve bedenin gücünü ve yeteneklerini yine O'nun razı olacağı yolda kullanmak şeklinde kendini göstermektedir¹⁶⁷.

Fiili şükür, bir açıdan Allah'ın farzlarını yerine getirmek ve bunun üstüne nafileleri de yapmaktır. Azaları isyan içerikli davranışlardan korumak ve onları Allah'a itaat yolunda kullanmaktır. Allah (cc), bizlere nimet olarak verdiği azaları hatırlatarak şükürümüzün azlığına dikkat çekiyor ve diyor ki: *“Halbuki sizin için o kulağı, o gözleri ve o gönülleri yaratan O'dur. Ne kadar da az şükrediyorsunuz”*¹⁶⁸.

Allah'ın bizlere bahsettiği kulaklar bir nimettir, şükür gerektirir. Aynı zamanda bir şükür aracıdır. Kulaklarımızla duyduklarımıza iman ederiz¹⁶⁹, yine kulaklarımızla duyduklarımızı inkâr eder küfre gireriz¹⁷⁰. Kulağı mühürlü olmayan insan hakkı ve hakikati işitince imana kavuşur, ömrü boyunca iyi şeyleri işitip, iyilikler yapmaya çalışır. Böylece kulağıyla yapması gereken şükür vazifesini yapmış olur, çünkü onu, verilmiş gayesi doğrultusunda kullanmıştır. Kulağı mühürlenmiş, kulağında ağırlık olanlar ise duymazlar, duysalar da anlamazlar veya anlamamak için çabalarlar¹⁷¹.

Allah'ın verdiği nimetlerden biri de gözdür. Gözlerimizi bizlere nimet olarak bahşeden¹⁷² Yüce Allah, bizden gözlerimizle dünyaya değil, ahirete yönelik şeylere bakmamızı istemektedir¹⁷³. Allah (cc) Kur'an-ı Kerim'de kimi yerde gözleri bir nimet ve kendisinin büyüklüğünü gösteren bir lütuf olarak zikretmiş¹⁷⁴, bazen gözleri bir ibret alma aracı¹⁷⁵ bazen haramlardan korunması gereken şey¹⁷⁶, bazen de kâfirlerin dünya ve ahiretteki acıklı durumlarını anlatırken tasvir ettiği bir azab belirtisi olarak anlatmıştır¹⁷⁷.

İnanmayan insanların gözlerinde perde vardır¹⁷⁸. Onlar bakmak isteseler bile göremezler. Onların gözlerini gaflet, şehvet ve nefsanîyet perdesi bürümüştür.

¹⁶⁷ Kuşeyri, *Letaifü'l İşârât*, I.Bsk., Mısır, 1981, I, 355.

¹⁶⁸ Mü'minun, 23/78; Nahl, 16/78; Secde, 32/9; Mülk, 67/23

¹⁶⁹ Bkz. Bakara, 2/285; Al-i İmran, 3/143, 193

¹⁷⁰ Bkz. Bakara, 2/93, Nisa, 4/46

¹⁷¹ Bkz. Bakara, 2/7; Fussilet, 41/26

¹⁷² Bkz. Beled, 90/8

¹⁷³ Bkz. Kehf, 18/28

¹⁷⁴ Bkz. Yunus, 10/31; Mü'minun, 23/78

¹⁷⁵ Bkz. Al-i İmran, 3/13; Nur, 24/44

¹⁷⁶ Bkz. Nur, 24/30, 31

¹⁷⁷ Bkz. Bakara, 2/20; İbrahim, 14/42; Enbiya, 21/97; Naziat, 79/9

¹⁷⁸ Bkz. Bakara, 2/7

Mesela her gün gökyüzüne bakar, o gönlün hoşlandığı manzarayı görür de şu yerdeki, şu bedendeki, şu küçücük gözün, küçücük gözbebeğine uyan bir anlık ışık ile dışarıdan o kadar uzak ve geniş mesafe içindeki büyük dış manzaranın nasıl ve ne ile anlaşıldığını görmez ve düşünmez¹⁷⁹. “*Bunlar cehennem için yaratılmıştır, onların kalpleri vardır anlamazlar, gözleri vardır görmezler, kulakları vardır işitmezler, bunlar hayvanlar gibi hatta daha aşağıdadırlar*”¹⁸⁰.

Gözlerimizi bizlere bir nimet olarak veren Allah (cc), onları bizden almaya da kadirdir¹⁸¹. Gözlerimiz bizlere ahirette de verilecektir. Fakat bu dünyada hakikatlere kör olanlar ahirette de kör olacaklardır¹⁸². Öyleyse bu nimeti bize veren ve yukarıdaki ayetler gibi birçok ayette, onun hakkında açıklamalarda bulunan Allah (cc)’ın rızası ve isteği doğrultusunda gözlerimizi kullanalım ki şükürümüzü yerine getirmiş olalım. Böylece bu gözlerimiz, bu dünyada bize hakikati gösteren ahirette de ebedi gözlere dönüşen birer nimet olsunlar.

Diğer organlarımızı da kulak ve göze kıyas edebiliriz. Ellerimiz ve ayaklarımızdan tenasül organlarımıza kadar bizlere emanet edilen tüm cevarihimizi rıza-i ilahi mucibince, emre itaatle ve isyandan kaçınarak kullanmalıyız ki fiili şükürü yerine getirebilelim. Sonuçta kulak, göz, kalp hepsi yaptıklarından sorumludurlar¹⁸³. Kulak güzel şeyleri işitip irşad olmak için, göz Allah(ın (cc) ayetlerini müşahede için, akıl da mahlûkatı ve yaratana düşünmek için verilmiştir. Bunları yerli yerinde kullanmayan insan, sanki bu nimetleri kaybeden gibidir¹⁸⁴.

Fiili şükür, Allah’ın verdiği nimetleri O’na itaatle kullanmak ve uzuvları isyana yardımcı olmaktan korumaktır. Gözün şükürü, Müslüman kardeşinde gördüğün kusurları örtmek; kulakların şükürü, duyduğu ayıpları duymazlıktan gelmektir. Bütün bunlar organlarla Allah (cc)’ın verdiği nimetlere şükür kapsamına girer¹⁸⁵.

¹⁷⁹ Elmalılı, M.Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (sad. İsmail Karaçam ve diğ.) İst., ts. I, 195.

¹⁸⁰ A'raf, 7/179

¹⁸¹ Bkz. Yasin, 36/66

¹⁸² Bkz. İsrâ, 17/72

¹⁸³ İsrâ, 17/36

¹⁸⁴ Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefasir*, İst., ts. II, 317.

¹⁸⁵ Gazali, *İhya*, IV, 89.

Organlarla şükür, her organı kendi yaratılış gayesi istikametinde kullanmak ve onlara mahsus kulluk vazifelerini yerine getirmekten ibaret sayılmıştır. Organların şükrünü ibadet ve taat şeklinde yorumlayanlar da vardır. Organlarla şükrün böyle bütün bir iman ve ibadete bağlanmasından ötürüdür ki, ona imanın yarısı nazarıyla bakılmıştır¹⁸⁶. Bu açıdan bakıldığında abdestten namaza, sadakaya, oruca, hacca, hatta insanların birbirlerine karşı davranışlarına varıncaya kadar insanın yaptığı tüm fiiller şükür kapsamında değerlendirilebilir. İnsana görevlerini yapmamada bir rahatlık, bazı kurallara uymada bir kayıp ve zorluk, bazı kötülüklerde bir kazanç var gibi görünmesine rağmen, insanın tüm görevleri yerine getirip kötülüklerden kaçınması, ancak şükran duygusunun bir ifadesi olabilir.

Yüce Allah'ın kullarına bahsettiği nimetler sayılamayacak kadar çoktur¹⁸⁷. Allah (cc) da bizlere “...*Sana verdiğim nimetimi al ve şükredenlerden ol*”¹⁸⁸ buyurmaktadır. Öyle ise şükür, verilen nimetin hakkını ödemek, o nimetin kıymetini bilmek ve yerli yerinde kullanmaktır. Bir âlimin ilmini, bir ustanın mesleğini bir başkasına öğretmesi, zengin olan birinin zekât ve sadaka vermesi, akrabalarına, yetimlere ve yoksullara yardım etmesi birer fiili şükür örneğidir.

Sonuç olarak bütün ibadetler birer şükürdür. İnsanlarla iyi geçinmek, onlara iyilik yapmak, ihtiyaç sahiplerine yardım etmek gibi. Öte yandan ilim sahibinin ilmini diğer insanlara öğretmesi, kitap yazması, konferans vermesi, öğrencinin öğretmenlerine saygı göstermesi, hepsi birer şükürdür¹⁸⁹. O halde her inanan insan Allah'ın Kur'an'da değer verdiği ve kullarından özellikle istediği şükrün edası için elinden gelen gayreti göstermelidir. Belirtildiği gibi şükür çeşitli şekillerde olmaktadır. Buna göre herkes kendisinde bulunan maddi ve manevi nimetleri düşünerek şükretmelidir. Kim olursa olsun, insan olarak yaratılma şerefine nail olan herkes derin bir tefekkürle düşündüğü zaman, hayatında şükrü gerektirecek birçok nimetle donatıldığını sezinler¹⁹⁰.

¹⁸⁶ Gülen, *a.g.e.*, I, 136.

¹⁸⁷ Bkz. İbrahim, 14/34

¹⁸⁸ A'raf, 7/144

¹⁸⁹ Bayraktar, Mehmet Faruk, *İslam Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münasebetleri*, İst., 1994, s. 279.

¹⁹⁰ Buladı, Kerim, *Kur'an'da Nankörlük Kavramı*, Pınar Yay., İst., 2001, s. 313.

1.2.2. Şükürün Yapıldığı Varlık Açısından Çeşitleri

1.2.2.1. Allah'a (cc) Karşı Yapılan Şükür

Allah (cc)'ın insanlar üzerindeki nimeti büyüktür ve sayılamayacak kadar da çoktur¹⁹¹. İnsan en güzel şekilde yaratılmış¹⁹², emrine sayılamayacak kadar çok nimetler verilmiş¹⁹³, yeryüzünün halifesi kılınmış¹⁹⁴, her şey onun emrine musahhar edilmiştir¹⁹⁵. Şükür de nimetin karşılığı olduğuna göre, şükürün en büyüğü Allah'a yapılan şükürdür. Kur'an-ı Kerim'de de hep Allah'ın (cc) insanlara nimetleri hatırlatılmış ve ardından şükretmeleri istenmiştir. Şükür kelimesi ve türevlerinin geçtiği yerlerin yüzde doksanında hep Allah'a şükür istenmiş, hatırlatılmış ve teşvik edilmiştir.

Kur'an-ı Kerim'de nimete mazhar olan veya musibete düşen insanın karşılaştığı durum karşısındaki tavrı anlatılırken, iyilik ve nimet karşısında Allah'tan yüz çevirdiği ve nankör olduğu, sıkıntıyla karşılaştığında ise: Allah'a yalvardığı ve yardım istediği anlatılmaktadır¹⁹⁶. Bu, insanın psikolojisini ve karakterini yansıtmaktadır. Fakat asıl doğru olanın, iki halde de Allah'a yönelmek, nimete şükürle, musibete sabırla karşılık vererek her ikisinin de Allah'tan geldiğini hatırdan çıkarmamak olduğu kesindir.

Şükürün Allah'a (cc) yapılacağını anlamak için öncelikle insanın, nimetin Allah'tan (cc) geldiğinin farkına varması gerekir. Bunun farkına varmayanlar, Allah'ın nimetinin kendisine ulaşmasına aracı olana Allah'a yaptığı şükürden daha fazla şükreder ve minnettarlık gösterirler. Şükür konusunda farkındalık ve ilim sahibi olma denilince üç ana unsur ortaya çıkar. Bunlar; nimet, nimeti veren ve kendisine nimet verilmiş olandır¹⁹⁷. Neyin nimet ve iyilik olduğunu, nimet ve iyiliğin oluş biçimini ve bunun kaynağını bilmek, yani marifet şükürdür¹⁹⁸. Bu bilgiye sahip olan insanın Allah'a şükretmemesi düşünülemez. Bu bilgiye sahip olmayanlar veya gaflet

¹⁹¹ Nahl, 16/18

¹⁹² Tin, 95/4

¹⁹³ İbrahim, 14/34

¹⁹⁴ Fatır, 35/39

¹⁹⁵ Lokman, 31/20

¹⁹⁶ Bkz. Hud, 11/9-10; Nahl, 16/53-54-55; İsra, 17/83; Ankebut, 29/65-66

¹⁹⁷ Bkz. Herevi, *a.g.e.*, s. 21.

¹⁹⁸ Taşköprülüzade, İsmeddin Ahmet, *Mevzuatü'l-Ulûm*, trc. Kemaleddin Mehmet, İst., h.1313, II, 646.

içerisinde sebeplere takılarak hakiki mün'imi unutanlar ise Allah'ın ihsanına değil de başkalarına şükürle meşgul olabilirler¹⁹⁹.

Şunu da hiç unutmamak gerekir ki her ne kadar biz şükrü Allah'a yapıyorsak da, bu yaptığımız şükre Allah'ın değil bizim ihtiyacımız vardır. Ayrıca bu şükrün Allah'a değil bize faydası vardır. “Şükreden ancak kendisi için şükretmiş olur. Nankörlük edene gelince o bilsin ki Rabbimin hiçbir şeye ihtiyacı yoktur, O çok kerem sahibidir.”²⁰⁰

Aslında Allah'a karşı yapılan şükür, diğer kategoriler olan, insanlara ve diğer varlıklara karşı yapılan şükrü de içine almaktadır. Çünkü biz şükrü tanımlarken Allah'ın bize bahsettiği nimetleri yerli yerinde kullanmaktır, demiştik. İnsan ve diğer varlıklar karşısındaki tavrımız, Allah'ın belirlediği çerçeve içinde olduğu sürece bu itaatimiz de aynı zamanda Allah'a karşı yapılan bir şükür olmaktadır. Bu düşünce kapsamında diğer kategorileri değerlendirmek yerinde olacaktır kanaatindeyiz.

1.2.2.2. İnsanlara Karşı Yapılan Şükür (Teşekkür)

İslam dini insanın fitratına en uygun dindir. Dolayısıyla insanın iç dünyasını en doğru biçimde şekillendirebilecek ve insanı, insanî özelliklere en çok yaklaştıracak olan şey dinin buyruklarını yerine getirmektir. İnsanı yaratan, onu en iyi bilendir. İnsan nasıl yaşarsa hayatını daha da güzelleştirebileceğini de onu en iyi tanıyanın bilmesi muhakkaktır. Kâmil insanlardan oluşan toplumlar kâmil olurlar. İnsanın mükemmeliyeti diğer insanlarla ilişkisine de yansır, bu ilişkiler güzel olduğunda toplumsal hayat da güzelleşir.

Allah (cc), insanların birbirleriyle ilişkilerini düzenleyen bazı kurallar koymuştur. Bunları da Peygamberleri ve Kur'an vasıtasıyla insanlara bildirmiştir. Peygamberleri²⁰¹ ve Kur'an'ı²⁰² insanlar arasında hükmetmeleri için gönderdiğini söylemiş, Allah'ın indirdiğiyle hükmetmeyenleri, kâfir, zalim ve fasık olarak nitelemiştir²⁰³. İnsanlar arasını düzeltmeyi²⁰⁴, insanları bağışlamayı²⁰⁵, onlara iyiliği

¹⁹⁹ Sâbûnî, *a.g.e.*, II, 51.

²⁰⁰ Neml, 27/40

²⁰¹ Bkz. Mümtehhine, 60/10; Maide, 5/49

²⁰² Bkz. Bakara, 2/213; Maide, 5/48; Nisa, 4/105

²⁰³ Bkz. Maide, 5/44-45-47

²⁰⁴ Bkz. Bakara, 2/160; Nisa, 4/114, 146; Hucurat, 49/9-10

²⁰⁵ Bkz. Ali İmran, 3/134

emretmeyi kötülükten sakındırmayı²⁰⁶ öğütlemiştir. İnsanlara karşı cimrilik etmeyi, cimriliği emretmeyi²⁰⁷, hased etmeyi²⁰⁸ yasaklamıştır. İnsanların lanetinin büyük bir ceza olduğunu hatırlatmıştır²⁰⁹. Kur'an-ı Kerim'de bu ve buna benzer insanlar arasındaki ilişkileri düzenleyen birçok emir ve yasaklar mevcuttur.

İslamın temelleri olan namaz, oruç, zekat ve hac gibi ibadetlere ve selamlaşma, yardımseverlik, komşuluk, diğergamlık gibi erdemlere baktığımızda, hep insanların birbirleriyle olan bağlarını güçlendirici unsurlar içerdiklerini görürüz. Bu erdemlerden birisi de insanlara karşı şükretmektir. Buna biz teşekkür de diyebiliriz. Kur'an-ı Kerim'de insanlara karşı da şükür olabileceğini gösteren en açık ifade şu ayet-i kerimedir: *“Biz insana ana-babasına iyi davranmasını tavsiye etmişizdir. Çünkü anası onu nice sıkıntılara katlanarak taşımıştır. Sütten ayrılması da iki yıl içinde olur. (İşte bunun için) önce bana sonra da ana-babana şükret diye tavsiyede bulunmuşuzdur. Dönüş ancak banadır”*²¹⁰.

Bu ayette Yüce Allah ana-babaya şükrü (teşekkürü) kendisine şükürle birlikte zikrederek önemine işaret etmiştir. Burada Allah (cc), verdiği nimetlerden dolayı kendisine şükür isterken, terbiye edip kuvvet buluncaya kadar meşakkatlere katlandığından dolayı da anne-babaya teşekkür istemektedir. Dönüş Allah'adır. Kimin Allah'a ana ve babasına şükredip etmediği o gün sorulacaktır²¹¹.

Yüce Allah fazlıyla insanı ana-babadan meydana getirmektedir. Hakikatte yaratan Allah'tır. Anne-baba ise dünyaya gelmeye sebeptir. Bundan dolayı Allah'a ve anne-babaya şükür istenmektedir. Ancak anne-babanın nimetleri dünyaya mahsustur. Allah'ın nimeti ise hem dünyada hem de ahirette olacaktır²¹². Elmalılı da demiştir ki: *“Ana-babaya şükür, haklarını gözetip, itaat ve ihsanda bulunmak ve dua etmekle olur”*²¹³. Bu ayet bizlere üzerimizde emeği bulunan, bize iyiliği dokunan anne-babamızdan, akrabalarımıza, komşularımızdan yöneticilerimize ve

²⁰⁶ Bkz. Ali İmran, 3/110

²⁰⁷ Bkz. Araf, 7/85; Hud, 11/85; Ali İmran, 3/134

²⁰⁸ Bkz. Nisa, 4/54

²⁰⁹ Bkz. Ali İmran, 3/87

²¹⁰ Lokman, 31/14

²¹¹ Taberi, a.g.e., XXI, 40-41.

²¹² Razi, a.g.e., XXV, 147.

²¹³ Elmalılı, a.g.e., VI, 3845.

hocalarımıza kadar tüm insanlara karşı bir şükür vazifemizin olduğunu ve onlara karşı şükran duyguları beslememiz gerektiğini işaret etmektedir.

Aslında her insanda nimet ve nimeti verene karşı saygınlık hissi vardır. İnsan ihsanın kölesidir. O halde şükretmek, teşekkür etmek insanın fitratının bir gereğidir. Bu, Allah’a olduğu gibi insanlara da olur. Nitekim Peygamberimiz (s.a.v.); “İnsanlara karşı şükran ve minnet hissi taşımayan (teşekkür etmeyen), Allah’a da şükretmez” buyurmuşlardır²¹⁴. Bir insana minnettarlık duymak onun insanlığını kazanmak demektir. Bu hareket başkalarının kalbini kazanmak için güzel ama zor ve uzun bir süreçtir²¹⁵.

Bir adam bir köle satın almış ve azad etmiş, sonra Peygamberimize: “*Onun arkadaşlığı hakkında ne buyurursun*” diye sormuş. Peygamberimiz de: “*Eğer senin iyiliğini bilirse, bu onun için iyi senin için kötüdür*” buyurmuştur²¹⁶.

Bu ayet ve hadislerle baktığımızda görüyoruz ki insanlara teşekkür, emredilen bir şeydir. Fakat bir iyilik yapıldığında karşılığını beklemek iyi bir şey değildir. Böylece İslam, prensipleriyle güzel bir denge kurmuş ve birbirine saygılı, hürmet duyan, görev ve sorumluluklarını bilen, nerede nasıl davranılması gerektiğini idrak etmiş bireylerden oluşan huzurlu toplumlar oluşturmayı hedeflemiştir.

1.2.2.3. Diğer Varlıklara Karşı Yapılan Şükür (Görev ve Sorumluluk)

Yer ve göklerde gördüğümüz birçoğunu da göremediğimiz şeyler Cenab-ı Hakk’ın Hakîm ismi gereği bir vazife için yaratılmıştır. Hiçbir şey oyun ve eğlence için²¹⁷, boş yere²¹⁸ yaratılmış değildir. Allah (cc), insanı da bütün mahlûkattan farklı olarak en güzel surette yaratmış²¹⁹ ve yeryüzüne halife kılmıştır²²⁰. Ayrıca varlıkları bizim hizmetimize vermiş, güneşi, ayı²²¹, denizi²²², nehirleri, gemileri²²³,

²¹⁴ Tirmizi, “Birr”, 35; Ebu Davud, “Edeb”, 11, Ahmed b.Hanbel, II, 258, IV, 278.

²¹⁵ Shad, a.g.e., s.209.

²¹⁶ Darimi, “Feraiz”, 31

²¹⁷ Bkz. Duhan, 44/38

²¹⁸ Bkz. Sad, 38/27

²¹⁹ Bkz. Tin, 95/4

²²⁰ Bkz. En’am, 6/165; Fatır, 35/39

²²¹ Bkz. İbrahim, 14/33; Nahl, 16/12; Ankebut, 29/61

²²² Bkz. Nahl, 16/14; Casiye, 45/12

²²³ Bkz. İbrahim, 14/32-33-34

hayvanları²²⁴, yer ve göklerdeki tüm şeyleri bize musahhar kılmıştır²²⁵. En küçüğünden en büyüğüne, bütün yaratılmışların bir görevi olduğuna göre, her şeyin kendisine musahhar kılındığı insan da elbette boşuna yaratılmış ve başıboş bırakılmış değildir. İnsanın görevi de Rabbine inanmak, ibadet etmek²²⁶ ve Allah'ın verdiği tüm bu kıymet ve nimetlere şükretmektir²²⁷.

İnsanın Allah'a karşı şükür görevi olduğu gibi, mahlûkata karşı da bir şükür görevi vardır. Yani mahlûkata karşı yerine getirmesi gereken bir görev ve sorumluluğu vardır. Şükürün bir manası da insanın kendisine verilen nimetleri yerli yerinde ve maksadına uygun kullanmasıdır. Bu açıdan baktığımızda insanın tüm mahlûkata karşı takındığı tavır, onlara olan şükürünün derecesini gösterir.

İnsan, hizmetine verilen tüm mahlûkata karşı duruşunu, dinin emir ve yasakları doğrultusunda şekillendirmelidir. Öncelikle insanın, bir nimetin Allah'tan geldiğine inanması, bir mahlûku Allah'a nisbet etmesi ve onun için Allah'a şükretmesi, o nimete karşı bir teşekkür ve onun değerini yükseltme anlamına gelir. Eğer şükretmezse, o geçici lezzet, bitmesi ile bir acı ve ızdırap bırakır ve kendisi dahi bir kazurat olur. Elmas mahiyetindeki nimet, kömüre dönüşür. Şükür ile ise; geçici rızıklar, daimi lezzetler, baki meyveler verir. Şükürsüz nimet, en güzel bir suretten, çirkin bir surete döner. Çünkü şükretmeyen o gafile göre rızkın akıbeti geçici bir lezzetten sonra fuzulattır, yok olmadır.²²⁸

Mahlûkat, insana hizmet etmenin yanı sıra Allah'ı tesbih gibi başka görevleri de yerine getirmektedir. Melekler zaten daima Allah'ı(cc) tesbih etmekte ve O'nu hamd ve sena ile yüceltmektedirler²²⁹. Kur'an-ı Kerim'de genel olarak yer ve göklerdeki her şeyin Allah'ı tesbih ettiği zikredilmiş²³⁰, özel olarak da gök gürültüsünün²³¹, kuşların²³², dağların Allah'ı tesbihi²³³ anlatılmıştır. Hatta taşların

²²⁴ Bkz. Nahl, 16/14

²²⁵ Bkz. Lokman, 31/20; Casiye, 45/13

²²⁶ Zariyat, 51/56

²²⁷ Bkz. Hac, 22/36; Casiye, 45/12

²²⁸ Nursi, *Mektubat*, s. 366.

²²⁹ Bkz. Zümer, 39/75; Şura, 42/5

²³⁰ Bkz. İsrâ, 17/44; Hadid, 57/1; Haşr, 59/1,24; Saff, 61/1, Cuma, 62/1

²³¹ Bkz. Ra'd, 13/13

²³² Bkz. Enbiya, 21/79; Nur, 24/41

²³³ Bkz. Sad, 38/18

bile Allah korkusundan yuvarlandığı²³⁴, bizlere birer ibret vesikası olarak sunulmuştur. İşte bunlardan ibret alıp kâinata bu gözle bakan, onları Allah’a nisbet eden, onların görevlerinin idrakinde olan ve onlara karşı duruşunu bu düşünceye göre şekillendiren insan, onlara karşı teşekkür borcunu ödemiş olur.

Örneğin İslam dini, ihramlı insanlara bitkileri koparma ve avlanma gibi konularda yasaklar koyarak onları çevreye saygı konusunda eğitime yoluna gitmiştir. Peygamberimiz (s.a.v.): *“Müslüman bir kişi bir ağaç diker de ondan insan, hayvan veya kuş yerse bu yenen şey kıyamet gününe kadar o mü’min için sadaka olur”*²³⁵ buyurarak, Müslümanların çevreye bakışını şekillendirmiştir.

Yine Peygamberimiz (s.a.v.), havyanlar geçtiği ve böcekler gecelediği için yollarda konaklanmaması gerektiğini²³⁶, hayvanlar hakkında Allah’tan korkulması gerektiğini, hayvanların çok yorulmaması ve aç bırakılmaması gerektiğini²³⁷ bildirmiştir. Hayvanların yüzünü dağlayanlara lanet etmiş²³⁸ ve bir kadının ölünceye kadar kediyi hapsedtiği için azap gördüğünü ve cehenneme girdiğini²³⁹ söylemiştir. Allah (cc) da kendisinin dışında herhangi bir şey adına kesilen hayvanları bizlere haram kılmıştır²⁴⁰.

Bütün bu örneklere baktığımızda, canlı-cansız, bitki-hayvan, her şeyle olan ilişkimizi, Allah’ın emir ve yasakları çerçevesinde tutmamız gerektiğini görürüz. İşte bu çerçeve içi davranışlarımız şükürümüzü, yani onlara karşı teşekkürümüzü, çerçeve dışı davranışlarımız da onlara karşı nankörlük ve zulmümüzü ifade eder.

Yeryüzü ve gökyüzü insanların gözü önüne bir kitap gibi serilmiş ve insanların bu kitabın sahifelerine bakıp ibret alması istenmiştir. Allah (cc), yediğimiz şeylere²⁴¹, içtiğimiz süte²⁴² devenin yaratılışına²⁴³ yeryüzünün baharda yeniden dirilişine²⁴⁴,

²³⁴ Bkz. Bakara, 2/74

²³⁵ Müslim, “Musâkât”, 7,9,12; Ayrıca bkz. Buhari, “Hars”, 1, “Edeb”, 27.

²³⁶ Bkz. Müslim, “İmâre”, 178

²³⁷ Bkz. Ebu Davud, “Cihad”, 44

²³⁸ Bkz. Müslim, “Libas”, 107; “Selam”, 151,152, “Birr”, 133,134

²³⁹ Bkz. Buhari, “Enbiya”, 17; Müslim, “Selam”, 151,152, “Birr”, 133,134

²⁴⁰ Bkz. Maide, 5/3

²⁴¹ Bkz. Abese, 80/24

²⁴² Bkz. Nahl, 16/66

²⁴³ Bkz. Çâşiye, 88/17

²⁴⁴ Bkz. Rum, 30/50

dağlara²⁴⁵, gökyüzüne²⁴⁶ vb. şeylere bakmamızı istemiş ve bunlardan ders çıkarmamızı istemiştir. İşte bütün bunlara tabiat kanunlarının bir sonucu değil de Allah'ın Hâlık, Rahmân, Rahîm, Rezzâk, Kadîr vb. sıfatlarının bir sonucu olarak bakmak, Allah'a (cc) şükür olduğu gibi bu mahlûkata da bir teşekkürdür. Çünkü onlara bu gözle bakarak yaratılış gayelerine uygun davranmış ve onların derecelerini yükseltmiş oluruz.

1.2.3. Şükrün, Onu Yapan Varlık Açısından Çeşitleri

1.2.3.1. Allah'ın (cc) Şükürü

Allah (cc) kendisini ş-k-r kökünden gelen iki kelimeyle vasıflandırmıştır. Bunlardan birisi ism-i fail olan “*Şâkir*” kelimesidir. Bu kelime Kur'an-ı Kerim'de dört yerde geçmekte, ikisinde Allah (cc)'tan birisinde İbrahim (as)'den birisinde de insandan bahsetmektedir. Allah (cc)'tan bahsettiği yerlerde “*Alîm*” kelimesiyle birlikte kullanılmış, birisinde isteyerek yapılan hayra karşılık veren²⁴⁷ diğerinde de şükredene karşılık veren²⁴⁸ anlamlarına gelmektedir.

Ş-k-r kökünden gelip Allah (cc) için kullanılan ikinci kelime ise, mübalağa anlamı ifade eden “*Şekûr*” kelimesidir. Bu kelime ile dört yerde Allah (cc)'tan bahsedilmekte, bunların üçünde “*Ğafûr*” kelimesiyle, birinde ise “*Halîm*” kelimesiyle birlikte kullanılmaktadır. Altı yerde insanlar için kullanılmakta, bunların birinde Nuh (as)'tan bahsetmekte, dört yerde “*Sabbâr*” kelimesiyle beraber Allah'ın ayet ve mucizelerinin muhatabı olarak anlatılmaktadır. Bir yerde ise şukur vasfını hak eden kulların azlığından bahsetmektedir²⁴⁹.

Bu iki kelimenin Allah (cc) için kullanıldığı yerlere baktığımızda ayetlerden ve bağlamlarından, Allah'ın (cc) hayra karşılık veren²⁵⁰, şükre karşılık veren²⁵¹, yapılan iyiliği artıran²⁵², Kur'an okuma, namaz kılma, infak gibi ibadetlerin ecrini verip, bu

²⁴⁵ Bkz. Araf, 7/143

²⁴⁶ Bkz. Hicr, 15/16

²⁴⁷ Bkz. Bakara, 2/158

²⁴⁸ Bkz. Nisa, 4/147

²⁴⁹ Bkz. Abdülbaki, *el-Mucem*, s.474-475.

²⁵⁰ Bkz. Bakara, 2/158

²⁵¹ Bkz. Nisa, 4/147

²⁵² Bkz. Şura, 42/23

ecri fazlından artırır²⁵³, cennet ehline cennet mükâfatını veren²⁵⁴, karz-ı hasenin karşılığını kat kat artırarak veren²⁵⁵ olarak vasıflandığı anlaşılmaktadır.

Allah'ın şükretmesi, kulun, Allah'ın ihsanını zikredip nankörlük etmediği için Allah'ın (cc) onu övmesi manasına gelir. Allah'ın şükürü, kuluna verdiği ihsanı yani, onun yaptığı itaati kabul etmesiyle olur²⁵⁶. Şekur olan Allah (cc), şâkiri, şükürün karşılığına veya kendi şükürüne ulaştırandır. Şâkire muhabbet ve ihsanıyla yetendir²⁵⁷.

Yüce Allah'ın şükründen murad, şükürle birlikte bulunması adet halinde olan hoşnutluk ve güzel mükâfattan kinayedir. Fakat Allah'ın şükretmesi tabiri, insana, nimeti ihsan eden Allah'a şükretmeyi ilham ediyor anlamına gelir²⁵⁸. İnsanların bu şükürünü ve derecelerini Allah bilir. Ona göre şükürü karşılıksız bırakmaz. O nimet ihsan edici ve bağışlayıcı olan Allah, şükreden kullarına karşı sırf kendi lütfundan nimeti artırmakla karşılık vererek şükür muamelesi yapar²⁵⁹.

Allah'ın şükürü genelde kuluna olan ihsanıdır. Özelde ise kuluna iman bahşedip, bu imanla kulunu şükre teşvik edip, bu şükründen dolayı onu sevmesi, ondan hoşnut olması, onu övmesidir. İşte bu, Allah'ın, üzerinde başka kerem olmayan kereminin büyüklüğünü gösterir. İnsana nimet veriyor sonra onu o nimete şükre teşvik ediyor ve ondan hoşnut oluyor. Sonra şükürünün menfaatini de ona iade ediyor. Sonra da şükürü nimetlerin peş peşe gelmesine ve ona ulaşmasına ve böylece nimetlerin ziyadeleşmesine sebep kılıyor²⁶⁰.

Sonuçta Allah'ın şükürü, bizim imanımız, ibadetimiz, salih amellerimiz ve tüm iyiliklerimizi içine alan âcizâne şükürümüzü, bilmesi, kabul etmesi ve buna kendi mağfireti, rahmeti ve bereketiyle karşılık vermesidir. Hatta bize imana, ibadete yani şükre muktedir olacak gücü, kuvveti vermesi ve bizi şükre teşvik edip hidayet etmesi de Allah'ın bir şükürüdür. Yani bizler şükürümüz için de Allah'a şükür borçluyuz. Dolayısıyla diyoruz ki; Bizi şükre muktedir kılan, şükürümüzü kabul edip ona karşılık

²⁵³ Bkz. Fatır, 35/30

²⁵⁴ Bkz. Fatır, 35/34

²⁵⁵ Bkz. Teğabün, 64/17

²⁵⁶ Cürcani, *a.g.e.* s. 128; Kuşeyri, *a.g.e.*, s. 174.

²⁵⁷ Firuzâbâdi, *a.g.e.*, s. 334.

²⁵⁸ Kutup, *a.g.e.*, XII, 216; Ayrıca Bkz. Fatır 35/30.

²⁵⁹ Elmalılı, *a.g.e.*, I, 460.

²⁶⁰ Bkz. İbn Kayyım, *el-Cevziyye, Medaricü's-Salikin*, Trc. Ali Ataç ve diğ. İnsan Yay., İst., 1990, II, 213.

veren ve bunlar için de şükür borcumuz bulunan, Şekûr ve Şâkir olan Allah (cc)’a şükürler olsun.

1.2.3.2. İnsanların Şükürü

Şükür nimete karşılıktır. İnsan da Allah’ın verdiği nimetlere karşı minnettarlık duymalıdır ve bunu dışa yansıtmalıdır. Elindeki her türlü nimet ve imkânları, maddi ve manevi değerleri, sadece Allah’ın lutfu bilmeli, bunlardan dolayı Allah’a minnet ve şükran borcu olduğunu kabul etmeli, her zaman O’nu hamd, sena ve dua ile anmalı, O’na kulluk borcunu yerine getirmeye çalışmalıdır. Gerekğinde Allah’ın kendisine bahşettiği nimet ve imkânları başkasına verebilmeli, malı, makamı ve şöhreti kazandığında şımarmamalı, kaybettiğinde isyan etmemelidir. Sıkıntıyla, bela ile ve musibetle karşılaştığında haline şükredip Allah’a tevekkül etmeli, kurtuluşa ve bolluğa kavuştuğunda da Allah’ı unutmamalıdır.

Eğer şükür nimete ve rızka karşılık ise; canlı çeşitleri içinde en fazla rızka muhtaç insandır. Cenab-ı Hak insanı, bütün isimlerini kapsayan bir ayna, bütün rahmet hazinelerinin içeriğini tartacak, tanıyacak cihazlara sahip bir kudret mucizesi ve bütün isimlerinin cilvelerinin ve sanatlarının inceliklerini mizana çekecek aletleri bünyesinde barındıran bir yeryüzü halifesi suretinde yaratmıştır. Onun için hadsiz bir ihtiyaç verip, maddi ve manevi rızkın hadsiz çeşitlerine muhtaç etmiştir. İnsanı bu cemiyete göre en yüksek mevki olan ahsen-i takvime çıkarma vasıtası şükürdür. Şükür olmazsa insan esfel-i sâfiline düşer²⁶¹.

İnsanın şükürüyle ilgili ayetlerde; Yüce Allah’ın (cc) insanlara karşı lütuf sahibi olduğu fakat çoğunun şükretmediği²⁶², insanlar için geceyi dinlenmek, gündüzü görmek için yaratanın Allah olduğu, Allah’ın (cc) insanlara karşı lütufkâr olduğu, ama yine çoğunun şükretmediği²⁶³ anlatılmaktadır. Zaten şeytan da cennetten kovulduğunda bunu vaat etmiş ve demişti ki: “...Sonra elbette onlara önlerinden, arkalarından, sağlarından, sollarından sokulacağım ve sen onların çoklarını şükredenlerden bulmayacaksın”²⁶⁴.

²⁶¹ Nursi, *Mektubat*, s. 367.

²⁶² Yunus, 10/60; Bakara, 2/243; Yusuf, 12/38; Naml, 27/73

²⁶³ Mü’min, 40/61; Ayrıca bkz. Sebe, 34/13

²⁶⁴ Araf, 7/17

Yüce Allah, insanları yeryüzüne yerleştirerek orada geçim imkânları vermiş, buna mukabil ne kadar da az şükrediyorsunuz demiştir²⁶⁵. Yine insanın neslini bir nutfeden, hakir bir sudan yaratanın Allah olduğu, sonra da onu düzeltip ruhundan üflediği, insanlar için gözler, kulaklar ve kalpler yarattığı ama O'na pek az şükredildiği, Kur'an'da anlatılmaktadır²⁶⁶.

İnsanlar bir nimete kavuşmak istediklerinde muratlarının yerine getirilmesi için Allah'a (cc) yalvararak söz verirler ve şükredenlerden olacaklarını söylerler²⁶⁷. Bir sıkıntıyla, bir tehlikeyle karşılaştıklarında yine Allah'a yönelip ihlasla dua ederek, eğer bu halden kurtarırsa O'na şükredeceklerine dair söz verirler²⁶⁸.

Allah (cc) de zaten insanlara şükretmeyi emretmiş²⁶⁹, onları şükretmeleri için affettiğini²⁷⁰, sıkıntıdan kurtardığını²⁷¹, onlara ayetlerini açıkladığını²⁷² ve birçok nimetler verdiğini²⁷³ söylemiştir. Bütün bunlara baktığımızda şükürsüzlüğün bir suç olduğunu ve mümkün olduğunca bundan sakınmamız gerektiğini söyleyebiliriz²⁷⁴. Bu ayetler olmasa bile şükürün gerekliliğini anlamamız gereklidir. Nimete şükür aklen vaciptir. Nakil olmasa da fitrat nuruyla insan, kendisine verilen nimetleri düşününce aklıyla bütün bu nimetlere şükürün ve küfretmemenin gereğine hükmedecektir²⁷⁵.

İnsanın şükürünü, dille, kalple ve bedenle olmak üzere üç değişik şekilde eda ettiğini ve Allah'a (cc), insanlara ve diğer mahlûkata karşı yaptığı şükürü açıklamıştık. Şükürü bu tasniflerin dışında şu şekilde ayıranlar da vardır. Birincisi, bilgiyle alakalı olanı ki bu da Allah'ın (cc) zatını ve fiillerini tanımakla olur. İkincisi, Allah'ın (cc) mükâfatı ve nimetleriyle alakalı olan, üçüncüsü ise; Allah'ı tanımakla meydana gelen davranışlarla ilgili olandır. Bu sonuncusu da gizli yani kalple, dille ve bedenle yerine

²⁶⁵ Bkz. Araf, 7/10

²⁶⁶ Bkz. Secde, 32/7,8,9

²⁶⁷ Bkz. Araf, 7/189

²⁶⁸ Bkz. Yunus, 10/22

²⁶⁹ Bkz. Bakara, 2/152,172; Nahl, 16/114; Ankebut, 29/17; Lokman, 31/14

²⁷⁰ Bakara, 2/52

²⁷¹ Bakara, 2/56

²⁷² Maide, 5/89

²⁷³ Maide, 5/6; Enfal, 8/26; Nahl, 16/14,78; Hacc, 22/36; Mü'minun, 23/78; Rum, 30/46; Secde, 32/9; Fatır, 35/12

²⁷⁴ Shad, a.g.e., s. 210

²⁷⁵ Bkz. Zâvi, Tahir Ahmet, *el Keşkül li Behciddîni'l-Amili*, Daru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, ts. I, 167.

getirilebilir²⁷⁶. Bunları şükürün yapılış çeşitlerini incelerken ayrıntılı bir şekilde anlattığımız için burada fazla üzerinde durmayacağız.

Bu tasniflerin dışında insanların şükürü, avamın ve havassın şükürü olmak üzere ikiye ayrılabilir. Avamın şükürü biraz önce zikrettiğimiz gibi sıkıntıda ve darda kaldığında insanın şükretmesi veya şükretmeye söz vermesi, bir nimetle karşılaşmak istediğinde veya karşılaştığında Allah’a yönelmesidir. Yine bu şükür dil ile Allah’a (cc) hamd ederek, üzerinde bulunan nimetleri Allah’tan bilip bunu itiraf etmek şeklinde ortaya çıkar. Kul zaten içindeki iman sebebiyle zaman zaman nimetlerin Allah’tan (cc) olduğunu itiraf etme ihtiyacını hisseder. Daha çok yeme, içme ve giyecek nevinden olan ve de kendisine hayatı boyunca bahşedilen, herkes için aşikâr olan bu tür nimetler konusunda ortaya çıkan bu şükür çeşidi umumdur²⁷⁷. Avamın şükürü, mün’imden gelen nimeti görür, ihsanından dolayı onu över. O nimetin gereğini yerine getirir. Nimeti ikrar ve itiraf eder²⁷⁸. Hoşlanılan şeylere şükretmek de avamın şükürüdür.

Nimetler üç kısma ayrılır. Birincisi; dünyevi olanlar: sıhhat, afiyet ve mal gibi. İkincisi dini olanlar. İlim, irfan, amel, takva ve marifet gibi. Üçüncüsü ise uhrevi olanlar. Sevab ve cennet gibi. Bunlardan dünyevi olanlara şükür, avamın şükürüdür. Bu konuda “Avam giyecek ve yiyecek nevinden nimetlere şükreder. Havas ise, kalplerine gelen feyze ve varidâta şükreder”²⁷⁹ denilmiştir.

Havassın şükürü ise; dil ile hamdetmekle beraber, kulun kalbinin marifet duygusuna sahip olması ve bütün azalarının helal olmayan şeylerden korunması demektir. Havas, nimetin durumunu görmez önce mün’imi görür. Havas, hoşlanılan şeylerin yanı sıra hoşlanılmayan şeylere de şükreder. Havas, dünyevi nimetlerden çok, dini ve uhrevi nimetlere şükreder. Allah’ın az olarak nitelendirdiği şükredenler bunlardır. Bunlar ibadet ve ubudiyetlerini Allah’a has kılarlar. O’na ortak koşmazlar, Allah’tan başkasının, onlar yanında yeri yoktur. Sadece Rablerini zikrederler. Kendilerine varıncaya kadar Allah dışında her şeyi unuturlar. Onların kalplerinde sadece Allah vardır, şeytan ve şeytanın süslü gösterdiklerine yer yoktur.

²⁷⁶ Giesse, Alma, *The Encyclopedia of Islam*, Vol. IX, Leiden, 1996, s. 497.

²⁷⁷ Bkz. Kuşeyri, *er-Risale*, s.316; Attar, *a.g.e.*, s.501.

²⁷⁸ Bkz. Azime, *a.g.e.*, s.242.

²⁷⁹ Bkz. Kuşeyri, *er-Risale*, s.316.

Havas olanlar, Rablerinin kendilerini nimetlendirdiği şeyleri, yine onların Rablerinden geldiğini gösteren fiili ve kavli tasarrufta bulunmadan, almazlar ve kullanmazlar. Nimete dokunmadan önce, dokunurken ve dokunduktan sonra Rablerini zikretmeden ve hatırlamadan hiçbir nimeti kabul etmezler. Sözlerini ve azalarını şükür yolunda kullanırlar. Bu da itaat ve Allah’a (cc) yaklaşma konusunda Allah’ın kendilerine lutfettiği şeydir²⁸⁰.

Sonuçta insanın “elhamdülillah” demesi, halinden şikâyetçi olmaması, kendisinde bulunan nimetleri Allah’a has kılması, âlimlerin sözlerinden oluşan lisanî şükürleri, abidlerin fiil nevinden olan hareketleri, ariflerin bütün hallerinde istikamet üzere bulunmaları hep insanın Rabbine olan şükürünün birer ifadesidir.

1.2.3.3. Diğer Varlıkların Şükürü

İnsan dışındaki varlıkların tümünü bizim tanıyabilmemiz ve görebilmemiz mümkün değildir. Çünkü bizim duyularımız ve aklımız sınırlıdır. Bizim göremediğimiz bazı varlıkları ise Kur'an’ın anlatımı dolayısıyla tanıyoruz. Bunlardan birisi de cinlerdir. Birçok ayette cinlerin varlığından söz edilmektedir. Cinlerin de ubudiyetle mükellef olduğu²⁸¹, Kur'an’la muhatap olduğu²⁸², onlara da peygamberler geldiği²⁸³, onların da inanmayanlarının bulunduğu²⁸⁴, bu inanmayanların hayvandan daha aşağı olduğu ve azaba düşer oldukları²⁸⁵, şeytanın da cinlerden olduğu²⁸⁶ anlatılmaktadır.

Göremediğimiz fakat varlıklarına inandığımız bir diğer varlık da meleklerdir. Melekler; Allah’ın emirleri dışına çıkmayan, devamlı O’na kulluk eden, O’nu hamdle tesbih ve takdis eden²⁸⁷, Allah’a secde eden²⁸⁸ ve nebiye salât eden²⁸⁹ varlıklardır. Yani melekler devamlı şükür içindedirler. Çünkü her an Allah’ın

²⁸⁰ Bkz. Azime, *a.g.e.*, s.240,241.

²⁸¹ Zariyat, 51/56

²⁸² Bkz. Ahkaf, 46/29; Cin, 72/1

²⁸³ Bkz. En’am, 6/130

²⁸⁴ Bkz. Araf, 7/179; Cin, 72/5

²⁸⁵ Bkz. Araf, 7/179

²⁸⁶ Bkz. Kehf, 18/50

²⁸⁷ Bkz. Bakara, 2/30; Zümer, 39/75; Şura, 42/5

²⁸⁸ Bkz. Nahl, 16/49

²⁸⁹ Bkz. Ahzab, 33/56

nimetlerini anan ve Allah’a övgüyle hamd ü sena eden ve yaratılış gayelerinin dışına çıkamayan varlıklardır.

Bunların dışındaki varlıklar da hep yaratılış gayesine göre hareket ederler, dolayısıyla şükürlerini eda ederler. Bunu anlamak için onların niye yaratıldığına ve ne yaptıklarına bakmak gerekir. Öncelikle güneş, ay, gece, gündüz, deniz, nehir, gemi, dağ vb. her şey insanın hizmetine verilmiş, yer ve göklerdeki her şey istisnasız insana musahhar kılınmıştır²⁹⁰. Her şey biz insanlar için yaratılmıştır. *“Allah evlerinizi sizin için bir huzur ve sükûn yeri yaptı ve sizin için davar derilerinden, gerek göç gününüzde, gerekse konaklama gününüzde, kolayca taşıyacağınız evler, yünlerinden, yapağlarından ve kıllarından bir ev eşyası ve bir ticaret malı meydana getirdi. Allah, yarattıklarından sizin için gölgeler yaptı ve sizin için dağlarda barınaklar yarattı, sizi sıcaktan koruyacak elbiseler ve savaşta sizi koruyacak zırhlar yarattı. İşte böylece Allah Müslüman olmanız için üzerinize nimetini tamamlıyor”*²⁹¹ ayetleri bu musahhariyeti açıklamaktadır.

Hayvanlar, hem etleriyle, sütleriyle, yünleriyle, derileriyle, hem de binek ve zinet olarak bizim için yaratılmış²⁹², bitkiler bizim için rızık kılınmıştır²⁹³. Her varlığın da rızıkı belirlenmiş, hepsine bir sorumluluk yüklenmiş, hiçbirisi başıboş bırakılmamış ve hepsi de Allah tarafından idare edilmektedir²⁹⁴. Hatta kuşları havada tutan dahi Allah’tır ve kuşlar Allah’ın emrine boyun eğerek uçarlar²⁹⁵.

Canlı cansız bütün varlıkların şükürü, sadece görevlerini yerine getirmekten ibaret değildir. Kur'an-ı Kerim’de göklerde ve yerde bizim için yaratılmış ve bizim emrimize verilmiş tüm bu varlıkların Allah’ı tesbih ettikleri ve O’na secde ettikleri anlatılmaktadır. Mesela şu ayetler bu anlatıma örnek olabilir: *“Baksana hakikaten Allah (cc), gökler ve yerdeki şeyler ve kanat çırpıp süzülen, dizilen kuşlar hep onun için tesbih ediyorlar. Her biri gerçekten duasını ve tesbihini bilmiştir. Allah, ne yapıyorlarsa hakkıyla biliyor”*²⁹⁶. *“Görmedin mi? Göklerdeki ve yerdeki şeyler,*

²⁹⁰ Bkz. İbrahim, 14/33; Nahl, 16/12; Lokman, 31/25; Zümer, 39/5; Nahl, 16/14; İbrahim, 14/32; Lokman, 31/20; Casiye, 45/3

²⁹¹ Nahl, 16/80,81

²⁹² Bkz. Nahl, 16/5,8,66,80,81; Hac, 22/28,34; Mü’minun, 23/21; Yasin, 36/71; Ğafir, 40/79

²⁹³ Taha, 20/54

²⁹⁴ Bkz. Hud, 11/6,56; Ankebut, 29/60

²⁹⁵ Bkz. Mülk, 67/9; Nahl, 16/79

²⁹⁶ Nur, 24/41; Ayrıca bkz. Enbiya, 21/79; Sad, 38/19; Haşr, 59/24; Cuma, 62/1; Teğabün, 64/1

güneş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, bütün hayvanlar ve insanlardan birçoğu hep Allah'a secde ediyor"²⁹⁷.

Ayrıca Kur'an-ı Kerim'de yer ve göklerdeki herkesin, ister istemez Allah'a secde ettiği²⁹⁸, hatta ot ve ağacın bile secdeye kapandığı zikredilmektedir²⁹⁹. Allah, (cc) insanlara kâinattan örnek verirken buyuruyor ki: *"Görmediler mi? Herhangi bir şeyden Allah'ın yarattığına bir baksalar ya, gölgeleri sağ ve sollarından sürünerek Allah'a secde ederek döner dolaşırlar. Hem canlılar olsun melekler olsun göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'a secde eder ve bunlar kibirlenmezler. Üstlerinden Rablerinin korkusunu duyarlar ve her ne emrolunurlarsa yaparlar"*³⁰⁰.

Yeryüzündeki hayvanlar ve gökyüzündeki uçan kuşlar da insanlar gibi birer topluluktur³⁰¹. Onlar görevlerini yerine getirerek, Allah'ın emirlerine uyarak, bitkilerle beraber insanlara hizmet ederek, hamd ve tesbihle Allah'ı anarak ve O'na secde ederek şükürlerini yerine getiriyorlar. Bütün yaratılmışlardan üstün olarak yaratılan insanoğlu, eğer görevini yerine getirmezse Kur'an'ın ifadesiyle, hayvanlardan daha aşağı derecede³⁰², daha şaşkın vaziyette³⁰³ olacaktır. Onun için Allah (cc) kâfirler için canlıların en kötüsü demiş³⁰⁴ onun için kibirli olup sesini yükselten, kitaptan bir şey anlamayan ve öğütten yüz çevirenleri eşeğe benzetmiş³⁰⁵, onun için kâfirleri domuz ve maymun suretine çevirmiştir³⁰⁶. Kıyamet geleceği vakit de Allah (cc), kâfirlerin küfrünü bir canlı vasıtasıyla yüzlerine çarpacaktır³⁰⁷. Öyle ise melekler ve bütün mahlûkat şükürlerini eda ederken, yine şükürle emrolunmuş olan cin ve insanlar da şükürlerini yerine getirmeleri gerekmektedir.

1.3. Şükürle İlgili Kavramlar

Bu bölümde şükürle ilişkili gördüğümüz ve şükürün kapsamının genişliğini göstermede yardımcı olacağına inandığımız iman, hamd, dua, zikir ve ibadet kavramlarını inceleyeceğiz. Böylece hem şükürün çeşitlerini ve anlam alanının

²⁹⁷ Hac, 22/18

²⁹⁸ Bkz. Ra'd, 13/15

²⁹⁹ Bkz. Rahman, 55/6

³⁰⁰ Nahl, 16/48,49,50

³⁰¹ Bkz. En'am, 6/38

³⁰² Bkz. Furkan, 25/44; Muhammed, 47/12

³⁰³ Bkz. Araf, 7/149

³⁰⁴ Bkz. Enfâl, 8/22,55

³⁰⁵ Bkz. Lokman, 31/19; Cuma, 62/5; Müddessir, 74/49,50,51

³⁰⁶ Bkz. Maide, 5/60

³⁰⁷ Bkz. Neml, 27/82

genişliğini göstermeye hem de küfre karşılık geldiği yerleri ortaya çıkarmaya çalışacağız.

1.3.1. İman Kavramı

Arapça bir kelime olan iman “emene” fiilinin masdarı olup, doğrulamak³⁰⁸, sığınmak, paklanmak³⁰⁹, bel bağlamak, güvenmek³¹⁰, güven vermek, tasdik etmek, boyun eğmek, emniyet içerisinde olmak³¹¹ gibi anlamlara gelir. İstilahtan olarak ise; iman, Resul-i Ekrem (sav)’ın Allah (cc) katından getirmiş olduğu bilinen, haber ve hükümlerin hepsini kat’i olarak tasdik etmek ve bunu dille ikrar etmektir³¹². İman, saf sözle değil kalbin tasdikiyle meydana gelir.³¹³ Maturûdî de imanı tarif ederken “iman, dil ile ikrar kalp ile tasdiktir” demiştir.³¹⁴ İmanın kalp ile tasdiksiz olmayacağına işaret eden birçok ayet ve hadis vardır.³¹⁵ İman, inanç esaslarını kalp ile tasdik, dil ile ikrar etmek, bununla birlikte Allah’ın emirlerini yapmak ve yasaklarından sakınmak ve Allah’ın hükümlerine teslim olmaktır.

İman kelimesinin barış, huzur, sükûn, tasdik, dürüstlük, tehlikelerden uzak olma, koruma, himaye, kefalet, teminat, sadakat, vekillik, itimat, garanti, inanç vb. manalara geldiği³¹⁶ düşünüldüğünde, insan kalbinin, imana meyilli, iman halinde ise; huzurlu, sükûnetli ve mutlu olacağı anlaşılmaktadır. İmanda zaten nefsin mutmain olması, korkunun giderilmesi, başkalarına güven vermek, güven içinde olmak anlamları vardır. İman sahibi kişi de hem inandığı gücün sağladığı güvenin içinde emin olan, hem de kendisi başkalarına güven veren demektir³¹⁷.

İnsanın meyli imanadır. Fıtrat olarak insan tevhid akaidine göre inancını şekillendirmeye meyillidir. Fakat bu durum fıtratın batıl inançlara kapalı olduğu anlamına gelmez. Zira Cenab-ı Hak: “Ona kötülüğün ve iyiliğin yolunu göstermedik

³⁰⁸ Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, s.25.

³⁰⁹ İbn Manzur, *Lisanü'l Arab*, XXII, 21-23.

³¹⁰ İzitsu, Tashikiko, *İslam Düşüncesinde İman Kavramı*, (Çev: Selahattin Ayaz), Pınar Yay., İst., 2005, s.204.

³¹¹ Şimşek, M.Sait, *Kur'an'ın Ana Konuları*, Beyan Yay., İst., 1999, s.25.

³¹² Asım Efendi, *a.g.e.*, IV, 548.

³¹³ Bkz: Nesefî, Ebu'l-Muin Muhammed, *Tebziratü'l-Edille*, (thk: Hüseyin Atay, Şaban Ali Düzgün) Ank. 2003, II, 412-415.

³¹⁴ Maturûdî, *Kitabü't-Tevhid*, s. 373.

³¹⁵ Bkz: Maide, 5/41; Nahl, 16/106; Hucurat, 49/14; Buhari “Tevhid” 19; Müslim “İman” 15, 84; Nesai “İman” 18.

³¹⁶ Bkz. Sarı, Mevlüt, *el-Mevarid Arapça Türkçe Sözlük*, Bahar Yay., İst., 1982, s.50-51.

³¹⁷ Kalkan, Ahmet, *Müslümanın Akaidi-Inanç Esaslarımız*, Rağbet Yay., İst., 2005, s.41

mi?”³¹⁸. “Gerçek şu ki biz ona yolu gösterdik şükredici ya da nankör (olması artık kendisine kalmıştır)”³¹⁹ vb. ayetlerle insan için iki ihtimalin de varlığı anlatılmıştır. Bu ihtimaller arasındaki seçimde hangi tarafın öne çıkacağı değişik sebeplere bağlıdır. İnsan, ya kendisini imana götüren, fitratına uygun olan yolu seçer mü’min olur, ya da kötülüğü seçer kâfir olur.

Her ne kadar insanın fitratı hak veya batıl bir inancı kabul etmede hür ise de bunlardan biri ile inanma ihtiyacını gidermeye mecburdur. Başka bir deyişle fitrat bir ilaha ve Rabbe inanma, ona ibadet etme ve inançları doğrultusunda şekillenmiş bir dini yaşam biçimi edinme ihtiyacı içerisinde yaratılmıştır³²⁰. İman, kul olmayı kabul etmenin ilk basamağıdır. Kulluğu kabul eden insanın da kulluğun gerektirdiği şekilde davranması gerekir. Yani iman, itaati gerekli kılar ve kolaylaştırır. İnsan inandığı zaman Allah’a karşı olan görevlerini yerine getirmeyi kabul etmiş ve O’ndan gelen emirlere uygun davranmaya kendini hazırlamış olur. Kur’an’ın birçok yerinde de Allah’ın emirlerinin gerçekleşmesi imana bağlanmıştır³²¹. Hatta insanlar ibadet emriyle imana çağırılmışlardır.³²² Bütün bunlar iman ile ibadet, şükür yani amel ilişkisini ortaya koymaktadır.

İnsanlık tarihi iman-küfür, mümin-kâfir mücadeleleriyle geçmiştir. Kur’an-ı Kerim’in, diğer ilahi kitapların ve bütün peygamberlerin amacı da insanları küfürden kurtarıp imana kavuşturmaktır. Bunun için Kur’an-ı Kerim’de iman ve türevi kelimeler dokuz yüz civarında yerde geçmektedir. İslam dininin en belirgin özelliği tevhid ilkesine verdiği önemdir. Zaten bütün güzellikler tevhid ve imanda, bütün kötülükler de şirk ve küfürdedir. İman, insanı kötülüklerden kurtaran, iyiliklerine de değer katan bir erdemdir.

İmanın iki şekli vardır. Birincisi: İcmali imandır ki; genel olarak Allah’a ve Peygambere iman etmektir. Bu da kısaca kelime-i tevhid ve kelime-i şهادet’te özetlenmiştir. İcmali iman geçerli ve kişiyi kurtarıcıdır. Peygamber (s.a.v.): “Kalbinde bir arpa miktarı hayır bulunup da “Lailahe illallah” diyen kimse

³¹⁸ Beled, 90/10

³¹⁹ İnsan, 76/3

³²⁰ Coşkun, İbrahim, *İslam Düşüncesinde İnkâr Problemi*, Tekin Kitabevi, Konya, ts. s.11.

³²¹ Bkz. Bakara, 2/278; Nisa, 4/59 vd.

³²² Bkz. Kureş, 106/2-4

cehennemden çıkar, kalbinde bir buğday miktarı hayır olup da “Lailaheillallah” diyen kimse cehennemden çıkar, kalbinde bir zerre miktarı hayır olup da “Lailaheillallah” diyen kimse cehennemden çıkar” buyurmuştur³²³. İmanın ikinci şekli ise tafsili imandır ki; inanılacak şeylerin her birine ayrı ayrı inanmaktır.

İmanın bir diğer tasnifi de; taklidi ve tahkiki iman şeklindedir. Delillere dayalı olmaksızın sadece çevrenin telkini ile meydana gelen, kişinin İslam toplumunda doğup, büyümüş olmasından kaynaklanan, herhangi birinin veya bir mezhebin görüşleri doğrultusunda şekillenmiş olan iman taklidi, delillere, bilgiye, araştırma ve kavramaya dayalı iman ise tahkiki imandır.

Mü'min iman eden kimse demektir. Mü'min, Allah'a, Peygambere, vahye, meleklerle, ahirete ve kadere mutlak olarak inanan ve bunların doğruluklarını kabul edendir. Mü'min olma durumu, insanın Allah huzurundaki kulluk durumudur. İman etmiş mü'min, yaratılıştaki nedeni doğrulamış, yaratılış gayesine uygun hareket etmiş, kendinden aşkın bir varlığı yüce bilmiş, O'na ait bütün unsurları kabul etmiş ve kendi konumunu belirlemiş insandır³²⁴.

Kur'an-ı Kerim'de mü'minler: Allah'a, meleklerine, kitaplarına, elçilerine inanan, elçileri arasında ayırım yapmayan, işittik ve itaat ettik diyen³²⁵, Allah'a döneceklerini bilen³²⁶, namazı kılan, zekâtı veren³²⁷, boş işlerden yüz çeviren, ırzlarını koruyan, emanet ve ahitlerine riayet eden³²⁸ kimseler olarak tanıtılmaktadır. Mü'min olmak, peygambere teslim olmaktır³²⁹. Mü'min olmak, Allah'ın merhametinden ümit kesmemek³³⁰, yalnızca O'ndan korkmaktır³³¹. Mü'min olmak, dini yalnızca Allah'a has kılmak³³² ve her türlü imtihana hazır olmaktır³³³. İşte bu

³²³ Buhari, “İman”, 37; Müslim, “İman”, 43

³²⁴ Ece, Hüseyin, *İslam'ın Temel Kavramları*, Beyan Yay., İst., 2006, s.449.

³²⁵ Bkz. Bakara, 2/285

³²⁶ Bkz. Bakara, 2/46

³²⁷ Bkz. Nisa, 4/162

³²⁸ Bkz. Mü'minun, 23/1-10

³²⁹ Bkz. Nisa, 4/65

³³⁰ Bkz. Yusuf, 12/87

³³¹ Bkz. Ali İmran, 3/175; Fatır, 35/28

³³² Bkz. Araf, 7/29

³³³ Bkz. Ankebut, 29/2

insanlar hüsrandan kurtulmuş³³⁴, varlık dünyasının en hayırlılarıdır. Kâfirler ise yeryüzünün en aşağılık yaratıklarıdır³³⁵.

İmanın asıl yeri kalptir. Fakat bilinmelidir ki iman, durgun bir teslimiyetin değil, amel dediğimiz faaliyetlerle beraber bir aksiyonun da kaynağıdır. İman eden bir insan, tek taraflı olarak Allah’a teslim olup, yerinde duran bir insan değildir. Bilakis o, iman gereği olan en güzel davranışları yaşayan aktif bir insandır. Çünkü iman salih amel yapmayı gerekli kılar³³⁶. Aynı zamanda İman, bütün amellerin ön şartıdır. İman olmadan hiçbir amelin bir mana ve değeri olmaz.

Sonuçta diyebiliriz ki bütün erdemli davranışlarının kaynağı imandır. İman, içsel olarak insanı harekete geçiren en önemli güçtür. Daha önce açıkladığımız kalbi şükrü imanla örtüştürebiliriz. Fakat sözlü ve fiili şükrün de olabilmesi için kalpteki imanın olması gereklidir. Yoksa aynı davranış aynı sonucu vermez. Yani şükrün de ön şartı imandır. Tersinden bakacak olursak imana giden yol da her şeyi Allah’a nisbet etmek demek olan şükürden geçer.

1.3.2. Hamd Kavramı

h-m-d kökünden gelen “hamd” kelimesi masdardır. Hamd, lügatte zemmin zıddı,³³⁷ övmek, sena etmek, hakkını vermek, razı olmak gibi manalara gelir. Çoğulu mehamiddir³³⁸. Hamd, birini güzel vasıfları ve iyi fiilleri sebebiyle övmek anlamındadır³³⁹. Hamd, nimeti veren O’nun lutufları ve yüce vasıflarını da dile getirerek sevgi ile birlikte, tazim ve saygı göstermek suretiyle samimi bir şekilde yapılan ve ululama ifade eden bir övgüdür³⁴⁰. Hamd, ister nimetten dolayı ister başka bir şeyden dolayı hürmet ile yapılan övgüdür³⁴¹. Hamd, güzelliği ve iyiliği kendisinden olanı övmektir³⁴².

³³⁴ Bkz. Asr, 103/1-2

³³⁵ Bkz. Beyyine 98/6-7

³³⁶ Ece, a.g.e., s.300.

³³⁷ Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, s. 174.

³³⁸ İsfehâni, a.g.e., s.130; Asım Efendi, a.g.e., C.I, s.1129; ed-Derviş, Muhiddin, *İ'rabü'l-Kur'ani'l-Kerim ve Beyanühü*, Suriye, 1992, I, 13.

³³⁹ İbn Manzûr, a.g.e., ş-k-r md.

³⁴⁰ Bkz. İbn Manzûr, a.g.e., I, 712; Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yay., İst., 1996, s.221.

³⁴¹ Cürcani, a.g.e., s.93; Alusi, Muhammed Şükrü, *Ruhu'l Meani fî Tefsiri'l-Kur'ani'l-Azim*, Beyrut, ts. I, 67.

³⁴² Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Ank., 1982, I, 71.

Hamd, nimeti ve içinde bulunulan hali itiraf etme noktasında kısmen övgü, kısmen de şükürle birleşir. Medihten daha özel ve şükürden daha kapsamlıdır³⁴³. Yani hamd, şükürden önce gelmekte ve umumi bir mana ifade etmektedir. Bir rivayette: “Hamd, şükürün başıdır. Allah’a hamdetmeyen O’na şükretmemiştir” buyurulmuştur³⁴⁴. Nimet ve ihsan mukabilinde olan şükür, Allah’ın (cc) lütuf ve nimetlerinin şuuruna vararak bunların karşılığında hürmet, huşu ve itaatte bulunmaktır. Hamd ise, bir şahsın kendi zatında sahip olduğu vasıflar ve yaptığı fiillerin tamamına raci olduğundan daha geniş manalı bir övgüye işaret eder³⁴⁵.

Hamdin medihten daha hususi ve şükürden daha umumi olmasının sebebi; Medhin ihtiyari olarak güzel yaratılış mukabilinde vuku bulmasıdır. Mesela; insan, ilmi, cömertliği ve malını harcaması sebebiyle methedildiği gibi, yüzünün güzelliği, boyunun uzunluğu sebebiyle de methedilebilir. Hamd ise ilmi ve cömertliği mukabilinde olur, güzellik mukabilinde olmaz. Şükür ise ancak nimet karşılığında olur. Şükür, sadece elinde olana, hamd ise hem elinde olana hem de olmayana yapılır.³⁴⁶ Her şükür hamd olup her hamd şükür değildir. Her hamd bir medihtir, her medih ise bir hamd değildir³⁴⁷. Şükür, Mün’im’i tazim için nimeti itirafıdır. Yani şükür sadece nimet karşılığı yapılır. Hamd nimet olsun olmasın tazim için güzelliği izhardır.³⁴⁸ Şükür Allah’ın nimetlerine hastır. Hamd ise, Allah’ı sıfat ve zatına yönelik olarak sena etmeye mahsustur. Hamd dil işidir.³⁴⁹ Şükür ise, hem dille hem kalple hem de azalarla yapılır. Hamd şükürün başıdır ve şükürün en üst mertebesidir.³⁵⁰

Hamd ve şükür ilişkisine bir başka açıdan bakıldığında, bazen şükür daha kapsamlıdır. Çünkü şükür, nimetler için bir övgüdür ve kişinin, bu övgünün gereğini inancıyla ve fiiliyle göstermesidir. Ayrıca şükür, bütün nimetleri kapsayan bir

³⁴³ Sürmeli, Mehmet, “Şükür Kötülöklere Yardımcı Olmamaktır”, *Yeni Dünya*, İst., Mart, 1999, s.38.

³⁴⁴ Beyhaki, *Şuabü’l İman*, II, 35.

³⁴⁵ İsfahani, *Müfredat*, h-m-d md.

³⁴⁶ İbn Side, *a.g.e.*, VI, 680-681.

³⁴⁷ İsfahani, *a.g.e.*, h-m-d md. Ayrıca bkz. Asım Efendi, *a.g.e.*, I, 1125.

³⁴⁸ Ebû Hilal el-Askerî, *Kitâbu’l-Furûk*, (Nşr. Ahmed Selim el-Humsî) Bağdat, ts. s. 52-53.

³⁴⁹ Bkz. Neml, 27/59,93; Ankebut, 29/63.

³⁵⁰ Hazruddürî, Muhammed Yasin, *Dekâiku’l-Furûku’l-Luğavyye fi’l-Beyâni’l-Kur’ânî*, Daru’l-Kütübü’l-İlmi, Beyrut, 1971, s. 197-198

övgüdür. Hamd ise; bazen yapılan bir iyilik ve ihsan için teşekkür mahiyetinde olur ve başlangıçta iyilik sahibine karşı yapılan bir övgüden ibarettir³⁵¹.

Hamd ve şükür birbirleriyle karşılaştırıldıklarında her birinin kendine özgü bir umumilik ve hususiliği olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin şükür, çeşitleri ve sebepleri yönünden hamdden geneldir. İlgili olduğu şeyler bakımından özeldir. Hamd ise, ilgili olduğu şeyler bakımından şükürden genel, sebepleri yönünden şükürden özeldir. Yani şükür, sükûnet ve saygıyla kalple, övgüyle ve itirafla dille, boyun eğme ve taatle de azalarla yapılan bir şeydir. Fakat sadece nimetlerle ilgilidir, hamd gibi zat ve vasıflarla alakası yoktur³⁵². Mesela ilim, irade, kudret, hayat, basar vb. sıfatlarından dolayı Allah'a (cc) şükredilmez. O'nun bu sıfatları övülür. Bunlar şükürün değil hamdin kapsamında olan konulardır. Hem bu sıfatlarından dolayı hem de ihsan ve adaleti, rahmet ve mağfireti dolayısıyla Allah'a hamdedilir. Oysa şükür, yalnızca Allah'ın ihsanına karşıdır. Bununla birlikte şükür, bir nimet karşılığı olarak gerçekleşirken, hamdde nimetin yanında sıkıntılı anlarda da Allah'ı hatırlama vardır.

Hamd ve şükür arasında birtakım farklılıklar vardır. Bunlardan birkaçını şöyle özetleyebiliriz: Bütün hamd çeşitleriyle şükür yapılabilirken, her nevi şükür çeşidiyle hamdedilemez. Çünkü şükür kalp, dil ve organlarla olurken, hamd sadece kalp ve dil ile yapılabilir³⁵³.

Hamd, kalbî ve imani nimetler için, şükür ise maddi ve hissi nimetler içindir. Her nimetin şükürü kendi cinsindendir. Malın şükürü infakla, ilmin şükürü öğretmekle, sağlığın şükürü kıymetini bilmekle, zamanın şükürü onu değerlendirmekle olur. Fakat iman nimetinin şükürü insanın yerine getirebileceği bir şey değildir. Bu durumda insan Allah'a hamdetmelidir³⁵⁴.

Hamd, Allah'ın bahsettiği nimetler sebebiyle, Allah'ı, zatı, esması ve sıfatlarıyla sena etmek, şükür ise bu nimetlere mukabele yoluyla, her nimetin gereğini yerine getirerek teşekkür etmektir.

³⁵¹ el-Ezheri, Ebu Mansur Muhammed b.Ahmed, *Tehzibü'l-Luğa*, Kahire, 1964, IV, 435; Ayrıca bkz. el-Ezdi, Muhammed Hüseyin Dureyd, *Kitabü Cemherâti'l-Lugat*, Haydarabad, h.1345, II, 125.

³⁵² Firuzâbâdi, *a.g.e.*, III, 340.

³⁵³ Ateş, Süleyman, *İslam Tasavvufu*, Yeni Ufuk Neşriyat, İst., 1992, s.311.

³⁵⁴ Bkz. Yılmaz, Hasan Kamil, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatler*, Ensar Neşriyat, İst., 1994, s.184.

Hamd ve şükürde asıl maksat nimeti verendir. Medh gibi değildir. Çünkü medh bazen yalan olarak dalkavukluk için yapılabilir. Hamd ve şükür ise, hak ve hakikat sevgisi ile gönlün sevinç ve huzurla dolmasıdır. Dolayısıyla hamdde sevinç ve arzu manası, şükürde ise içten bağlılık ve dostluk manası daha açık bir şekilde bulunurlar. Bu yönüyle şükür daha zor ve kıymetlidir.

Bütün bu farklılıklarına rağmen ikisinin de birleştiği noktalar çoktur. Her ikisi de övgü, minnettarlık, teşekkür ve bağlılık ifade etmektedir. Her ikisi de nimetlere karşılık olarak yapılmaktadır. İkisi de birbirlerinin yerine kullanılabilir. Dolayısıyla şükür ve hamd arasında bir anlam yakınlığı ortaya çıkmaktadır.

Hamd kavramı ve türevleri Kur'an-ı Kerim'de altmış sekiz yerde geçmektedir³⁵⁵. Beş sure bu kelimeyle başlamaktadır³⁵⁶. Beş yerde Peygamberimize (s.a.v.) nisbet edilerek kullanılmıştır. Hamd kelimesi, isim olarak yirmüç yerde "elhamdülillah" şeklinde gelerek lafza-i Celal ile bir terkip oluşturmuştur. Onbeş ayette Rab ismine veya Allah'a raci bir zamire muzaf olmuştur. Hamîd ismi on ayette "Ğani", üç ayette "Aziz", bir ayette "Mecid", bir ayette "Hakîm", bir ayette de "Veli" ismiyle beraber Allah'a nisbet edilmiştir³⁵⁷.

Hamd kavramının Kur'an-ı Kerim'de geçtiği yerleri ve birlikte kullnıldığı isimleri aşağıdaki tablolarda görebiliriz.

Kur'an'da Hamd Kavramının Geçtiği Yerler	Kur'an'da Hamd Kavramının Birlikte Geçtiği İsimler
Sure başlangıcında : 5	Ğani : 10
Peygamberlere nispet edilerek : 5	Azîz : 3
Rab ismine veya Allah'a racî bir zamire muzaf olarak : 15	Mecîd : 1
Elhamdülillah terkihi ile : 23	Hakîm : 1
	Veli : 1

³⁵⁵ Bkz. Abdülbaki, *Mucem*, s.266,267.

³⁵⁶ Bkz. Fatiha, En'am, Kehf, Sebe, Fatır Sureleri.

³⁵⁷ Bkz. Topaloğlu, Bekir, *D.İ.A.*, T.D.V.Y., Hamd ve Hamîd md., XV, 443,458.

Kur'an-ı Kerim'de hamd kelimesi bazen nimetlere³⁵⁸, bazen cennete³⁵⁹, bazen de sıkıntılardan kurtulmaya³⁶⁰ karşılık söylenen bir söz olarak zikredilmiştir. Birçok yerde Allah'ın (cc) yaptıkları, yarattıkları ve büyüklüğü zikredilerek hamdedilmiş³⁶¹, dolayısıyla bize hamdetmemiz gerektiği öğütlenmiş, kimi yerde meleklerin Hamdi anlatılmış³⁶², kimi yerde peygamberlerin hamdettikleri hatırlatılmış³⁶³, kimi yerde de direk Müslümanlara hamdetmeleri emredilmiştir³⁶⁴. Sadece bu dünyada değil ahirette de hamdin Allah'a olduğu söylenmiş³⁶⁵, hatta gök gürültüsünün bile Allah'ı (cc) hamdettiği anlatılarak³⁶⁶ insanlara bir uyarıda bulunulmuştur.

Allah (cc): “*Artık Rabbine hamd ile tesbih et*”³⁶⁷ buyurmak suretiyle bizlere hamdi emretmekte, yerlerde ve göklerde hamde layık zatın kendisi olduğunu³⁶⁸, dünyada ve ahirette hamdin ve sonunda dönüşün yine kendisine olacağını³⁶⁹, bizlere hatırlatmaktadır. Meleklerin de Yüce Allah'ı tesbihle hamdederek arşın etrafında dolaştıkları³⁷⁰ ve “*biz seni hamdederek tesbih ediyor ve seni takdis ediyoruz*”³⁷¹ dedikleri haber verilmekte, dolayısıyla onların da devamlı hamdettikleri görülmektedir.

Cennet ehlinin cennette ilk ve son duaları hamddir. “*Onların cennette duası; “Allahım, sen her türlü eksikliklerden uzaksın” birbirlerine sağlık dilekleri; “selam”, dualarının sonu da; “Âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamdolsun” sözleridir*”³⁷². Hatta yerlerde ve göklerde olan her şey bizim anlayamayacağımız şekilde kendi durumlarına uygun olarak yaratıcılarına hamd ve tesbih ettiklerine göre³⁷³ bizim hamdden uzak olmamız düşünülemez.

³⁵⁸ Bkz. Kehf, 18/11; Fatır, 35/1; Zümer, 39/74

³⁵⁹ Bkz. Yunus, 10/10

³⁶⁰ Bkz. Mü'minun, 23/28

³⁶¹ Bkz. Fatiha, 1/1-3; En'am, 6/1; İsrâ 17/111; Kasas, 28/70, Rum, 30/18; Sebe, 24/1

³⁶² Bkz. Bakara, 2/30; Zümer, 39/75; Ğâfir, 40/7; Şûra, 42/5

³⁶³ Bkz. İbrahim, 14/39; Neml, 27/15

³⁶⁴ Bkz. Hicr, 15/98; Neml, 27/59,93; Lokman, 31/25; Zümer, 39/74; Ğâfir, 40/55; Kaf, 50/39

³⁶⁵ Bkz. Yunus, 10/10; Sebe, 34/1

³⁶⁶ Bkz. Ra'd, 13/13

³⁶⁷ Bkz. Nasr, 100/3; Hicr, 15/97; Taha, 20/130

³⁶⁸ Bkz. Rum, 30/18

³⁶⁹ Bkz. Kasas, 28/70

³⁷⁰ Bkz. Zümer, 39/70

³⁷¹ Bakara, 2/30

³⁷² Yunus, 10/10

³⁷³ İsrâ, 17/44

Allah (cc) kendisini “*Hamid*” olarak³⁷⁴ Peygamberimizi “*Ahmed*” ve “*Mahmud*” olarak tanıtmıştır³⁷⁵. Ayrıca Peygamberimiz’in (s.a.v.) bir adı da “*Muhammed*”dir. Kur'an-ı Kerim’de dört yerde geçmektedir ve kırkyedinci sureye isim olmuştur³⁷⁶. Namazın esasını Allah’a (cc) hamd oluşturduğundan, Kur'an bazı yerlerde namaza, hamd ismini vermektedir³⁷⁷. Kur'an-ı Kerim’in ilk suresinin ilk ayeti de hamdle başlamaktadır. Bütün bunlar hamdin önemini göstermek için yeterli işaretlerdir.

Hamdi çeşitli şekillerde bölümlere ayıranlar vardır. Bu tasniften birisi de şu şekildedir:

1- Allah’ın (cc) kendisini övmesi: Kur'an-ı kerim’de birçok şekilde Allah (cc), kendi isimleri, sıfatları ve fiillerinden bahsederek hamdi, bunları yapan ve bu özellikleri taşıyana tahsis etmiştir. Bu, Allah’ın (cc) insanlara karşı rahmeti, mağfireti, ihsanı, terbiyesi ve ulûhiyetine bir işarettir. Bu, O’nun büyüklüğünü, kudretini ve her şeyi kuşatıcı basar ve ilmini göstermek içindir. Böylece buna muhatap olanların akidesi kuvvetlenir.

2- Allah’ın hâdis olanı övmesi: Kur'an’da bazı peygamberler ve bazı insanlar Allah (cc) tarafından övülmektedir. Mesela: İsmail ve İdris (a.s.) sadık kimseler olarak anılmakta ve övülmekte³⁷⁸, peygamberimizin yanındaki ashabı birçok üstün meziyetleri zikredilerek anlatılmakta³⁷⁹, yine mü’minlerden övgüyle söz edilmektedir³⁸⁰. Bu şekilde insanlara, bu övülen kimseler örnek gösterilmekte ve onların bu özelliklerine insanlar teşvik edilmektedir.

3- Hâdis olanın Allah’ı (cc) övmesi: Asıl hamd ve şükür budur. İnsanın, Rabbinin nimetini, rahmetini, korumasını, gözetmesini vb. övmesi, hamd-ü sena etmesidir. Sadece insanın değil, meleklerin, cinlerin, hayvanların, bitkilerin, dağların Allah’a olan şükürleri ve hamdle onu tesbih etmeleri bu kısım içinde değerlendirilir.

³⁷⁴ Bkz. Bakara, 2/267; Hud, 11/73; İbrahim, 14/1; Hac, 22/24,64, Lokman, 31/12,26 vd.

³⁷⁵ Bkz. İsra, 17/79; Saf, 61/6

³⁷⁶ Bkz. Âli İmran, 3/144; Ahzab, 33/40; Muhammed, 47/2, Fetih, 48/24

³⁷⁷ Bkz. Taha, 20/130; Kaf, 50/39

³⁷⁸ Bkz. Meryem, 19/54-56

³⁷⁹ Bkz. Fetih, 48/29

³⁸⁰ Bkz. Mü’minun, 23/1-5

Bu hamdi yapan, kendisi için ve görevi olduğu için yapar. Bu tür hamd ve şükür, nimetin ve ihsanın artmasına fayda sağlar.

4- Hâdisin, hâdisi övmesi: İnsanların birbirlerinin iyiliklerini, güzelliklerini övmesi demektir. İnsanların birbirlerine iyi davranması, iyiliğe iyilikle mukabele etmesi, istenen bir şeydir³⁸¹. Bu da insanlar arasındaki sevgiyi ve muhabbeti artırır. İyilikleri ve hayrı yaygınlaştırır.

Gerçek manada hamd ve şükür sadece Allah’a (cc) mahsustur³⁸². Bu husus çok önemlidir. Çünkü bu, O’nun yarattıklarından herhangi birine ibadet etme durumunu ortadan kaldırır. Yaratıklardan hiçbirisi hamde layık olmadığı gibi ibadete de layık değildir. İbadet ve şükür yaratana layıktır³⁸³.

Bizim kullandığımız övme, methetme ve sena ile aynı anlamlıdır. Hamd ise medih ile şükür arasında bir nevi övme ve özel bir medihtir. Medih canlı-cansız, güçlü-güçsüz her şeye yapılabilir. Hamd ise her şeye gücü yeten, övgüye layık şeyleri de bize bahşeden Allah’adır. İnsan da kendisine sunulan her türlü nimet ve ihsan karşılığında hakiki mün’imi, layık olduğu şekilde övmeli ve yüceltmelidir.

1.3.3. Dua Kavramı

Dua kelimesi “deâ” fiilinin masdarı olup, çağırmak, seslenmek, birisinden bir şey istemek, zikir, tesbih, davet etmek, yakarmak, teşvik etmek, muhtaç olmak gibi anlamlara gelir³⁸⁴. Dua, Allah’tan yardım, mağfiret ve rahmet dilemek, dünyevi bir tehlikeden korunmak, rahmete nail olmayı istemek gibi anlamlara da gelmektedir. Arapça’da kullanıldığı harf-i cerre göre dua kelimesi, bir kimse için hayır dua etmek veya beddua bulunmak anlamları taşır³⁸⁵.

Bu harf-i cerre göre anlam değişikliğinin örneği Kur’an-ı Kerim’de olmamakla birlikte hadis-i şeriflerde çoktur. Mesela: Peygamberimiz (sav): “Kim kendisine zulmedene beddua ederse öcünü almış olur”³⁸⁶ “Kendinize, çocuklarınıza, hizmetçilerinize ve mallarınıza beddua etmeyin! Allah’ın bir kabul saati vardır. O

³⁸¹ Bkz. Bakara, 2/238; Nisa, 4/86

³⁸² Bkz. Konyalı, *a.g.e.*, I, 18.

³⁸³ Mevdudi, *a.g.e.*, I, 34.

³⁸⁴ Bkz. İbn Manzur, *a.g.e.*, “Dua” md.; İsfahani, *a.g.e.*, “Dua” md., Cevheri, “*es-Sihah*”, VI, 2337.

³⁸⁵ Bkz. Cilacı, Osman, “Dua” md., DİA, T.D.V.Y., İst., 1994, IX, 529.

³⁸⁶ Tirmizi, “Dua”, 3784.

saate rastlamasın yoksa sizin aleyhteki duanızı kabul eder”³⁸⁷ “Kendinize beddua etmeyin ancak hayırla dua edin! Çünkü melekler sizin duanıza âmin derler”³⁸⁸ vb. hadislerde dua fiilini “ale” harf-i cerri ile kullanarak beddua manası kastetmiştir. “Müslümanın din kardeşinin gıyabında yaptığı duası müstecaptır. Onun başucunda bir melek vardır. Din kardeşi için hayır duada bulundukça ona müvekkel olan melek: “Âmin! Senin için de bir misli var” der”³⁸⁹ hadisinde ise “li” harf-i cerri kullanılarak hayır dua manası kastedilmiştir.

Duadan maksat kulların kulluklarını göstermeleri, Yüce Allah’ın (cc) ilahi kudreti karşısındaki güçsüzlüklerini ve aciz oluşlarını idrak etmeleridir. Böyle olunca O’na dua etmek, Cenab-ı Hakk’ın ilahi kudretini her şeyden fazla büyülemek ve hürmet etmek anlamına gelir³⁹⁰. Duanın asıl hedefi, insanın halini Allah’a arz etmesi ve O’na niyazda bulunmasıdır. Buna göre dua kul ile Allah (cc) arasında bir diyalogdur. Kul dua ile Allah’ın (cc) büyüklüğünü ve kudretini dile getirir. O’na yalvarır, hamdeder, şükreder ve O’nu över.

Dua, insanda fitri bir olgudur. Bu sebeple bütün dinlerde şu veya bu şekilde dua mevcuttur. Üstün bir varlığa inanan her insan dua eder. İnsanlar yaşamlarında üstesinden gelemeyecekleri birçok şeyle karşılaşmakta, keder, sıkıntı, acz ve ümitsizliklere maruz kalmakta ve bunlardan kurtulmanın yollarını aramaktadırlar. Yüce Allah bu gerçeği birçok ayette beyan etmektedir. Mesela bir ayet-i kerimede: *“İnsana bir darlık dokunduğu zaman, yanı üzere yatarken, otururken yahut ayakta iken bize yalvarır, ama biz onun sıkıntısını giderince sanki kendisine dokunan bir darlıktan ötürü bize hiç yalvarmamış gibi hareket eder. İşte aşırı gidenlere yaptıkları iş böylesine süslü gösterilmiştir”*³⁹¹ buyrulmaktadır.

Kur'an-ı Kerim’de doğrudan dua konusunu içeren ikiyüze yakın ayet bulunmaktadır. Bunun dışında tevbe ve istiğfar gibi kulun Allah’a yönelişini ifade eden çok sayıda ayet vardır. Sadece dua kelimesi ise Kur'an’da yirmi yerde

³⁸⁷ Ebu Davud, “Salat”, 1532.

³⁸⁸ Müslim, “Cenaiz”, 6-7.

³⁸⁹ Müslim, “Zikir”, 23.

³⁹⁰ Tunç, Cihad, “İslam Dininde Zikir ve Dua”, E.Ü.İ.F. Dergisi, sy.5, Kayseri, 1998, s.37.

³⁹¹ Yunus, 10/12; Ayrıca bkz. Yunus, 10/22; Rum, 30/33; Zümer, 39/49; Lokman, 31/32 vd.

geçmektedir. Bazı ayetlerde “*da’va*” ve “*da’vet*” kelimeleri, pek çok ayette de dua kökünden fiiller bulunmaktadır³⁹².

Kur'an'da Nuh (as)³⁹³, Zekeriyâ (as)³⁹⁴, İbrahim (as)³⁹⁵ ve diğer peygamberlerin dualarından bahsedilmekte, Peygamberimizden kendisi ve mü'minler için dua etmesi istenmektedir³⁹⁶. Ayrıca Peygamberin af talebinin, kâfirlere, müşriklere ve münafıklara fayda vermeyeceği de vurgulanmaktadır³⁹⁷. Yine Kur'an'a göre; dua edene Allah (cc) karşılık verir³⁹⁸. Allah'ı anan kimse Allah tarafından anılır³⁹⁹ ve biz insanları, Allah katında değerli kılan şey dualarımızdır⁴⁰⁰.

Said Nursi'ye göre dua üç çeşittir: Birincisi: Kabiliyet diliyle duadır. Bütün tohumlar bu kabiliyet diliyle Allah'a dua ederler. Sebeplerin bir araya gelmesi de böyle bir duadır. Yani su, sıcaklık, toprak, ışık, bir çekirdek etrafında birleşir. İşte bu bir duadır ki: “bu çekirdeği ağaç yap ey Halıkımız” derler. İkincisi: Fitri ihtiyaç diliyle yapılan duadır. Bütün zîhayatların, iktidar ve ihtiyarları dâhilinde olmayan ihtiyaçlarını, Halik-ı Rahim'den halleriyle istemeleridir. Üçüncüsü ise: İhtiyaç dâhilinde şuurlu varlıkların duasıdır. Bu da çift sürmek gibi fiili ve dille yapılan dua gibi kavli olabilir⁴⁰¹.

Görüldüğü gibi kâinatta gördüğümüz her şey bir dua neticesidir. İnsan da gerek ihtiyaçları, gerekse hataları yüzünden Allah'a başvurur veya nimeti sebebiyle O'nu hatırlar ve anar. Her halükarda dua, insana psikolojik bir rahatlık verir, sevap kazandırır, kulluğunu hatırlatır ve insanı maksuduna ulaştırır.

İbn Manzur, dua etmenin başlıca üç şekli vardır der. Birincisi: Allah'ın (cc) birliğini dile getirme ve O'nu övgüyle anma, ikincisi: Allah'tan af ve merhamet gibi manevi isteklerde bulunma, üçüncüsü ise: Allah'tan dünyevi nimetler istemektir⁴⁰². Kul içinde bulunduğu şartların tesiriyle bir şey için veya sadece Allah rızası için

³⁹² Bkz. Abdülbaki, *a.g.e.*, s.316-320.

³⁹³ Bkz. Kamer, 54/10

³⁹⁴ Bkz. Enbiya, 21/89; Ali İmran, 3/38

³⁹⁵ Bkz. Ali İmran, 3/8,9; İbrahim, 14/40

³⁹⁶ Bkz. Bakara, 2/116; Nisa, 4/64; Taha, 20/114; Muhammed, 47/19

³⁹⁷ Bkz. Münafikun, 63/6; Maide, 5/35

³⁹⁸ Bkz. Mü'min, 40/60

³⁹⁹ Bkz. Bakara, 2/152

⁴⁰⁰ Bkz. Furkan, 25/77

⁴⁰¹ Nursi, *Mektubat*, s.299,300

⁴⁰² İbn Manzur, *a.g.e.*, “d-a-v” md.

Allah’a (cc) yönelmektedir. Bu durumda dua kavramı, insanın Rabbine yönelişinin değişik şekilleri olan zikir, tesbih, hamd, sena, şükür, tevbe, istiğfar, istiaze vb. şeylerin genel çerçevesi içinde değerlendirilmelidir.

Kur’an-ı Kerim’de dua etmek, emredilmiş ve teşvik edilmiştir. Mesela bir ayet-i kerimede: *“İslah edilmesinden sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın, Allah’a korkarak ve rahmetini umarak dua edin, muhakkak ki Allah’ın rahmeti iyilik edenlere yakındır”*⁴⁰³ buyrulmuştur. Dua ederken Allah’ı şanına layık bir şekilde övmek gerekir. Bunun en güzel yolu O’nu isimleriyle anmaktır. Bu gerçeği de bize şu ayet öğretmektedir: *“En güzel isimler Allah’ındır. O halde O’na o güzel isimlerle dua edin. O’nun isimleri hakkında eğri yola gidenleri bırakın. Onlar yapmakta olduklarının cezasına çarptırılacaklardır”*⁴⁰⁴.

Dua, bir ümit beslemedir. Dua, yalnızlıktan kurtulmadır. Dua, Allah’ın desteğini hissetmektir. Dua, insanın duygularını, algılarını, davranışlarını, ruhi ve bedeni sağlığını koruyan bir olgudur. Duanın gerçek değeri, duanın kendisiyle teselli bulmadadır. Böylece insan iradesi, Allah’ın iradesine uyar⁴⁰⁵ ve Allah’ın yüklediği sorumluluk yerine getirilmiş, insan da maksuduna ulaşmış olur. Ayrıca dua, ruhu tasfiye ve takviye eder, huzur verir, ümit bahşeder, şahsı kuvvetlendirir, nefse güven katar ve ahlakı yüceltir⁴⁰⁶.

Tüm bu anlatılanlar gösteriyor ki: Dua imanın bir neticesidir. Kulun, Allah’ı birlediğinin, yücelttiğinin, övdüğünün bir göstergesidir. Dua, kâinatın sahibinin Allah olduğunu, idarenin O’nun kudretinde olduğunu itirafır. Dua, kimsenin olmadığı yerde Allah’ın olduğuna, kimsenin duymadığı, görmediği şeylere Allah’ın muttali olduğuna bir inançtır. Dua, zikirdir. Dua, ibadettir. Dua teslimiyet, dua itaat, dua şükürdür.

1.3.4. Zikir Kavramı

Zikir kelimesi müşterek manalı kelimelerdendir. Zikir, unutmanın zıddıdır. Zikir, bir şeyi korumak, muhafaza etmek⁴⁰⁷, hatırlamak ve anmak manasındadır⁴⁰⁸.

⁴⁰³ Araf, 7/56; Ayrıca bkz. Araf, 7/29; Mü’min, 40/14,65

⁴⁰⁴ Araf, 7/180

⁴⁰⁵ Hökelekli, Hayati, *Din Sosyolojisi*, T.D.V.Y., Ank. 1993, s.228.

⁴⁰⁶ Topçu, Nurettin, *Din Psikolojisi Notları*, İst., 1958, s.34.

⁴⁰⁷ İbn Manzur, *a.g.e.*, V, 48-51, z-k-r md.

Ayrıca bir şeyi telaffuz etme, öğüt alma, öğüt verme, hıfz etme, şeref, şan, şöret gibi manalara da gelmektedir⁴⁰⁹. Zikir, bir şeyin lisanla cereyan etmesidir. Lisanla zikredilen ve açığa çıkarılan şeydir. Zikir, peygamberlerin getirdiği kitaplara da denir. İçinde dinin açıklandığı ve dinlerin hükümlerinin konulduğu kitap, namaz, dua, Kur'an'ın kıratı, tesbih, şükür ve itaat anlamlarında kullanıldığı da görülmektedir⁴¹⁰. Bunların dışında Kur'an-ı kerim'de; hıfz, taat, ceza, beş vakit namaz, beyan, söz, Kur'an, Tevrat, şeref, şan, Levh-i Mahfuz, sena, vahy, salât, cuma namazı, ikindi namazı vb. anlamlarda da kullanılmıştır⁴¹¹.

İstılahta zikir kelimesi; Allah'ı (cc) anmak, O'nu hatırdan çıkarmamak ve Allah'ı anmak için yapılan hamd, dua, şükür, ibadet ve övgü gibi davranışlar ve sözlerdir. Allah'ın (cc) isimlerini ve belirli duaları, çeşitli şekil ve zamanda, belli miktarda söylemektir. Zikir, gaflet ve nisyandan kurtulmaktır. Gaflet, isteyerek, nisyan, istemeden ve unutarak zikri terk etmektir⁴¹².

Zikrin bir diğer manası, şanı yüce Allah'ı zikretmektir. Bunun hakikati de, O'nu tesbih etmek, O'na hamdetmek, O'nun şanını yücelten kelimeleri telaffuz etmek, Kur'an okumak, nebisi Muhammed (s.a.v.)'e salât ve selamda bulunmak, gerek din, gerek dünya, gerekse ahiretle ilgili bütün ihtiyaçlarını O'ndan istemek ve peygamberimizin (s.a.v.) sığındığı her şeyden O'na sığınmaktır⁴¹³.

Zikir kavramı, Kur'an-ı Kerim'de ikiyüzdoksaniki yerde geçmektedir. Yüzondört surenin altmışyedisinde vardır. Kur'an'da zikir hatırlamak⁴¹⁴, anmak, söylemek, sözünü etmek⁴¹⁵, düşünmek⁴¹⁶ manalarında kullanılmaktadır.

Zikir kelimesinin genel olarak anlam içeriği, hatırlamak, hatırlatmak, öğüt ve ibret almak anlamlarında yoğunluk kazanmaktadır. İnsan sahip olduğu her türlü nimetin asıl sahibini hatırlamakla emrolunmuştur. Nankör insan ise, nimetin ve

⁴⁰⁸ Tahanevi, Kadı M.Hamid b.Sabir, *Keşşafu İstilalatü'l-Fünun*, Kahraman Yay., İst., 1984, z-k-r md.

⁴⁰⁹ İbn manzur, *a.g.e.*, V, 48-51.

⁴¹⁰ el-Ezheri, *a.g.e.*, X, 162; el Ezdi, *a.g.e.*, II, 310.

⁴¹¹ Ebu'l Beka, Eyyüb b.Musa el-Kefevi, *Külliyat-ü Ebi'l-Beka*, Matbaa-yı Amire Yay., İst., 1987, s.337-338.

⁴¹² Bkz. el Cevziyye, *Medaric*, II, 338.

⁴¹³ Ramazanoğlu, Süleyman, *Tasavvuf-Kur'an ve Sünnete Göre Zikir*, <http://www.akademini/sayı/Tasavvuf.htm>.

⁴¹⁴ Bkz. Bakara, 2/40,47,122; Ali İmran, 3/135; Maide, 5/20; İbrahim, 14/6; Mü'min, 40/44

⁴¹⁵ Bkz. En'am, 6/118; Araf, 7/20; Müzzemmil, 73/8; İnsan, 76/25; A'la, 87/14,15

⁴¹⁶ Bkz. Bakara, 2/231; Araf, 7/69,74,86; Meryem, 19/67

kendisine sunulan her türlü lütuf ve ihsanın kadrini bilmez ve bunların asıl sahibini hatırlamaz. Nimetin asıl yaratıcısını hatırlayarak O'na yönelmek ve bunları O'nun isteği doğrultusunda harcamak, bir şükür ve zikrin göstergesidir. Zikir ile nankörlük kavramları arasında bir zıddiyet söz konusudur. Dolayısıyla zikir kavramı, nankörlüğün karşıtı olan şükür kavramına da yakın olan kavramlardandır.

Zikir, ferdi ve toplu olarak yapılan, dilin ve kalbin zikri olan zikir çeşitleri olarak değişik şekillerde sınıflandırılmış, bunların hangisinin daha efdal olduğu konusunda tartışılmıştır. İster ferdi, ister toplu ister dille, ister kalple, ister cehri, ister hafi olsun zikrin her çeşidi şükürün bir nev'idir. Zaten biz dil ve kalple şükürü tarif ederken zikrin bu çeşitlerinden pek farklı şeyler söylemedik. Aksine bunların çağrıştırdığı anlamlara yakın şeylerden bahsettik.

Tarikatlerin temeli olan zikir, gelişigüzel yapılan bir hareket değildir. Bu ibadetin de çeşitli safhaları vardır ve bunlara riayet şarttır. Zikirden önce maddi ve manevi olarak temizlenmek, kendini zikre hazırlamak vb. şeyleri yapmak gerekir⁴¹⁷. Fakat zikir zamanla sınırlandırılmayan bir ibadettir. Bilakis müslümanlar, her halükarda, otururken, yatarken, kalkarken, ma'bud ve mahbublarını zikretmekle emrolunmuşlardır⁴¹⁸.

Her uzvun bir ibadeti vardır. Dilin ve kalbin ibadeti zikirdir. Allah'ın zikri, insanın kalbini ve lisanını sarınca, insan her şeyi unuttur. Allah (cc) da onu her şeyden korur. Zikirle kulakların kiri temizlenir. Gözlerdeki zulmet perdesi kalkar. Kul gafletiyle kapatmadığı sürece zikir, Allah'la kulu arasında açık olan en büyük kapıdır⁴¹⁹.

Zikirden kasıt sadece dilin zikri değil, kalp ve dilin beraberce zikridir. Zikir Allah'ın isimlerini, sıfatlarını, emirlerini, nehiylerini, kelamını anma ve hatırlamadır. Allah'ı bilmek, tanımak, yüce ve kemal sıfatlarıyla O'na iman etmek ve O'nu çeşitli şekillerde övmektir. Bunun yanında Allah'ın nimetlerini, ihsanlarını ve yarattıklarını da hatırlamaktır⁴²⁰.

⁴¹⁷ Kara, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatler Tarihi*, Dergah Yay., İst., 1999, s.207-208.

⁴¹⁸ Bkz. Ali İmran, 3/191

⁴¹⁹ İbn. Kayyım, *Medaric*, II, 331.

⁴²⁰ İbn. Kayyım, Muhammed b.Ebu Bekir el-Cevziyye, *el-Fevaid*, (tahriç: Ahmet Ratip Armusin), Daru'n-Nefais, s.166.

Kur'an-ı Kerim’de zikir, çeşitli şekillerde kullanılmaktadır. Mesela zikir mutlak veya mukayyet olarak emredilmektedir. “*Ey iman edenler, Allah’ı çokça zikredin, sabah akşam onu tesbih edin*”⁴²¹. “*Korkarak ve nefsinde tazarru duyarak rabbini zikret*”⁴²². “*Beni anın ki ben de sizi anayım, bana şükredin sakın nankörlük etmeyin*”⁴²³ vb. ayetler ve bunlar gibi birçok emir, zikre yönelik olarak karşımıza çıkmaktadır. Allah (cc) nimetlerinin de hatırlanmasını istemekte ve bunu zikir kelimesiyle emretmektedir⁴²⁴. Bizlerden eski kavimleri, peygamberleri ve bazı olayları hatırlamamız da istenmektedir⁴²⁵.

Kur’an’da zikir bazen gaflet ve nisyânın tersi olarak gelir⁴²⁶. Kimi zaman zikrin insanı kurtuluşa götüreceği söylenir⁴²⁷, zikir ehli övülür⁴²⁸, zikirden alıkoyucu şeyler anlatılır⁴²⁹, Allah’ın zikrinden bahsedilir⁴³⁰. Haccın, orucun, namazın özünde zikrin bulunması ve bunların zikirle sona ermeleri⁴³¹, kurbanın, hayvanların Allah’ın adıyla yani zikirle kesilme mecburiyeti⁴³² zikrin önemini bizlere göstermektedir. Peygamberimiz de; zikri altın ve gümüş infakından ve cihaddan daha değerli görmüş⁴³³, zikir meclislerini övmüş, meleklerin onları sardığını, zikredenlerin de meleklerle benzediğini söylemiştir⁴³⁴. Yine Peygamberimiz, zikri en faziletli amellerden saymış⁴³⁵ zikir meclislerini cennet bahçesine benzetmiştir⁴³⁶.

Yukarda demiştik ki zikir, şükür gibi ya dille ya kalple ya da bedenle olur. Dil ile zikir: Allah’ı güzel isimleriyle, nimetleriyle anmaktır. O’na hamdetmek, O’nu tesbih ve tenzih etmek, kitabını okumak ve dua etmektir. Bu çeşit zikir tesbih kavramını da içine alır. Tesbih de aynı şekilde Allah’ı çeşitli şekillerde anmaktır. Dua, övgü ve sena kelimelerini söylemektir. Kalp ile zikir: Allah’ı gönülden anmak,

⁴²¹ Ahzab, 33/41

⁴²² A’raf, 7/205

⁴²³ Bakara, 2/152

⁴²⁴ Bakara, 2/40,47,122,231; Ali İmran, 3/103; Maide, 5/7,110; Araf, 7/74; Enfal, 8/26

⁴²⁵ Meryem, 19/16,41,51,54,56; Sad, 38/17,41,45,48

⁴²⁶ Araf, 7/204; Haşr, 59/19

⁴²⁷ Enfal, 8/45,62; Ahzab, 33/21; Zariyat, 51/55

⁴²⁸ Enfal, 8/2; Hac, 22/35; Secde, 32/15; Ahzab, 33/9

⁴²⁹ Münafikun, 63/9

⁴³⁰ Bakara, 2/252; Ankebut, 29/45

⁴³¹ Bakara, 2/198-203; Bakara, 2/185; Bakara, 2/200; Nisa, 4/103; Cuma, 62/10

⁴³² En’am, 6/118,119,121

⁴³³ Tirmizi, “Daavat”, 6; İbn Mace, “Edeb”, 3; Ahmet b.Hanbel, IV, 447.

⁴³⁴ Müslim, “Zikir”, 39,40; Tirmizi, “Daavat”, 7.

⁴³⁵ Ahmed b.Hanbel, IV, 188.

⁴³⁶ Tirmizi, “Daavat”, 83; Ahmed b.Hanbel, IV, 188.

anarken düşünmek, tefekkür etmektir. Allah'ın varlığının delillerini, isimlerinin tecellilerini, bize olan nimetlerini, emir ve nehiyelerini, sorumluluklarımızı ve kulluk vazifelerimizi düşünmektir. Beden ile zikir ise: Organların her birinin gayelerine uygun kullanılması, vazifeleriyle meşgul edilmesi ve kendilerine yasaklanan şeylerden sakındırılmasıdır⁴³⁷.

Herevi⁴³⁸ ise zikrin dört mertebesini zikrederek şu şekilde bir tasnif yapar:

1- Allah'tan başkasını unutmak ve kendini unutmamaktır.

2- Allah'ın zikrinde nefsinı unutmaktır.

3- Kendi zikrini O'nun zikrinde unutma derecesi ki bu fena mertebesidir.

4- Hakkın zikrinde kendini her zikirden unutmaktır. Bu mertebe Hakk'ın kulu zikretmesinden dolayı, kulun rabbini zikirde fani olmasıdır⁴³⁹.

Şükürün yerine getirilebilmesi için, şükreden kimsenin, kendisine ulaşmış olan nimeti hissetmesi ve zikri, o nimete karşılık bir saygı vazifesi olarak yapması şarttır. Zikir ise; nimetin ulaşmasına bağlı olmaksızın genel olarak bir sevginin ve olgun bir aşkın eseridir. Buna göre her ilerleme adımı zikir bir başlangıç, şükür ise bir sonuçtur⁴⁴⁰.

1.3.5. İbadet Kavramı

İbadet “abd” kökünden mastardır. Boyun eğmek, itaat etmek, kulluk etmek, tapınmak ve alçak gönüllülük anlamlarına gelmektedir. Diğer yandan ibadet kelimesinin, emri yerine getirmek, muvafakat etmek⁴⁴¹, herhangi bir kişi önünde ona karşı hiçbir direniş göstermeden, isyana kalkışmadan ve yüz çevirmeksizin istediği hizmeti yerine getirmek⁴⁴² gibi manaları da vardır.

⁴³⁷ Bkz. Elmalılı, *a.g.e.*, I, 540-543.

⁴³⁸ İran (Herat)' lı din bilgini, mutasavvıf, şair ve hatip olan Herevi 396/1006-481/1089 arasında yaşamıştır. Tam adı Abdullah Ensari-Ebu İsmail Abdullah b. Muhammet El-Ensari El-Herevi'dir. XI yy.'ın en önde gelen sufilerindendir. Selçuklular döneminde yaşamıştır. Menazilü's-Sa'irin İle'l-Hakk adlı eserine Arapça, Farsça ve Türkçe şerhler yapılmıştır. (Bkz. Süleyman Uludağ, DİA. “Herevi” md. XVII, 225-226.)

⁴³⁹ İbn. Kayyım, *Medaric*, II, 337.

⁴⁴⁰ Bkz. Elmalılı, *a.g.e.*, I, 541.

⁴⁴¹ Cevheri, *a.g.e.*, V, 1986-1987; İsfehani, *a.g.e.*, s.340; İbn Manzur, *a.g.e.*, XII, 403-406.

⁴⁴² Mevdudi, Ebu'l A'la, *Kur'an'ın Dört Temel Terimi* (çev: Mahmut Osmanoglu), Özgün Yay., İst., 1919, s.103.

Dini terminolojide ibadet, Allah'ı birlemek, O'nu ilah edinmek ve mükellefin, Rabbini tazim için nefsinin ya da hevasının hilafına davranış sergilemesidir⁴⁴³. İbadet, Allah'a saygı, sevgi ve itaati göstermek, O'nun hoşnutluğunu kazanmak niyetiyle ortaya konulan belirli tutum ve davranışlardır. Halis bir niyetle, sevap beklemek üzere, Allah'a yakın olmayı düşünerek yapılan itaat, insanın bütün benliğiyle, bütün duygularıyla, iç ve dış bütün hisleriyle, fikri melekeleri, hissi âlemi, kafası ve lisanıyla Allah'a yönelmekten ibaret olan sistemli bir hareket tarzıdır⁴⁴⁴.

İbadet, sevgi, saygı, kulluk, korku ve ümitle kişinin yaratıcısına ebedi bir bağlılık göstermesidir⁴⁴⁵. Kişinin Allah ile haberleşme vasıtalarından biri olan ibadet, kul-ilah ilişkisinde sözsüz iletişim fonksiyonuna sahiptir⁴⁴⁶. Yaratıcı kudret karşısında, insan benliğinin derinden duyduğu yüceltme duygularından kaynaklanan kendisine özgün bir boyun eğiş olan ibadet⁴⁴⁷, insan için vazgeçilmez fitri bir davranıştır.

İnsanlar yüceltme, sevgi, sığınma, korku, acziyet, dünyevi menfaat elde etme, zarar ve sıkıntılardan kaçınma, kurtuluşa erme gibi duygu ve etkenlerle, başlangıçtan beri bir yüce varlığa veya çeşitli varlıklara inanmış ve inandıklarına uygun bazı söz ve davranışlarla kulluklarının gereğini yerine getirmiş, yani ibadet edegelmişlerdir⁴⁴⁸. İbadet etmek kulluğun bir vafıdır, gereğidir. Esasında sadece insan değil, bütün kâinat Allah'ın (cc) emirlerine itaat etmek vasfı sebebiyle bir kuldur. İnsan bazen dünyada O'na kul olmayı, kendince kabul etmez görünür, ama neticede herkes ve her şey kulluğunu hatırlayacak ve Ma'bud'a yönelecektir⁴⁴⁹.

İbadet, Cenab-ı Allah'a karşı gösterilen saygı ve hürmetin en yüksek derecesini ifade eder. Ayrıca ibadet, insanın hatta kâinatın tüm iyi işleyiş ve fiillerini içine alması yönüyle çok geniş bir kapsamda değerlendirilebilir. İslam'da ibadet, yalnız Allah için yapılır. Peygamber veya diğer insanlar için ibadet asla söz konusu değildir. Bu bağlamda Kur'an-ı Kerim'de insanlara şu çağrıda bulunulur. *“Ey iman edenler! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize kulluk edin. Umulur ki*

⁴⁴³ Cürcani, a.g.e., s.223.

⁴⁴⁴ Gülen, Fethullah, *Fatiha Üzerine Mülâhazalar*, Nil Yay., İzmir, 1996, s.172.

⁴⁴⁵ Mastari, A.Muhammed, *Vasatiyetü'l-Kur'an Fi İbadet ve Ahlak*, Mektebetü'l-Vehbe, 1980, s. 3.

⁴⁴⁶ İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, s.185.

⁴⁴⁷ Öztürk, Yaşar Nuri, *Kur'an'da Temel Kavramlar*, Yeni Boyut Yay., İst., 1998, s.215.

⁴⁴⁸ Sinanoğlu, Mustafa, “İbadet”, *T.D.V.İ.A.*, İst., 1999, XIX, 233-234.

⁴⁴⁹ Bkz. Meryem, 19/93

sakınırsınız”⁴⁵⁰. Ayrıca peygamberimiz aracılığıyla bizlere: “(Ey Muhammed) De ki: Ey kâfirler! Ben sizin taptıklarınıza ibadet etmem, siz de benim ibadet ettiğime tapacak değilsiniz. Ben de sizin taptığınıza ibadet edecek değilim. Siz de benim ibadet ettiğime tapacak değilsiniz. Sizin dininiz size, benim dinim banadır”⁴⁵¹ sure-i celilesiyle te’kidli bir şekilde ibadetin sadece Allah’a olacağı öğütlenmiştir.

İbadet, Allah’ın emirlerini yapmaktan ve nehiyelerinden sakınmaktan ibarettir⁴⁵². İbadet, hakikati ve mahiyeti idrak olunmayan, sonsuz kudret ve azameti her yerde sezilen, zahiri sebeplerin fevkinde, dilediği şekilde tasarruf kudretine sahip olan zata karşı gösterilen, tevazu, saygı, itaat ve ta’zimin en yükseğidir⁴⁵³. Bu tanımlara bakıldığında ibadetin yalnız Allah’a yapılması gerektiği ve O’nun hakkı olduğu anlaşılır. Aciz ve her şeye muhtaç olan insanın karşısında mükemmel vasıflarla donanımlı bir varlık durmaktadır. Bu mutlak varlık ile insan arasında öteden beri bir ilişki var olagelmıştır. Bu ilişki insandan Allah’a doğru dua ve ibadet şeklinde olmuştur⁴⁵⁴. Dolayısıyla insanla Allah arasındaki ilişkiyi sağlayacak tek yol vardır, o da ibadettir.

Kur’an, insanı akıl ve sorumluluk sahibi bir varlık olarak kabul etmiş, insanın diğer varlıklardan üstün olduğunu ifade etmiş⁴⁵⁵ ve insanın, üzerine bir emanet aldığından bahsetmiştir⁴⁵⁶. Dolayısıyla insan, diğer varlıklardan farklı olarak ibadetle sorumlu tutulmuştur⁴⁵⁷. Diyebiliriz ki; insana verilen nimet ve özellikler ve onun bu âlemde yerleştirildiği konum, onu ibadete zorunlu kılmaktadır. İnsan olarak yaratılma, akıl, idrak cevheri, sıhhat, mal-mülk, insanın yararına verilmiş bütün bir tabiat ve içindekiler, hepsi Allah’ın kullarına ihsan ettiği nimetlerin ancak birkaçıdır. Bu nimetlerin kadrini ve kıymetini bilmek, şükrünü eda etmek, büyük bir görevdir. Bu kadar nimete mazhar olan insanın, bu nimetlere şükretmesi kadar tabii bir şey olamaz. Bu bakışla ibadete şükrün ifadesidir denilebilir⁴⁵⁸.

⁴⁵⁰ Bakara, 2/21

⁴⁵¹ Kafirun, 109/1-6

⁴⁵² Nursi, Said, *İşaretü’l İcaz*, Sözler Yayınevi, İst., 1999, s.92-95.

⁴⁵³ Olgun, Tahir, *Müslümanlıkta İbadet Tarihi*, Akçağ Yay., Ank., 1998, s.8.

⁴⁵⁴ İkbâl, Muhammed, *İslamda Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu*, (Çev: Ahmet Asrar), İst., 1984, s.90.

⁴⁵⁵ Bkz. İsra, 17/70

⁴⁵⁶ Bkz. Ahzab, 33/72

⁴⁵⁷ Bkz. Zariyat, 51/56

⁴⁵⁸ Başcı, Vahdettin, *Gazzali’de İbadet Kavramının Felsefi Bir Tahlili*, Erzurum, 1994, s.14.

Allah'la (cc) kurulan bir bağ olan ibadeti, sadece bir emir ve yasaklar zinciri olarak da görmemek gerekir. Bütün ibadetlerin yaşanılan hayata dair sonuçları vardır. Yani Allah, neyi emretmiş ve neyi yasaklamışsa, muhakkak onun bu dünyaya yönelik bir sonucu da olmuştur ve olacaktır. İbadetler, insana bir şuur kazandırır, sosyal bütünleşme, dayanışma, yardımlaşma duygularını aşılır, insanı içsel huzura kavuşturur ve insanı ahlaklı kılar.

Kur'an-ı Kerim'de ibadetle ilgili farklı şekillerde ikiyüzelli civarında ayet-i kerime bulunmaktadır⁴⁵⁹. Bu ayetlerde Allah (cc) ibadeti, itaat, teslimiyet, kulluk ve rızasına muvafık hareket etme olarak anlatmakta⁴⁶⁰, ibadetin sadece kendisine yapılması gerektiğini⁴⁶¹, bu şekilde davrananlara mükâfat verileceğini, başka ilahlara tapanların ise ceza göreceğini zikretmektedir⁴⁶².

Namaz, oruç, hac, zekat, doğru sözlülük, emanete riayet, ana babaya iyilik, sıra-i rahim, dürüstlük, güvenilir olma, iyiliği emir, kötülükten sakındırma, akrabaya, komşuya, yetime, yoksula, hayvanlara iyilik etme, dua, tevbe, şükür ve Kur'an tilaveti birer ibadettir⁴⁶³. İbadetler imanın dışa yansımasıdır. İbadet ve davranışa dönüşmeyen iman, dünya ve ahirette kişiye fazla bir şey kazandırmayacaktır⁴⁶⁴. Günde beş kere kılınan ve İslami hayatta bir enerji oluşturan namaz, kurma işlemini, senede otuz gün tutulan kalbi ve ruhu temizleyen oruç, temizlik fonksiyonunu, malı temizleyen zekat, yağlama görevini, bir kez yapılması istenen hac da düzenli kontrolü yerine getirmeyi temsil eder⁴⁶⁵.

Bütün bunların yanı sıra İslam'ın ruhuna uygun her güzel davranış da ibadet sayılabilir. Dolayısıyla şükrün fiili yönü ibadetler, kavli yönü zikir, tesbih ve hamd, kalbi yönü de iman olabilir.

⁴⁵⁹ Karagöz, İsmail, *Kur'an'da İbadet Kavramı*, Şule Yay., İst., 1997, s.26; Ayrıca Bkz. Abdülbaki, *a.g.e.*, s. 541-546.

⁴⁶⁰ Bkz. Hud, 11/23

⁴⁶¹ Bkz. Nisa, 4/36; En'am, 6/3; Fatiha, 1/5

⁴⁶² Bkz. Ankebut, 29/17; Zümer, 39/15

⁴⁶³ Bkz. Akar, H.Ali, *Dua, Ahlak, İbadet Bilinci*, Furkan Yay., İst., 2004, s.122.

⁴⁶⁴ Bkz. Sert, H.Emin, *Kur'an'da İnsan Tipleri ve Davranışları*, Bilge Yay., İst. 2004, s.121.

⁴⁶⁵ Mevdûdi, Ebu'l A'la, *Gelin Müslüman Olalım*, (çev: Filiz Handan Türedi), Pınar Yay., İst., 2004, s. 142.

B. KÜFÜR, KÜFÜR ÇEŞİTLERİ VE KÜFÜRLE İLGİLİ KAVRAMLAR

2.1. Küfür Kavramı

Bir kelimenin anlamına veya bir konuya tam olarak vakıf olabilmek için o kelime veya konunun karşısında bulunan kelime ve konuya bakmak gereklidir. Biz de şükrü tam olarak anlamak için küfrün karşıtı olarak ele almaya çalıştık. Bu bölümde şükürün zıddı olan küfür ve onunla aynı semantik sahayı paylaşan kavramları ele alacağız.

“*el-Küfr*” veya “*el Kefr*”, “*Kefera*” fiilinin masdarıdır. Çoğulu “*Küffâr*” “*Kefera*” ve “*Kifâr*” dır.¹ Sözlükte örtmek, gizlemek, nankörlük etmek gibi manalara gelen küfr ((küfür-kefr-küfran)² masdarlarındaki farklılığa göre de değişik anlamlar kazanır. Kefr, örtmek, kapatmak anlamındadır. Bu anlamda gecenin karanlığına, çiftçinin tohumu toprağa gömme işlemine de “*kefr*” denilmektedir. “*Küfr*” masdarı ise; sunulan nimeti örtmek, nankörlük etmek, kıymet bilmemek gibi anlamlar taşır³.

Küfür kelimesinin aslı lügatte imanın zıddı⁴, küfran, setr-i nimet ve nankörlüktür. Bunun aslı da kefr olup mutlak anlamda bir örtme manasına gelir. Küfr, şükürün karşıtıdır. Allah’ın nimetlerine karşı küfür, onları örtme ve inkâr etmedir.⁵ Mü’min olmayanlara Allah’ın (cc) nimetlerini örtüp gizleyerek yok saydıkları için kefr kökünden kâfir denmiştir⁶. Gecenin kâfir diye nitelenmesinin sebebi şahısları ve olayları gizleme özelliğindendir. Çiftçiye de tohumu toprağa gömmesi nedeniyle kâfir denilmiştir. Ayrıca gökyüzünü kapladığı için buluta, kılıcı gizlediği için kınına da kâfir denmektedir⁷. Aynı zamanda günahları örttüğü için de bazı cezalara küfr kökünden türeyen “*kefâret*” ismi verilmiştir⁸.

İstilah olarak küfür, iman edilmesi gereken şeylerden birini veya hepsini kabul etmemektir. Şer’i olarak küfür kavramı, imanının tam zıddı olarak kullanılır. Allah’tan alıp din adına tebliğ ettiği hususlarda peygamberi tasdik etmemek ve ona

¹ İbn Sîde, *a.g.e.*, VII, 4.

² Taftazani, *Şerhü'l-Akâid* (nşr. M. Adnan Derviş), Beyrut, 1991, s. 188-189.

³ Şeyhzade, Muhiddin b. Muslihiddin Mustafa el Guci, *Haşiyet-ü Şeyhzade ale Tefsiri Kadı Beydavi*, İhlas Vakfı Yay., İst., 1991, I, 108.

⁴ Halil b.Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, s. 724.

⁵ İbn Sîde, *a.g.e.*, VII, 3.

⁶ Cevheri, *es-Sihah*, II, 808.

⁷ İbn Manzur, *a.g.e.*, V, 42; Firuzabâdi, *a.g.e.*, s. 605.

⁸ İsfehani, *a.g.e.*, s. 434; Asım Efendi, *a.g.e.*, II, 662.

inanmamaktır⁹. Bir başka deyişle küfür, Hz. Peygamber'i ve O'nun Allah'tan getirdiği kesinlikle sabit olan şeyleri yalanlamak veya tevatür yoluyla bize ulaşmış bulunan hükümlerden birini ya da bir kaçını inkâr etmek demektir¹⁰. İmanı kalbin tasdikinden ibaret sayan ehl-i sünnet kelmacılarına göre küfür, dinin aslından (zaruret-i diniye) olduğu kesinlikle bilinen hususların tamamını veya bir kısmını kalben tasdik etmemektir¹¹.

Bir insanın mü'min olması kelime-i şهادetin muhtevasına inanmasıyla gerçekleşirken, bu ilkeyi tamamen veya kısmen inkâr etmesi de onu küfre götürür. Ancak Kur'an'da yer alıp sahih hadislerde açıklanan iman esasları, sadece altı esastan ibaret değildir. Dinden olduğu kesin biçimde kanıtlanan itikadi, ameli ve ahlaki hükümlerin dini oluşunu reddetmek, bunların farz, helal veya haram statüsünde bulunduğunu inkâr etmek de kişiyi küfre sevkeder¹².

İman, bölünme kabul etmediğinden dinin bir kısım hükümlerini kabul bir kısmını inkâr küfür olarak belirtilmiştir. Allah (cc): *“Onlar, Kitab'ın bir kısmına inandık, bir kısmını da inkâr ettik derler. Onlar gerçek kâfirlerdir”*¹³ buyurarak imanın bütünlüğüne dikkat çekmiştir. Dinin bir kısmını inkâr edenlerin tam bir küfür içinde olduklarını belirtmiştir.

Allah'ın (cc) yaratmış olduğu insan, varlığını ve her şeyini O'na ve O'nun sonsuz rahmetine borçludur. Bütün bu nimetlere karşılık insan, Allah'a karşı minnet beslemek durumundadır. İşte bu minnettarlık ifadesini yansıtan insan mü'min ve şakir, yansıtmayan ise nimet vereni bilmezlikten gelen dolayısıyla O'na karşı nankör olandır. İşte bu insan, fitri yeteneğini köreltip örten manasında ve nail olduğu nimetleri şükürsüzlükle örten anlamında kâfirdir.

Kur'an-ı Kerim'in nüzulu sırasında küfür kelimesi, örtmek, gizlemek nankörlük, bir hakkı gizlemek, Allah'a isyan, O'nun ayetlerini inkâr vb. anlamlara gelmekteydi. Fakat kelime Kur'an'ın kullandığı özel kavram ağı içinde kalınca özel

⁹ Taftazani, *Şerhü'l-Akaid*, s. 188-189.

¹⁰ Karaman, Fikret ve diğerleri, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Ank., 2006, s. 390.

¹¹ Taftazani, *Şerhu'l-Makasid*, (nşr. Abdurrahman Umeyre), Beyrut, 1989, V, 224- 225. Ayrıca Bkz: Ruğaym, Semih, *Mustalahât-u İlmi'l-Kelâmi'l-İslâmî*, Mektebetü Lübnan, Lübnan, 1998, II, 1071-1074.

¹² Taftazani, *Şerhu'l-Akaid*, s. 188, 189.

¹³ Nisa, 4/150, 151. Ayrıca bkz. Bakara, 2/2, 26, 39, 89, 102, 105, 161, 171, 212, 257; Ali İmran, 3/4, 10, 12, 55, 56, 90, 151, 156, 178, 196; Nisa, 4/42, 51.

bir anlam kazanmıştır. İslam öncesi dilde kullanıldığı manadan çok farklı bir alana taşınarak, Allah’a iman merkezi etrafında konuşlanan çok önemli bir düşünce ağının anahtar kavramları arasına girmiştir. Bu semantik alanda artık küfür basit bir nankörlük olmaktan çıkıp Allah’ın (cc) yaptığı iyiliğe, O’nun verdiği nimete karşı bir nankörlüğe dönüşmüştür. Böylece küfür, insanın doğru yol yerine batıl yola gitmesinin bir sonucu ve büyük bir zulmün irtikâbı manasına bürünmüştür.

Dediğimiz gibi küfür kelimesinin asıl manası örtmek ve gizlemek iken, bu kelime ahirete inanmadıkları için ırkçı ve seküler bir toplum oluşturan, sadece malına ve toplum içerisinde elde ettiği makama güvenen, beşeri ve ilahi hiçbir otoriteye şükretmek istemeyen mütekebbir kişilerin ruh hallerini yansıtan bir kelime olmuştur¹⁴.

Kur’an-ı Kerim’de küfr kelimesi ve türevleri yaklaşık beş yüz elli kez kullanılmakta ve değişik ayetlerde birçok manaya gelmektedir. Küfür kelimesi Kur’an’da imanın zıddı olarak¹⁵, büyük günah olarak¹⁶, Hristiyanların şirki olarak¹⁷, şükrün zıddı olarak¹⁸, putları inkâr olarak¹⁹, nimeti inkâr olarak²⁰, ayetleri inkâr olarak²¹ Allah’ı ve Rasülünü inkâr olarak²² kullandığı gibi minnet etmemek, iyiliği görmezden gelmek,²³ örtmek, kapamak,²⁴ farzların terketmek²⁵ uzak olmak ve beri olmak²⁶ anlamlarında da kullanılmıştır.

Kur’an’da küfürden türeyen tüm kelimelerin hareket noktası ve ortak anlamı örtmektir. Küfür zıtlık bağlamında da şükrün karşıtı olan nankörlük ve imanın zıddı olan inkâr anlamlarında kullanılmaktadır. Mutlak anlamda küfür fisktan daha geniş kapsamlıdır. Yani kim Allah’ın hakkını inkâr ederse bu işlediği zulüm ile Rabbi’nin

¹⁴ Ateş, *Tefsir*, I, 97.

¹⁵ Bkz. Bakara, 2/253; Nahl, 16/136; Saf, 61/14; Ali İmran, 3/106; Tevbe, 9/66, Teğabün, 64/12; Kehf, 18/29.

¹⁶ Bkz. Bakara, 2/103.

¹⁷ Bkz. Maide, 5/17, 72, 73.

¹⁸ Bkz. Neml, 27/40; İbrahim, 14/7; Bakara, 2/152.

¹⁹ Bkz. İbrahim, 14/22.

²⁰ Bkz. Nahl, 16/112.

²¹ Bkz. Ali imran, 3/4; Nisa, 4/56; Enfal, 8/52; İsra, 17/98; Kehf, 18/105; Ankebut, 29/23, 52.

²² Bkz. Tevbe, 9/54, 80, 84; Hud, 11/60, 68; Rad, 13/5; İbrahim, 14/18; Mü’minun, 23/24.

²³ Bkz. Şuara, 26/18, 19.

²⁴ Bkz. Ali imran, 3/193, Hud, 11/20.

²⁵ Bkz. Ali İmran, 3/97.

²⁶ Bkz. İbrahim, 14/22.

emrinin dışına çıkmış olur. Yüce Allah her iyi görülen ameli imandan saydığı gibi, her yerilen işi de küfürden saymıştır²⁷.

Kur'an'da küfür kelimesi mutlak olarak söylendiğinde imanın zıddı olan inkâr anlamında kullanılmaktadır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de en çok Allah'ın birliğini, yüceliğini, peygamberi ve onun getirdiklerini inkâr etmek anlamlarında küfür ve türevleri kullanılmıştır. Söz konusu karşıtlık alt kavramlarda da görülür. Şükür, birr, takva gibi kavramlar da küfrün karşıtları olarak kullanılır²⁸. Kur'an-ı Kerim, iyiliklerin kaynağında imanı görürken kötülüklerin kaynağında da küfrü görmektedir²⁹. Yani iman hiçbir kötülüğün kaynağı olmazken küfür de hiçbir iyiliğin kaynağı değildir. Bu sebeple birinin kötülük işlemesi arızı bir durumdur, kalıcı değildir. Mü'min, yaptığı kötülüğü iyi görmez ve farkına vardığında da tövbe eder. Halbuki imanı olmayanın yaptığı kötülük, onun kalıcı vasfı ve parçasıdır. Kâfirlerin kötü fiil işlemleri ve inkârları fiziki kusurdan değil kalplerindeki bozukluktan kaynaklanmaktadır. Kâfirlerin kalplerinin katılaşmasına sebep ise yine kendi işledikleri kötü fiillerdir. Böylece kâfirler bu kısır döngü içinde bocalarlar.

2.2. K-f-r Kökünden Türeyen Diğer Kavramlar

Bu bölümde k-f-r kökünden türeyen “*kefûr*”, “*küfûr*”, “*keffâr*”, “*küffâr*” ve “*kâfir*” kavramlarını açıklamaya çalışacağız. Kur'an-ı Kerim'de “*k-f-r*” kökünden türeyen birçok kavram bulunmaktadır. Özellikle “*kâfir*” kavramı çoğul olarak onlarca ayetin sonunda gelmektedir. Kur'an kâfirleri her yönleriyle muhataplarına anlatarak onlar gibi olunmaması, onların düştükleri hatalara düşülmemesi ve onların örnek alınıp onlara özenilmemesi gerektiğine vurgu yapmaktadır. “*k-f-r*” kökünden türeyen kavramların anlatımına geçmeden önce bir ön bilgi vermesi ve bu kavramların topluca görülüp daha iyi anlaşılması için bunları bir tabloda topladık.

²⁷ İsfahani, *a.g.e.*, s. 715.

²⁸ Ekin, Yunus, *Kur'an'a Göre İnançsızlık*, Işık Yay., İst., 2001, s. 31, 36.

²⁹ İsfahani, *a.g.e.*, II, 484.

“K-f-r” kökünden türeyen kavramların Kur’an-ı Kerim’de geçtiği yerler, birlikte kullanıldığı isimler ve geldiği manalar:

K-f-r Kökünden Türeyen Kavramlar		
	Birlikte Kullanıldığı İsimler	Geldiği Manalar
Kefûr: (12 kez)	-Hattâr -Havvân -Yeûs -Esîm	- Şükrün zıttı nankörlük - İmanın karşıtı küfür - İnsanın sıfatı - Şeytanın Sıfatı
Küfûr: (3 kez)		- Şükrün zıddı nankörlük - İmanın karşıtı küfür
Keffâr: (5 kez)	-Esîm -Zalûm -Kêzib -Anîd -Fâcir	- Şükrün zıddı nankörlük - İmanın karşıtı küfür
Küffâr: (21 kez)		- Çiftçiler - Kafirler
Kâfir: (5 kez)		- Tekil geçtiği bu yerlerde hep imanın karşıtı olarak kullanılmıştır. - Çoğul kullanıldığı yerler çoktur ve birçok manaya gelmektedir.

2.2.1. Kefûr Kavramı

“Kefûr” kelimesi, mübalağa içindir. Çok çok nankör olan kimseye denir³⁰. Kefûr, nimete karşı nankörlükte çok aşırılığa giden kimsedir. Böyle bir kimse de Rabbini ve yaratıcısını inkâr eder. O’nu tenzih ve takdis etmek için gayret sarfetmez³¹. Kefur, kendisine bahşedilen nimetlerin bolluğuna rağmen Allah’a şükür görevini yerine getirmeyen, nankörlük yapan ve bu nimetlerde Allah’ın varlığına götüren deliller bulunmasına rağmen O’nu inkâr eden kâfir demektir³².

³⁰ Nişabûri, Muhammed b. Huseyn el Kummi, *Tefsiru Ğaribi’l-Kur’an ve Reġaibü’l-Furkan*, Beyrut, 1987 (Taberi Tefsirine Bitişik), VII, 11.

³¹ Nişabûri, *a.g.e.*, XII, 56.

³² Tabersi, Ebu Ali el Faal b. Hasen, *Mecmu’ul-Beyan*, İlmiyyeti’l-İslamiyye, Tahran, ts., VI, 316.

Kefûr kelimesi, Kur'an-ı Kerim'de on iki yerde geçmektedir. Genelde şükrün zıddı nankörlük manasında kullanılsa da bazı yerlerde imanın karşıtı küfür manasına gelmektedir³³. Kefûr, bazı ayetlerde insanın bir sıfatı olarak zikredilmektedir. İnsana bir nimet verildiğinde insanın bu nimete karşı nankörce duruşu, nimet elinden alındığı andaki tavrı veya bir musibetle karşılaştığı ve o musibetten kurtulduğu andaki nankörce tavrı kefur kelimesiyle anlatılmıştır³⁴. Zaten Allah (cc), biz insanlara nimetlerini hatırlatıp şükretmemiz gerektiğini söylemiş³⁵, bizlere bu nimetlere karşı hâlâ şükretmiyor musunuz diye sormuş³⁶ ve ardından da insanlardan şükredenlerin az olduğunu³⁷ bu şükredenlerin de çok az şükrettiklerini belirtmiştir³⁸. Dolayısıyla kefur; kendisine bahşedilen nimetlere şükretmeyen, nimetleri inkâr eden³⁹, kendisine verilen nimetleri unutup büyük bir nankörlük gösteren kişidir⁴⁰ diyebiliriz.

Kefûr kelimesi bazı ayetlerde “*hattâr*”⁴¹, bazı ayetlerde de “*havvân*”⁴² kelimeleriyle birlikte kullanılmaktadır. Kefûr kelimesi hattâr ile kullanıldığı yerde, sıkıntılı anlarda tek Allah’a yönelmekle birlikte normal zamanda tevhid inancını bile reddeden ahde riayet etmeyen inkârcıları anlatır⁴³. Havvân kelimesiyle birlikte ise; Allah’a ortak koşanların genel vasfı olan hıyanetle, fitratlarına ve sözlerine karşı yaptıkları hıyaneti anlatır. Havvan kelimesi Yaratıcı’yı inkâr etmekle birlikte O’ndan başkasına tapan müşriklerin hıyanetini de ifade etmektedir⁴⁴.

³³ Bkz. Hud, 11/9; Hac, 22/38, 66; Lokman, 31/32; Sebe, 34/17; Fatır, 35/36; Şura, 42/48; Zuhuruf, 43/15; İsra, 17/27; İnsan, 76/3, 24.

³⁴ Bkz. Hud, 11/9; Hac, 22/66, Şura, 42/48; İsra, 17/67.

³⁵ Bkz. İbrahim, 14/37; Hac, 22/36; Kasas, 28/73; Fatır, 35/12.

³⁶ Bkz. Yasin, 36/35, 73.

³⁷ Bkz. Bakara, 2/243; Yunus, 10/60; Yusuf, 12/38; Neml, 27/73; Ğafir, 40/61.

³⁸ Bkz. Araf, 7/10; Secde, 32/9; Mülk, 67/23.

³⁹ Taberi, *a.g.e.*, XXI, 54.

⁴⁰ Zemahşeri, Ebu'l Kasım Muhammed b. Ömer, *el Kessaf an Hakaiki't-Tenzil*, (Tas. Mustafa Hüseyin Ahmed), Beyrut, ts., II, 381; Beydavi, Ebu Said Abdullah b. Ömer, *Envaru't-Tenzil ve Erraru't-Te'vil*, Beyrut, ts., III, 305; Nesefi, Ebu'l-Berakat Abdullah b. Ahmed, *Medariku't-Tenzil ve Hakaiku't-Te'vil*, Beyrut, ts., II, 305.

⁴¹ Bkz. Lokman, 31/32.

⁴² Bkz. Hac, 22/38.

⁴³ Beydavi, *a.g.e.*, I, 257.

⁴⁴ Razi, *a.g.e.*, XXV, 126.

Kefûr, bazı ayetlerde Allah'ın sevmediği kimse olarak⁴⁵, şakinin karşıtı olarak⁴⁶, ahirette azaba düçar olacak kimse olarak⁴⁷ ve şeytanın bir sıfatı olarak⁴⁸ zikredilmiştir. Bütün bu ayetlere baktığımızda, Allah'ın verdiği nimetlere şükretmeyenler, Allah'ın ayetlerine karşı mücadele edenler, Allah'ın gösterdiği doğru yolda olmayanlar, musibetlere karşı sabır göstermeyenler sıkıntılı anda Allah'a yalvarıp bollukta nankörlük edenler ve Allah'ı birlemeyip şirk koşanlar kefur kimseler olarak karşımıza çıkmakta, bunları Allah'ın sevmediği ve cezalandıracağı anlaşılmaktadır.

2.2.2. Küfür Kavramı

“Küfür”, kelimesi küfür kelimesinin çoğuludur. kefr kelimesinin çoğulu olduğu ve karye manasına geldiği de söylenmektedir⁴⁹. Bu kelime Süryani dilinde de karye manasına gelmektedir. Şehirden ve medeniyetten uzak yerleşim yerleri için kullanılır. Buradaki insanlara cehalet hâkimdir. Bunların şehirlilere nisbeti dirinin ölüye nisbeti gibidir. Sanki onlar kabirdedirler⁵⁰.

Küfür kelimesi Kur'an-ı Kerim'de hem nankörlük yani küfran-ı nimet hem de imanın karşıtı olan küfür manasında kullanılır. Bu kelime Kur'an'da üç yerde geçmektedir. İsrâ suresinde: “*Muhakkak ki biz bu Kur'an'da insanlara her türlü misali çeşitli şekillerde anlattık, yine de insanların çoğu inkâr etmede ısrar ettiler*” buyrulmaktadır⁵¹. Yine bu inkârcılar Peygamber'e; “*Bizim için yerden pınar fışkırtmadıkça veya senin hurma ve üzümlerden bir bahçen olup da aralarında şarıl şarıl çaylar akıtmadıkça yahut iddia ettiğin gibi semayı üzerimize parça parça düşürmedikçe... asla sana inanmayacağız*”⁵² diyerek küfürdeki inatlarını göstermişlerdir. Aynı şekilde öldükten sonra diriltileceklerine inanmamakta direnenler de küfür kelimesiyle anlatılmıştır⁵³.

⁴⁵ Bkz. Hac, 22/38.

⁴⁶ Bkz. İnsan, 76/3.

⁴⁷ Bkz. Sebe, 34/17; Fatır, 35/36.

⁴⁸ Bkz. İsrâ, 17/27.

⁴⁹ Cevheri, *a.g.e.*, II, 807; Ezheri, *a.g.e.*, X, 199.

⁵⁰ Ezheri, *a.g.e.*, X, 199- 200.

⁵¹ İsrâ, 17/89.

⁵² Bkz. İsrâ, 17/90-93.

⁵³ Bkz. İsrâ, 17/99.

Furkan suresinde ise; gölgeyi, güneşi, geceyi, gündüzü, rüzgârları, yağmuru birer nimet olarak saymış ve “*Andolsun bunu insanların öğüt almaları için aralarında çeşitli şekillerde anlatmışsızdır (döndürüp durmaktayız) ama onların çoğu ille nankörlük edip direktmiştir.*”⁵⁴ ayetinde insanın nimetler karşısındaki nankörlüğü ve bunları görmezden gelmesinin kendini nasıl küfre sürüklediği çarpıcı biçimde anlatılmıştır.

2.2.3. Keffâr Kavramı

“*Keffâr*” kelimesi mübalağa anlamı içerip, şiddetli derecede, çok kâfir olan, küfürde çok ileri giden, küfrü kendine adet edinen ve küfrün içine gömülüp gitmiş kimse anlamlarına gelir⁵⁵. Keffâr kelimesi küfür kökünden türemişse şiddetli kâfir anlamındadır. Bu kelimenin küfran kökünden türeme ihtimali de vardır. Bu durumda mana “çok nankör” şeklinde olur.

Kur’an-ı Kerim’de “keffâr” kelimesi beş yerde geçmektedir. Bu yerlere baktığımızda hem nankörlük hem de küfür manasına geldiğini görmekteyiz. Mesela: “... *Allah’ın nimetlerini saysanız bitiremezsiniz, kesinlikle insan çok zalimdir. Çok nankördür*”⁵⁶ ayet-i celilesinde keffâr kelimesi aşırı nankörlüğü, küfran-ı nimeti ve şükürsüzlüğü ifade etmektedir. Allah’a şirk koşanlar için “... *Her halde Allah yalancı ve nankör olan kimseyi doğru yola çıkarmaz*”⁵⁷ derken, Allah (cc), iki meleğe hitaben “*Haydi ikiniz atın cehenneme her inatçı nankörü*”⁵⁸ ifadesini kullanırken keffâr kelimesi imanın karşıtı küfrü ifade etmektedir.

Kur’an’da keffâr kelimesi “*esîm*”, “*zalûm*”, “*kêzib*”, “*anid*” ve “*fâcir*” kelimeleriyle birlikte kullanılmaktadır. Esîm ile birlikte günah işlemeyi alışkanlık haline getiren, işlediği günah içinde boğulan⁵⁹ zalûm ile birlikte, kâfirler için kendilerine çokça zulmeden ve Allah’a karşı nankörlükte çok ileri giden⁶⁰ kêzib ile birlikte Allah’ın yanında dostlar edinerek veya Allah’a çocuk isnad ederek büyük bir şirkle küfre saplanan, anîd ile birlikte söz dinlemeyen, asla yardıma yanaşmayan,

⁵⁴ Bkz. Furkan, 25/45-50.

⁵⁵ Bkz. Âlûsi, *a.g.e.*, III, 52; Ayrıca bkz. İbn Manzûr, *a.g.e.*, V, 124.

⁵⁶ İbrahim, 14/34.

⁵⁷ Zümer, 39/3.

⁵⁸ Kaf, 50/24.

⁵⁹ Âlûsi, *a.g.e.*, XXX, 72.

⁶⁰ Tabersî, *a.g.e.*, VI, 316.

inatçı, nankör ve şüpheli olan⁶¹ fâcir ile birlikte ise; inkâra götüren fiilleri işleyen ve günaha saplanan kimseleri anlatır.

Sonuçta işlediği kötü fiillerle, günahlarla ve yaptığı şirkle küfür bataklığına saplanmış ve oradan çıkmamakta direnen veya kendisine bahşedilen nimetlere karşı aşırı derecede nankörlük gösteren kimseleri “keffâr” sıfatıyla vasıflandırmak mümkündür, diyebiliriz.

2.2.4. Küffâr Kavramı

“*Küffâr*” kelimesi kâfir kelimesinin çoğuludur. Ayrıca “kefere” kelimesi de kâfirin çoğulu olarak kullanılır. Küffâr’ın tekili olan kâfir nimete karşı nankörlük yapan manasında değil mü’minin karşıtı olan kâfir manasındadır.

Arap dilinde çiftçilere de “küffâr” denilmektedir. Zira çiftçiler kâfirlerin Allah (cc)ın hakkını örtmesi, doğru yolu gizlemesi, gerçeklerin üzerini kapatması gibi, toprağı yarıp tohumu toprağın içine gizlerler⁶². Nitekim Hadid suresinde Cenab-ı Hakk: “...*Tıpkı bir yağmur gibidir ki bitirdiği, ziraatçıların hoşuna gider...*”⁶³ buyurmuş ve küffâr kelimesini çiftçiler anlamında kullanmıştır.

Kur’an-ı Kerim’de küffâr kelimesi, yirmibir yerde geçmekte ve bunların yirmisinde imanın karşıtı olan küfür kelimesinin çoğulu olarak kullanılmaktadır. Bilhassa kâfir olarak ölenler⁶⁴ ve Müslümanlara düşmanlık yapanlar⁶⁵ için bu kelime kullanılmıştır.

2.2.5. Kâfir Kavramı

“Kefera” fiilinden ism-i faildir. Yani küfür eylemini yapan varlıktır. Cahiliye döneminde Araplar, yıldızların üzerini örtüp adeta onları gizlediği için güneşe, güneşi kapatan kara buluta, bütün bir aydınlığın üzerini kapattığı ve her şeyin üzerine karanlık çöktürdüğü için geceye,⁶⁶ tohumu toprağa gömüp üzerini örttüğü için çiftçiye⁶⁷ kâfir/küffâr adını vermişlerdir.

⁶¹ Âlûsi, *a.g.e.*, XXVI, 185.

⁶² İsfehani, *a.g.e.*, s. 435; İbn Manzûr, *a.g.e.*, V, 146.

⁶³ Hadid, 57/20.

⁶⁴ Bkz. Bakara, 2/161; Ali İmran, 3/91; Nisa, 4/18; Muhammed, 47/34.

⁶⁵ Bkz. Tevbe, 9/73, 123; Muhammed, 47/34; Fetih, 48/29; Tahrim, 66/9.

⁶⁶ İsfehani, *Müfredât*, s. 714, 717.

⁶⁷ Firûzâbâdi, *el-Kâmusu'l-Muhit*, s. 605.

Kâfir, uluhiyyet, nübüvvet ve ahireti inkâr eden, Allah'ın birliğini, elçisini kitabını ve şeriatını hiçe sayan⁶⁸ bu temel hakikatlerin birini veya hepsini kabul ve tasdike yanaşmayan, onları görmezlikten gelen, Allah'ın insan hayatını düzenlemek amacıyla gönderdiği sistemi benimsemeyen ve onca maddi ve manevi nimetine rağmen ona şükretmesi gerektiğini hissetmeyen insandır⁶⁹. Kâfir Allah'ın nimetlerini inkâr eden kimsedir. Çünkü onun kalbi kapalıdır ve mühürlenmiştir. Dolayısıyla sanki mef'ul manasında faildir.⁷⁰

Kâfir, Allah'ı ve peygamberini inkâr eden, bir kısmına inanırız bir kısmına inanmayız diyerek Allah ve Rasûl'ün arasını ayırmaya kalkışan ve böylece iman ile küfür arasında bir yol tutmaya çalışan,⁷¹ Allah'ın rahmetinden ümit kesen,⁷² Allah, şüphesiz üçün (üç tanrının) biridir diyen,⁷³ Meryem oğlu İsa mesihdir⁷⁴ veya Allah'ın kendisidir⁷⁵ diyen insandır.

Kâfir kavramı, içine münafık, müşrik ve ehl-i kitabı da alabilecek olan bir kavramdır. Münafık kavramına baktığımızda; bir kimsenin olduğundan başka türlü görünmesi anlamındaki “nifak” masdarından türemiş bir sıfat olan “münafık” kelimesinin inanmadığı halde kendisini inanmış gösteren kimse anlamına geldiğini görürüz.⁷⁶

Kur'an-ı Kerim'de münafıklardan birçok ayette bahsedilmektedir. Münafıkun adında müstakil bir de sure vardır. Münafıkların temel özelliği söz ve fiillerinin, söz ve inançlarının birbirleriyle örtüşmemesidir. Bu vasıflara iki yüzlülük de denmektedir. Dini terminolojide ise bu iki yüz şöyle ortaya çıkar. Aslında müslümanın vasıflarını taşımayan bir yüz, öbür taraftan taşıyormuş gibi görünen öteki yüz.

⁶⁸ İsfehani, *el-Müfredât*, s. 714; Firûzâbâdi, *Besâir*, IV, 361.

⁶⁹ İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, V, 144.

⁷⁰ İbn Sîde, *a.g.e.*, VII, 4.

⁷¹ Nisa, 4/150-151.

⁷² Yusuf, 12/87.

⁷³ Maide, 5/73.

⁷⁴ Maide, 5/17.

⁷⁵ Maide, 5/72.

⁷⁶ İsfehani, *el-Müfredât*, s. 767.

Kısaca münafıklık, İslam'ın temel ilkelerine inanmadan, bu ilkeleri davranış, yaşayış ve düşüncede gerçekleştirilmeden, sadece İslam kartını taşımaktan ibarettir.⁷⁷ Kur'an'da münafık, kalbinde olmayanı söyleyen,⁷⁸ kesin söz verdikten sonra sözünden dönen,⁷⁹ kalbinde hastalık olan,⁸⁰ Allah'ı ve mü'minleri kandırmak isteyen,⁸¹ namaza kalktıklarında insanlar görsün diye istemeyerek kalkan,⁸² kâfirlerin yanında başka, müslümanların yanında başka türlü davranan,⁸³ korkak ve ürkek⁸⁴ bir insan tipi olarak anlatılır.

Müşrik kavramının masdarı olan şirk ise, Allah'a ortak koşmak, Allah'tan başkasının adına yemin etmek, bir şeyi uğursuz saymak, hadiselerin meydana gelişini basit sebeplere bağlamak gibi anlamlara gelmektedir.⁸⁵ Müşrik de bu kelimedden ism-i fail olup ortak koşan anlamındadır.

İslami ıstılahta şirk, bir yaratıcıya inanmakla birlikte, tasarrufatta ve kudrette ona denk veya onun yanında başka mabutların da olduğuna inanmaktır.

Kur'an'da müşrikler, putlara tapanlar, putları Allah ile kendi aralarında şefaathçi kabul edenler,⁸⁶ putlarda zarar ve fayda verme gücünün varlığına inanarak onlardan yardım bekleyenler⁸⁷ olarak anlatılmaktadır. Fakat daha başka guruplardan şirk fiillerini irtikâp edenlerin olduğu da görülmektedir. Mesela; ehl-i kitaptan "Yahudiler Üzeyr, Allah'ın oğludur dediler. Hristiyanlar da Mesih (İsa) Allah'ın oğludur dediler... (Yahudiler) Allah'ı bırakıp bilginlerini (hahamlarını); (Hristiyanlar) da rahiplerini ve Meryem oğlu Mesih'i (İsa) rabler edindiler. Halbuki onlara ancak tek ilaha kulluk etmeleri emrolundu. O'ndan başka tanrı yoktur. O bunların ortak koştukları şeylerden uzaktır."⁸⁸

⁷⁷ El-Behiy, Muhammed, *Min Mefâhimi'l-Kur'an fi'l-Akide ve's-Sûlûk*, Matbaatü'l-İstiklal, Mısır 1973, s. 91.

⁷⁸ Al-i İmran, 3/167

⁷⁹ Bakara, 2/27.

⁸⁰ Bakara, 2/10

⁸¹ Bakara, 2/89; Nisa, 4/142-143.

⁸² Nisa, 4/142-143.

⁸³ Bakara, 2/12-14.

⁸⁴ Muhammed, 47/20

⁸⁵ İbn Manzûr, *Lisanu'l Arab*, X, 448-451.

⁸⁶ En'am, 6/94; Rum, 30/13; Zümer, 39/3.

⁸⁷ Ra'd, 13/14.

⁸⁸ Tevbe, 9/30-31.

Ehl-i kitap tamlaması da; ilahi bir kitaba inananlar anlamına gelir. Buna göre Müslümanlara da ehl-i kitap denilebilir. Ancak Kur'an dışındaki ilahi kitaplarda yer almayan bu terkip, terim olarak müslümanlar dışındaki kutsal kitap sahibi din mensupları için kullanılır.⁸⁹ Ehl-i Kitap, Yahudi ve Hristiyanlar için meşhur olmuş bir tabirdir.⁹⁰

Kur'an-ı Kerim Hristiyanlar hakkında: “Şüphesiz Allah Meryem oğlu Mesih'tir, diyenler andolsun ki kâfir olmuşlardır.”⁹¹ “İcadettikleri ruhbanlığı, biz onlara yazmamıştık, yalnız Allah'ın rızasını kazanmak için (onu kendileri icad ettiler) fakat ona gereği gibi de uymadılar.”⁹² demektedir.

Yahudiler için ise; çeşitli öğütlerde bulunmuş ve demiştir ki: “Ey İsrailoğulları! Size verdiğim nimetleri hatırlayın ve bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki ben de size vaat ettiklerimi vereyim. Yalnızca benden korkun.”⁹³ Hakkı bâtulla karıştırmayın, bilerek hakkı gizlemeyin.”⁹⁴ Namazı tam kılın, zekâtı hakkıyla verin, rükû edenlerle beraber rükû edin.”⁹⁵ Fakat onlar bu uyarılara kulak vermemişler, tahrif edip kendi hevalarına uydurdukları kitapla amele kalkışmışlardır. “Yahudilerden bir kısmı, kelimeleri yerlerinden değiştirirler, dillerini eğerek, bükerek ve dine saldırarak işittik ve isyan ettik, “Dinle, dinlemez olası” “rainâ” derler.”⁹⁶ ayeti de bu tahrifi açıklamaktadır.

Ehl-i Kitap, mü'minler için hayır istemezler⁹⁷, onlardan razı olmazlar⁹⁸, onları ifsad etmek⁹⁹ ve kâfir yapmak¹⁰⁰ isterler. Allah (cc)'da onlara karşı iman edenleri uyarıyor ve diyor ki: “Ey iman edenler! Yahudileri ve Hristiyanları dost edinmeyin. Zira onlar birbirinin dostudurlar.”¹⁰¹

⁸⁹ Kaya, Remzi, *İslam Ansiklopedisi*, T.D.V.Y., Ehl-i Kitap md. X, 516.

⁹⁰ Altıntaş, Ramazan, *Kur'an'da Hidayet ve Dalalet*, Pınar Yay., 2. bsk., İst., 2003, s. 335.

⁹¹ Maide, 5/17.

⁹² Hadid, 57/27.

⁹³ Bakara, 2/40.

⁹⁴ Bakara, 2/42.

⁹⁵ Bakara, 2/43.

⁹⁶ Nisa, 4/46.

⁹⁷ Bakara, 2/105.

⁹⁸ Bakara, 2/120.

⁹⁹ Al-i İmran, 3/118.

¹⁰⁰ Al-i İmran, 3/102.

¹⁰¹ Maide, 5/51.

İşte bu gurupların hepsini, bunların tümü ile karşıtlık gösteren bir kavram olan iman (mü'min) kavramını düşünerek tek hanede toplamak mümkündür. Bilindiği gibi iman dinin temel esasları (zarurat-ı diniyye) karşısında mü'minin gösterdiği tavidir ve duruştur. Buna göre iman, insanın algı dünyasının ötesinde bir gerçekliğe sahip bulunan şeylerle ilgili olarak bir inanç besleme durumudur.¹⁰² İman, tasdik ve kabul, itaat ve teslimiyet, sevgi ve fedakârlık boyutları olan bir içsel tepkidir. İman sahibi olan insan ise mü'mindir.

Mü'min karşısında kâfir, münafık, müşrik ve ehl-i kitabı bir gurupta toplayabilir miyiz? Bu sorunun cevabını imanın olmazsa olmazlarıyla bu gurupların özelliklerini karşılaştırarak bulabiliriz. Kâfirler zaten imanı tümüyle reddeden bir guruptur. Müşrikler Allah'ı birleyememektedirler. Münafıklar imanı kalplerine yerleştirememişlerdir. Ehl-i Kitap da kimisi şirke düşmüş, kimisi son peygamber Hz. Muhammed'e inanmamışlardır.

Bütün bunları kâfir başlığı altında toplayıp toplayamayacağımız konusunu ise bir de ayetlere bakarak ele alalım. Allah (cc) buyuruyor ki: *“Yahudiler, Üzeyir Allah'ın oğludur dediler. Hristiyanlar da Mesih (İsa) Allah'ın oğludur, dediler. Bu onların ağızlarıyla uydurdukları sözlerdir”*.¹⁰³ *“Şüphesiz Allah Meryem oğlu Mesih'tir diyenler andolsun ki kâfir olmuşlardır”*.¹⁰⁴ *“Allah muhakkak kendisine şirk koşulmasını affetmez”* *“Kim Allah'a şirk koşarsa şüphesiz o Allah'a büyük bir günahla iftira etmiştir”*¹⁰⁵ *“Kim Allah'a ortak koşarsa derin, çıkmaz bir dalaletle sapmıştır”*¹⁰⁶ *“Kâfirler gerek kitap ehlinde olsun, gerek müşriklerden olsun muhakkak cehennem ateşindedirler”*¹⁰⁷ *“Muhakkak Allah kâfirleri ve münafıkları beraberce cehennemde toplayacaktır.”*¹⁰⁸

Bu ayetlerin tümü gösteriyor ki iman dairesi dışında kalan guruplar ne şekilde adlandırılırsa adlandırılırsın kâfir kavramı altında toplanmaktadır.

¹⁰² Hökelekli, Hayati, *Din Psikolojisi*, T.D.V.Y., Ank., 2001, s. 157.

¹⁰³ Tevbe, 9/30.

¹⁰⁴ Maide, 5/17.

¹⁰⁵ Nisa, 4/48.

¹⁰⁶ Nisa, 4/116.

¹⁰⁷ Beyyine, 98/6.

¹⁰⁸ Nisa, 4/145.

2.3. Küfür Çeşitleri

Küfür, birçok açıdan kısımlara ayrılabilir. İnkâr eden varlık açısından inkâr edilen konu açısından, inkârın derecesi açısından vb. küfrü sınıflandırabiliriz.

İnkâr eden varlık açısından insanların, cinlerin ve şeytanın küfrü ele alınabilir. Şeytanın küfrü, inkâri bir küfür değildir. Çünkü şeytan Allah'ı ve O'nun sıfatlarını, fiillerini, emirlerini inkâr etmemiş, yok saymamıştır. Fakat itaatsizlik göstermiş. Allah'a karşı çıkmış, büyüklenmiştir. Allah (cc): “...Meleklerle Âdem'e secde edin dedik derhal secde ettiler. Yalnız iblis dayattı, kibrine yediremedi, kâfirlerden oldu.”¹⁰⁹ buyurmuştur. Kur'an'ın belirttiğine göre şeytan cinlerdendir¹¹⁰. Fakat cinlerin küfürleri sadece şeytanın küfrü gibi değildir. Daha çok insanların küfürlerine benzerlikleri vardır. Çünkü yaratılış gayeleri birdir¹¹¹. Onlara da insanlar gibi peygamberler gönderilmiştir¹¹². İnsanların küfrü ise aşağıda anlatılacak olan küfür çeşitlerini kapsamaktadır.

Ehl-i Sünnete göre küfür ikiye ayrılır¹¹³. Birincisi dinden çıkararak büyük küfürdür. Bu küfür imana aykırı olan küfürdür. Kişinin ebedi azaba müstehak olmasına sebep olur. Bu çeşit küfür şu şekillerde görülebilir:

1- Tekzib küfrü;(inkâr ve yalanlama küfrü) bu inanılması gereken herhangi bir şeyi inkâr etmektir. Varlığını ve olabilirliğini kabul etmemektir.

2- Tasdikle beraber, reddetme küfrü; bu çeşit küfür, kibir ve taassub gibi çeşitli sebeplerden ötürü bile bile kabul etmemektir. Şeytanın küfrü, peygamber düşmanlarının küfrü ve Firavun'un küfrü böyledir. Firavun ve adamları demişlerdi ya; “Kavimleri bize kulluk edip dururken, bizim gibi beşer olan bu iki adama mı inanacağız”¹¹⁴ Diğer kavimler de “Siz ancak bizim gibi birer insansınız”¹¹⁵

¹⁰⁹ Bakara, 2/34; Ayrıca bkz. Sa'd, 38/74.

¹¹⁰ Bkz. Kehf, 18/50.

¹¹¹ Bkz. A'raf, 7/179; Zariyat, 51/56.

¹¹² Bkz. En'am, 6/130; Ahkaf, 46/29; Cin, 72/1.

¹¹³ Bkz. İbn. Kayyım, *Medaric*, I, 266, 267; el-Eseri, Abdullah b. Abdulhamid, *Ehl-i Sünnete Göre İman* (Çev: Ahmet İyibildiren), Guraba Yay., İst., 2001, s. 216-225.

¹¹⁴ Bkz. Mü'minun, 23/47.

¹¹⁵ Bkz. İbrahim, 14/10.

demişlerdi. Yahudiler Peygamberimiz'i (s.a.v.) oğullarını tanıdıkları gibi tanıdıkları halde¹¹⁶ bildikleri gelince onu inkâr etmişlerdi¹¹⁷.

3- Yüz çevirme küfrü; kişinin, peygamberden, kitaptan ve öğütten yüz çevirmesidir. Onları ne tasdik eder ne yalanlar, kendisine indirileni de hiç dinlemez.

4- Şüphe küfrü; kişinin inanıp inanmamakta tereddüt etmesidir.

5- Münafık küfrü; kişinin diliyle imanını açıklaması kalbiyle yalanlamasıdır.

6- Sövme ve alay etme küfrü

7- Buğz ve nefret etme küfrü

8- Ortak koşma küfrü (şirk)

Ehl-i Sünnet'in küfür tasnifinden ikincisi; dinden çıkarmayan küçük küfürdür. Cehennemde ebedi kalma dışında tehdidi hak eden küfürdür. Maide Suresi 44. ayette: "...*Kim Allah'ın indirdiğiyle hükmetmezse işte onlar kâfirlerin ta kendileridir.*" buyrulmuştur. İbn Abbas: "Bu kişi Allah'ı ve ahiret gününü inkâr edenle bir değildir" demiş. Ata ise ayeti: "Bu küfrün dışında bir küfürdür" diye tefsir etmiştir. Peygamberimiz (s.a.v.), nesebi kötölemeyi, ölüye ağıtı¹¹⁸, kadına arkadan yaklaşmayı, kâhine inanmayı¹¹⁹ ve müslümanla savaşıp onu öldürmeyi¹²⁰ küfür ve inkâr sözleriyle anlatmıştır. İşte bu günahlar küçük küfür nevindendir ve itaatın ifadesi olan şükürün zıddıdır. Bu çeşit küfür de şu şekillerde görülür:

1- Nimeti inkâr küfrü,

2- İyiliğe karşı küfür,

3- Allah'tan başkası adına yemin etmek,

4- Müslümanlarla savaşmak,

5- Nesebe sövmek ve ölünün arkasından feryad ederek ağlamak,

6- Babasından başkasına intisab etmek¹²¹ vb.

¹¹⁶ Bkz. Bakara, 2/146.

¹¹⁷ Bkz. Bakara, 2/89.

¹¹⁸ Bkz. Müslim, "İman", 121, Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 337, 441, 496.

¹¹⁹ Bkz. Tirmizi, "Tahare", 102; İbn Mace, "Tahare", 122; *Müsned*, II, 408, 476.

¹²⁰ Bkz. Buhari, "Edeb", 95; Müslim, "İman", 118; Ebu Davud, "Sünnet", 16; İbn Mace, "Fiten", 5.

¹²¹ Bkz. İbn. Kayyim, *Medaric*, I, 266, 267; el-Eseri, *Ehl-i Sünnete Göre İman*, s. 216-225.

Küfrü meydana geliş şekli bakımından da dörde ayırmışlardır.¹²²

1. Küfr-ü İnkârî: Allah'ı (cc), Hz. Peygamber'i ve O'nun Allah'tan getirmiş olduğu esasları, kişinin kalbiyle kabullenmemesi, diliyle de inkâr etmesidir. İnkârî küfür de iki kısımdır.

a) Genel ve kayıtsız küfür: Kişinin mutlak manada inanılması gereken her şeyi inkâr etmesidir.

b) Özel ve kayıtlı küfür: İslamın farzlarından herhangi birini yahut da Allah'ın bildirdiği bir haberi ya kasden ya da herhangi bir sebeple buna muhalif bir görüşü öne geçirmek suretiyle inkâr etmektir¹²³.

2. Küfr-ü Cühûd: Kişinin kalben Allah'ı bilip kabul etmesi, fakat dili ile imanını itiraf etmemesi, inkâr etmesidir.

3. Küfr-ü İnadî: Kişinin kalben hakikati bilmesi dil ile de zaman zaman itiraf etmesine rağmen, haset, kin, kibir, şan, şöhret, makam endişesi, menfaat, kavmiyet, asabiyet, taassub, ecdada bağlılık gibi sebeplerle İslam'ı bir din olarak kabul etmemesidir. Ebu Lehep'in ve Ebu Talip'in küfrünü bu çeşit küfre örnek verebiliriz.

4. Küfr-ü Nifak: Kişinin inanılması gereken şeyleri diliyle ikrar etmesi fakat kalbiyle tasdik etmemesidir. Münafıkların küfrü böyledir¹²⁴.

Kişilerin bilinçli veya bilinçsiz olarak küfrü seçmeleri yönünden veya küfür olabilecek fiiller yönüyle ise küfrü şöyle sınıflandırabiliriz:

1. Cehlî Küfür: Allah'ın varlığını ve sıfatlarını cahilliği sebebiyle bilmemektir. Allah'ın varlığına ait delilleri göremediği, düşünmediği için Allah'ın varlığını, sıfatlarını, peygamberleri, ahireti veya inkâr olabilecek herhangi bir davranışı cahillikle yapanların küfrüdür. Bu çeşit küfür taklidî bir küfürdür. Oysa insanın Allah'ın ayetlerini dinlemesi, kâinatta Allah'ın varlığına ve birliğine delalet eden delil ve emarelere bakıp düşünmesi, böylece Allah'ı tanıması ve sıfatlarına inanması gerekir. Bunları yapmayan kişi cahilliği sonucu kâfir olur.

¹²² Bkz. Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, s.724.

¹²³ İbn. Kayyım, *Medaric*, I, 268.

¹²⁴ Kılavuz, Ahmed Saim, *İman-Küfür Sınırı*, Marifet Yay., İst., 1984, s. 59.

2. İnadî Küfür: Kâinatın ve âlemlerin, yaratıcısının, sahibinin, müdebbirinin Allah olduğunu bilmesine rağmen kişinin çeşitli sebeplerle iman etmemesi ve inkâr etmesidir. Bu sebepler şunlar olabilir:

a) Kibir, gurur ve kendini beğenmişlik. Şeytanın ve firavunun küfrü böyledir.

b) Mevki ve makamın kaybedilmesi endişesi. Bizans İmparatoru Heraklius'un küfrü böyledir.

c) Kınanma ve ayıplama endişesi. Ebu Talip'in küfrü buna örnek verilebilir.

3. Hükmî Küfür: Ameli küfür de denir. Allah'ın ve Rasülü'nün küfür alameti olarak bildirdikleri fiilleri yapmak veya sözleri söylemek suretiyle kâfir olmaktır. Bu nevi küfür kişinin imanı ile bağdaşmayan, bağdaşması da mümkün olmayan fiilleri yapmasıyla ortaya çıkar¹²⁵. Fiili yapmama ile yalanlama arasında fark vardır. Namaz kılmamak kişiyi kâfir yapmaz fakat namazı kabul etmemek küfür gerektiren bir şeydir. Bazı fiilleri yapmak da küfrü doğurur. Örneğin, bir insanın Hristiyanların sembolü olan haça tapması gibi. Bazı fiilleri terk etmek de küfrü gerektirir. Mesela; Hz. Peygamber'den haberi olan birinin onun peygamber olduğuna inanmaması gibi¹²⁶. Hükmî küfür biraz zor anlaşılan bir konudur. Zira kişinin küfrü gerektiren fiilleri işleyip işlemediği tam olarak kestirilemez. Onun için tekfir konusunda çok sayıda kitap yazılmış, değişik fikirler öne sürülmüştür. Konularına göre küfür, söz ve hareketlerini tasnif eden “elfaz-ı küfür” adlı eserler kaleme alınmıştır¹²⁷.

İnkâr edilen konular açısından da küfür kısımlara ayrılmıştır;

1- Allah'ı, ahreti ve hiçbir peygamberi kabul etmeyenlerin küfrü,

2- İmanda, Allah'ı ve peygamberleri birbirinden ayıranların küfrü,

3- Peygamberlerden bazılarını inanıp bazılarını inkâr edenlerin küfrü. Yahudi ve Hristiyanların Hz. Muhammed'in peygamberliğini inkâr etmeleri gibi¹²⁸.

Nisa Suresi'nde küfrün bu üç kısmına işaret edilmektedir. Şöyle ki: “O kimseler ne Allah'ı tanırırlar ne de peygamberlerini, ancak Allah'ı tanımak fakat peygamberlerini tanımayıp ayırmak isterler. Peygamberlerin bazısına inanırsınız

¹²⁵ Şakir, Muhammed, *İrşadü'l-Ğafilin*, Matbaai Amire, İst., h. 1326, s. 23.

¹²⁶ Razi, a.g.e., XXV, 129.

¹²⁷ Gölcük, Şerafettin ve Toprak, Süleyman, *Kelam*, Tekin Kit. Konya 1998, s. 131, 132.

¹²⁸ Bkz. Coşkun, İbrahim, *İslam Düşüncesinde İnkâr Problemi*, Tekin Kit. Konya, ts., s. 91, 92.

bazısını tanımayız derler. Küfür ile iman arasında bir yol tutmak isterler. İşte bunlar gerçek kâfirlerdir.”¹²⁹

Bütün bu küfür çeşitlerinin şükürün karşısında konumlandığı ve bu özellikleri taşıyan insanların şükürden uzak olacakları açıktır. Çünkü gerçeklere kör ve sağır olan, hakikatler karşısında inat ve taassub sergileyen ve Yüce Allah’a şımarık, kibirli ve alaycı bir tavırla yaklaşan kimseler, tevazu, ciddiyet, iman gibi üstün vasıflarla ilişkili şükürü yerine getiremezler. İnsanları küfre götüren bu özelliklerin şükre nasıl engel olduğunu küfrün sebepleri ve şükürsüzlük örneklerini incelerken göreceğiz. Onun için küfür çeşitlerini ana hatlarıyla belirttikten sonra bu bahsi burada kapatıyoruz.

2.4. Küfürle İlgili Kavramlar

2.4.1. İnkâr Kavramı

N-k-r kökünden gelen inkâr, bilme ve tanımanın karşısı olarak kalbin kabul, lisanın da itiraf etmemesi demektir. İnkâr, insanın şüphelerini giderip onu huzura kavuşturan irfan veya marifetin zıddıdır¹³⁰. Kur’an-ı Kerim’de tanımamak yadırgamak, garip karşılamak anlamlarında bu kökten kelimeler kullanılmıştır. İbrahim (a.s.)’e gelen misafir meleklerden¹³¹ Lut (a.s.)’a gelen azap meleklerinden¹³² ve Yusuf (a.s.)’un kardeşlerinin O’nu tanıyamamasından¹³³ bahsederken hep bu kökten kelimeler kullanılmıştır.

İnkâr, “nekkere” kalıbıyla tanınmayacak kadar bir değiştirmeyi¹³⁴ ve insanın hoşuna giden halin değişerek hoşuna gitmeyen bir hâle dönüşmesini¹³⁵ ifade eder. Kur’an’da Hz. Süleyman (a.s.)’ın Belkıs’ın tahtının değiştirilmesi yönündeki emri anlatılırken bu kalıpla anlatılmıştır¹³⁶.

¹²⁹ Nisa, 4/150, 151.

¹³⁰ İbn Faris, Ebu’l-Hüseyin Ahmed, *Mu’cemü Makayisi ‘l-Luğa*, Matbaa Mustafa el Babi el Halebi, Mısır, 1972, V, 476.

¹³¹ Bkz. Hud, 11/70.

¹³² Bkz. Hicr, 15/62; Zariyat, 51/25.

¹³³ Bkz. Yusuf, 12/58.

¹³⁴ Cevheri, *es Sihah*, II, 837; İsfehani, *el-Müfredat*, s. 823.

¹³⁵ İbn Faris, *a.g.e*, V, 476; İbn Manzur, *a.g.e.*, V, 234.

¹³⁶ Bkz. Neml, 27/41.

İnkâr her ne kadar bilmemek, tanımamak, gerçeği değiştirmek veya değişik görmek anlamlarına gelse de dini olgularda, akılla kavramamayı, kalple kabul etmemeyi olduğu kadar dil ile de itiraf etmemeyi anlatır¹³⁷. Yani dini konularda bilse de anlasa da sadece dil ile ikrar etmemeyi, inkâr bağlamında değerlendirmek mümkündür. Aslında inkârın aslı, insanın kalbine düşünmediği bir şeyin gelmesidir ki bu bir tür cahilliktir¹³⁸. Anlamalı olan inkâr ise; bir varlığı gösterebilecek tüm delilleri, işaretleri imkân nispetinde en iyi şekilde inceler, sonunda onun olmaması gerektiğine karar verirse ancak ortaya çıkar¹³⁹. Fakat salt, mutlak, dinî inkâr bilerek ve anlamsız da olsa gerçekleşebilir.

Mutlak inkâra gitmek aklîselim, fitratı bozulmamış bir insan için söz konusu değildir. İnsanlık tarihi boyunca inkâr içinde olan insanların hep varolmuş olması bazı insanların inkâr fitratı üzere yaratıldığı anlamına gelmez. Hatta nötr de yaratılmış değildir. Belki insanın fitratı İslam olmaya elverişli tarzda yaratılmıştır. Allah (cc), Peygamber’e (sav) hitaben: “O halde yüzünü bir hanif olarak dine, Allah’ın insanları yaratmış olduğu fitratına yönelt! Allah’ın yaratışında değişiklik bulunmaz. Doğru din odur, fakat insanların çoğu bilmezler.”¹⁴⁰ buyurmuştur. Bu ayetteki “fitratullah” kelimesi; Allah’ın (cc) insanları, kendini, vahdaniyetini ve kendinden başka bir ilah bulunmadığını bilme liyakatı üzere yaratmış olduğu anlamına gelmektedir¹⁴¹.

O halde fitratını koruyamayan insanlar, mutlak anlamda inkârcı olurlar. Kendisini bu dünyaya kaptırmış, şehvi duygularının esiri olmuş, gurur, kibir, kin, haset, nefret, şımarıklık, ümitsizlik vb. kötü hasletlere mübtela olmuş ve insanî değerlerini yitirmiş insanlar, ancak inkârcı olurlar. Zaten Peygamberimiz (sav) de: “*Her doğan fitrat üzere doğar. Anne-babası onu Yahudileştirir, Hıristiyanlaştırır veya Mecusileştirir*”¹⁴² buyurarak fitratın islama sonradan meyletmediğine işaret etmiştir.

¹³⁷ Cevheri, *es Sihah*, II, 836.

¹³⁸ İsfehani, *el-Müfredat*, s. 823.

¹³⁹ Ebu’l-Beka, Eyyüb b. Musa el Kesevi, *el-Külliyyât Mu’cemu’n fil-Musdalahât ve’l-Furuki’l-Luğaviyye*, thk. Adnan Derviş, Muhammed el Muri, Müessesetü’r-Risale, Beyrut, 1993, s. 200.

¹⁴⁰ Rum, 30/30.

¹⁴¹ Nesefi, *Medarik*, III, 930.

¹⁴² Müslim, “Kader”, 6; Ahmed b. Hanbel, III, 435; II, 315.

Kur'an-ı kerim'de inkâr kökünden türeyen kelimeler otuzyediyette bulunmaktadır¹⁴³. Bu ayetlerden onbirinde mutlak inkâr, yani iman ve tasdik karıştı olan inkâr anlatılmaktadır. Mutlak inkâr şeklinde zikredilmekle¹⁴⁴ beraber, Allah'ı (cc)¹⁴⁵, Peygamber'i¹⁴⁶, Kur'an-ı ve ayetlerini¹⁴⁷, ahireti¹⁴⁸ ve Allah'ın kevnî ayetlerini¹⁴⁹ inkâr şeklinde de zikredilmiştir.

Bu inkâr manası dışında, marufun karşıtı münker anlamında da birçok ayette geçmektedir. Münker; kötü, çirkin, hoş görülme, ahlaksızlık olarak nitelenen şeylerdir. Yani şeriatın çirkin görüp haram kıldığı ve kerih saydığı her şey münker sayılmıştır. Cenab-ı hak mü'minleri, marufu (iyiliği) emreden ve münkerden (kötülükten) sakındıran olarak vasıflandırırken¹⁵⁰ münafıkları ve kâfirleri münkeri emreden maruftan alıkoyan olarak nitelendirmiştir¹⁵¹.

İnkâr kökünden türeyen kavramlar başka manalar için de kullanılmıştır. Çirkin söz¹⁵², kötü ve kaba ses¹⁵³, haksız yere adam öldürmek¹⁵⁴ ve görülmedik kötü bir azab¹⁵⁵ bu manalardandır. Ayrıca, nimete karşı şükürsüzlük göstermek, yani nankörlük manasında da kullanıldığı olmuştur. Nahl suresinde: *“Allah'ın nimetlerini tanırlar sonra o nimetleri inkâr ederler. Onların çoğu kâfirdirler”*¹⁵⁶ buyrulmuştur. Bu ayette her nimeti inkâr edenin kâfir olarak nitelendirilmeyişi bu inkârın, küfür manasında değil nankörlük manasında kullanıldığını göstermektedir.

2.4.2. Nankörlük Kavramı

Nankörlük, nimeti vereni tanımayıp, inkâr etmek, gerçeği gizlemek, verilen nimetleri yok saymak, görmezden gelmek veya başkasına nisbet etmektir. Dilimizdeki nankörlük kavramı Arapça'da küfrün ve küfran-ı nimetin karşılığıdır.

¹⁴³ Bkz. Abdalbaki, *a.g.e.*, s. 811.

¹⁴⁴ Bkz. Hac, 22/72; Şura, 42/47.

¹⁴⁵ Bkz. Hac, 22/44; Sebe, 34/45; Fatır, 35/26; Mülk, 67/18.

¹⁴⁶ Bkz. Mü'minun, 23/69.

¹⁴⁷ Bkz. Enbiya, 21/50; Ra'd, 13/36.

¹⁴⁸ Bkz. Nahl, 16/22.

¹⁴⁹ Bkz. Mü'min, 40/81.

¹⁵⁰ Bkz. Ali İmran, 3/104, 110, 114; Araf, 7/157; Tevbe, 9/71, 112; Hac, 22/41.

¹⁵¹ Bkz. Tevbe, 9/67.

¹⁵² Bkz. Mücadele, 58/2.

¹⁵³ Bkz. Lokman, 31/19.

¹⁵⁴ Bkz. Kehf, 18/74.

¹⁵⁵ Bkz. Kehf, 18/87; Talak, 65/8.

¹⁵⁶ Nahl, 16/83.

Dolayısıyla imanın ve şükrün zıddıdır¹⁵⁷. Yani nankörlük, nimete karşı yerine getirilmesi gerekli olan şükrü terk etmektir¹⁵⁸.

Nankörlük, insanın fitratında bulunan özelliklerindendir. Bazı şeyler bu özelliğin ortaya çıkmasına sebep olur. İnsanın kendisinden bekleneni yerine getirmemesi ve kişinin kendisine Allah (cc) tarafından verilmiş olan nimetleri unutup görmezlikten gelmesi¹⁵⁹, kendi gurur, kibir ve kudretine güvenmesi, diğer varlıklar karışında kendini güçlü hissetmesi, nankörlük karakterini uyandıran sebeplerdendir. Kur'an'daki birçok ayet insanın bu genel anlamdaki nankörlüğünden bahsetmektedir¹⁶⁰. Evet, insan en güzel surette¹⁶¹ zorluklara katlanacak şekilde¹⁶² yaratılmıştır. Fakat aynı insan hırsına düşkün¹⁶³ olarak yaratılmış, zalim, nankör¹⁶⁴ ve Allah'a düşman¹⁶⁵ olarak vasıflandırılmıştır. İşte insanı şükürsüzlüğe, nankörlüğe ve küfre sevkedip esfel-i safilene düşüren de bu özelliklerdir.

Kur'an-ı Kerim'de insanın nimet verildiğinde, bolluk ve refah içindeyken de bir sıkıntıyla karşılaştığında da nankörlük edebildiği anlatılmaktadır. *“İnsana bir sıkıntı dokunduğunda bize yalvarır. Sonra kendisine bir nimet bahsettiğimiz zaman da “O bana ancak bilginimden dolayı verilmiştir” der.”*¹⁶⁶ *“Biz insana tarafımızdan bir rahmet tattırırsak ona sevinir, ama elleriyle yaptıkları yüzünden kendilerine bir kötülük isabet ederse o zaman görürsün ki insan çok nankördür”*¹⁶⁷. Bu ayetlerden anlaşıldığı gibi insan nimete karşı ve sıkıntıya karşı nankördür, sıkıntıdan kurtulduğunda da nankördür¹⁶⁸.

Allah, insana bedenî ve ruhî bakımdan varlığını sürdürebilmesi için sayısız nimetler vermiştir. Allah'ın nimetlerini sayacak olsanız sayamazsınız¹⁶⁹. İnsanın bu nimetler karışında iki tür tepkisi vardır. Birincisi, mü'mine yakışan davranış şekli

¹⁵⁷ İsfhani, *el-Müfredat*, s. 714.

¹⁵⁸ İsfhani, *el-Müfredat*, s. 167.

¹⁵⁹ Kasapoğlu, Abdurrahman, *Kur'an'da Ahlak Psikolojisi*, Yalnız Kurt Yay., İst., 1997, s. 31.

¹⁶⁰ Bkz. Hud, 11/9; İbrahim, 14/34, Hac, 22/66; Şura, 42/48; Abese, 80/17; Adiyat, 100/6.

¹⁶¹ Bkz. Tin, 95/4.

¹⁶² Bkz. Beled, 90/4.

¹⁶³ Bkz. Mearic, 70/19.

¹⁶⁴ Bkz. İbrahim, 14/34.

¹⁶⁵ Bkz. Nahl, 16/4.

¹⁶⁶ Zümer, 39/49; Ayrıca bkz. İbrahim, 14/34; Hac, 22/66; Zümer, 39/8.

¹⁶⁷ Şura, 42/48; Ayrıca bkz. Hud, 11/9.

¹⁶⁸ İsra, 17/67; Lokman, 31/32; Yunus 10/12; Zümer, 39/8.

¹⁶⁹ İbrahim, 14/34.

olan şükürdür. Diğerisi ise; kâfirin temel niteliği olan nimete karşı olan nankörce ve zalimce bir tavidir¹⁷⁰. Mü'min şükreder, Allah'ın verdiği nimetlere değer verir ve onları doğru şekilde kullanır. Allah'ın emirlerine karşı gelmez itaat eder. Bu aynı zamanda insanın Allah'a olan şükürünün bir göstergesidir¹⁷¹.

Allah (cc), insana iyilik ve kötülük yolunu gösterdikten sonra onu muhayyer bırakmıştır. İnsan ister Allah'a şükreder isterse nankör olur¹⁷². Aynı zamanda Allah (cc), şükür emretmiş nankörlüğü nehyetmiş¹⁷³, şükre Allah'ın değil insanın ihtiyacı olduğunu, şükreden kendisi için şükredeceğini¹⁷⁴ bildirmiş, şükredene nimetini artıracığını¹⁷⁵, ahirette şükürünün karşılığını vereceğini¹⁷⁶ ve onu cezalandırmayacağını¹⁷⁷ vaat etmiş, nankörlük edenin ise azaba düşer olacağını haber vermiştir¹⁷⁸.

Kur'an-ı Kerim'de "k-f-r", "n-k-r", "k-n-d", "k-z-b" köklerinden türeyen bazı kavramlar nankörlük ve küfran-ı nimet manasında kullanılmışlardır. Küfür, aslında bir şeyi örtmektir¹⁷⁹, küfürde nimetleri ve hakkı örtmek anlamları da vardır¹⁸⁰. Küfür bir nimete karşı nankörlük etmek manasında şükürün karşıtıdır. Bu nankörlüğün Allah'a karşı olması ise onu imanın karşıtı kılmıştır. Küfran, k-f-r kökünden gelen mastarlardandır ve nimeti örtmek, inkâr etmek manasıyla şükürün karşıtıdır. Kefur, yine k-f-r kökünden mübalağa sığasında Rabbine karşı çok nankör olan ve az şükreden kimse demektir¹⁸¹.

Kur'an'da k-f-r kökünden gelen kavramlar nankörlük manasında kullanılmıştır. Allah (cc) "O halde beni anın ki ben de sizi anayım bana şükredin sakın bana nankörlük etmeyin"¹⁸² derken, "Nimeti elinden alınan insan çok ümitsiz ve çok

¹⁷⁰ Bayraklı, Bayraktar, *Yeni Bir Anlayış Işığında Kur'an Tefsiri*, Bayraklı Yay., İst. 2003, XIV, 234.

¹⁷¹ Mevdudi, *Tefhim*, I, 506.

¹⁷² İnsan, 76/3.

¹⁷³ Bakara, 2/152; Ayrıca bkz. Bakara, 2/172; Nahl, 16/114; Ankebut, 29/17; Sebe, 34/15.

¹⁷⁴ Bkz. Neml, 27/40; Lokman, 31/12.

¹⁷⁵ Bkz. İbrahim, 14/7.

¹⁷⁶ Bkz. Ali İmran, 3/144, 145; En'am, 6/53.

¹⁷⁷ Bkz. Nisa, 4/147.

¹⁷⁸ Bkz. Zümer, 39/8; Nahl, 16/83-84.

¹⁷⁹ İbn Manzur, *a.g.e.*, V, 145.

¹⁸⁰ Zebidi, *Tacu'l-Arus*, XIV, 52-53.

¹⁸¹ Nişaburi, *a.g.e.*, VII, 11.

¹⁸² Bakara, 2/152.

nankördür”¹⁸³ derken, “Allah’ın nimetlerini saymakla bitiremezsiniz doğrusu insan çok zalim ve nankördür”¹⁸⁴ derken “Kahrolası insan ne kadar da nankördür”¹⁸⁵ derken hep k-f-r kökünden kelimeler kullanmıştır.

“Allah’ın nimetlerini tanırlar sonra da onları inkâr ederler ve çoğu kâfirdirler”¹⁸⁶ ayetinde n-k-r kökünden “O insan Rabbine karşı pek nankördür”¹⁸⁷ ayetinde k-n-d kökünden, Rahman Suresi’nde “Rabbimizin nimetlerinden hangisini yalanlıyorsunuz” ayetlerinde k-z-b kökünden kelimeler hep nankörlük manası ifade etmektedirler. Dolayısıyla nankörlük, insanın yaratılış gayesi doğrultusunda olmayan tüm söz, fiil ve inanışlarını kapsamakta, Kur’an-ı Kerim’de de birçok yerde çeşitli bağlamlarda değişik kelimelerle anlatılmaktadır.

2.4.3. Dalâlet Kavramı

Dalâlet, bir şeyin zayı olması, heder olması, kıymetinin bilinmemesi anlamına gelir¹⁸⁸. Bu anlamda olduğunda karşıtı “vicdan”dır. Asıl kullanıldığı mana itibariyle dalalet, doğru yoldan sapmak, yolunu şaşırmak, kaybolmak ve azmak anlamına gelir¹⁸⁹. Bu anlamda olduğunda ise karşıtı hidayettir. Dalalet, istenilen şeye ulaştırmayan yola girme anlamına da gelir¹⁹⁰. Bu girilen yanlış yol, hiçbir yere çıkmayan veya sonunda uçurum olan bir yoldur¹⁹¹. Sonuçta dalalet, bilerek veya bilmeyerek doğru yoldan çıkmak, doğruyu ve hakkı kabul etmemek ve küfre düşmek anlamlarına gelmektedir.

Kur’an’da dalalet kavramı, saptırmak, şaşırmak, yanılmak, helak, azap gibi anlamlarda kullanılmaktadır.¹⁹² Allah (cc) iman verip küfrü alan¹⁹³, Allah’a şirk koşan¹⁹⁴, Allah’ı, meleklerini, kitaplarını ve peygamberlerini inkâr eden¹⁹⁵, Allah’a

¹⁸³ Bkz. Hud, 11/9.

¹⁸⁴ Bkz. İbrahim, 14/34.

¹⁸⁵ Bkz. Abese, 80/17.

¹⁸⁶ Nahl, 16/83.

¹⁸⁷ Adiyat, 100/6.

¹⁸⁸ İbn Faris, *a.g.e.*, III, 356.

¹⁸⁹ İbn Manzûr, *a.g.e.*, II, 393; İsfahani, *el-Müfredat*, s. 440.

¹⁹⁰ Cürçani, *et-Tarifat*, s. 180.

¹⁹¹ Fazlurrahman, *Ana Konularıyla Kur’an*, (çev: Alparslan Açıkgenç), Fecr Yay., Ank., 1987, s. 101.

¹⁹² Bkz. Altuntaş, Ramazan, *Kur’an’da Hidayet ve Dalalet*, Pınar Yay., İst., s. 167-173.

¹⁹³ Bkz. Bakara, 2/108.

¹⁹⁴ Bkz. Nisa, 4/116.

¹⁹⁵ Bkz. Nisa, 4/136.

ve Rasûlüne isyan eden¹⁹⁶, Allah'ın (cc) ve Müslümanların düşmanlarını dost edinen¹⁹⁷ ve küfredip Allah yolundan alıkoyan¹⁹⁸ kimseleri dalalet ehli olarak nitelemiştir. Yine bu insanlar, Kur'an'ın ifadesiyle hevalarına uyan¹⁹⁹, Allah'tan başkasına yalvaran ve kıyamete kadar da cevap alamayacak olan²⁰⁰, haktan ayrılan, insanları da Allah yolundan çevirip doğru yolun eğrilmesini isteyen, dünyayı ahirete tercih eden²⁰¹, Allah'ın rahmetinden ümitlerini kesen²⁰², tevbeleri kabul olunmayan²⁰³, zalim²⁰⁴ ve çok şiddetli bir azaba müstehak olan²⁰⁵ kimselerdir.

Kur'an-ı Kerim'de insanların hangi fiilleri işlediğinde, dalalete düşeceği bildirildiği gibi, başka saptırıcı ve dalalet sevkeden amiller de sayılmıştır.²⁰⁶ Bunların en başında şeytan gelmektedir. Şeytan, saptırmaya ilk insan olan Hz. Âdem ve eşi Hz. Havva'dan başlamıştır. “Şeytan, onların ayaklarını kaydırıp, haddi tecavüz ettirdi ve içinde bulundukları cennetten onları çıkardı.”²⁰⁷ ayetinde bu durum haber verilmiştir. Şeytan, insanları dalalet düşürmeye isteklidir²⁰⁸ ve bu yönde verilmiş sözü vardır. Demiştir ki: “Andolsun senin doğru yolun üzerinde oturacağım, onların önlerinden, arkalarından, sağlarından, sollarından sokulacağım. Onların çoğunu şükreder bulamayacaksın”²⁰⁹. Kullarından bir pay alacağım ve mutlaka onları saptıracağım.”²¹⁰

Şeytan, bu görevini yerine getirip insanları saptırmış²¹¹, onları uçuruma sürüklemiştir²¹². Fakat şeytanın iman edip, yalnız Rabbine tevekkül eden ihlaslı kullar üzerinde hiçbir etkisi olmamıştır²¹³.

¹⁹⁶ Bkz. Ahzab, 33/36.

¹⁹⁷ Bkz. Mumtehine, 60/1.

¹⁹⁸ Bkz. Nisa, 4/167; İbrahim, 14/3.

¹⁹⁹ Bkz. Kasas, 28/50.

²⁰⁰ Bkz. Hac, 22/12; Ahkaf, 46/5.

²⁰¹ Bkz. İbrahim, 14/3.

²⁰² Bkz. Hicr, 15/56.

²⁰³ Bkz. Ali İmran, 3/90.

²⁰⁴ Bkz. Lokman, 31/11.

²⁰⁵ Bkz. Sa'd, 38/26.

²⁰⁶ Bkz. Altuntaş, a.g.e., s. 299-310

²⁰⁷ Bakara, 2/36.

²⁰⁸ Bkz. Nisa, 4/60.

²⁰⁹ Araf, 7/16-17.

²¹⁰ Nisa, 4/117-118.

²¹¹ Bkz. Yasin, 36/61-62.

²¹² Bkz. Furkan, 25/28-29.

²¹³ Bkz. Hicr, 15/42; Nahl, 16/99; İsra, 17/63.

Yine saptırıcı amiller arasında genel manada insanlar ve cinler sayılmakta²¹⁴, özel olarak da yönetici ve kavmin önde gelenlerinin²¹⁵, günahkârların²¹⁶, Ehl-i Kitab'ın²¹⁷, İsrailoğulları'nın²¹⁸, Nuh (as)'ın kavminin²¹⁹, Samiri'nin²²⁰, putların²²¹, Firavun'un²²² ve toplumun çoğunluğunun²²³ saptırıcı özelliklerinden bahsedilmektedir.

Saptırıcı amillerin çok olmasına rağmen, şeytanın imanlı kimselere zarar veremediği gibi, bütün bu amillerin de zarar veremeyeceğini Cenab-ı Hakk bizlere müjdeliyor ve diyor ki; *“Ey iman edenler! Kendinize dikkat edin siz doğru yolda olduğunuz takdirde, doğru yoldan sapanlar size zarar veremezler...”*²²⁴ Aynı şekilde Allah (cc) peygamberlere uyanların da sapıtmayacağını belirtmiş ve şöyle demiştir: *“Ne zaman size benden bir hidayetçi (doğru yolu gösterici) gelir ve kim hidayetçime uyarsa işte o dalaletе düşmez ve bedbaht olmaz”*²²⁵

Kur'an-ı Kerim'de dalalet kelimesi çeşitli şekillerde yüzdoksanbir kez geçmekte, bunların yüzyirmialtı fiil olarak kullanılmaktadır²²⁶. Bunların içinde Allah (cc)'ın saptırmasından da söz edilmekte fakat bunların sayısı yirmiyi geçmemektedir. Yani insanların sapma yönündeki işlevlerinin ağırlığı böylece görülmekte ve Allah'ın saptırmasının da yine insanların yapıp ettikleri sebebiyle olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de Allah (cc)'ın, hevasını ilah edineni²²⁷, fasıkları²²⁸, zalimleri²²⁹, kâfirleri²³⁰ ve aşırı şüpheli olanları²³¹ saptırdığı zikredilmektedir.

²¹⁴ Bkz. A'raf, 7/38; Hac, 22/9; Lokman, 31/6; Fussilet, 41/29.

²¹⁵ Bkz. Ahzab, 33/67.

²¹⁶ Bkz. Şuara, 26/99.

²¹⁷ Bkz. Ali İmran, 3/29.

²¹⁸ Bkz. Maide, 5/77.

²¹⁹ Bkz. Nuh, 71/24,27.

²²⁰ Bkz. Taha, 20/85.

²²¹ Bkz. İbrahim, 14/36.

²²² Bkz. Taha, 20/79.

²²³ Bkz. En'am, 6/116.

²²⁴ Maide, 5/105; Ayrıca bkz. Nisa, 4/113.

²²⁵ Taha, 20/123.

²²⁶ Bkz. Abdülbaki, a.g.e., s. 518-521.

²²⁷ Bkz. Casiye, 45/23.

²²⁸ Bkz. Bakara, 2/26.

²²⁹ Bkz. İbrahim, 14/27.

²³⁰ Bkz. Mü'min, 40/74.

²³¹ Bkz. Mü'min, 40/34.

Allah'ın saptırmasının manası; dalalet ehlinin kalbinde dalaleti yaratmaktır²³². Allah'ın kişinin kalbinde dalalet ve küfrü yaratması o kişinin bu tür çirkin fiilleri seçmesi ve işlemesi yüzündendir²³³. Allah'ın bir kalpte dalalet yaratması o kalbe hidayetin girmesine manidir²³⁴. Yani bu son noktadır. Bunun tam tersi de geçerlidir; *“Allah bir kavmi hidayete erdirdikten sonra nelerden sakınacaklarını kendilerine iyice açıklamadıkça onları dalalete düşürecek değildir...”*²³⁵ Tüm uyarıcılara, öğütlere ve delillere rağmen kendisini dalalete, inkâra ve küfre düşürecek amelleri yapanları da Allah (cc) saptırır, Allah'ın (cc) saptırdığı da asla hidayete eremez²³⁶. Onu Peygamber de hidayete erdiremez²³⁷, Allah da o kimseye hidayet vermez²³⁸.

Küfür kavramına yakın, onunla ilişkili, hatta iç içe olan dalalet, insanın, Allah'ın kendisi için takdir ettiği doğru yolda olmamasıdır. Dalalet ehli kapsamına, kâfir, müşrik, münafık, Ehl-i Kitap kavramlarını da dâhil etmek mümkündür. Çünkü tüm bunlar hidayette olan mü'minlerin içinde değildir. Onlardan, inanmayarak, şirk koşarak ve hakkı gizleyip, tasdik etmeyerek ayrılmışlardır.

Dalaletin, insanın kesbi sebebiyle oluşuna bir diğer delil de, insanın bu dalaletinden sorumlu tutulmasıdır. Allah (cc) Peygamberimize; *“De ki Ey insanlar işte Rabbiniz'den size hak geldi. Artık hidayeti kabul eden kendi nefsi için kabul etmiş olur. Sapkınlık eden de kendi aleyhine sapmış olur ve ben sizin üzerinize vekil değilim”*²³⁹ buyurarak, insanın dalaletteki işlevi ve sorumluluğuna işaret etmiştir.

Tüm hidayet rehberlerine, Allah'ın öğüt ve uyarılarına, hidayet yolunun açıklığı ve fitrata uygunluğuna rağmen insanların çoğunluğu dalaleti tercih etmişlerdir²⁴⁰. Bunun karşısında insanlardan şükredenlerin az olduğunun söylenmesi de²⁴¹ şükürün iman, dalaletin de küfür manalarında kullanıldığının bir göstergesidir.

²³² el-Karsî, Davud b. Muhammed, *Şerhu li'l-Kasidetü'n-Nuniyye*, Matbaa-ı Hilafe, İst., h. 1318, s. 51-52.

²³³ Sabuni, Nureddin, *el-Bidaye fi Usulid-din*, Dimeşk, 1979, s. 79.

²³⁴ Cürçani, Seyyid Şerif, *Şerhu'l-Mevakıf*, İst., ts., II, 388.

²³⁵ Tevbe, 9/115.

²³⁶ Bkz. Nisa, 4/88; A'raf, 7/186; Ra'd, 13/33; Zümer, 39/23; Şura, 42/46.

²³⁷ Bkz. Neml, 27/81; Rum, 30/53.s

²³⁸ Bkz. Nahl, 16/37.

²³⁹ Yunus, 10/108; Zümer, 39/41; İsrâ, 17/15.

²⁴⁰ Bkz. Maide, 5/77; İbrahim, 14/36; Saffat, 37/71.

²⁴¹ Bkz. A'raf, 7/17; Sebe, 34/13.

Allah (cc) dalalette olanları çok iyi bilendir²⁴² ve onları şiddetli bir azapla cezalandıracaktır²⁴³.

Kur'an-ı Kerim'de dalalet kavramı terim anlamında kullanıldığı gibi sözlük anlamında da kullanılmıştır. Toprakta kaybolup yok olma²⁴⁴, unutma²⁴⁵, uzaklaşma ve kaybolma²⁴⁶, boşa gitme²⁴⁷ ve yanılma²⁴⁸ anlamlarında kullanıldığı görülmektedir. Tüm bu anlamlara bakıldığında dalalette bir kayıp, bir kötülük, bir kaybediş olduğu anlaşılmakta, inançsızlığın, küfrün ve şirkin de derin bir sapkınlık olduğu düşünüldüğünde bu yolda olanların hüsrانları ve kayıpları ortaya çıkmaktadır.

2.4.4. Şirk Kavramı

Ş-r-k kökünden masdar olan şirk, ortaklık, bölüşme, karıştırma anlamlarına gelir. Bu fiilin if'al babının faili olan "müşrik" ise; ortak koşan anlamındadır²⁴⁹. Kur'an-ı Kerim'de şirk kavramı, sözlük anlamında kullanılmış hem maddi²⁵⁰, hem manevi²⁵¹ şeylerde ortaklık kastedilmiştir. Terim anlamında şirk, Allah'a zatında, sıfatlarında, fiillerinde, ulûhiyetinde, rububiyetinde ve ubudiyette ortak koşmaktır²⁵². Şirk kavramına bu manayı kazandıran Kur'an ve İslam olmuştur. İnsanların ortak koştukları varlık Allah (cc) olunca şirk kavramı da bir nevi küfür olmaktadır. Yani şirk küfrün temel tezahürlerinden biridir, denilebilir.

Şirk ve küfür birbirinden ayrı fakat birbirlerine yakın kavramlardır. Aralarındaki fark şirkin özel, küfrün daha genel olmasından kaynaklanmaktadır. Yani her şirk küfürdür, her küfür şirk değildir²⁵³. Küfür, imana zıt birçok hasleti içinde barındıran bir özelliktir. Bunlardan birini irtikab eden imanı kaybeder. Şirk de bu hasletlerden biridir ki o da Allah'ın yanında veya Allah'tan başka ilah

²⁴² Bkz. En'am, 6/117; Nahl, 16/125; Necm, 53/30; Kalem, 67/7.

²⁴³ Bkz. Sa'd, 38/26.

²⁴⁴ Bkz. Secde, 32/10.

²⁴⁵ Bkz. Bakara, 2/282.

²⁴⁶ Bkz. A'raf, 7/37; Nahl, 16/87; İsrâ, 17/67; Kasas, 28/75; Mü'min, 40/74; Fussilet, 41/48; Ahkaf, 46/28.

²⁴⁷ Bkz. Kehf, 18/104; Muhammed, 47/1, 4, 8.

²⁴⁸ Bkz. Sebe, 34/50.

²⁴⁹ Bkz. İsfahani, *a.g.e.*, s. 259, 380; İbn Manzur, *a.g.e.*, VII, 99-101.

²⁵⁰ Bkz. Nisa, 4/12.

²⁵¹ Bkz. En'am, 6/139; Taha, 20/32; Saffat, 37/32; Zuhuruf, 43/39.

²⁵² Zemahşeri, Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer, *Esasü'l-Belağa*, Beyrut, 1992, s. 328.

²⁵³ Algül, Hüseyin ve diğerleri, *İman ve İbadetler*, T.D.İ.B.Y. Ank., 2006, I, 78.

edinmektir.²⁵⁴ Şirk küfür sahası içinde imanla zıtlık arzeden bir durumdur. Şirk Kur'an'ın oluşturmak istediği muvahhit insan modeli karşısında konumlanır²⁵⁵. Her ne kadar müşrikler Allah'a inansalar da onların inandıkları Allah, islamın inanılmasını istediği tek ve eşi-benzeri olmayan Allah (cc) değildir. “*Müşriklerin çoğu Allah'a ancak şirk koşarak iman ederler*”²⁵⁶ ifadesi müşriklerin Allah'a inandıklarını göstermektedir. Fakat bu inancın geçerli bir inanç olmadığı da anlaşılmaktadır.

Şirk kavramı, Kur'an-ı Kerim'de yüzaltmışsekiz yerde değişik kalıplarla çeşitli bağlamlarda geçmektedir. Kur'an-ı Kerim, ilk olarak müşrik bir topluma hitap etmesi hasebiyle tevhid inancına çok vurgu yapmış, buna karşılık şirkin de kötülüklerini ve akıldışılığını anlatmıştır. Müşriklerin tutarsızlıklarını gösteren ayetlerden birisi şudur: “*De ki; (Ey Peygamber) Size gökten ve yerden rızık veren kimdir? O kulaklara ve gözlerle malik olan kim? Ölüden diriyi kim çıkarıyor, diriden ölüyü kim çıkarıyor? İşleri kim yönetiyor? Onlar derler ki: “Allah” De ki o halde ittika etmez misiniz?*”²⁵⁷ Bu ayetten de anlaşılıyor ki şirkin temelinde akıl-mantık değil, dünya menfaatine düşkün, heva ve hevesin tutsağı insanların çarpık fikriyatı vardır. Yine şirkin temelinde zan²⁵⁸, önyargı²⁵⁹, şüphe²⁶⁰, kibir²⁶¹, taklit ve geleneğe uyma²⁶², alışkanlık²⁶³, körü körüne inat²⁶⁴, menfaat²⁶⁵ gibi süfli duygu ve düşünceler vardır²⁶⁶.

Kur'an-ı Kerim'de Müşrikler; Allah'tan başka tanrı uyduran²⁶⁷, Allah'a benzerler icat eden²⁶⁸, Allah'a oğullar ve kızlar uyduran²⁶⁹, Allah'a cinleri yardımcı

²⁵⁴ Askerî, Furûk, s. 253.

²⁵⁵ Işıcık, Yusuf, Kur'an'ın Öngördüğü Muvahhid İnsan Tipi, *Kur'an Sempozyumu*, 2-4 Şubat 1996, s. 131.

²⁵⁶ Bkz. Yusuf, 12/106; Zümer, 39/45; Mü'min, 40/12.

²⁵⁷ Yunus, 10/31-32.

²⁵⁸ Bkz. En'am, 6/148; Yunus, 10/66.

²⁵⁹ Bkz. Bakara, 2/171.

²⁶⁰ Bkz. Hud, 11/62.

²⁶¹ Bkz. Mü'min, 40/56.

²⁶² Bkz. Bakara, 2/93, 170; Nisa, 4/153; Şuara, 26/74; Neml, 27/80,81.

²⁶³ Bkz. Sa'd, 38/5.

²⁶⁴ Bkz. Sebe, 34/43; Fussilet, 41/26.

²⁶⁵ Bkz. İbrahim, 14/2-3.

²⁶⁶ Bkz. Yolcu, Mehmet, *Kur'an'da İnkâr Psikolojisi*, Çıra Yay., İst., 2004, s. 62-63.

²⁶⁷ Bkz. Bakara, 2/165; En'am, 6/150; İsra, 17/39.

²⁶⁸ Bkz. Nahl, 16/74; Şuara, 26/98.

²⁶⁹ Bkz. Nisa, 4/117; Meryem, 19/88-93.

kılan²⁷⁰, dinlerini parça parça eden²⁷¹, Allah ile kendi aralarında şefaathçi kabul eden²⁷², putlardan yardım bekleyen²⁷³, Allah'ı, ayetlerini ve ahireti yalanlayan²⁷⁴, peygamberlere ve meleklerle düşman olan²⁷⁵, helali haram, haramı helal kılan²⁷⁶, Allah ve Rasülünü çirkin iftiralarıyla inciten²⁷⁷, haksız yere mal gasbeden²⁷⁸, zalim²⁷⁹, yalancı²⁸⁰, hain²⁸¹, ahde vefa göstermeyen²⁸² ve bile bile hakka kulak tıkayan²⁸³ kimseler olarak anlatılmaktadır.

Kur'an'da anlatılan şirk, tek tip olmayıp çeşitlilik arz etmektedir. Bunları büyük şirk ve küçük şirk olarak iki ana başlık altında inceleyebiliriz. Büyük şirk; Allah'ın dışında ona ortak edinmek ve Allah'ı sever gibi onu sevmektir. Bu şirke düşenler, putlarını severler, yüceltirler bir de Allah'ın dışında onları dost edinirler. Sanırlar ki bu mabudlar Allah'a bir vesile ve şefaathçidirler. Mesela şu ayette bu durum anlatılmaktadır: *“Allah'ı bırakıp da putlardan dost edinenler: “Onlara bizi Allah'a yaklaştırsın diye kulluk ediyoruz” derler. Doğrusu Allah ayrılığa düştükleri şeylerde aralarında hüküm verecektir”*²⁸⁴

Müşrik, o şeriklerin kendisine menfaat vereceğine inandığı için onları ma'bud edinir²⁸⁵. Halbuki Allah (cc): *“Her kim Allah'tan başka dost veya şefaathçi edinirse onun durumu kendisine yuva yapan örümceğin durumu gibidir. Evlerin en dayanıksız şüphesiz örümceğin yuvasıdır”*²⁸⁶ demiş ve kendisine izin verilen kimseden başkasının şefaath edemeyeceğini söylemiştir²⁸⁷. Allah'ın yanında başka ilahlar edinme şeklinde ortaya çıkan şirke ulûhiyette şirk de denmiştir. Bu şirk

²⁷⁰ Bkz. En'am, 6/100; Kehf, 18/51-52; Saffat, 37/158,164.

²⁷¹ Bkz. Rum, 30/32.

²⁷² Bkz. En'am, 6/94; Ra'd, 13/33; Zümer, 39/3, 43-44.

²⁷³ Bkz. Ra'd, 13/14; Yasin, 36/75.

²⁷⁴ Bkz. Nisa, 4/137; A'raf, 7/37; Ra'd, 13/5; İsra, 17/98; Ğaşiye, 88/23.

²⁷⁵ Bkz. Bakara, 2/98; Hac, 22/44.

²⁷⁶ Bkz. Maide, 5/103.

²⁷⁷ Bkz. Ahzab, 33/57.

²⁷⁸ Bkz. Bakara2/160-161.

²⁷⁹ Bkz. Kaf, 50/24-25.

²⁸⁰ Bkz. İnşikak, 84/22.

²⁸¹ Bkz. Hac, 22/38.

²⁸² Bkz. Tevbe, 9/12.

²⁸³ Bkz. Bakara, 2/19.

²⁸⁴ Zümer, 39/3.

²⁸⁵ İbn. Kayyım, *Medaric*, I, 269-270.

²⁸⁶ Ankebut, 29/41.

²⁸⁷ Bkz. Sebe, 34/22-23.

insanın, gücünü aşan işleri idare eden bir üstün güç olduğuna inanması fakat bu idareyi sadece Allah'a değil de O'nun yanında birtakım varlıklara da vermesi ile ortaya çıkar.

Bir başka şekilde ortaya çıkan şirk de Rububiyette şirktir ki; bazı insanların vahye dayanmadan, din hükümlerini, helal ve haramları belirleyebileceklerini, hayatın bazı safhalarını Allah'ın hükümleri dışında kurgulayabileceklerini iddia etmeleridir²⁸⁸. Kâinatın idaresini başka varlıklara izafe, Allah (cc) dışında bir varlıktan medet umma, şefaah dileme, başka varlıklar adına kurban kesme, onlara beslenen aşırı sevgi gibi şeyler de bu şirk kapsamına girer. Zira Allah (cc); Allah'tan başka tanrılar edinip onları Allah'ı sever gibi sevmeyi²⁸⁹, Peygamberimiz de yağmurun sebebini bir yıldız olarak görmeyi²⁹⁰ şirk ve küfürden saymışlardır.

Allah (cc), hem ulûhiyetinde hem rububiyetinde hiçbir şeriki olmadığını birçok ayet-i kerimede belirtmiş, ibadetin yalnız Allah'a olacağını²⁹¹ ve kendi dışında ilah edinilen şeylerin müşriklere zerre kadar faydası olmadığını²⁹² açıklamıştır.

Küçük şirk ise; kendisinden korunmanın çok zor olduğu şirk-i hafî şeklindeki şirktir. İnsanlara karşı riyakârlık gösterme, bir şeyi Allah rızası için değil de başka bir şey için yapma, Allah'tan başka biri adına yemin etme²⁹³, birisine sen olmasaydın bu iş olmazdı, Allah'ın ve senin dediğin oldu²⁹⁴ gibi sözler söyleme, birisinin karşısında secde etme (eğilme)²⁹⁵, nimetleri Allah'tan başka birine nisbet ederek teşekkür etme vb. şeyler bu çeşit şirk içinde sayılabilir²⁹⁶.

Şirkin bir başka sınıflandırması da şu şekildedir:

1. Şirk-i İstiklâli: Yeryüzündeki varlıklara tapma şeklinde tezahür eden şirkin en açık şeklidir.

²⁸⁸ Bkz. Yolcu, *a.g.e.*, s. 67-68.

²⁸⁹ Bkz. Bakara, 2/165.

²⁹⁰ Bkz. Müslim, "İman", 126.

²⁹¹ Bkz. Fatiha, 1/5.

²⁹² Bkz. Sebe, 34/22.

²⁹³ Bkz. Tirmizi, "Nuzur", 8; Ebu Davud, "Eyman", 5; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 47.

²⁹⁴ Bkz. İbn Mace, "Kefaret", 13; Ahmed b. Hanbel, I, 214,224,238.

²⁹⁵ Bkz. Bakara, 2/58.

²⁹⁶ Bkz. el-Cevziyye, *Medaric*, I, 270-273.

2. Şirk-i Teb'iz: Allah'a inanmakla birlikte O'nun yanında başka şerikler edinmektir.

3. Şirk-i Takrîb: Allah'ı kabul etmekle birlikte O'na yaklaşmak, O'nun yanında şefaatçi olmaları için putlara veya başka varlıklara tapınmaktır.

4. Şirk-i Taklid: Başkalarını taklit ederek Allah'tan başkasına tapmak veya insanların, kendi aralarında bazılarını kutsiyet vermeleridir.

5. Şirk-i Esbab: Tabiat kanunlarını hakiki müessir kabul ederek ilâh mertebesine çıkarmaktır.

6. Şirk-i Hafıyy: Müslümanın, amelini gösteriş olsun diye yapması veya bazı insanların, nefislerini, hevalarını ve menfaatlerini, farkında olmadan ilah derecesine yükseltmeleridir²⁹⁷.

Tüm bu şirklerden kurtulmanın yolu, Allah'ın birliğine tam manasıyla inanmak, sadece Allah'ı dost, ilah ve mabud edinmek, yalnız Allah'ı sevmek, yalnız ondan korkmak, O'ndan istemek, O'na tevekkül etmek ve her işi Allah adına yapmaktır.

Allah (cc), Müslümanları şirkten men etmiş²⁹⁸, müşriklerin pislik olduğunu²⁹⁹, onlardan yüz çevirmemiz gerektiğini söylemiş³⁰⁰ ve Peygamberimiz (sav)'e hitaben bizlere şöyle öğüt vermiştir: *“Andolsun ki sana da senden öncekilere de şu vahyedildi: Yemin ederim ki eğer şirk koşarsan bütün amellerin boşa gider ve mutlaka kendine yazık edenlerden olursun. Onun için yalnız Allah'a kulluk et ve şükredenlerden ol.”*³⁰¹

2.4.5. Nifak Kavramı

Nifak kelimesinin türediği n-f-k fiili Arapça'da birçok manaya gelmektedir. Mal, para, yiyecek ve azık için azalma, eksilme, tükenme manası ifade eder³⁰². Aynı zamanda kadının çok isteyeninin olması³⁰³, mala rağbetin artması, alışverişin

²⁹⁷ Bkz. Gölcük, *a.g.e.*, s. 132-133.

²⁹⁸ Bkz. Nisa, 4/36; En'am, 6/14; Yunus, 10/105; Kasas, 28/87; Rum, 30/31.

²⁹⁹ Bkz. Tevbe, 9/28.

³⁰⁰ Bkz. En'am, 6/106; Hicr, 15/94.

³⁰¹ Zümer, 39/65-66.

³⁰² Cevheri, *es-Sihah*, IV, 1560; İbn Manzur, *a.g.e.*, X, 357.

³⁰³ İbn Faris, *Mekayis*, V, 455.

çoğalması³⁰⁴ hayvanın semirerek tüylerinin dökülmesi³⁰⁵, yaranın kabuk bağlaması³⁰⁶ anlamlarına da gelmektedir. Kur'an-ı Kerim'de de kullanıldığı gibi "nefak" kelimesi delik, in, tünel anlamına da gelir³⁰⁷. Bu kelime köstebek yuvasının ismi olarak da kullanılıp, iki ucunda da çıkışı olan, gelip geçmesi kolay yol ve tünel anlamındadır³⁰⁸.

Nifak kelimesi sözlükte; ikiyüzlülük, geçimsizlik, dedikoduculuk, hile, riya, gizli yola girmek gibi manalara gelmektedir³⁰⁹. Bu kelime feale kalıbında ise; içindekinin tersini dışa vurmak, küfrünü kalbinde saklayarak diliyle iman ettiğini söylemek manasındadır³¹⁰.

Terim olarak nifak, islamı ve hayrı açığa çıkarmak, küfrü ve şerri gizlemektir. Zahirin batına uymaması, açıktan söylenen sözlerin ve işlenen fiillerin, kalpteki inancın tersi olmasıdır. Dini ıstılahta nifak ise; bazı sebepler yüzünden islama girip, zâhiren müslüman görünerek, içten içe ise inançsızlığını ve inkarını gizlemektir³¹¹.

Nifak, itikâdi ve ameli olmak üzere ikiye ayrılır. İtikâdi nifak küfürdür. Kişinin inanmadığı halde inanmış gibi görünmesidir. Bunlardan kimisi "*inanmadıkları halde Allah'a ve ahiret gününe inandık derler*"³¹² kimisi de "*imanla küfür arasında bocalayıp duruyorlar ne oraya ne buraya...*"³¹³ Birinci gurup halis münafıklardır. İkinci gurup ise menfaatlerine göre yer değiştiren ikiyüzlü kimselerdir.

Ameli nifak ise; Müslümanlarla ilgilidir. Kişinin kalbinde iman vardır. İmanında tereddüt yoktur. Fakat ibadetlerini yerine getirmede ve yasaklardan sakınmada ciddi sıkıntılar yaşamaktadır. Sahabenin, peygamberin yanında başka, ondan ayrılınca başka hallerde olup da nifaktan şüphelenmeleri gibi³¹⁴ Peygamberimizin, yalanı, sözünde durmamayı, emanete hıyaneti, düşmanlıkta ve

³⁰⁴ İbn Manzur, *a.g.e.*, X, 358.

³⁰⁵ Bayraklı, *a.g.e.*, 19, 299.

³⁰⁶ Zebidi, *a.g.e.*, VII, 79; İbn Manzur, *a.g.e.*, X, 360.

³⁰⁷ Bkz. En'am, 6/35.

³⁰⁸ İbn Manzur, *a.g.e.*, X, 357; Ayrıca Bkz. Ünal, Ali, *Kur'an'da Temel Kavramlar*, Beyan Yay., İst., 1986, s. 392.

³⁰⁹ İzutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, Beyan Yay., İst., 2003, s. 214.

³¹⁰ Cürcani, *et-Tarifât*, s. 245.

³¹¹ Zebidi, *a.g.e.*, 13, 463.

³¹² Bkz. Bakara, 2/8.

³¹³ Bkz. Nisa, 4/143.

³¹⁴ Buhari, "İman", 36; Müslim, "Salat", 178; Nesai, "İmame", 41.

münakaşada haddi aşmayı nifak alameti sayması gibi³¹⁵ örnekler, ibadetlerde tembellik ve gevşeklik gösterilmesi gibi davranışlar ameli nifaka örneklerdir.

Kur'an-ı Kerim'in konu edindiği nifak, yalnız itikâdi nifaktır³¹⁶. N-f-k kökünden türeyen kavramlar çeşitli bağlamlarda kullanılmıştır. Fakat biraz önce anlattığımız ameli nifak bağlamında bir manada kullanılmamıştır. Kur'an'da anlatılan nifak, itikâdi nifak olup, kalbinde imanı olmadığı için kâfir sınıfında değerlendirilebileceğimiz fakat bunu gizlediği için kâfirden daha tehlikeli olan hastalıklı insanların nifakıdır.

Kur'an-ı Kerim'de otuzyedi yerde n-f-k kökünden gelen ve münafıklığı anlatan kelime bulunmaktadır. Bunların çoğu münafıkların özelliklerinden ve onlara verilecek azaptan bahsetmektedir. Kur'an'a göre münafıklar; *“Allah'ı ve iman edenleri aldattıklarını sanan, fakat farkında bile olmadan kendilerini aldatan kimselerdir.”*³¹⁷

Münafıkların sermayesi aldatmadır. Malları ise karıştırma ve yalandır. Geçim yolları da her iki tarafı da memnun etmek ve onların arasında güvenlikte olmaktır³¹⁸. Onlar: *“Mü'minlerle karşılaştıkları vakit biz de iman ettik derler, halbuki kendi şeytanlarıyla baş başa kaldıklarında biz sizinle beraberiz, biz mü'minlerle sadece alay ediyoruz derler”*³¹⁹.

Münafıkların işledikleri ve niyetleri de iman ve amelleri gibi çelişki arz etmektedir. İnandık derler, inanmazlar³²⁰, Allah'ı ve mü'minleri aldattıklarını sanırlar kendileri aldanmıştır³²¹. Fesat çıkarırlar ıslah edici olduklarını düşünürler³²², akıllı geçinirler akılsız ve ahmaktırlar³²³, alay ettik diye övünürler kendileri alay

³¹⁵ Buhari, “İman”, 24; Müslim, “İman”, 102; Nesai, “İman”, 19,20.

³¹⁶ Kılıç, Sadık, *Kur'an'a Göre Nifak*, Furkan Yay., 1982, s. 135.

³¹⁷ Bakara, 2/9.

³¹⁸ İbn. Kayyım, *Medaric*, I, 274.

³¹⁹ Bakara, 2/14.

³²⁰ Bkz. Bakara, 2/8,14; Tevbe, 9/56.

³²¹ Bkz. Bakara, 2/9.

³²² Bkz. Bakara, 2/11-12, 205.

³²³ Bkz. Bakara, 2/13.

edilendir³²⁴. Menfaat sağladıklarını düşünürler halbuki kaybetmiş ve hüsrana uğramışlardır³²⁵.

Aynı zamanda münafıklar, şüphe içinde bocalayan³²⁶, kalplerinde hastalık bulunan³²⁷, kendini beğenen³²⁸, korkak³²⁹, ürkek³³⁰, Müslümanlara karşı kin ve nefret dolu³³¹, menfaate düşkün³³², şahsiyetsiz, ikiyüzlü, riyakâr³³³, cimri, kötülüğü emredip iyilikten alıkoyan³³⁴ ve yalan yere yemin eden³³⁵ insanlardır. Allah (cc) Peygamberimize: *“Onları gördüğün zaman kalıpları hoşuna gider, konuşurlarsa sözlerini dinlersin onlar sanki duvara dayanmış kütükler gibidir her gürültüyü kendi aleyhlerine sanırlar, düşman onlardır, onlardan sakın Allah onların canlarını alsın nasıl bu hale geliyorlar?”*³³⁶ diyerek onların iç ve dış zıtlıklarını, kişilik bozukluklarını söylemekte ve Peygamberimizi onlardan sakındırmaktadır. Ayrıca Peygamberi onlara karşı sert davranmaya çağırmaktadır³³⁷.

Kur'an, kâfirlerle münafıkları aynı değerlendirip ikisinin de aynı cezaya çarptırılacağını bildirir³³⁸. Münafıkları müşriklerle de bir tutar³³⁹. Fakat onların cehennemden en alt tabakasında olacaklarını haber verir³⁴⁰. *“O gün münafık erkekler ve münafık kadınlar o iman edenlere şöyle diyeceklerdir. Bize bakın da sizin nurunuzdan alalım... Münafıklar onlara biz sizinle beraber değil miydik? diye seslenirler (Mü'minler de) derler ki: Evet ama siz kendi canlarınıza kötülük ettiniz, gözettiniz, şüpheye düştünüz ve kuruntular sizi aldattı. O çok aldatan (şeytan) sizi Allah hakkında bile aldattı. Nihayet Allah'ın emri gelip çattı. Bugün artık ne sizden*

³²⁴ Bkz. Bakara, 2/14, 15.

³²⁵ Bkz. Bakara, 2/16; Nisa, 4/62, 141.

³²⁶ Bkz. Tevbe, 9/44-45; Hadid, 57/14.

³²⁷ Bkz. Bakara, 2/10; Maide, 5/52.

³²⁸ Bkz. Bakara, 2/13, 206; Münafikun, 63/5; Nisa, 4/61.

³²⁹ Bkz. Tevbe, 9/56-57; Muhammed, 47/20; Haşr, 59/13.

³³⁰ Bkz. Münafikun, 63/4.

³³¹ Bkz. Ali İmran, 3/118, 119.

³³² Bkz. Tevbe, 9/58; Ahzab, 33/19.

³³³ Bkz. Nisa, 4/142.

³³⁴ Bkz. Tevbe, 9/67.

³³⁵ Bkz. Münafikun, 63/3; Tevbe, 9/56.

³³⁶ Münafikun, 63/4.

³³⁷ Bkz. Tevbe, 9/73; Tahrim, 66/9.

³³⁸ Bkz. Nisa, 4/140; Tevbe, 9/68.

³³⁹ Bkz. Ahzab, 33/73; Fetih, 48/6.

³⁴⁰ Bkz. Nisa, 4/145.

ne de inkâr edenlerden fidye kabul edilir. Varacağınız yer ateştir. Size layık olan odur. Orası ne kötü bir varış yeridir.”³⁴¹

Bu bölümde incelediğimiz küfür ve küfürle aynı kökten türeyen diğer kelimeler, küfrün tüm çeşitleri, küfürle anlam bakımından yakınlık arzeden diğer kavramlar ve küfrün içinde değerlendirebileceğimiz inkâr, nankörlük, dalalet, şirk ve nifak hepsi birden imanın ve iman manasına gelen yönüyle şükrün karşıtıdır. Aynı zamanda küfrün inkâr, nimete karşı nankörlük ve örtme manalarına da şükrün anlam alanı içinde karşılık bulmak mümkündür.

İlk bölümde şükrün ve küfrün lugavi ve ıstılahi anlamlarını, Kur'an'da buldukları karşılıkları, çeşitlerini ve mana bakımından kendilerine yakınlık arzeden kavramları inceleyerek kendi alanlarında birbirlerine zıt yönlerini ortaya koymuş olduk. Şimdi de bu zıtlığı daha belirginleştirmek ve sistemli bir şekilde ortaya koymak için iki kavramı da çeşitli yönlerden ele alarak karşılaştıralım.

³⁴¹ Hadid, 57/13,14,15.

İKİNCİ BÖLÜM

ŞÜKÜR - KÜFÜR KARŞILAŞTIRMASI

2.1. Anlam Açısından Şükür-Küfür Karşılaştırması

“Şükür” ve “Küfür” kelimeleri birçok açıdan birbirlerinin zıddı manalara gelmektedir. Hem şükür hem de küfür kelimesine yüklenen anlamların farklılık arzemesi, aralarındaki zıt ilişkinin çeşitliliğini ortaya koymaktadır. Kur'an-ı Kerim’de şükür kelimesi bazen iman manasında¹, bazen teşekkür manasında², bazen de nimeti açığa çıkarma, Allah’a nisbet etme gereğini yerine getirme, karşılığını verme vb. manalarında³ karşımıza çıkmaktadır. Küfür kelimesi de aynı şekilde bazen münafıkların, ehl-i kitabın, müşriklerin ve kâfirlerin küfrü, yani imanın zıddı manasında⁴, bazen nimete karşı nankörlük⁵, bazen de kelime manasıyla bir şeyi örtmek-gizlemek manalarında⁶ kullanılmaktadır.

Bu manalara baktığımızda iman anlamındaki şükrün, inkâr manasındaki küfre karşıtlığı, nankörlük anlamındaki küfrün de, nimetin karşılığı olarak yapılan şükre karşıtlığı ortaya çıkmaktadır. Yani nankörlük veya kelime manasında kullanılan küfür, yaygın anlayıştaki şükrün karşıtı olurken, iman manasında kullanılan şükür, yaygın anlayıştaki küfrün karşıtı olmaktadır.

İlk önce küfrü ele alırsak; küfür birçok Ayet-i Kerime’de imanın karşıtı olarak kullanılmaktadır. Bu manadaki bütün ayetleri değil de sadece küfür ve imanın karşılıklı olarak kullanıldığı ayetleri ele alacağız. Çünkü bu ayetlerde küfür-iman karşıtlığı açıkça görülmektedir.

Mesela: “...Kim imanı küfre değiştirirse düz yolda sapmış olur”⁷

“Allah iman edenlerin velisidir. Onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. İnkâr edenlerin velileri ise tağuttur. Onları aydınlıktan karanlığa sürükler...”⁸

¹ Bkz. Bakara, 2/52-56; Al-i İmran, 3/164; En’am, 6/23; Yunus, 10/22; İbrahim, 14/5,7; Zümer, 33/7; İnsan, 76/3.

² Bkz. İnsan, 76/9.

³ Bkz. Bakara, 2/152,153,243; Al-i İmran, 3/123; Maide, 5/6,89; Araf, 7/144,189; Enfal, 8/26; Nahl, 16/14,78,114; Hac, 22/36; Neml, 27/19,40; Kasas, 28/73.

⁴ Bkz. Bakara, 2/105; Nisa, 4/60,136,137; Ankebut, 29/7; Mümtetine, 60/13; Mutaaffin, 83/34.

⁵ Bkz. Nahl, 16/112; Neml, 27/40; Lokman, 31/12.

⁶ Bkz. Maide, 5/60; Enfal, 8/29.

⁷ Bakara, 2/108.

⁸ Bakara, 2/257.

“Ehl-i Kitap’tan bir grup da şöyle dedi: Varın, o mü’minlere indirilenlere gündüz iman edin sonra da akşamüzeri dönüp inkâr edin. Belki onlar da dönerler.”⁹

“...Allah’ın iman edenleri seçip kafirleri mahvetmesi için (günleri insanlar arasında evirir çeviririz.)”¹⁰

“Şüphesiz iman karşılığında küfrü satın alanlar, Allah’a zerrece zarar verecek değildir.”¹¹

...”(Peygamberlerin) bazısına inanınız bazısını inkâr ederiz derler”¹²

“O kibirlerine yediremeyenler. Doğrusu biz sizin iman ettiğiniz şeye inanmıyoruz derler.”¹³

“Ey iman edenler! Babalarınız ve kardeşleriniz eğer imana karşı küfürden hoşlanıyorlarsa onları dost edinmeyiniz...”¹⁴

“Ve dedi ki o hak Rabbinizdendir artık dileyen iman etsin dileyen inkar etsin...”¹⁵ vb.

Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür¹⁶. Bütün bu örneklerden anlaşıldığı gibi küfür, imanın karşıtı olarak kullanılmaktadır. Genelde de bu manayı ifade etmektedir.

Şükrün de Kur’an-ı Kerim’de iman manasında kullanıldığı yerler vardır. Mesela: *“Bir vakit Musa’ya kırk gece va’d verdik sonra siz onun arkasından bir buzağı edindiniz ve zulmediyordunuz. Sonra bunun arkasından sizi affettik gerekirdi ki şükredecektiniz.”¹⁷*

“Sonra size, şükredesiniz diye ölümünüzden sonra dirilik verdik.”¹⁸

⁹ Al-i İmran, 3/72.

¹⁰ Al-i İmran, 3/141.

¹¹ Al-i İmran, 3/177.

¹² Nisa, 4/150.

¹³ Araf, 7/76.

¹⁴ Tevbe, 9/23.

¹⁵ Kehf, 18/29.

¹⁶ Bkz. Bakara, 2/253; Nisa, 4/76; Maide, 5/61; Ankebut, 29/52; Fatır, 35/7; Mü’min, 40/10/84; Şura, 42/26; Muhammed, 47/3,11,12; Saf, 61/14.

¹⁷ Bakara, 2/51,52.

¹⁸ Bakara, 2/56.

“İbret almak veya şükretmek isteyen kimseler için gece ile gündüzü birbiri ardınca getiren O’dur.”¹⁹

“Eğer inkâr ederseniz şüphe yok ki Allah’ın size ihtiyacı yoktur. Bununla beraber kulları hesabına küfre razı olmaz. Eğer şükrederseniz sizin hesabınıza ona razı olur...”²⁰

“Şüphesiz biz ona yolu gösterdik, ister şükredici olsun ister nankör.”²¹

Bu türden ayetleri de çoğaltmak mümkündür²². Tüm bu ayetlerde kullanılan şükür kökünden türemiş kelimeler, küfrün karşıtı olan iman manasına gelebilecek kelimelerdir.

Mukatil b. Süleyman, şu ayetlerde muvahhid insanları anlatmak için şükür kökünden kelimeler kullanıldığını söylemektedir: *“Biz şakirlerin (yani muvahhidlerin) karşılığını vereceğiz”²³ “Allah şakirleri (yani muvahhidleri) en iyi bilen değil mi?”²⁴ “Andolsun ki şükrederseniz (yani muvahhid olursanız) elbette nimetimi artırırım”²⁵*

Şükür, bazen imanın öncülü olarak kullanılmıştır. Allah (cc) *“Siz şükreder, iman ederseniz Allah size niye azab etsin. Allah şükürün karşılığını veren ve her şeyi bilendir”²⁶* buyurmuştur. Aynı şekilde şükredenlerin az olduğunu, çoğunluğun şükretmediğini bildiren ayetler oyduğu gibi²⁷ iman edenlerin de az olduğunu bildiren ayetler vardır²⁸.

Bu örneklerle baktığımızda şükürün çok geniş kapsamlı bir kavram olduğunu ve en küçük sözcükten iman mertebesine kadar geniş bir alanı ifade etmek için kullanılabildiğini görmekteyiz. Önceki örneklerde açıkladığımız gibi küfür, imanın

¹⁹ Furkan, 25/62.

²⁰ Zümer, 39/7.

²¹ İnsan, 76/3.

²² Bkz. Al-i İmran, 3/144,145; Araf, 7/58; Yunus, 10/22; Yusuf, 12/38; İbrahim, 14/57; Enbiya, 21/80.

²³ Al-i İmran, 3/145.

²⁴ En’am, 6/53.

²⁵ İbrahim, 14/7. Bkz: Mukatil b. Süleyman, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir fi’l-Kur’ani’l-Kerim*, (thk: Dr. Abdullah Mahmud Şehhâfe; trc: M. Beşir Eryarsoy, Kur’an Terimleri Sözlüğü) İşaret Yay., İst, 2004, s. 171.

²⁶ Nisa, 4/147.

²⁷ Bkz. Bakara, 2/243; Araf, 7/17; Yunus, 10/60; Yusuf, 12/38; Neml, 27/73; Sebe, 34/13; Mü’min, 40/61.

²⁸ Bkz. Bakara, 2/88; Nisa, 4/46,155; Hud, 11/40.

karşıtı olarak kullanılıyorsa, şükür de bazen iman manasına gelebiliyorsa, şükür-küfür karşıtlığından söz edebiliriz demektir.

Şükür genel ve yaygın olarak kullanılan manasıyla, yani nimetlere karşı yapılan şükür manasında ele aldığımızda ki Kur'an-ı Kerim'de çoğu yerde bu manada kullanıldığını görürüz²⁹. Buna karşılık küfür kavramı da nimetlere karşı yapılan nankörlük anlamında kullanılmaktadır³⁰. Mukatil b. Süleyman da küfrün küfran-ı nimet yani nankörlük anlamında kullanıldığını söylüyor ve şu ayetleri bu bağlamda zikrediyor: “Bana şükredin bana küfür (yani nimetime nankörlük) etmeyin”³¹ “(Süleyman dedi ki): Şükür mü edeceğim yoksa küfür mü (yani nimete nankörlük) edeceğim diye beni sınaması içindir.”³² Aynı şekilde Lokman 12. ve Şura 19. ayetlerdeki küfrü de nankörlük manasında değerlendiriyor.³³ Böylece şükür ve küfrün bu manalarına baktığımızda da şükür-küfür karşıtlığı görülmektedir.

Şükür, bazı ayetlerde karşılık verme anlamında³⁴, küfür de bazı ayetlerde karşılık vermeme³⁵ bazı ayetlerde de uzaklaşma beri olma³⁶ anlamlarında kullanılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında da şükür-küfür karşıtlığı ortaya çıkmaktadır.

Şükür kavramını açıklarken şükürün manalarından birisinin de açığa çıkarma, izhar etme olduğunu söylemiştik. Küfür kavramı ve aynı kökten türeyen bazı kelimeler bu açığa çıkarmanın tersi olan örtme, gizleme manasında kullanılmaktadır³⁷. Zaten k-f-r kökü de bu örtme manasını lügavi olarak içermektedir. Bu iki kelimenin lügat manaları ve Kur'an'da bu manada kullanılış şekilleri, şükür-küfür karşıtlığının bir diğer yönünü açığa çıkarmaktadır.

²⁹ Bakara, 2/152,172,185,243; Ali İmran, 3/123; Maide, 5/6,89; Araf, 7/144,189; Enfâl, 8/26; Yunus, 10/60; İbrahim, 14/37; Nahl, 16/14,78,114; Hac, 22/36; Mü'minun, 23/78; Neml, 27/19,40,73; Kasas, 28/73; Ankebut, 29/17; Rum, 30/46; Lokman, 31/12,14; Sebe, 34/13,15; Fatır, 33/12; Yasin, 36/35,73; Mü'min, 40/61; Casiye, 45/12. Ayrıca Bkz: Mukatil, *a.g.e.*, s.171-172.

³⁰ Bkz. Bakara, 2/152; İbrahim, 14/7,28; Nahl, 16/112; Neml, 27/40; Ankebut, 26/66,67, Rum, 30/34; Lokman, 31/12.

³¹ Bakara, 2/152.

³² Neml, 27/40.

³³ Mukatil, *a.g.e.*, s.117-118.

³⁴ Bkz. İsra, 17/19; İnsan, 76/22.

³⁵ Bkz. Ali İmran, 3/115; Enbiya, 21/94.

³⁶ Mukatil, *a.g.e.*, s.118. Şu ayetler bu anlamda değerlendirilmiştir: İbrahim, 14/22; Ankebut, 29/25; Mü'metehine, 60/4.

³⁷ Bkz. Ali İmran, 3/195; Maide, 5/65; Enfâl, 8/29; Ankebut, 29/17; Muhammed, 47/6.

“...İnsanların çoğu inkâr etmede ısrar ettiler”³⁸, “İnsanların çoğu dayatmakta ve nankörlükten başkasına yanaşmamaktadır”³⁹ vb. ayetlerin karşısına ...”İnsanların pek çoğu şükretmezler”⁴⁰ vb. ayetlerini koyduğumuzda yine şükür-küfür karşıtlığı karşımıza çıkmaktadır.

“Şüphesiz biz ona (insana) doğru yolu gösterdik, ister şükredici olsun ister nankör kâfir”⁴¹ ayetinin karşısına “O hak Rabbiniz’denir artık dileyen iman etsin dileyen inkâr etsin”⁴². “Sizi Allah yarattı. Kiminiz kâfirdir kiminiz mü’min...”⁴³ ayetlerini getirdiğimizde başka bir açıdan şükür-küfür karşıtlığını görmekteyiz.

Bizlere çok az şükrettiğimizi söyleyen ayetlerin⁴⁴ karşısına “Allah’ın nimetlerini saymaya kalksanız sayamazsınız. Kesinlikle insan çok zalim ve çok nankördür.”⁴⁵ ayetini getirdiğimizde de mana olarak şükür-küfür karşıtlığını anlayabiliriz.

Görüldüğü gibi şükür-küfür karşıtlığı, kendilerine yüklenen manalara göre farklılık arz etmektedir. Şükür, iman manasıyla, nimetlere şükür manasıyla ve nimeti açığa çıkarma manasıyla küfrün zıddı olurken, küfür de inkâr manasıyla, nankörlük manasıyla, bir şeyi örtme ve gizleme manasıyla şükürün zıddı olmaktadır.

2.2. Sebepler ve Sonuçlar Açısından Şükür-Küfür Karşılaştırması

2.2.1. Şükürün Sebepleri

Bu başlık altında şükürün sebeplerini incelerken onların aynı zamanda insanı imana götüren etkenler olduklarını da göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Yine şükürün sebepleri olarak sayılan bu şeylerin yerli yerinde kullanılması ve onlara karşı duruşun Allah’ın emirlerinin aksine bir özellik taşıması, insanı küfre ve nankörlüğe götüren sebepler olarak karşımıza çıkmaktadır.

³⁸ İsra, 17/89.

³⁹ Furkan, 25/50.

⁴⁰ Bakara, 2/243; Ayrıca bkz. Yunus, 10/60; Yusuf, 12/38; Neml, 27/73; Mü’min, 40/61; Sebe, 34/13.

⁴¹ İnsan, 76/3.

⁴² Kehf, 18/29.

⁴³ Teğabün, 64/2.

⁴⁴ Bkz. Araf, 7/10; Mü’minun, 23/78; Secde, 32/9; Mülk, 67/23.

⁴⁵ İbrahim, 14/34.

2.2.1.1. İman, Emir ve Sorumluluk

İnsanın, kendisi ve kâinat karşısındaki duruşu, aynı zamanda şükürünün ve nankörlüğünün bir göstergesidir. Zaten Cenab-ı Hakk da şükürü bu kâinatın yaratılmasının bir neticesi olarak göstermektedir. Kur'an-ı Kerim'de şükürün vurgulandığı yerlerden önce hep Allah'ın insanlar için yaratmış olduğu şeylerden bahsedilmekte ve bütün bunların karşılığının şükür olması gerektiği anlatılmaktadır. Allah'ın birçok ayeti, insanda derin bir minnettarlık hissi uyandırmakta ve insanları şükre sevketmektedir.

Her şeyiyle Allah'ın olan insanın, şükre ilk adımı imandır. Tüm in'amın Allah'tan geldiğini bilmek, her şeyi Allah'a nisbet etmek ve hakiki teşekkürü Allah'a etmek de imana atılan ilk adımdır. İyiliklerin imanla değer kazandığı ve ibadetlerin imanla anlam bulduğu gibi, şükredebilmenin ilk şartı da imandır. *“Andolsun sana da senden öncekilere de şu vahyolundu; eğer şirk koşarsan amelin boşa gider ve ziyana uğrayanlardan olursun. Hayır, onun için yalnız Allah'a kulluk et ve şükredenlerden ol.”*⁴⁶ ayeti, Allah'ı birleyip her şeyi ona nisbet ettikten sonra, kulluk ve şükürün yapılmasını emretmiştir.

İnsan imanla, kendisini çamurdan yaratan, şekil veren, ruhundan üfleyen, kendisine, kulaklar, gözler ve kalpler veren⁴⁷, tüm kâinatı kendisine musahhar eden kısacası bütün iyilikleri bahşedip, tüm sıkıntılardan kurtaran⁴⁸, Allah'a inanmış olur. İşte bu imanın sonucu, insanı sadece şükre götürür ve götürmelidir.

İnsan, imanla Allah'ın kitabı Kur'an-ı Kerim'e inanmış ve emirlerini yerine getireceğine söz vermiş olur. Kur'an-ı Kerim de birçok ayetinde şükürü emrettiğine göre Kur'an'a olan bu iman da bizim şükürümüzü gerektirmektedir. Çünkü Kur'an'da: *“Bana şükredin sakın bana nankörlük etmeyin”*⁴⁹. *“Ey iman edenler! Eğer yalnız Allah'a ibadet ediyorsanız size verdiğimiz rızıkların iyilerinden yeyin ve Allah'a*

⁴⁶ Zümer, 39/65-66.

⁴⁷ Secde, 32/7-9.

⁴⁸ En'am, 6/64.

⁴⁹ Bakara, 2/152.

şükredin”⁵⁰. “*Rızkı Allah’ın yanında arayın ve O’na kulluk edip O’na şükredin...*”⁵¹

gibi açık emirler bulunmaktadır.

Aynı şekilde Allah (cc) Kur’an’da Peygamberimiz’e, “*şükredenlerden ol*”⁵² derken Musa⁵³, Davud⁵⁴ ve Lokman⁵⁵ (as)’a da şükürü emretmiştir. Süleyman (as) da kendisine verilen nimetler karşısında: “*Bu Rabbim’in fazlındandır. Şükür mü edeceğim yoksa nankörlük mü edeceğim diye beni imtihan içindir. Kim şükrederse sırf kendi lehine eder. Kim de nankörlük ederse şüphesiz Rabbim zengindir cömerttir*”⁵⁶ diyerek insanın şükürle imtihanına dikkat çekmiştir. İbrahim⁵⁷ ve Nuh⁵⁸ (as)’ı da şükürlerinden dolayı överek şükürün önemini göstermiştir.

Sonuçta insanın imanı ve Rabbi’nin emirleri, onun boynuna şükür gibi bir sorumluluk yüklemektedir. En güzel biçimde yaratılıp, bu dünyaya halife olarak gönderilen insan, başıboş bırakılmamıştır. Kendisine birtakım görevler verilip bazı sorumluluklar yüklenmiştir. Bir de insanın fitratına, kendisine iyilik edene minnet duyma özelliği dercedilmiştir. İşte insan, özelliklerini iyi kullanıp, kendisine verilen nimetlerin gayesini iyi anlayıp, imanıyla, emirler doğrultusunda, yüklendiği sorumluluğun farkına varıp, gereğini şükürle yerine getirirse imtihanı kazanmış olacaktır inşallah...

2.2.1.2. İnsana Bahşedilen Nimetler

Şükür, Allah’ın nimetinin etkisinin, kulun dilinde; itiraf ve övgü olarak, kalbinde; şuhut ve muhabbet olarak, organlarında; itaat ve boyun eğme olarak ortaya çıkmasıdır. Şükür, nimeti bilmenin ismidir. Nimeti bilmek, şükürün rükünlerinden birisidir⁵⁹. Görüldüğü gibi şükürle nimet arasında sıkı bir sebep sonuç ilişkisi vardır. Nimet varsa şükür vardır. Şükür, nimetle beraber düşünülür. Kur’an’da da şükür hep

⁵⁰ Bakara, 2/172; Ayrıca bkz. Nahl, 16/114; Sebe, 34/15.

⁵¹ Ankebut, 29/17.

⁵² Zümer, 39/66.

⁵³ Bkz. Araf, 7/144.

⁵⁴ Bkz. Sebe, 34/13.

⁵⁵ Bkz. Lokman, 31/12.

⁵⁶ Neml, 27/40.

⁵⁷ Bkz. Nahl, 16/120-121.

⁵⁸ Bkz. İsra, 17/3.

⁵⁹ İbn. Kayyım, *Medaric*, II, 207-209.

nimete karşılık olarak istenmiştir. Şükürden bahseden ayetlerin çoğundan önce Allah'ın insanlara bahsettiği nimetler zikredilmiştir.

Kur'an Allah'ın insanlar üzerindeki nimetlerinden bahseden ve onları insana hatırlatan ayetlerle doludur. İnsanın varoluşu, yaşantısı, rızık, hayatı, nefesi, sağlığı, güvenliği, evladı, ailesi, vatanı... her şeyi Allah'ın bir nimetidir. Allah'ın insanoğluna bahsettiği nimetleri saymak mümkün değildir⁶⁰. *“Kendisinden isteyebileceğimiz her şeyi bize vermiştir. Allah'ın nimetini sayacak olsanız bitiremezsiniz. Doğrusu insan çok zalim ve nankördür.”*⁶¹

İnsan, bırakın tafsili olarak saymayı icmali olarak dahi bu nimetleri sayamaz. Allah'ın kullarından herhangi bir kimse, duyu organlarından veya azalarından birinin yaratılışındaki Allah'ın kendisine bahsettiği nimetleri saymayı istese, buna bile kesinlikle güç yetiremez. Hal böyleyken insan, bedeninde Allah'ın yaratmış olduğu nimetlerin tümünü nasıl sayabilir. Nasıl her vakit kendisine ulaşan nimetleri çeşitlerine ve farklı cinslerine göre sayıp, ayırt edip, farkına varabilir?⁶²

Allah (cc), *“Allah'ın göklerde olanları ve yerde olanları da buyruğunuz altına verdiğini, nimetlerini zahir ve batın olarak size bolca ihsan ettiğini görmez misin?”*⁶³ ayetinde, nimetleri, zahir ve batın olmak üzere temelde iki kısma ayırmıştır. Müfessirler, zahiri nimetleri; İslam, Kur'an, yaratılış, rızık, yağmur, azaların sağlam olması, Batını nimetleri ise; bela ve musibetlerin verilmemesi, hata ve ayıpların örtülmesi, ilim, iman, marifet, güzel ahlak şeklinde anlamışlardır⁶⁴.

Zahiri nimetler, insanın farkına vardığı, duyularla algılanabilen nimetler, batıniler ise insanın farkına varmadığı ve anlaşılması için düşünülmesi gereken nimetlerdir. Allah'ın insana bahsettiği pek çok nimeti vardır. Bunların bir kısmını görürüz, anlarız. Bir kısmını bilmeyiz, hiç farkında dahi olmayız. Bu nimetleri belli şeylerle sınırlamak doğru değildir⁶⁵.

⁶⁰ Bkz. Nahl, 16/18-19.

⁶¹ İbrahim, 14/34.

⁶² Şevkani, *Fethü'l-Kadir*, III, 151.

⁶³ Lokman, 31/20.

⁶⁴ Bkz. el-Kurtubi, Ebu Abdullah Ahmed b. Ebu Bekr, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'an*, Daru'l-Kütübü'l-Arabi, Kahire, 1996, VI, 239; es-Suyuti, Celaleddin Abdurrahman b. Ebu Bekr, *ed-Dürrü'l-Mensur fi't-Tefsiri'l-Me'sur*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1983, VI, 526; Beğavi, Ebu Muhammed Hüseyin b. Mes'ud, *Mealimü't-Tenzil*, Daru Taybe, Riyad, 1993, VI, 290.

⁶⁵ Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, VII, 21.

Allah'ın bizlere verdiği nimetleri, vasıtasız olarak doğrudan Allah'tan gelen, bir vasıta ile Allah'tan gelen ve insanın kesbi sonucu kazandığı, fakat yine Allah'tan gelen nimetler olarak da sınıflandırabiliriz⁶⁶. Ayrıca nimetleri, dünyaya ait olup vehbi ve kesbi olanlar ve ahirete ait olanlar diye ayıranlar da olmuştur⁶⁷.

Neticede insanın karşılaştığı, tasavvur edebildiği her şey bir nimettir. Semavat ve arz, güneş ve ay, gece ve gündüz, deniz ve nehirler⁶⁸ hatta insanın aldığı her nefes, kendisine verilmiş bir nimettir. Allah bu nimetleri hatırlamamızı⁶⁹ ve onlara şükretmemizi istemiştir⁷⁰. Biz de bu nimetlerin bazılarını, hatırlamak için manevi nimetler ve maddi nimetler başlıkları altında inceleyelim.

2.2.1.2.1. Manevi Nimetler

Tüm nimetlerin anlam kazanmasını sağlayan ve insanın nimetlerle muhatap olmasının ilk adımı olan insandaki hayattır, canlılıktır. *“O Allah ki (önce) size hayat veren, sonra sizi öldürecek, sonra yine diriltecek olandır. Gerçekten insan çok nankördür”*⁷¹ *“Allah’a nasıl küfrediyorsunuz ki ölü iken sizleri diriltti, sonra sizleri yine öldürecek, sonra yine diriltecek sonra da döndürülüp O’na götürüleceksiniz”*⁷² ayetleri, hayatın büyük bir nimet olduğunu ve bu nimetlere karşı nankörlük ve küfrün sergilenmemesi gereken bir tavır olduğunu göstermektedir.

Semavat ve arzda gördüğümüz tüm şeyler, insan hayatının idamesi içindir. Canlı cansız tüm varlıklar, insana hizmet için yaratılmıştır. Hayatı veren Allah olduğu gibi onun devamı için gerekli olan her şeyi de yerli yerinde yaratan Allah'tır. Hayat veren, yaşatan, yediren, içiren, sıhhat veren hep O'dur⁷³. İnsan kendisine bahşedilen hayatı yaşadığı sürece başıboş bırakılmamıştır⁷⁴. Nimetlere karşı şükredecek mi küfredecek mi diye sınanmıştır⁷⁵.

⁶⁶ Razi, *et-Tefsiru'l-Kebir*, I, 258.

⁶⁷ Elmalılı, *a.g.e.*, I, 127.

⁶⁸ Bkz. İbrahim, 14/32-33.

⁶⁹ Bkz. Bakara, 2/40, 47, 122; Maide, 5/11, 20; Ahzab, 33/9,41; Fatır, 35/3.

⁷⁰ Bkz. Nahl, 16/114.

⁷¹ Hacc, 22/66.

⁷² Bakara, 2/28.

⁷³ Bkz. Şuara, 26/78-81.

⁷⁴ Bkz. Kıyame, 75/36; Mü'minun, 23/115.

⁷⁵ Bkz. Neml, 27/40.

Bu imtihanda insanın başarıya ulaşabilmesi için kendisine bir de akıl nimeti verilmiştir. İnsanı diğer varlıklardan ayıran, onun sınanmasına sebep olan özellik, akıldır. Hayvanlarda da akıl kırıntıları olsa bile bu, insandaki aklın seviyesine çıkan bir özellik değildir. İnsanlarda akıl sayesinde ortaya çıkan ahlaki olanın iyi, olmayanın kötü, zulmün kötü, adaletin iyi görünmesi gibi özellikler hayvanlarda bulunmamaktadır.

Mademki insan, akıl gibi sadece kendisine verilen özellikler sayesinde sınanmaktadır. Allah'ın istediği doğrultuda bir yaşam için bu özellikleri yerli yerinde kullanmalıdır. Onun için Kur'an-ı Kerim'de *“düşünmez misiniz” “akletmez misiniz?”* denilerek kâinat kitabına ve Kur'an'a dikkatler çekilmektedir. Müşrikleri ve kâfirleri yani imtihanı kaybedenleri de akıllarını kullanmadıkları için kınamış ve demiştir ki: *“Yoksa sen onların çoğunun gerçekten söz dinleyeceğini yahut akıllanacağını mı sanıyorsun? Hayır, onlar hayvanlar gibidirler, hatta yolca daha sapıktırlar.”*⁷⁶ Yine kâfirlerden bahsederken *“onlar sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler, akıl da etmezler”*⁷⁷ demiştir. Zaten kâfirler ahirette bu durumu itiraf edip, *“şayet kulak vermiş ve aklımızı kullanmış olsaydık, şu alevli cehennem mahlûkları arasında olmazdık”*⁷⁸ diyeceklerdir.

Akıl, Allah'ın insana bahşettiği büyük bir nimettir. Allah akılla tanınır, doğru yol akılla bulunur. İbadetler ancak akılla yerine getirilebilir. Akıl, insanın tüm davranışlarını şekillendiren bir güçtür. Akıl, insanın ilahi hitaba karşı duruşunu belirleyen bir özelliktir. Allah (cc), kendi varlığını ve birliğini gösteren, nimetlerini anlatan ve öğütlerini içeren her konuda, ancak akıl sahipleri ve aklını kullananlar için bir ayet, bir ibret, bir öğüt olabileceğini söylemektedir⁷⁹.

İnsana, kendisine bahşedilen akılla doğru yolu bulabilmesi için, iyiden yana tavır takınabilme, akli kullanabilme ve güzel şeyleri kazanabilme özelliklerini içinde barındıran hikmet de verilmiştir. Hikmet, daha çok Peygamberlere bahşedilen bir nimettir. Cenab-ı Hakk, İbrahim, Davud, Lokman, İsa ve Muhammed (as)'a hikmet

⁷⁶ Furkan, 25/44.

⁷⁷ Bakara, 2/171.

⁷⁸ Mülk, 66/10.

⁷⁹ Bkz. Ra'd, 13/4; Nahl, 16/12, 67; Ankebut, 29/35; Rum, 30/24, 28; Casiye, 45/5.

verdiğinden bahsetmektedir⁸⁰. Ayrıca tüm peygamberlere hikmet verildiğinden bahsedilmekte⁸¹, müslümanlara da hikmetin verildiği söylenmekte ve: “*Allah’ın sizin üzerinizdeki nimetlerini, size öğüt vermek üzere indirdiği kitabı ve hikmeti hatırlayın, Allah’tan korkun, bilesiniz ki Allah her şeyi bilir*”⁸². “Allah hikmeti dilediğine verir kime hikmet verilirse, ona pek çok hayır verilmiş demektir.”⁸³ buyrulmaktadır.

Hikmet, doğruyu araştırıp kabul etme, hizmet etme, faydalı olma, bilgi, beceri, ilim ve marifet sahibi olma demektir. Hikmet, ilimlerin kaynağı faziletlerin anasıdır. Dünya ve ahiret saadeti hikmetle meydana gelir. Hikmet büyük bir nimettir ve şükre sebeptir⁸⁴.

İnsana akıl ve hikmet verilmiş, aynı zamanda insanı Allah’ın öğretilerini kendisine ulaştıran nübüvvet nimeti ile de desteklenmiştir. İnsana, doğru yolu gösteren kevnî ayetlerin yanı sıra Allah’ın bilgi yüklü ayetlerini ona ulaştıran ve açıklayan Peygamberler ihsan edilmiştir. İnsanın akli ve duyu organları bazen yeterli olmayabilir. Çünkü bunların kapasiteleri sınırlıdır. Ancak sınırlı şeyleri bilebilirler. İşte bu noktada aklın vahiy ve peygamber tarafından aydınlatılmasına ve tamamlanmasına ihtiyaç vardır. Bu sayede insan, yarım ve hatalı bilgilerini tam, hiç bilmediği hususları ise kısmen ve kendisine lazım olacak ölçüde bilir⁸⁵.

Peygamberlik ve vahiy müessesesi, insan hayatı için olmazsa olmazdır. Çünkü insan, imtihan için yaratılmıştır. İmtihanın başlaması için de risalet şart koşulmuş ve “*Biz Peygamber göndermedikçe kimseye azab edecek değiliz*”⁸⁶ denmiştir. Hz. İbrahim de nesli için kitabı öğretecek, ayetleri okuyacak bir peygamber gönderilmesi için dua etmiş ve nübüvvetin insanlar için bir nimet olduğunu göstermiştir⁸⁷. Şu ayet te nübüvvetin nimet oluşunu apaçık göstermektedir: “*Andolsun ki içlerinden kendilerine Allah’ın ayetlerini okuyan kendilerini temizleyen, kendilerine kitap ve hikmeti öğreten bir peygamber göndermekle Allah, mü’minlere büyük bir lütufta*

⁸⁰ Bkz. Nisa, 4/54; Sad, 38/20; Lokman, 31/12; Maide, 5/110.

⁸¹ Bkz. Ali İmran, 3/81.

⁸² Bakara, 2/231.

⁸³ Bakara, 2/269.

⁸⁴ Bkz. Lokman, 31/12.

⁸⁵ Uludağ, Süleyman, *İslamda İnanç Kanunları ve İtikadi Mezhepler Tarihi*, İst., 1996, s. 190.

⁸⁶ İsra, 17/15.

⁸⁷ Bkz. Bakara, 2/129.

bulunmuştur. Halbuki onlar daha önce apaçık bir sapıklık içinde idiler.”⁸⁸ Allah (cc)’ın Peygamberimiz’e (sav) *“Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik”*⁸⁹ demesi de nübüvvetin rahmet yönünü açıkça ortaya koymaktadır.

Bütün bu nimetlerin amacı, insanın Allah’a inanması ve Müslüman olmasıdır. İman bir amaç olduğu gibi aynı zamanda bir nimettir. Bunun amaç yönü *“Ben cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım”*⁹⁰ ayet-i celilesinde görülmektedir. Nimet yönü de *“Bugün size dininizi ikmal ettim, üzerinize nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak islamı beğendim”*⁹¹ ayetinde ortaya çıkmaktadır. Zaten Müslümanlar da tüm namazlarında *“Bizi doğru yola ilet kendilerine lütuf ve ikramda bulunduğun kimselerin yoluna”*⁹² diyerek peygamberlerin, sıddıkların, şehitlerin ve salihlerin yolunu⁹³ istemektedirler.

Ebedi mutluluğun elde edilme yeri bu dünyadır. Bu mutluluğu elde etmenin yolu da imandır. Sadece inananlar kurtuluşa erebilir⁹⁴. Yapılan bütün iyi ameller de sadece imanla değer kazanıp insana fayda sağlayabilir. Yani iman dışındaki her uhrevi nimeti elde etmek, ancak imanın varlığı ile mümkündür. Fakat iman nimeti diğer nimetler olmadan da elde edilebilir⁹⁵.

İnsanın ayrıcalığını ortaya koyan en önemli nimet de iman nimetidir. İman, insanın insanlığını ortaya çıkarır. Bediüzzaman’ın dediği gibi iman, insanı insan eder. İman insanı diğer insanlardan da üstün kılan bir özelliktir. *“Halbuki asıl üstünlük ancak Allah’ın, Peygamberinin ve mü’minlerindir”*⁹⁶ *“Gevşeklik göstermeyin, üzülmeyin eğer inanmışsanız üstün gelecek sizlersiniz”*⁹⁷ ayet-i kerimeleri buna işaret etmektedir.

İnsanın bu imanı ile ortaya koyabileceği ameller ve ibadetler için kendisine belirli bir zaman tanınmış ve bir ömür verilmiştir. Allah (cc), Kur’an-ı Kerim’de

⁸⁸ Ali İmran, 3/164.

⁸⁹ Enbiya, 21/107.

⁹⁰ Zariyat, 51/56.

⁹¹ Maide, 5/3.

⁹² Fatıha, 1/6-7.

⁹³ Bkz. Nisa, 4/69.

⁹⁴ Bkz. Mü’minun, 23/1.

⁹⁵ Buladı, Kerim, *Kur’an’da Nankörlük Kavramı*, Pınar Yay., İst., 2001, s. 203.

⁹⁶ Münafikun, 63/8.

⁹⁷ Ali İmran, 3/139.

vakte verdiği önemi, üzerine yemin ederek göstermiştir⁹⁸. İnsan için zaman çok değerlidir. Bir imtihanın içerisinde bulunan insan, kendisine verilen kısıtlı zaman dilimi içinde ebedi hayatını kazanacak ameller işlemek zorundadır. Eğer insana bahşedilen zaman, durmanda akıp gidiyor, geri dönmüyor ve yerine başka bir şey konamıyorsa, zaman için insanoğlunun sahip olduğu ve değerlendirilmesi gereken en kıymetli nimettir diyebiliriz. Müslümanın her nimete karşı olduğu gibi zaman nimetine karşı da vazifesi vardır. Malını, canını korumak için nasıl gayret sarfediyor ve onları en iyi şekilde değerlendirmeye çalışıyorsa, zamanını korumak için de bir o kadar dikkatli ve hassas olmalı ve o zamandan hem dini hem dünyası hem de ümmet-i Muhammed ve insanlık için en iyi şekilde istifade etmesini bilmelidir⁹⁹.

Peygamberimiz (s.a.v.), zaman nimetine dikkat çekerek şöyle buyurmuşlardır: *“İki nimet vardır ki insanların çoğu o ikisinde aldanmıştır. Onlar da sıhhat ve boş vaktir”*¹⁰⁰. Kendilerine verilen boş vakti iyi değerlendiremeyen, ömür sermayelerini boşa harcayanlar cehennemde: *“Rabbimiz bizi çıkar (önce) yaptığumuzın yerine iyi işler yapalım diye feryat ederler.”* (Onlara): *“Size düşünecek kimsenin düşünebileceği kadar bir ömür vermedik mi? Size uyarıcı gelmedi mi?”*¹⁰¹ denilecektir. Onun için insan, vakte karşı duyarlı ve uyanık olmalı ve her işini uygun vakitte yapmalıdır. Zaman, Allah’ın (cc) insana bağışladığı kıymet biçilmez bir değerdir. Zaman, âlimin ve ilim talep eden kimsenin hayatında ana sermaye ve kârın tümüdür. Asli nimetlerin en değerlisi ve en yücesi zaman nimetidir¹⁰².

Yüce Allah, insana zaman nimetinin yanı sıra, hayatını istediği şekilde yaşayabilmesi için emniyet ve güven içinde olma nimetini de vermiştir. Güvenliğin bir nimet olduğuna geçmiş kavimleri bizlere anlatırken işaret etmiş ve şöyle buyurmuştur: *“Allah, (ibret için) bir ülkeyi örnek verdi: Bu ülke güvenli ve huzurlu idi, ona rızık her yerden bol bol gelirdi. Sonra Allah’ın nimetlerine karşı nankörlük ettiler.”*¹⁰³ Yine korkudan emin kıldığı¹⁰⁴ Mekkelileri anlatırken: *“Çevrelerinde insanlar kapılıp götürülürken, bizim (Mekke’yi) güven içinde kutsî bir yer yaptığımızı*

⁹⁸ Bkz. Fecr, 89/1-2; Leyl, 92/1-2; Asr, 103/1-2.

⁹⁹ Bkz. Kardâvi, Yusuf, *Müslümanın Hayatında Vakit*, (trc. Muhammed Enes), Konya, 1990, s. 19-22.

¹⁰⁰ Buhari, “Rikak”, 1; Tirmizi, “Zühd”, 1; İbn Mace, “Zühd”, 15.

¹⁰¹ Fatır, 35/37.

¹⁰² Ebu’l-Ğudde, Abdülfettah, *Kıyametü’z-Zaman inde’l-Ulema*, Beyrut, 1996, s. 11-17.

¹⁰³ Nahl, 16/112.

¹⁰⁴ Bkz. Kureş, 106/4.

*görmediler mi? Hala batıla inanıp Allah'ın nimetine nankörlük mü ediyorlar?”¹⁰⁵ diyerek emniyetin nimet yönünü ortaya koymaktadır. Bu nimetin Mekkelilere Hz. İbrahim'in duası sonucu verildiği de görülmektedir. Çünkü İbrahim (as) “*Rabbim burayı emin bir şehir yap!*”¹⁰⁶ “*Rabbim bu şehri emniyetli kıl!*”¹⁰⁷ diye dua etmişti.*

Yine İslam dini, “*Haklı sebep olmadıkça, Allah'ın muhterem kıldığı cana kıymayın*”¹⁰⁸ “*Bir kimse haksız yere bir başkasını öldürürse bütün insanları öldürmüş gibi olur ve kim bir canı himaye eder ve onu korursa bütün insanları himaye etmiş ve korumuş olur*”¹⁰⁹ diyerek insanların can güvenliğini sağlamıştır. Kaza ile adam öldürene diyet¹¹⁰, kasten öldürene kısas¹¹¹, cezaları vererek ve kısasta hayat olduğunu söyleyerek¹¹² can güvenliğini koruma altına almıştır.

“*Hırsızlık yapan erkek ve kadının yaptıklarına karşılık, bir ceza ve Allah'tan bir ibret olmak üzere ellerini kesin*”¹¹³ diyerek hırsızlığın önünü kesmiştir. Kur'an'da hırsızlığın yanısıra, yağmacılık, gasb, kumar, faiz ve her türlü israf haram kılınarak servet, koruma altına alınmış ve bunları işleyenlere en ağır cezalar verileceği haber verilmiştir. Ayrıca israf edenlerin Allah tarafından sevilmeyeceği söylenmiş¹¹⁴ ve onlar şeytanın dostları¹¹⁵ olarak tavsif edilmiştir. Tüm bunlarla da mal güvenliği sağlanmıştır.

İslam dini, namusu ve nesli de güvence altına almış ve “*Zinaya yaklaşmayın! Zira o bir hayâsızlıktır ve çok kötü bir yoldur*”¹¹⁶ buyrularak namusu yok eden zina hastalığı en baştan engellenmiştir. Zina edenlere ağır cezalar öngörülmüş¹¹⁷ ve namuslu kimselere zina isnadında bulunup iftira edenler de en ağır şekilde yerilmiştir¹¹⁸. “*Her müslümanın kanı, malı ve namusu başkalarına haramdır*”¹¹⁹

¹⁰⁵ Ankebut, 29/67.

¹⁰⁶ Bakara, 2/126.

¹⁰⁷ İbrahim, 14/35.

¹⁰⁸ En'am, 6/51; İsra, 17/33.

¹⁰⁹ Maide, 5/32.

¹¹⁰ Bkz. Nisa, 4/92.

¹¹¹ Bkz. Bakara, 2/178.

¹¹² Bkz. Bakara, 2/179.

¹¹³ Maide, 5/38.

¹¹⁴ Bkz. Araf, 7/31.

¹¹⁵ Bkz. İsra, 17/27.

¹¹⁶ İsra, 17/32.

¹¹⁷ Bkz. Nur, 23/2.

¹¹⁸ Bkz. Nur, 23/4, 19, 23.

¹¹⁹ Müslim, “Birr”, 32.

diyen Peygamberimiz de koruma altına alınıp güvenliği sağlanmış hususları belirtmiştir.

Sayırsız nimetlerle donatılmış ve hukuki koruma altına alınmış olan insan da kendisine sağlanan tüm şartları kullanarak Allah’a karşı kulluğunu yerine getirmekle görevlidir. Bu kulluğu yerine getirirken yapmış olduğu ibadetler bile insana bahşedilmiş birer nimettir. Dolayısıyla insanın, hem bu ibadetleri hem de bu ibadetleri yerine getirmede kendisine sağlanan kolaylıkları birer nimet olarak görmesi gerekir. Mesela teyemmümle sağlanan kolaylık¹²⁰ ve oruç ibadetinde sağlanan kolaylıklar¹²¹ insan için birer nimettir ve şükür ister.

İnsanın bir özelliği de hata etmesi ve günah işlemesidir. Yüce Allah’ın günahkâr insana tevbe etme şuurunu bahşetmesi ve tevbesini kabul etmesi de insana karşı bir lütfudur. Hz. Yusuf hakkında söylenen “*Rabbinin katından ona bir nimet ulaşmasaydı kınanmış olarak sahile atılacaktı*”¹²² ayetindeki nimeti müfessirler tevbeyle muvaffak kılma veya bağışlama olarak anlamışlardır. Mesela Şevkani bu ayeti, Allah’ın tevbeyle muvaffak kılması ve tevbesini kabul etmesi şeklinde tefsir etmiştir¹²³.

Tevbeleri kabul eden ve günahları affeden sadece Allah’tır¹²⁴. “*Bundan sonra belki şükredersiniz diye sizi affettik*”¹²⁵ ayeti Yüce Allah’ın affedici oluşunun bir nimet olduğu ve şükür istediğinin bir göstergesidir. “*Rabbimiz kendimize yazık ettik bizi bağışlamaz ve bize merhamet etmezsen biz kaybedenlerden oluruz*”¹²⁶ ayeti de Allah’ın (cc) bağışlama nimetinden mahrum olan insanın düşeceği durumu anlama noktasında çok önemlidir.

İnsana bahşedilen manevi nimetler sayarak tüketilemeyecek kadar ve şükrederek karşılığı verilemeyecek kadar çoktur. Bu nimetlere şükretmek bile başlı başına insana bahşedilen manevi bir nimettir. Allah (cc), nimet verir insan bu nimete şükreder ki bu da herkese nasip olmayan bir nimettir. Bu şükürün karşılığında Allah

¹²⁰ Bkz. Maide, 5/6.

¹²¹ Bkz. Bakara, 2/185.

¹²² Kalem, 68/49.

¹²³ Bkz. Şevkani, *Fethu’l-Kadir*, VI, 196.

¹²⁴ Bkz. Şura, 42/25.

¹²⁵ Bakara, 2/52.

¹²⁶ Araf, 7/23.

(cc) yine bir nimet verir. Bu böylece sürüp gider. Fakat Allah (cc), sadece şükre karşılık nimet vermez şükürden önce, hatta şükretmeyip nankörlük edene de nimet verir. Bu nimetlerden bazıları da insanın duyularıyla hissedebildiği maddi nimetlerdir. Biz de şimdi bu maddi nimetlere kısaca bir göz atacağız.

2.2.1.2.2. Maddi Nimetler

Müslüman olmanın gereği, kâinatta gördüğümüz ve bize haber verilen tüm şeyleri Allah'ın (cc) yarattığına inanmaktır. Bizim inandığımız Allah, her şeyi tek başına yaratan Allah'tır¹²⁷. *“Hem sizde nimet namına ne varsa hepsi Allah'tandır”*¹²⁸ ayeti de karşılaştığımız tüm nimetleri Allah'a nisbet etmektedir. İnsanın yaratılış serüveninin başlangıcı olan Hz. Âdem'in yaratılmasından her şahsın kendi yaratılışına kadar, vücudunu meydana getiren organlardan hayatiyetini devam ettirebileceği tüm ihtiyaçlarına kadar hepsi Allah'ın birer nimetidir. Bu nimetlerin her birini bir başlık altında incelemek çok zor olacağından, tümünü kısaca birkaç başlık altında incelemeyi uygun gördük.

2.2.1.2.2.1. İnsanın Yaratılışı

İnsanın kendi varlığı, nimetlere mazhariyetinin başlangıcıdır. İnsanın kendi yaratılışını bilmesi ve bu varoluşu kime borçlu olduğunu anlaması çok önemlidir. Yüce Allah: *“O kahrolası insan ne nankördür. O yaratan onu hangi şeyden yarattı”*¹²⁹ *“Sizi hakir bir sudan yaratmadık mı?”*¹³⁰ derken insana yaratılışını hatırlatıp onu gurur ve kibrin götürdüğü nankörlükten alıkoymak istemektedir.

İlk insan Hz. Âdem'in yaratılışına bakarsak topraktan¹³¹, cıvık¹³², süzme¹³³, pişmiş, kuru bir çamurdan ve şekillenmiş balçıktan¹³⁴ yaratıldığını, sonra düzenlenip Yüce Allah tarafından kendi ruhundan üfürüldüğünü¹³⁵ görmekteyiz. Sonra da Hz.

¹²⁷ Bkz. En'am, 6/102; Zümer, 39/62, Ğafir, 40/62.

¹²⁸ Nahl, 16/53.

¹²⁹ Abese, 80/17-18.

¹³⁰ Murselat, 77/20.

¹³¹ Bkz. Ali imran, 3/59; Hac, 22/5; Rum, 30/20; Fatır, 35/11; Ğafir, 40/67.

¹³² Bkz. Saffat, 37/11.

¹³³ Bkz. Mü'minun, 23/12.

¹³⁴ Hicr, 15/26.

¹³⁵ Bkz. Hicr, 15/29; Secde, 32/9; Sad, 38/72.

Âdem'den de Havva validemiz yaratılmış¹³⁶ ve onlardan birçok erkek ve kadın meydana getirilmiştir¹³⁷.

Hz. Âdem ve Hz. Havva'dan sonra insanlar erkek ve kadından çeşitli evreler içinde yaratılmıştır¹³⁸. Bu evrelere baktığımızda insan sırt ile göğüs kafesi arasından çıkan atılmış¹³⁹, hakir, basit¹⁴⁰ bir damla sudan (nutfe)¹⁴¹ sonra aşılınmış yumurtadan (alaka), sonra uzuvları zamanla oluşan belirlenmiş canlı bir et parçasından (muzğa)¹⁴² yaratılıyor. Sonra bu et parçası kemiğe çevriliyor ve bu kemiklere et giydiriliyor¹⁴³. Sonra insan annesinin karnında üç katlı karanlık içinde çeşitli safhalardan geçirilerek oluşuyor¹⁴⁴. Sonra bebek olarak çıkarılıyor, sonra güçlü kuvvetli bir çağa erişmesi, sonra da ihtiyarlaması için yaşatılıyor¹⁴⁵.

Sonuçta insanı yoktan var eden ve yaratan Allah'tır¹⁴⁶. Allah (cc), insanı güçsüz olarak yaratmış sonra güç vermiştir¹⁴⁷. Onu en güzel surette yaratmıştır¹⁴⁸. Fakat boş yere yaratmamış, belirli sorumluluklar yüklemiştir¹⁴⁹. Varoluşuyla bile Allah'ın bir nimeti olan insan da kendisine yüklenen bu sorumlulukları yerine getirip en başta varlığının şükrünü eda etmesi gerekir.

2.2.1.2.2.2. İnsanın Vücudundaki Nimetler

Allah (cc) en güzel surette yarattığı insanı mükemmel cihazatla donatmıştır. İnsanın sindirim sistemi, sinir sistemi, solunum sistemi, iskelet ve kas yapısı hem kendi içinde mükemmel bir uyum göstermekte hem de tüm kâinatla olmazsa olmaz uyumlu bir ilişki içinde görülmektedir. Yani kâinat böyle olmazsa insan böyle olmaz, insan olmazsa bu kâinat da böyle yaratılmaz denilebilecek bir insan-kâinat ilişkisi göze çarpmaktadır. Kâinattaki rızıklardan atmosfere, yeryüzünün konumundan yer

¹³⁶ Bkz. Nisa, 4/1; Araf, 7/189; Zümer, 39/6.

¹³⁷ Bkz. Nisa, 4/1.

¹³⁸ Bkz. Nuh, 71/14.

¹³⁹ Bkz. Tarik, 86/5-6-7.

¹⁴⁰ Bkz. Secde, 32/8; Murselat, 77/20.

¹⁴¹ Bkz. Nahl, 16/4; Kehf, 18/37; Fatır, 35/11; Yasin, 36/77; Necm, 53/46; İnsan, 76/2; Abese, 80/19.

¹⁴² Bkz. Hac, 22/5.

¹⁴³ Bkz. Mü'minun, 23/14.

¹⁴⁴ Bkz. Zümer, 39/6.

¹⁴⁵ Bkz. Mü'min, 40/67.

¹⁴⁶ Bkz. Meryem, 19/67; Vakı'a, 56/57; Bakara, 2/21.

¹⁴⁷ Bkz. Rum, 30/54.

¹⁴⁸ Bkz. Tin, 95/4.

¹⁴⁹ Bkz. Mü'minun, 23/115.

çekimine, güneşten aya ve yıldızlara kadar her şey sanki insanın yaşamını sürdürmesi için yaratılmıştır.

Yüce Allah, Kur'an'da insan vücudunda bulunan birçok organı, nimet olarak zikretmiş ve bunları, varlığının, birliğinin ve uluhiyyetinin birer delili olarak bizlere sunmuştur. İnsana bahşedilen organlar, insanın karşılaştığı en önemli nimetlerdendir. Dış dünyada bulunan tüm nimetlere insanı ulaştıran şeyler insanın organlarıdır. İnsanın tüm organları birbirine bağımlıdır. Birinin fonksiyonu azalırsa öbürleri de bundan etkilenirler. Organların büyüğü - küçüğü hepsi Allah'ın bir lütfudur. Hepsisi de başlı başına önem arzeder. Hem maddi hem manevi yönden insan vücudunun en önemli organı sayılan kalp, vücudumuzdaki organları oluşturan dokuların görevlerini yerine getirebilmeleri için gerekli oksijen ve besin maddelerini taşıyan ve böylece hayat için en önemli görevi yapan organımızdır.

Kur'an-ı Kerim'de insan vücudunda bulunan organlar içinden göz, kulak, kalp ve dil gibi organlar zikredilmektedir. Bu organların, insanın direkt olarak dış dünya ile irtibatını sağladıkları ve bilgi edinme yolları oldukları görülmektedir. *“Ve Allah sizi analarınızın karınlarından hiçbir şey bilmez bir halde çıkardı, öyle iken size kulaklar, gözler ve kalpler verdi ki şükredesiniz”*¹⁵⁰ ayeti de buna işaret etmektedir. Bu organların mahza Allah'ın lütfu olduğu ve tabiatın işleyişi sonucu tesadüfen oluşmadığı da *“Söyleyin bakalım eğer Allah sizin kulaklarınızı ve gözlerinizi alıverir ve kalplerinizi mühürleyiverirse Allah'tan başka hangi ilah onu size getirip verecek? ...”*¹⁵¹ ayeti ile ortaya konmaktadır.

Allah'ın (cc), bu nimetleri kendisinin verdiğini bizlere hatırlatmasının sebebi, insanın kendiliğinden hiçbir şeye sahip olamayacağını göstermek ve aczini bilip, Allah'a kul olup, şükrünü yerine getirmesini sağlamaktır. Yüce Allah, kibirlenen insana karşı *“Biz ona iki göz, bir dil ve iki dudak vermedik mi?”*¹⁵² diyerek insanın kibrini kırıp, acziyetini gösterip onu kulluğa çağırmaktadır.

İnsanın ve ona bahşedilen tüm nimetlerin olduğu gibi gözlerin, kulakların ve kalplerin yaratılış hikmetini şu ayet bizlere anlatmaktadır: *“Gerçek şu ki biz insanı*

¹⁵⁰ Nahl, 16/78.

¹⁵¹ En'am, 6/46.

¹⁵² Beled, 90/8-9.

karışık bir nutfeden yarattık, onu imtihan edelim diye kendisini iştir ve görür kıldık”¹⁵³ Bunların verililişinin bir başka sebebi de insanın bunlara karşı şükretmesidir¹⁵⁴. Fakat Allah (cc) insanın bu nimetlere karşı çok az şükrettiğini de bizlere bildirmektedir¹⁵⁵.

Kur'an'da öncelikle, insanı yaratanın, insana kalp, göz ve kulak verenin Allah olduğuna işaret edilmektedir. Demek ki insanı yaratan güç, ona bu uzuvları ihsan etmiştir. Buna rağmen insan, pek az şükretmekte, o nimetlerin kıymetini takdir etmemekte, vazifesini yapmamakta veya yapsa bile eksik yapmaktadır. Birçok insan, bu uzuvları yanlış yollarda ve yaratılış gayelerinin dışında kullanarak israf etmektedir¹⁵⁶.

Aslında bütün uzuvlar şükre sebeptir. Ancak din ve dünya açısından kalp, göz, kulak ve dil diğer uzuvlardan daha önemli olduğu için özellikle zikredilmiştir¹⁵⁷. İnsan gözüyle hakkı görüp, kulağıyla gerçeği işitip, kalbiyle hissedip diliyle ikrar ettiğinde kurtuluş yoluna girmiş demektir. Kalp, göz, kulak ve dil şükre sebep olan nimetler olmasının yanında şükrün ifa yollarını da oluşturmaktadırlar. Onun için bunlar, nimet olarak şükrün sebebi, imanlarıyla şükrün başlangıcı, görevleriyle de şükrün çeşitlerini içlerinde barındırmaktadırlar.

İnsanın kalbi, böbreği, ciğerleri, midesi, damarları, bağırsakları, beyni, gözü, kulağı, dili, eklemleri, eli, ayağı vs. her biri aklın anlamakta aciz kaldığı bir biçimde görevlerini yerine getirmektedirler. Hatta çoğu zaman insan, içinde olup bitenlerin farkına bile varmamaktadır. Öyle ise insan anlamakta ve hissetmekte aciz kaldığı bu nimetler karşısında boyun eğmeli ve bu nimetleri verene şükretmelidir.

2.2.1.2.2.3. İnsanın Hayatîyetinin Devamını Sağlayan Nimetler

İnsan, hayatını devam ettirebilmek için sayısız nimete muhtaçtır. Bunların en başta geleni, vücudun hastalıklardan hâli olması yani sağlık ve sıhhatidir. Çünkü sağlık, insanın hem maddi hem manevi işlevlerini yapabilmesi için gerekli bir şeydir.

¹⁵³ İnsan, 76/2.

¹⁵⁴ Bkz. Nahl, 16/78.

¹⁵⁵ Bkz. Mü'minun, 23/78; Secde, 32/8-9; Mülk, 67/23.

¹⁵⁶ Buladı, a.g.e., s. 290-291.

¹⁵⁷ Nesefi, Medarik, II, 125.

Sağlık, Allah'ın insana islamdan sonra verdiği en efdal nimettir. Zira insan, onsuz ne iyi bir tasarrufta bulunabilir ne de rabbine ibadet edebilir¹⁵⁸.

Peygamberimiz (s.a.v.) *“Sıhhat ve boş vakit Allah'ın nimetlerinden iki nimettir.”*¹⁵⁹ *“Allah'tan afiyetten daha sevimli bir şey istenmemiştir.”*¹⁶⁰ *“Bir kula afiyetten daha değerli bir şey verilmemiştir”*¹⁶¹ buyurarak sağlığın büyük bir nimet olduğunu ve önemini vurgulamıştır. Aynı şekilde bu nimetlerin kıymetinin bilinmediğini de vurgulayarak *“İki nimet vardır ki insanların çoğu onlarda aldanmıştır. Bunlar sıhhat ve boş vakittir”*¹⁶² demiştir.

Sağlıklı insan vücudu, yaşamını sürdürebilmek için rızka ihtiyaç duyar. Her canlının rızkını veren Allah¹⁶³ insanın rızkını da verir. Allah rızık verenlerin en hayırlısıdır¹⁶⁴. Allah insanları rızıklandırmak ve insanların, yaşamlarını devam ettirebilmeleri için tüm kâinatı onlara musahhar kılmıştır. Allah, toprak altındaki tohumları ve çekirdekleri yaran¹⁶⁵ ve bitkileri bitirendir¹⁶⁶. O, gökleri ve yeri yaratan, gökten su indiren, o su ile bahçeler bitirendir¹⁶⁷. O, hurmalıklar, üzüm bağları, zeytin ve nar bahçeleri meydana getiren¹⁶⁸ bizim ve hayvanlarımızın faydalanması için meyveler ve çayırılar bitirendir¹⁶⁹. O, ölü toprağa hayat veren, ondan taneler çıkaran, hurmalıklar ve üzüm bağları yapan, içlerinde pınarlardan su akıttır¹⁷⁰. O, meyvelerle insanları rızıklandırır¹⁷¹. Ve bunların karşılığında bizlerden şükür isteyendir.

Yüce Allah, bitki ve ağaçların yanı sıra hayvanları da insanlara musahhar kılmış ve insanlar için hayvanlarda birçok fayda yaratmıştır. *“Görmüyorlar mı ki biz kudretimizin eseri olarak onlar için birçok hayvan yarattık. Bu sayede onlar buna*

¹⁵⁸ Canan, İbrahim, *Hadis Ansiklopedisi*, Almanya, ts. X, 535.

¹⁵⁹ Ahmet b. Hanbel, I, 258; Darimi, “Rikak”, 2.

¹⁶⁰ Tirmizi, “Daavat”, 102.

¹⁶¹ Ahmed b. Hanbel, I, 8; İbn Mace, “Dua”, 5.

¹⁶² Buhari, “Rikak”, 1,60; Tirmizi, “Zühd”, 15.

¹⁶³ Bkz. Hud, 11/6.

¹⁶⁴ Bkz. Maide, 5/114; Hac, 22/58; Cuma, 62/11.

¹⁶⁵ Bkz. En'am, 6/95.

¹⁶⁶ Bkz. Vakı'a, 56/63-65.

¹⁶⁷ Bkz. Neml 27/60

¹⁶⁸ Bkz. En'am 6/99

¹⁶⁹ Bkz. Abese 80/24-30

¹⁷⁰ Bkz. Yasin 36/33-34

¹⁷¹ Bkz. Bakara 2/22; İbrahim 14/37

*sahip olmuşlardır. Bu hayvanları onların emrine verdik. Onların bazısını binek olarak (kullanır) bazısını besin olarak yerler. Bu hayvanlarda onlar için nice faydalar ve içilecek sütler vardır. Hala şükretmezler mi?”*¹⁷² ayeti hayvanların insan için yaratıldığını göstermektedir.

İnsanlar, hayvanları binek olarak kullanmakta¹⁷³ onların etinden¹⁷⁴, sütünden¹⁷⁵, derilerinden, yünlerinden ve kıllarından¹⁷⁶ faydalanmaktadırlar. Bütün hayvanlar insanların emrine verilmiş¹⁷⁷, Yüce Allah hayvanları insanlara boyun eğdirmiştir¹⁷⁸. Hayvanların, insanların emrine amade olması insanlar istediklerini yapsınlar diye değil, şükretsınlar diyedir. Bir o hayvanların iriliklerine bir de insanın küçüklüğüne bakmalı, mananın karşısında maddenin nasıl zayıf kaldığını görmeli, Allah’ın insana bahsettiği nimet ve kudretin kıymetini bilmeli ve Allah’a şükretmelidir¹⁷⁹.

Hayvanlar, insanların hem rızıklarının büyük bir bölümünü karşılamakta hem de ekonominin gelişmesine, servetin çoğalmasına katkı sağlamaktadır. İnsanlar, hayvanlardan elde ettikleri et, süt, yumurta, bal, deri, yün vb. maddeleri ve bunların mamüllerini kullanarak geçimlerini sağlamaktadırlar.

Allah’ın kudret eserinin göstergelerinden ve insana bahsettiği şifa dolu nimetin araçlarından biri de bal arısıdır. Cenab-ı Hak bal arısından bahsederken: *“Rabbın bal arısına, dağlardan, ağaçlardan ve insanların yaptıkları çardaklardan kendine evler edin, sonra meyvelerin her birinden ye ve Rabbinin sana kolaylaştırdığı yayılım yollarına gir! diye ilham etti. Onların karınlarından renkleri çeşitli bir şerbet çıkar ki onda insanlar için şifa vardır”*¹⁸⁰ buyurmaktadır.

Hayvanlardan, inanan inanmayan herkes istifade etmektedir¹⁸¹. Hayvanlarda bizim için ibretler vardır. Allah’ın varlığına ve birliğine deliller vardır. Bizim

¹⁷² Yasin 36/71-73

¹⁷³ Bkz. En’am 6/142; Yasin 36/71-73; Nahl 16/7-8

¹⁷⁴ Bkz. Yasin 36/71-73; Gafır 40/79

¹⁷⁵ Bkz. Nahl 16/66; Mü’minun 23/21

¹⁷⁶ Bkz. En’am 6/142; Nahl 16/80

¹⁷⁷ Bkz. Ğaşıye 88/17

¹⁷⁸ Bkz. Hac 22/36

¹⁷⁹ Elmalılı, *a.g.e.*, V, 3405.

¹⁸⁰ Nahl 16/68-69

¹⁸¹ Bkz. Muhammed 47/12

üzerimize düşen, hayvanları emrimize veren Allah'tan korkmak¹⁸², onlardan sağladığımız rızıklardan dolayı Allah'ın adını anmak¹⁸³ ve Allah'a şükretmektir¹⁸⁴. Yoksa Allah korusun bize boyun eğen hayvanlardan daha aşağı derecede olarak cehenneme gireriz¹⁸⁵.

Allah'ın bizim üzerimizdeki bir diğer nimeti de canlılığın temeli olan sudur. Hayatta olan her şey sudan yaratılmıştır¹⁸⁶. İnsanın yaratılışı da sudandır¹⁸⁷. Gökten bir ölçüye göre suyu indiren, onunla ölü memleketlere hayat veren¹⁸⁸ ve yağmuru arzda durduran Allah'tır¹⁸⁹. *“İçtiğiniz suya baktınız mı? Siz mi onu buluttan indirdiniz? Yoksa indiren biz miyiz? Dileseydik onu tuzlu yapardık. Şükretmeniz gerekmez mi?”*¹⁹⁰ *“Suyunuz çekilirse söyleyin bakalım size kim bir akarsu getirir”*¹⁹¹ ayetleri suyun mahza Allah'ın bir nimeti olduğunu göstermektedir.

Bulutların sevk edilmesi, suyun gökten inmesi ve yeryüzüne canlılık vermesi tam manasıyla bir kudret harikasıdır. İnsanın ve bütün varlıkların gıdası olan su, yine insanın ve hayvanların gıdası olan bitkileri, sebzeleri, otları ve ağaçları toprakla birleşerek çıkarmaktadır. Cenab-ı Hak bu gerçeği şöyle ifade etmektedir: *“Bir de o insan yiyeceğine baksın. Biz o suyu bir döküş dökmekteyiz. Sonra yeryüzünü bir yarış yarmaktayız. Böylece onda taneler, üzümler, yoncalar, zeytinlikler ve hurmalıklar, iri ve sık ağaçlı gönül alıcı bahçeler, meyveler, çayırklar ve daha neler yetiştirmekteyiz, sizin ve davarlarınızın faydalanması için...”*¹⁹²

Yüce Allah, nehirleri de bizim yararlanmamız için akıtmıştır¹⁹³. Yeryüzünde bulunan tüm suların tatlı veya tüm suların tuzlu olmaması bile Allah'ın çok büyük bir nimetidir. Hepsi tuzlu olsa içecek su bulamazdık. Koca denizler ve okyanuslar tatlı su olsa zamanla koku yapar, dünyayı yaşanmaz hale getirirdi. Allah (cc) ikisinin faydasını da anlatarak şöyle diyor: *“Hem iki deniz eşit olmuyor. Şu tatlı, hararet*

¹⁸² Bkz. Şuara 26/133

¹⁸³ Bkz. Hac 22/28

¹⁸⁴ Bkz. Hac 22/36; Yasin 36/73

¹⁸⁵ Bkz. Furkan 25/44

¹⁸⁶ Bkz. Enbiya 21/30

¹⁸⁷ Bkz. Furkan 25/54

¹⁸⁸ Bkz. Zuhuf 43/11

¹⁸⁹ Bkz. Mü'minun 23/18

¹⁹⁰ Vakı'a 56/68-70

¹⁹¹ Mülk 68/30

¹⁹² Abese 80/24-32

¹⁹³ Bkz. İbrahim 14/32

keser, içerken (boğazdan) kayar şu da tuzlu yakar kavurur. Bununla beraber her birinden bir taze et yersiniz ve bir zinet çıkarır giyinirsiniz. Fazlından nasip arayasınız diye suyu yara yara giden gemileri de görürsün. Umulur ki şükredersiniz.”¹⁹⁴

Yüce Allah, denizleri, gemilerin seyretmesi, insanların Allah’ın lütfundan rızık araması, taze et yemeleri ve zinet eşyası çıkarmaları için biz insanların emrine vermiştir. Bütün bu lütufların sebebi de insanların şükretmesi içindir.¹⁹⁵ Yine Allah, (cc) nehirleri ve denizde yzdrmeleri için gemileri insanlara musahhar kılmıřtır¹⁹⁶.

Görüldüğü gibi Allah (cc), denizleri insanın emrine vermiş, denizle ilgili bilgileri insanoğluna öğretmiştir. Suyun kaldırma kuvveti, hava basıncı, rüzgârın hızı, yeryüzünün çekim gücü ve gemilerin denizde yüzmesini sağlayan diğer hususiyetleri lutfetmiştir. İnsan, bu sayede denizlerde yükünü taşımakta ve rızkını aramaktadır. İnsan, denizlerden gıdaları, ince-mercan gibi ss eşyalarını ve balık gibi deniz ürünlerini elde etmektedir. Bütün bunlar Allah’ın insanlara ihsanı ve ikramıdır¹⁹⁷.

Allah (cc), suyun yanı sıra suyun oluşumunda rolü bulunan bulut ve rüzgârları da insanın faydasına sunmuştur. “*O Allah’tır ki rahmetinin önünde rüzgârları müjdeleyici olarak gönderir. O rzgrlar ağır bulutları hafif bir şey gibi kaldırıp yüklendiklerinde bakarsın biz onları ölmüş bir memlekete sevketmişizdir. Derken su indirmişiz ve orada her türlüsünden ürünler ıkarmışızdır...*”¹⁹⁸ Boyun eğdirilmiş bulut, evrilip çevrilen rüzgâr, aynı zamanda Allah’ın birliğinin delillerindendir¹⁹⁹. Aynı şekilde Allah’ın (cc) müjdeciler halinde rzgrlar göndermesi, onunla rahmetinden tattırması ve gemilerin yüzmesi de Allah’ın ayetlerindendir ve insanların şükretmesi iindir²⁰⁰.

¹⁹⁴ Fatır 35/12

¹⁹⁵ Bkz. Nahl 16/14; Casiye 45/12

¹⁹⁶ Bkz. İbrahim 14/32

¹⁹⁷ Buladı, *a.g.e.*, s.278.

¹⁹⁸ Araf 7/57

¹⁹⁹ Bkz. Bakara 2/164

²⁰⁰ Bkz. Rum 30/46

Yağmur yüklü bulutları oluşturan Allah'tır²⁰¹. Bulutları evirip çeviren, dilediği gibi yayan, parçalayan ve ondan yağmur indiren Allah'tır²⁰². Ve Allah (cc), onunla ölü beldeleri diriltir²⁰³.

Rüzgârların bulutları sürüklenme ve gemileri yüzdürme görevlerinin yanı sıra başka işlevleri de vardır. Rüzgârlar havayı temizlerler ve erkek ve dişi olarak çift yaratılmış meyveleri²⁰⁴ döllerler. Yüce Allah, Kur'an'da rüzgârları aşılayıcı olarak gönderdiğini söylemektedir²⁰⁵. Yine rüzgâr, kendisini ve diğer nimetleri Allah'a nisbet etmeyen kavimlerin helak sebebi olmuş²⁰⁶ ve şükreden bir kul olan Hz. Süleyman'a bir nimet olarak boyun eğdirilmiştir²⁰⁷. Peygamberimiz ve ashabının da savaş zamanında yardımına koşmuştur²⁰⁸.

Rüzgârların bazen kasırga şeklinde esmesi, bazen kavurucu, bazen dondurucu olması, bazen Allah'ın rahmetinin müjdecisi, bazen azabının tecellisi olması, bazen bir kula boyun eğip, bazen bir orduyu ve bir kavmi mahvetmesi, bazen gemileri yüzdürüp meyveleri aşılması bazen şehirleri yerlerinden sökmesi, Allah'ın emriyle hareket ettiğinin birer göstergesidir. Bizler de eğer rüzgâr sebebiyle bir nimete kavuşursak bunu Allah'tan bilmeli ve O'na şükretmeliyiz.

Allah (cc), yeryüzü ve gökyüzünü de insanlar için yaratmış ve insana boyun eğdirip musahhar kılmıştır. Allah (cc), yeryüzünü karargâh kılmış, ırmaklar akıtmış, oturaklı dağlar yapıp iki deniz arasını ayırmış²⁰⁹ yani insanların yerleşmesi ve yaşamasına elverişli kılmıştır. Yeryüzünü yaymış²¹⁰, insanlar için bir döşek²¹¹ bir beşik kılmış²¹², orayı döşemiş²¹³, orada sabit dağlar yaratmış ve bu dağları bir kazık yani denge unsuru kılmıştır²¹⁴. Yeryüzüne miktarı ve ölçüsü belli olan şeyler

²⁰¹ Bkz. Ra'd 13/12

²⁰² Bkz. Nur 24/43; Rum 30/48

²⁰³ Bkz. Fatır 35/9

²⁰⁴ Bkz. Ra'd 13/3

²⁰⁵ Bkz. Hicr 15/22

²⁰⁶ Bkz. Hakka 69/6; Fussilet 41/15-16; Kamer 54/19

²⁰⁷ Bkz. Sa'd 38/36; Sebe 34/12

²⁰⁸ Bkz. Ahzab 33/9

²⁰⁹ Bkz. Neml 27/61

²¹⁰ Bkz. Hicr 15/19

²¹¹ Bkz. Nebe 78/6

²¹² Bkz. Taha 20/33

²¹³ Bkz. Zariyat 51/48

²¹⁴ Bkz. Hicr 15/19-20; Ra'd 13/4; Nebe 78/7

yerleştirmiş, orada geçim vasıtaları yaratmış²¹⁵, orada yollar açmış²¹⁶, ırmaklar ve bütün meyvelerden çiftler çiftler yaratmış, birbirine komşu kıtalar, üzüm bağları, ekinler, hurma ağaçları meydana getirmiş²¹⁷ ve bütün bu yeryüzünde olan şeyleri de insanlara musahhar kılmıştır²¹⁸.

Aynı şekilde gökyüzünü yaratan²¹⁹, gökleri direksiz olarak yükselten²²⁰ ve dengeyi koyan²²¹, gök cisimlerinin her birini bir yörüngede yüzdüren²²², gökten rızık indiren²²³, su indiren²²⁴ Allah (cc), gökte olan tüm şeyleri; güneş, ay, yıldızları, geceyi, gündüzü insana musahhar kılmıştır²²⁵. Kısacası Allah (cc), arz ve semavatta ne varsa hepsini insanın emrine vermiştir²²⁶.

Yüce Allah güneş ve ayı vakitlerin tayini için birer hesap ölçüsü kılmış²²⁷, geceyi bir örtü ve dinlenme zamanı, gündüzü de maişet temini ve Allah'ın lütfunu arama zamanı kılmıştır²²⁸. Kısacası *“Allah öyle bir ilahtır ki gökleri ve yeri yarattı, yukarıdan bir su indirdi de onunla size rızık için türlü ürünler çıkardı ve emriyle denizde seyretmek için gemileri hizmetinize sundu, nehirleri de hizmetinize sundu. Ve sizin için birbiri ardınca (yörüngesinde giden) güneş ve ayı hizmetinize sundu. Yine sizin için gece ve gündüzü hizmetinize sundu. Hem kendisinden isteyebileceğiniz şeylerin hepsinden size verdi. Öyle ki Allah'ın nimetini saysanız bitiremezsiniz. Kesinlikle insan çok zalimdir, çok nankördür.”*²²⁹

2.2.2. Şükrün Sonuçları

Şükrün sonuçlarını ele alırken bunların aynı zamanda iman, ibadet ve tüm iyiliklerin bir sonucu olduğunu düşünmeliyiz. Yine bunların küfür ve nankörlüğün

²¹⁵ Bkz. Hicr 15/19,20

²¹⁶ Bkz. Taha 20/53

²¹⁷ Bkz. Ra'd 13/3-4

²¹⁸ Bkz. Hac 22/65

²¹⁹ Bkz. Neml 22/60

²²⁰ Bkz. Ra'd 13/2

²²¹ Bkz. Rahman 55/7

²²² Bkz. Enbiya 21/32

²²³ Bkz. Mü'min 40/13

²²⁴ Bkz. En'am 6/99; Nahl 16/10-11, Neml 27/60

²²⁵ Bkz. Ra'd 13/2; İbrahim 14/33; Nahl 16/12; Ankebut 29/61; Lokman 31/20,29; Fatır 35/13; Zümer 39/5; Araf 7/54

²²⁶ Bkz. Casiye 45/13

²²⁷ Bkz. En'am 9/96

²²⁸ Bkz. Kasas 28/73; Nebe 78/10-11

²²⁹ İbrahim 14/32-34

ortaya çıkaracağı sonuçların tam karşısında konumlandığını göz önünde bulundurmalıyız. Böylece şükürün sonuçlarına bakarak da şükür – küfür karşıtlığına giden bir yol bulabiliriz. Şimdi şükürün sonuçlarını dünyevi ve uhrevi olmak üzere iki başlık altında inceleyelim.

2.2.2.1. Dünyevi Sonuçlar

Yüce Allah, verdiği nimetlere sorumlulukları gereği şükreden insanların içinde bulundukları nimetleri, muhafaza eder. Ellerinden nimetleri alınan, memleketleri batırılıp helak edilen kavimler hep nankörlükleri sebebiyle ellerinde bulunan nimetlerden olmuşlardır. Allah (cc), her insanın önüne ve arkasına onu koruyucu melekler koymuştur. Bir toplum kendini bozup değiştirmedikçe Allah onlarda bulunanı değiştirmez²³⁰.

Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın, ayetlerini inkâr edenleri yakaladığı ve onlara karşı azabının şiddetli olduğu söylendikten sonra *“Bu da bir millet kendinde bulunanı (imanı, güzel ahlakı) değiştirtinceye kadar Allah'ın onlara verdiği nimeti değiştirmeyeceğinden dolayıdır”* denilmekte ve ardından Firavun ve ehlinin helaki anlatılmaktadır²³¹.

Bu ayetlerin mefhum-u muhalifinden anlaşılan şudur ki, Allah (cc), verdiği nimetlere şükredenlerin üzerindeki nimetini koruyacaktır. Yani şükreden, nimetin zevalini engellemiş ve nimeti muhafaza altına almış olur. Yeryüzünde varis olacak olanlar salih kullardır.²³² Evleri çökmüş, aşağılık damgası vurulmuş, başlarına musibet gelmiş, elleri bağlanmış, Allah'ın ters döndürdüğü, gökten üzerlerine azap yağmış ve lanetlenmiş kimseler de hep zalimlikleri, fiskları, küfürleri ve nankörlükleri yüzünden bu cezalara müstehak olmuşlardır²³³.

Allah (cc) kendisine yardım edenlere yardım edeceğini söylemektedir. Allah'a yardım edenleri de: *“Eğer kendilerini iktidar mevkiine getirirsek, namazı kılarlar, zekâtı verirler, iyilikle emir, kötülükten nehyederler”* diyerek anlatmaktadır²³⁴. Bu

²³⁰ Bkz. Ra'd 13/11

²³¹ Bkz. Enfâl 8/52-53-54

²³² Bkz. Enbiya 21/105

²³³ Bkz. Neml 27/52; Ali İmran 3/112; Nisa 4/62,88; Maide 5/64,78; Araf 7/162

²³⁴ Bkz. Hac 22/40-41

şekilde veya başka şekillerde insanın şükür fiilleriyle Allah’a ve dinine yardımı, Allah’ın da nimetleriyle insana yardımını sağlamaktadır.

Şükür, olanı korumak, Allah’ın güvencesi altına almak olduğu gibi, olanı artırmak ve olmayanı da kazanmaya sebeptir. Şükürle nimetin artması konusunda da Allah’ın güvencesi vardır. Bu konuda Yüce Allah: “...Eğer şükrederseniz elbette size (nimetimi) artıracam...”²³⁵ buyurmaktadır. Bu da gösteriyor ki kulun nimete şükürü devam ettiği sürece Allah’ın nimeti artırması devam edecektir. Bunu destekleyen bir ayet-i kerime de şöyledir: “Oysa o ülkelerin halkı iman edip Allah’tan korksalardı, elbette onların üstüne gökten ve yerden nice bereket kapıları açardık...”²³⁶

Şükürün bir göstergesi olan Allah yolunda infak edilen malı Yüce Allah bire karşılık yedi yüz misline kadar artırıyor²³⁷. Güvenlik ve bol rızık içinde olup nimetlere nankörlük edenlere açlık ve korkuyu tattırdığını söylüyor²³⁸. Nimeti Allah’a nisbet etmeyip şirke düşenin bahçesinin nasıl helak olduğunu örnek gösteriyor²³⁹. Ve kâfirlerin kazandıklarını rüzgârın önünde savrulan küle benzetiyor²⁴⁰. Bizler de tüm bu ayetlere bakarak şükürle karşılık gören nimetin arttığını, nankörlükle karşılık bulan nimetin de sonunda zevale mahkûm olup bir hiç olduğunu anlıyoruz.

Yine Kur’an-ı Kerim’den anlıyoruz ki; yalanlamaları, küfürleri ve nankörlükleri sebebiyle üzerlerine taş yağan bir kavmin arasından Allah’tan bir nimet olarak Lut ve ailesini kurtaran, onların şükürüdür²⁴¹. Zaten Allah (cc): “Eğer siz iman eder ve şükrederseniz, Allah size neden azab etsin”²⁴² buyurmaktadır.

Şükür, aynı zamanda insanı aklen ve ruhen huzurlu kılan bir ameldir. Çünkü şükür, salih amellere dir. Hatta salih amellerin en önemlilerinden belki de tümünü içine alan bir ameldir. Yüce Allah: “Erkek veya kadın mü’min olarak kim iyi amel

²³⁵ İbrahim 14/7

²³⁶ Araf 7/96

²³⁷ Bkz. Bakara 2/261

²³⁸ Bkz. Nahl 16/112

²³⁹ Bkz. Kehf 18/32

²⁴⁰ Bkz. İbrahim 14/18

²⁴¹ Bkz. Kamer 54/33-35

²⁴² Nisa 4/147

işlerse, onu mutlaka güzel bir hayat ile yaşatırız. Ve mükâfatlarını elbette yapmakta olduklarının en güzeli ile veririz”²⁴³ buyurmuştur.

İnsan, şükürle en başta nimetleri Allah’a nisbet eder. Bu sebeple kendisine az veya çok nimet verilmesi onu ne isyana ne de azgınlığa sevkeder. Çok nimet verilirse şükreder, az verilirse sabreder ve sorumluluğunun az oluşuyla teselli bulur. Çünkü bilir ki ahirette tüm amellerden sorguya çekilecektir²⁴⁴. Ayrıca nimetleri Allah’a nisbet etmek, insana sadece Allah’ın önünde diz çöktürür ve başkalarına boyun eğip onlardan bir şey istetmez. Böylece insan tek Allah’a kul olur, tüm insanlara ve tüm varlıklara köle olmaktan kurtulur.

Şükreden insan, sorumluluğunu yerine getirdiğinden ve ahirete hazırlık yaptığından dolayı rahattır. Azaptan kurtulacağı ve mükâfata kavuşacağı ümidiyle huzurludur. Şükreden kul bilir ki Allah kendisinden razı olmuştur. Çünkü Kur’an’da “Eğer şükrederseniz (Allah) sizden hoşnut olur razı olur...”²⁴⁵ denmektedir. Allah razı olduğu kimseyi kendisinden razı eder, bu dahi insanı huzurlu eder. Bütün bunlar, şükürün insana daha bu dünyadayken kazandırdığı nimetlerdendir.

2.2.2.2. Uhrevi Sonuçlar

“Kim şükrederse kendisi için şükretmiş olur.”²⁴⁶ Hem dünyada hem ahirette insanın karşılaştığı tüm şeyler kendi kesbi sonucudur. Bilhassa ahirette herkese hak ettiği mükâfat veya azap tastamam verilecektir. “Herkes kazandığına karşılık bir rehindir”²⁴⁷, “Zulüm görmeksizin herkese kazandığı tastamam verilecektir.”²⁴⁸ İşte şükreden insan da iki dünyada da kendisi için şükretmiş olur. Allah (cc) şükreden ve iman edenlere azab etmeyecektir²⁴⁹.

İnsana nimetler, şükür mü yoksa küfür mü edecek diye imtihan olmak üzere verilmiştir. Süleyman (as) kendisine bahşedilen nimet için “...Bu Rabbimin fazlındandır. Şükür mü edeceğim yoksa nankörlük mü edeceğim diye beni imtihan

²⁴³ Nahl 16/97

²⁴⁴ Bkz. Tekasür 102/8

²⁴⁵ Zümer 39/7

²⁴⁶ Neml 27/40; Lokman 31/12

²⁴⁷ Müddessir 74/38

²⁴⁸ Bakara 2/281; Ayrıca bkz. Bakara 2/216; Ali İmran 3/25,161; İbrahim 14/51; Casiye 45/22

²⁴⁹ Bkz. Nisa 4/147

içindir.”²⁵⁰ demiş ve “*Ey Rabbim! Beni nefsim hâkim kıl ki bana ve ana-babama ihsan buyurduğun nimetine şükredeyim...*”²⁵¹ diye dua etmiştir.

Kur’an’da şükür, Allah’ın rızasını kazandıran şey olarak anılmış, Yüce Allah’ın şükredenlerden razı olacağı açıklanmıştır²⁵². Aynı şekilde Allah’ın fasıklardan²⁵³ ve küfürden razı olmadığı²⁵⁴, din olarak İslamdan razı olduğu anlatılmaktadır²⁵⁵. Din olarak islami, yol olarak şükür yolunu seçen şakirlere de mükâfatlarının verileceği müjdelanmaktadır²⁵⁶. Ayetteki mükâfat şükredenlerin amellerine uygun olarak verilecek olan rahmet ve ihsan olarak izah edilmiştir²⁵⁷. Ameliyle ahiret sevabını isteyerek şükredenlere bu istedikleri ziyadesiyle verilecektir²⁵⁸.

Şükreden insan, rıza-yı ilahiye kavuşup mükâfatını alacaktır. Şükür ve küfür imtihanına tabi tutulup bu dünyadan şükredenler tarafında ayrılan insan, ebedi mutluluğa kavuşacaktır. Ayrıca Allah’ın şükretmeyip kâfirlerden olanlar için hazırladığı şiddetli azaptan da²⁵⁹ kurtulacaktır. Çünkü Allah şükredenlere azap etmeyecektir²⁶⁰. Zaten insanın yegâne gayesi de bu olsa gerektir.

2.2.3. Küfür ve Nankörlüğün Sebepleri

Burada küfrün ve nankörlüğün sebeplerini ortaya koyup incelerken, önceki bölümlerde işlediğimiz, şükürün sebeplerini göz önüne alarak ikisi arasında karşılaştırma yapmak yerinde olacaktır. Çünkü şükürün sebepleri aynı zamanda imanının da sebepleri olabilmekte ve buradaki küfrün sebepleriyle karşıtlık göstermektedir. Yani burada işleyeceğimiz küfrün sebepleri, aynı zamanda insanı şükürsüzlüğe götüren etkenler ve özelliklerdir. Ayrıca bu sebepler, bir başka açıdan şükür – küfür zıtlığını da ortaya koymaktadır.

²⁵⁰ Neml 27/40

²⁵¹ Neml 27/19; Ahkaf 46/15

²⁵² Bkz. Zümer 39/7

²⁵³ Bkz. Tevbe 9/96

²⁵⁴ Bkz. Zümer 39/7

²⁵⁵ Bkz. Maide 5/3

²⁵⁶ Bkz. Ali İmran 3/144,145; Nisa 4/147

²⁵⁷ Alusi, *Ruhu'l-Meani*, IV, 75.

²⁵⁸ Sâbûni, *Safvetü't-Tefasir*, I, 233.

²⁵⁹ Bkz. İbrahim 14/7

²⁶⁰ Bkz. Nisa 4/147

2.2.3.1. Kibir

Kâfirlerin hakkı inkâr etmelerine sebep teşkil eden, kendilerini iman ve şükürden uzaklaştıran duygularından birisi “kibir”dir. Kibir, hakkı inkâr, insanları tahkir etmektir²⁶¹. Bir insanın, yalnız kendisini beğenerek diğerlerinden üstün görmesidir²⁶². Kibir bir ruhsal hastalık olarak kabul edilmektedir.²⁶³

Kur’an’daki fiili kullanımda özellikle de fiil-sıfat olan mütekebbirin, kibirliliğin anlık bir duygusal heyecandan ziyade kâfirin kalıcı bir sıfatı gibi görünmesi ruhî bir hastalık olduğunu kanıtlamaktadır.²⁶⁴ Kur’an’da Bağy²⁶⁵, Utuvv²⁶⁶, Batar²⁶⁷, Tuğyan²⁶⁸, İstiğna²⁶⁹, kibir kelimesi ile anlamdaş olarak kullanılan kavramlardır²⁷⁰.

Kibir, istisnasız bütün kâfirlerin psikolojik bir realitesidir. “Allah’ın ayetleri hakkında kendilerine gelmiş bir delilleri olmaksızın tartışanlar var ya onların kalplerinde ancak bir büyüklük taslama vardır”²⁷¹ ayeti kâfirlerin bu özelliklerini göstermektedir. İstikbar, Allah ve ayetlerine karşı en büyük günahdır²⁷²

Kur’an-ı Kerim’de anlatılmış olan kâfir şahsiyetler, çeşitli sebeplerden ötürü büyüklenmişler ve Allah’a karşı isyan etmişlerdir. İnsanı kibre götüren sebepler pek çoktur. Bu sebeplerden birisi, benlik duygusudur. Benlik, kendini beğenmek ve kendinde olan bazı meziyetlerden dolayı kendini başkalarının üstüne koymaktır. Yaratılışından kaynaklanan bir üstünlüğünün olduğunu iddia eden şeytan da kibir ve benlik sebebiyle kâfir olanların başını çekmektedir. Kibir, şuurlu varlıklar içinde ilk

²⁶¹ Müslim, “İman”, 147.

²⁶² İsfehani, *el-Müfredât*, s. 421.

²⁶³ Altıntaş, Hayrani, “Psikoloji Sözlüğü Üzerine Deneme”, *A.Ü.İ.F.D.*, Ank. Ü. Basımevi No: 31, 1989, s. 53.

²⁶⁴ İzutsu, Toshihiko, *Kur’an’da Dini ve Ahlâkî Kavramlar*, (Trc: Selâhattin Ayaz), Pınar Yay., İst., ts. s. 197.

²⁶⁵ Şûra, 42/27; Kasas, 28/76-78.

²⁶⁶ Furkan, 25/21; A’râf, 7/176.

²⁶⁷ Kasas, 28/58; Enfâl, 8/47.

²⁶⁸ Bakara, 2/15; Maide, 5/64-68; Yunus, 10/11.

²⁶⁹ Leyl, 29/5-11; Alak, 96/6-7.

²⁷⁰ Aydın, Hayati, *Kur’an’da İnsan Psikolojisi*, Timaş Yay., İst., 1999, s. 245.

²⁷¹ Mü’min, 40/56.

²⁷² Zemahşeri, Mahmud b. Ömer, *el-Keşşaf an Hakaiki Ğavemizi’t-Tenzil*, Daru’l-Kütübü’l-Arabi, 1987, II, s. 361.

olarak şeytanda ortaya çıkmıştır. Bunun Allah’a karşı şeytanın işlediği ilk günah olduğu kabul edilmektedir²⁷³.

Kur’an bu olayı şöyle anlatmaktadır: *“Onu (Âdem’i) şekillendirip içine ruhumdan üflediğim zaman onun için saygıyla eğilin! Bunun üzerine meleklerin hepsi birden secde ettiler. Ancak iblis secde etmedi, büyüklük tasladı ve kâfirlerden oldu. Allah (cc): “Ey İblis! Ellerimle yarattığıma saygıyla eğilmekten seni ne alıkoydu? Büyüklük mü tasladın yoksa üstünlerden mi oldun? dedi. İblis: Ben ondan daha hayırlıyım beni ateşten yarattın onu ise çamurdan dedi.”*²⁷⁴

Yine şeytan demişti ki: *“Benden üstün tuttuğun kişi bu mu söyler misin? Andolsun eğer bana kıyamete kadar mühlet versen onun soyunu pek azı hariç (azdırarak) kontrolüm altına alacağım.”*²⁷⁵ İşte şeytanın benliği onu küfre götürmüş ve kâfirlerin ilki yapmıştır. Şeytanın söz verdiği gibi azdırdığı ve saptırdığı kâfirlerden çoğu da yine önderleri şeytan gibi kibirlerine yenik düşerek küfre girmişler ve şeytanın oyununa gelerek şükretmeyen çoğunluk içinde yer almışlardır.

İnsanı kibre götüren sebeplerden birisi de zenginliktir. Allah’ın verdiği nimetlere, çok mala ve servete kavuşan insan, o nimetlerin Allah’tan geldiğini unutarak başkalarına karşı kendinde bir üstünlük olduğunu sanır. Kendine ve etrafındakilere zulmederek, Allah’a karşı isyan eder.

Kur’an’da buna şöyle bir örnek verilmektedir: *“Onlara şu iki adamı örnek ver: Onlardan birine iki üzüm bağı vermiş, bağların çevresini hurmalarla donatmış, ikisinin arasına da bir ekinlik koymuştuk. Her iki bağ da meyvelerini vermiş ve ürünlerinden hiçbir şeyi eksik bırakmamıştı. Bu iki bağın arasından bir de nehir fışkırtmıştık. Bu adamın başka geliri de vardı. Bu yüzden arkadaşıyla konuşurken ona şöyle dedi: “Ben servetçe senden daha zenginim, insan sayısı bakımından da senden daha güçlüyüm.” derken kendine zulmederek bağına girdi. Şöyle dedi: “Bunun sonsuzluğa değin yok olacağını sanmıyorum.” “Kıyametin kopacağını da*

²⁷³ er-Razi, Fahreddin Ebu Abdillâh Muhammed b. Ömer, *Mefatihü'l-Ğayb (et-Tefsiru'l Kebir)*, Darü'l-Kütübü'l-İlmî, Tahran, ts. III, s. 237; Kardavi, Yusuf, *el-Hasaisü'l-Amme Li'l-İslam*, Mektebetü Vehbe, Kahire 1989, s. 16.

²⁷⁴ Sa’d, 38/72-76.

²⁷⁵ İsra, 17/62.

sanmıyorum” Rabbime döndürülsem bile bundan daha iyi bir sonuç bulurum.”²⁷⁶ İşte bu örnek bizlere servetin insanı nasıl kibirlendirdiğini, bu kibrin de insanı nasıl küfre götürdüğünü çarpıcı bir biçimde göstermektedir.

Konumuz kapsamında Kur’an’da zikri geçen ve kâfirlerin özelliklerini üzerinde taşıyan şahsiyetlerden birisi de Karun’dur. O da önceleri Salih bir mü’minken, Allah’ın nimetlerine karşı nankörlük etmiş, Allah’ın üzerindeki nimetlerinden olan iman ve zenginliğin üzerini örterek kâfirlerden olmuştur. *“Şüphesiz Karun Musa’nın kavmindendi. Onlara karşı azgınlık etti. Biz ona anahtarlarını (bile taşımak) güçlü bir topluluğa ağır gelecek hazineler verdik. Hani kavmi kendisine şöyle demişti: “Böbürlenme! Çünkü Allah böbürlenip şımaranları sevmez.” Karun, bunlar bana bendeki bilgi ve beceriden dolayı verilmiştir dedi.*”²⁷⁷

İnsanın fitratında bu özellik vardır. İnsanı yaratan onu en iyi bilendir. Kur’an diyor ki: *“Allah kullarına rızkı bol bol verseydi yeryüzünde azarlardı.*”²⁷⁸ Tabiidir ki Allah (cc) bazılarını rızkı bol vermiştir. Fakat zekâ gibi, infak gibi, insana acziyetini gösteren oruç gibi kontrol mekanizmalarını da koymuştur. Bunlardan uzak kalıp zengin olanlar ise önce müstağniliğe ve kibre sonra da şükürsüzlük ve küfre düşmüşlerdir.

Makam ve sosyal statü de insanı, gurur ve kibir hastalığına maruz bırakıp doğru yoldan saptıran amillerdendir. İnsanlara hâkim olma konumunda olan, çeşitli sebeplerden ötürü toplumda öne çıkmış, saygınlık kazanmış insanlar, kendilerine verilen bu özellikleri, güçlerinin bir ürünü olarak görüp, başka insanları da küçük gördüklerinden, aslında olmadığı şekliyle kendilerini bir konuma koyarlar. İşte bu, insanın mütekebbir davranışdır. Kibirli insan, kendisini konumlandığı yere aslında ulaşamaz. *“Onların kalplerinde ancak bir büyüklük taslama vardır. Onlar tasladıkları büyüklüğe asla ulaşamazlar.*”²⁷⁹

Kur’an-ı Kerim bütün zamanlarda bu tip insanların olduğunu birçok toplumdan bizlere örnekler vererek açıklamıştır. Mesela, Şuayb (a.s.)’ın kavmi, (Medyen halkı)

²⁷⁶ Kehf, 18/32-35.

²⁷⁷ Kasas, 28/76-78.

²⁷⁸ Şura, 42/27; Alak, 96/6-7.

²⁷⁹ Mü’min, 40/56.

“Dediler ki; “Ey Şuayb! Dediklerinin çoğunu anlamıyoruz. Hem biz seni aramızda zayıf görüyoruz. Eğer kabilen olmasaydı, seni taşla tutardık. Zaten sen bizce itibarlı biri değilsin”²⁸⁰. Ey Şuayb! “Andolsun ya kesinlikle bizim dinimize dönersiniz ya da mutlaka seni ve seninle birlikte inananları memleketimizden çıkarırız.”²⁸¹

Aynı şekilde Semud kavmi Salih (a.s.) ve inananları küçük görmüş ve onların böyle bir işe kalkışamayacak kadar, kendilerini doğru yola iletemeyecek kadar küçük bir konumda olduklarını söylemişlerdi. *“Kavminin büyüklük taslayan ileri gelenleri, küçük görülüp ezilen inanmışlara “Siz Salih’in Rabbi tarafından gönderilmiş bir peygamber olduğunuzu (gerçekten) biliyor musunuz?” dediler. Onlar da; Biz şüphesiz onunla gönderilene inananlarız dediler.”²⁸²* “Semud kavmi uyarıcıları yalanlamış ve şöyle demişlerdi: *“İçimizden bir insana mı uyacağız? (Asıl) o takdirde biz apaçık bir sapıklık ve delilik içine düşmüş oluruz. Bizim aramızdan vahiy ona mı verildi? Hayır, o yalancının ve şımarığın biridir.”²⁸³*

Ad kavmini küfre götüren, onları yeryüzünde bozgunculuk yapmaya sevk eden ve onları hiçbir şeyden çekinmeden başına buyruk yaşamaya iten de kendilerini kuşatmış olan kibir hastalığıdır. *“Ad kavmi ise; yeryüzünde haksız olarak büyüklük taslamış, “Bizden daha güçlü kim var?” demişlerdi”²⁸⁴.*

Nuh (a.s.)’ın kavmi de kendilerinin hiçe saydıkları insanlar hak dine girdiklerinde kibirleri onların imanına engel olmuştu. Kavminin inkâr eden ileri gelenleri: *“Biz senin ancak bizim gibi bir insan olduğunuzu görüyoruz. İlk bakışta sana uyanların da ancak en aşağılıklarımızdan ibaret olduğunuzu görüyoruz. Sizin bize karşı herhangi bir üstünlüğünüzü de görmüyoruz. Aksine sizin yalancı kimseler olduğunuzu sanıyoruz.” dediler”²⁸⁵.*

Kur’an’da zikredilen bazı kâfir şahsiyetler kibirde o kadar ileri gitmişlerdi ki, içlerinde bulunan bu hastalık onları ilahlık taslamaya kadar götürmüştü. Bunlardan birisi Nemrut’tur. Allah (cc)’ın İbrahim (a.s.)’la uyardığı ve hak dine davet ettiği Nemrut, yeryüzünde kendinden büyük kimseyi tanımadığından ve hiçbir şeye

²⁸⁰ Hud, 11/91.

²⁸¹ A’raf, 7/88.

²⁸² A’raf, 7/75.

²⁸³ Kamer, 54/23-25.

²⁸⁴ Fussilet, 41/15.

²⁸⁵ Hud, 11/27.

ihtiyacı olmadığını sandığından asi olmuştu. “Allah kendisine hükümdarlık verdi diye (şımarıp böbürlenerek) Rabbi hakkında İbrahim ile tartışanı görmedin mi? Hani İbrahim, “Benim Rabbim diriltir, öldürür.” demiş, o da, “Ben de diriltir, öldürürüm demişti. (Bunun üzerine) İbrahim, “Şüphesiz Allah güneşi doğudan getirir, sen de onu batıdan getir deyince, kâfir şaşırıp kaldı.”²⁸⁶ ayeti Nemrut’un bu isyanını anlatmaktadır.

Kibrin kendisini ilahlık taslamaya kadar götürdüğü kafirlerden biri de Firavun’dur. Kur’an, kibre kapılmış bazı ümmetlerden toplu olarak söz ederken Firavun’un ismini 74 kez zikretmiştir. Bu durum bize Firavun’un geçmiş ümmetler içinde en fazla dikkat çeken kâfir olduğunu göstermektedir. “Şüphe yok ki, Firavun, yeryüzünde büyüklük taslamış ve oranın halkını sınıflara ayırmıştı. Onlardan bir kesimi eziyor, oğullarını boğazlıyor, kadınlarını ise sağ bırakıyordu. Şüphesiz o bozgunculardandı.”²⁸⁷ Sonra bunların ardından Firavun ile ileri gelenlerine Musa ve Harun’u (a.s) mucizelerimizle gönderdik. Ama büyüklük tasladılar ve suçlu bir toplum oldular.”²⁸⁸ Firavun kavmine seslenerek dedi ki: “Ey kavmim! Mısır hükümdarlığı benim değil mi? Şu nehirler de benim altımdan akıyor (değil mi?) Hâlâ görmüyor musunuz? Yoksa ben şu zavallı neredeyse maksadını anlatamayacak durumda olan bu adamdan daha hayırlı değilmiyim?”²⁸⁹ ayetleri de Firavun’un kibri yüzünden nasıl küfür bataklığına saplandığını göstermektedir.

Tabii ki bu kâfirlerin akıbeti yaşantıları gibi olmamış Allah (cc)’ın onlara verdiği mühlet bitmiş ve sahip oldukları hiçbir şeyin kendilerine fayda sağlayamadığını görmüşlerdi. Fakat kurtuluş zamanı geçmişti. İşte onların akıbetlerini de şu ayet açıklamaktadır: “Karun’u, Firavun’u ve Hâmân’ı da helak ettik. Andolsun Musa kendilerine apaçık mucizeler getirmişti de yeryüzünde büyüklük taslamışlardı. Oysa bizi geçip (azabımızdan) kurtulamazlardı.”²⁹⁰

Kur’an-ı Kerim geçmiş milletlerin kibirleri yüzünden küfre saplanmış insanlarından örnekler verirken, muhatabı olduğu insanlardan da aynı hastalığa düçar

²⁸⁶ Bakara, 2/258.

²⁸⁷ Kasas, 28/4.

²⁸⁸ Yunus, 10/75.

²⁸⁹ Zuhruf, 43/51-52.

²⁹⁰ Ankebût, 29/39.

olmuş olanların örneklerini bizlere sunuyor. İnsanın fitratının değişmediği gibi gerçekler karşısında, benzer insanların sergiledikleri tavır da benzerlik gösteriyor. Yüce Allah Kur'an'da buyuruyor ki: *“İnkâr edenler inananlar için, “Eğer o Kur'an iyi bir şey olsaydı, onlar onu kabulde bizi geçemezlerdi, dediler”²⁹¹ Vaktâ ki kendilerine hak geldi dediler ki: “Bu bir sihirdir ve şüphe yok ki, biz bunu inkâr edicileriz.” Ve bir de dediler ki: “Bu Kur'an şu iki şehirden büyük bir adama indirilmeli değil miydi?”²⁹²*

Allah (cc) insanı, nankörlüğe ve küfre kadar götüren bu kibir hastalığına karşı bizleri uyarıyor ve kibirlileri sevmeyeceğini beyan ederek diyor ki: *“Kibirli davranarak insanlara yüzünü dönme, yerde çalımlı çalımlı yürüme! Çünkü Allah, kibirle kasılan, kendini beğenmiş, övünüp duran kimseleri asla sevmez.”²⁹³*

Fakat bu hastalığa yakalanmış insanlar bu uyarıları hiç duymamış gibi davranırlar.²⁹⁴ Kendilerini yaratana, dua etmeyi, kulluk etmeyi²⁹⁵ ayetlere uymayı kibirlerine yediremeyenler²⁹⁶ sanki o ayetleri hiç duymamış gibi direnir,²⁹⁷ başlarını çevirir ve büyüklük taslayarak uzaklaşırlar²⁹⁸. Allah her kibirli zorbanın kalbini işte böyle mühürler²⁹⁹. Ayetlerden bir şey öğrenince onu alaya alırlar³⁰⁰. Allah'tan kork denildiği zaman gururu onları daha da günaha sürükler³⁰¹.

“Kendileri de bunların hak olduklarını kesin olarak bildikleri halde sırf zalimliklerinden ve büyüklük taslamalarından ötürü onları inkâr ettiler. Ama bozguncuların sonunun nasıl olduğuna bir bak”³⁰². Ayetlerimizi yalanlayanlar ve o ayetlere uymayı kibirlerine yediremeyenler var ya, onlara göklerin kapıları açılmaz. Onlar, deve iğne deliğinden geçinceye kadar cennete de giremezler³⁰³. İşte onlar

²⁹¹ Ahkaf, 46/11.

²⁹² Zuhuf, 43/30-31.

²⁹³ Lokman, 31/18.

²⁹⁴ Casiye, 45/8.

²⁹⁵ Mü'min, 40/60.

²⁹⁶ A'raf, 7/36.

²⁹⁷ Casiye, 45/8.

²⁹⁸ Münafikûn, 63/5.

²⁹⁹ Mü'min, 40/35.

³⁰⁰ Casiye, 45/9.

³⁰¹ Bakara, 2/206.

³⁰² Neml, 27/14.

³⁰³ A'raf, 7/40.

*cehennemliktir. Onlar orada ebedi kalacaklardır.*³⁰⁴ *Haydi, içinde ebedi kalacağınız cehennemin kapılarından girin! Büyüklük taslayanların yeri ne kötüdür*³⁰⁵. *Onlar kendilerine Allah'tan başka bir dost ve yardımcı da bulamayacaklardır*”³⁰⁶.

Sonuç olarak diyebiliriz ki kibir hakikati olmayan bir vehimdir. İnsanlar istese de istemese de birbirlerine ve Allah'a muhtaçtırlar. Bir insan ne kadar güçlü olursa olsun, Allah'ın kudretine yetişemez. O halde Allah'ın ayetleri ve kudreti karşısında kibirlenmek kişinin haddini bilmemesidir. Daha kötüsü ise; insanın kibirlendiğinin farkına varmamasıdır. Kendini yeterli gören, kendi gücüne, ilmine sonsuz güven duyan, hiçbir minnet duygusu taşımayan kişiler, çoğu kez kendini tanrının yerine koymaktadırlar.³⁰⁷ Allah (cc): “*Hayır, insan kendini yeterli gördüğü için mutlaka azgınlık eder.*”³⁰⁸ buyurarak bu müstağni ve kibirli tavrın insanları azgınlığa götüreceğini belirtmiştir. Proudhor da der ki: “İnsan kendisini tanrısından daha iyi hissettiği zaman inançsız olur.”³⁰⁹ Böyle bir insanın nimetleri Allah'a nisbet ederek O'na minnet ve şükran duyması da zaten beklenemez. O halde kibir şükre engel olan ve küfre sebep olan, bu sebeple de kaçınmamız gereken kötü bir haslettir.

2.2.3.2. İnat

İnatçılık, Kur'an'da “*Anid*” ve “*Anud*” kelimeleriyle ifade edilmektedir.³¹⁰ Anid, kendisinde olanı beğenen³¹¹ ve hakkı bilmekle beraber direnendir.³¹² Anud ise; bir kasıttan ötürü inat eden olarak tanımlanmaktadır³¹³. İnat, fitratı bozulmuş, duyguları sağa-sola savrulan kimselerde, doğrulara karşı direnmenin sebebi olabilmektedir. İnatçılığın fitrattan gelen bir zaaf olmaktan ziyade sosyal çevrenin etkisiyle kazanılan bir kompleks olduğu iddia edilmektedir³¹⁴.

³⁰⁴ A'raf, 7/36.

³⁰⁵ Nahl, 16/29.

³⁰⁶ Nisa, 4/173.

³⁰⁷ Coşkun, *İnkâr Problemi*, s. 115.

³⁰⁸ Alak, 96/6-7

³⁰⁹ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 208.

³¹⁰ Abdülbaki, *el-Mu'cemu'l-Müfrehes*, s. 489.

³¹¹ İsfahani, *el-Müfredât*, s. 349.

³¹² Zâvî, et-Tâhir Ahmed, *Tertibu'l-Kamusi'l-Muhit alâ Tarîki'l-Misbahi'l-Münir*, (Firuzabadi İsa el-Bâbi el-Halebî ve Şürekeühü, ts. III, 322).

³¹³ İsfahani, *a.g.e.*, s. 349.

³¹⁴ Çağlar, Doğan, *Uyumsuz Çocuklar ve Eğitimi*, Genişletilmiş 2. Bsk., A.Ü.E.F.Y. No: 103, Ank., 1981, s. 91.

Hak dini reddeden insanların, tamamen o dini anlamadıklarından veya akıllarına yatmadığından dolayı reddettiklerini söylemek mümkün değildir. Hatta çoğu zaman gerçekler o kadar açığa çıkmıştır ki, söyleyecek söz bulamayıp kaba kuvvete veya başka yollara başvurarak bu tikanıklıklarını açmaya çalışmışlardır.

İbrahim (a.s.)’ın kavmi buna en güzel örnektir. Hz. İbrahim kavminin putlarını kırdığında kavmi: *“Bunu ilahlarımıza sen mi yaptın Ey İbrahim! Dediler. (Hz. İbrahim) “Belki de bu işi şu büyükleri yapmıştır. Haydi eğer konuşuyorlarsa onlara sorun” dedi. Bunun üzerine kendi vicdanlarına dönüp (kendi kendilerine) “Zalimler sizlersiniz” dediler³¹⁵. Sonra tekrar eski inanç ve tartışmalarına döndüler. Sen bunların konuşmadığını pek âlâ biliyorsun dediler. İbrahim (as): “Öyleyse dedi: Allah’ı bırakıp da size hiçbir fayda ve zarar vermeyen bir şeye hâlâ tapacak mısınız? Size de Allah’ı bırakıp tapmakta olduğunuz şeylere de yuh olsun! Siz akıllanmaz mısınız? (Bir kısmı) “Eğer iş yapacaksanız yakın onu da tanrılarınıza yardım edin” dediler³¹⁶.*

Nuh (a.s.)’ın tüm çabalarına rağmen onun kavmi de küfürde inat etmişlerdir. Hz. Nuh: *“Kuşkusuz sen onları bağışlayasın diye kendilerini her davet edişimde parmaklarını kulaklarına tıkadılar, elbiselerine büründüler, inanmamakta direndiler ve büyük bir kibir gösterdiler”* demektedir³¹⁷.

Kâfirlerin özellikleri değişmemiştir. Her devirde tüm peygamberlere ve getirdiklerine karşı aynı tavrı sergilemişlerdir. Nuh (a.s.)’ın kavminden sonra gelenler de değişmemiştir. Bu gerçeği şu ayet açıklamaktadır: *“Sonra Nuh’un arkasından birçok peygamberleri kavimlerine gönderdik, onlara açık mucizeler getirdiler. Fakat önceden yaptıkları yalanlamadan ötürü, bir türlü inanmak istemediler.”³¹⁸*

Mesela Musa (a.s.)’ın kavmi dedi ki: *“Bizi sihirlemek için ne mucize getirirsen getir, biz sana inanacak değiliz. Biz de ayrı ayrı mucizeler olarak onların üzerine*

³¹⁵ Ayet şöyle de anlaşılmıştır: “Sonra birbirlerine dönerek (putları yalnız ve savunmasız bıraktığınız için) asıl siz zalimlersiniz diyerek birbirlerini suçladılar”.

³¹⁶ Enbiya, 21/62-68.

³¹⁷ Nuh, 71/7.

³¹⁸ Yunus, 10/74.

tufan, çekirge, haşere, kurbağalar ve kan gönderdik, yine de büyüklük tasladılar ve günahkâr bir kavim oldular.”³¹⁹

Bütün bu kavimlerin inkâr etmelerine sebep olan şeyin inat olduğunu bizlere açıklayan en güzel ayet şudur: *“Sana içlerinden bazılarının kıssalarını anlattığımız bu (önceki) toplumlara kendi içlerinden çıkan elçiler, gerçekten de hakkın ne olduğu yolunda apaçık belgeler ve burhanlar getirmişlerdi; ama onlar bir kere yalan saydıkları şeye (bir daha) inanmak istemediler. İşte bunun içindir ki, Allah, hakikati inkâr edenlerin kalplerine mühür vuruyor.*”³²⁰ *En sonunda “Peygamberler, Allah’tan zafer dilediler, bunun üzerine bütün inatçı zorbalara hüsrana uğradılar.*”³²¹

Kur’an’da “*anid*” kavramı ayetlerin hak olduğunu bile bile inkâr eden Velid b. Muğire hakkında da kullanılmıştır. Çünkü bu kişi Hz. Peygamber’den (s.a.v.) Kur’an’ı dinlediğinde büyük bir te’sir altında kalmış ve bu kelâmın, Allah kelâmı olduğunu fark etmiş, fakat gurur ve inadı iman etmesine engel olmuştur³²². Sonunda Velid Kureyş’e karşı “O ancak bir sihirbazdır. O sizin gördüğünüz, kişi ile ehlini, evladını, kölelerini birbirinden ayıran kelâmı Müseyleme’den, Bâbil halkından öğrendiği bir sihirdir.” demiş ve bunun üzerine Kureyş bu konuşmadan hoşnutlukla ayrılmıştır³²³. İşte o şahıs hakkında şu ayetler inmiştir: *“Zira o, düşündü taşındı, ölçtü biçti. Canı çıkasica ne biçim ölçtü biçti. Sonra canı çıkasica tekrar (ölçtü biçti) nasıl ölçtü biçtiyse! Sonra baktı. Sonra kaşlarını çatı, suratını astı. En sonunda kibrine yediremeyip sırt çevirdi de Bu (Kur’an) dedi; olsa olsa (sihirbazlardan öğrenilip) nakledilen bir sihirdir. Bu insan sözünden başka bir şey değil.*”³²⁴

Diğer müşrikler de Kur’an-ı Kerim hakkında değişik bahaneler ileri sürüyorlardı. Peygamber hakkında olur olmaz şeyler söylüyorlar ve ondan çeşitli isteklerde bulunuyorlardı. Mesela, *“dediler ki: Yerden bize bir pınar fışkırtmadıkça yahut senin hurmalardan, üzümlerden oluşan bir bahçen olup aralarından şarıl şarıl ırmaklar akıtmadıkça yahut iddia ettiğin gibi, gökyüzünü üzerimize parça parça*

³¹⁹ A’raf, 7/132-133.

³²⁰ A’raf, 7/101.

³²¹ İbrahim, 14/15.

³²² Aydın, a.g.e., s. 166.

³²³ Zemahşeri, *el-Keşşaf*, IV, 649.

³²⁴ Müddesir, 74/18-25.

düşürmedikçe yahut Allah'ı ve melekleri karşımıza getirmedikçe yahut altından bir evin olmadıkça ya da göğ'e çıkmadıkça sana asla inanmayacağız."³²⁵

Bu insanlar inatta o kadar ileri gitmişlerdi ki bu istekleri olsa da inanmayacaklardı. Çünkü Allah (cc) diyor ki: *"Kendilerine gökten bir kapı açsak onlar da yukarı yükselip çıksalar yine de diyecekler ki, gözlerimize perde kapanmış, belki de biz büyülenmiş bir milletiz."*³²⁶

Allah (cc), Kur'an'ı, anlasınlar diye kendi dilleriyle Arapça olarak indirmiş³²⁷, onu günahkârların kalbine sokmuş³²⁸, yine de inanmamışlardır. Allah (cc) gerçekleri, kâinatın işleyişini tekrar tekrar açıklamış³²⁹, onlar için hakkında hiçbir şüphe bulunmayan bir ecel belirlemiş fakat zalimler ancak inkârda diretmişlerdir³³⁰.

Görüldüğü gibi hidayete engel olan diğer motivler gibi inat da fitrî olan iman kabiliyetini perdelemekte, insanın karşılaştığı onca nimeti kendisine göstermemekte ve fitratın uyanmasına mani olmaktadır³³¹.

2.2.3.3. İstiğna

İstiğna, "ğına" veya "ğana" kökünden gelir. İnsanın çok mala sahip olması, imkânlarını yeterli bulması, büyük servet sahibi olması ve başkasına ihtiyaç duymamasıdır.³³² Müstağni ise; yaptığı her işte kendini mutlak anlamda yeterli ve serbest sayan, tamamıyla bağımsız veya sadece kendine bağımlı olan kişinin halini anlatır. İslama göre bu durum, aşırı bir şekilde nefse itimat, belirgin bir küstahlık ve yanılğı halidir. Çünkü bu duygunun gerisinde, insanın yaratılmış bir varlık olduğu gerçeğini inkâr etmesi veya görmezlikten gelmesi söz konusudur³³³. Kendisini her şeyden müstağni gören insan, muhtaç olduğunu, aciziyetini ve bulunduğu konumu unuttur. Böyle bir insandan da şükür, ibadet ve iman gibi davranışlar beklenmez.

³²⁵ İsra, 17/89-92.

³²⁶ Hicr, 15/14-15.

³²⁷ Şuara, 26/195.

³²⁸ Şuara, 26/200.

³²⁹ Furkan, 25/50.

³³⁰ İsra, 17/99.

³³¹ Coşkun, a.g.e., s. 120.

³³² İbn Fâris, *Mu'cem*, IV, 397.

³³³ İzutsu, *Kavramlar*, s. 108, 202, 206.

Kur'an Kehf Suresinde bizlere iki adamın örneğini veriyor, kibir bahsinde gördüğümüz gibi, bunlardan birisi servet sahibi bir adamdır. Servetiyle şımarır ve kibirlenir. Her şeye hâkim olan büyük gücü unuttur. Diğeri de kendisine verilenin, Allah (cc) tarafından bir nimet olduğunu bilen halis bir mü'mindir³³⁴. Şımarık ve mağrur olan kâfir, bağı ve bahçesiyle Allah'tan müstağni bir tavır sergilerken, mü'min olan komşusuna karşı adeta bu servete Allah'ı ve ahireti inkâr ettiği veya bu konulara duyarsız olduğu için ulaştığını, komşusunu ise imanının fakir bıraktığını ima ederken onu kendisinin inandığı ve yaşadığı gibi bir hayata davet ediyordu³³⁵.

İnsan kendisinin sahip olduğu özelliklerden dolayı şımarır, malına, makamına, ilmine ve evladına güvenip kendini diğer varlıklardan ve Allah'tan müstağni sayarsa şirke girmiş olur. Hiçbir şeye muhtaç olmamak sadece Allah'a mahsus olan bir özelliktir. Tam tersini düşündüğümüzde yani insan kendi acziyetini anladığında ve ihtiyaçlarının çokluğunu, bunun karşısında imkânlarının sınırını bildiğinde, üstün varlığa sığınma duygusu gelişir. Allah'a daha çok dua ve iltica ihtiyacı hisseder ve imanı güçlenir.

Konumuzla alakalı Kur'an'da zikredilen bir diğer örnek ise şudur: Peygamberimiz (s.a.v.), kendilerini her şeyden müstağni gören bazı Kureyş ileri gelenlerine İslam'ı anlatırken âmâ bir Müslüman olan Abdullah b. Ümmü Mektum, ondan kendisini aydınlatmasını istemişti. Fakat muhataplarının gücenmemesini isteyen Peygamberimiz (s.a.v.) onunla ilgilenmemiş ve biraz da yüzünü ekşitmiş bunun üzerine peygamberimiz şöyle uyarılmıştı:³³⁶ *“(Peygamber) âmânın kendisine gelmesinden ötürü yüzünü ekşitti ve geri döndü (Rasûlüm Onun halini) sana kim bildirdi! Belki o temizlenecek yahut öğüt alacak da o öğüt ona fayda verecek. Kendini sana muhtaç görmeyene gelince, sen ona yöneliyorsun oysaki onun temizlenip arınmasından sen sorumlu değilsin.”*³³⁷

³³⁴ Bkz. Kehf, 18/35-38.

³³⁵ el-Meydanî, Abdurrahman Habenneke, *Emsalu'l-Kur'an*, Dimeşk, 1992, s. 96-97.

³³⁶ Bkz. Vâhidi, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed, *Esbabü'n-Nüzul*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1978, s. 471-472; Suyuti, Celâlu'd-Dîn b. Abdurrahman, *Esbâbü'n-Nüzul*, (thk. Muhyiddin Muhammed, Dâru İbn Zeydün), Beyrut ts., s. 334.

³³⁷ Abese, 80/1-7.

Bir başka ayette ise; “Gerçek şu ki insan kendini kendine yeterli görerek azar. Kuşkusuz dönüş Rabbinedir”³³⁸ denmiştir. Burada müstağnilik azmaya sebep olarak gösterilmiştir. Yani insanın tuğyânında istiğna etkili olmaktadır. İstiğna insanı gurura, kibre, nankörlüğe sonunda da şirke ve küfre götürür. Kendini her şeyden müstağni gören insan, ne nimeti mün’ime izafe eder ne de o nimet dolayısıyla nimeti verene şükreder.

2.2.3.4. Şımarıklık

Arapçada “*terafe*” (nimetlenmek) kökünden gelen etrafı fiili nimetle azmayı ifade etmektedir. Bu kelime ism-i fail olarak nimetlerin genişliği ve bolluğundan dolayı azgınlaşan, dünya lezzetlerine ve şehvetlerine alabildiğine dalmış kimseleri ifade eder³³⁹. Bu insanlar, bol nimetin içerisinde, nimet vereni unutup o nimeti kendinden sanır. Bu yaşantı onlara konumlarını ve görevlerini unutturur. Böylece kendilerini her şeyden üstün ve müstağni görerek şımarırlar. İnsanlara karşı haksızlık ve zulüm, yaratanlarına karşı da azgınlık ve isyan ederler.

Üstünlüğü kendilerinde bulunan mal ve mevkide gören bu insanlar, bu yönden kendilerinden aşağıda gördükleri insanlara, Hakk’ın iltifatını gördüklerinde hayat felsefeleri alt üst olur. Dolayısıyla hak dine inanmazlar, inanmak istemezler. Dahası yayılmasına da büyük bir engel teşkil ederler. Çünkü bunlar kurdukları düzenlerinde, kendilerine çıkar sağlıyorlar, güçsüzü eziyorlar ve halkın malını ve gücünü sömürüyorlardır. Toplumlarında bu düzeni bozacak ve adaleti temin edecek her türlü girişime karşı direnmekte öncülük etmeleri de bundandır.

“Biz hangi memlekete bir uyarıcı göndermişsek oranın şımarık zenginleri: “Biz sizinle gönderileni inkâr ediyoruz” demişlerdir. Yine: “Bizim mallarımız ve çocuklarımız daha çoktur. Bize azap edilmeyecektir.” demişlerdir.³⁴⁰ Peygamberleri onlara apaçık deliller getirince, sahip oldukları bilgi ile şımarıldılar (ve onları alaya aldılar). Sonunda alaya almakta oldukları şey kendilerini sarıverdi”³⁴¹ ayetleri, şımarıklığın küfre düşmedeki etkisini anlatmaktadır.

³³⁸ Alak, 96/6-8.

³³⁹ İbn Manzûr, *Lisanu’l-Arab*, IX, 17.

³⁴⁰ Sebe, 34/34-35.

³⁴¹ Mü’min, 40/83.

Atalarından beri süregelen ve kendilerini doğuştan toplumun üstünde bir yerde konumlanmış olarak buldukları bir çarpık düzenden nemalananlar, başka insanlara da değer veren, onlarla konumlarını eşitleyen ve üstünlüklerini ellerinden alan yeni bir düzene refleks olarak karşı çıkmışlardır.

Önceleri kendilerine değer vermedikleri insanların, şimdi görüşlerine ve getirdiklerine değer verecek değillerdir. Bilinecek güzel ve doğru bir şey varsa zaten onu kendileri bilirdi. Onların bilmedikleri, başkalarının bilebileceği ne olabilirdi ki?

Şu ayetler de şımarıkların küfre gitme bahanelerini ve sebeplerini açıklamaktadır: *“İşte böyle, biz senden önce hiçbir memleketi bir uyarıcı göndermedik ki, oranın şımarık zenginleri; “Şüphe yok ki biz babalarımızı bir din üzerinde bulduk. Biz de elbette onların izlerinden gitmekteyiz” demiş olmasınlar”*³⁴². *Sizden önceki nesillerden akli başında kimseler (insanları) yeryüzünde bozgunculuk yapmaktan alıkoysalardı ya! Ancak içlerinden kendilerini kurtardığımız pek az kimse bunu yapmıştı. Zulmedenler ise, içinde şımartıldıkları refahın ardına düştüler ve günahkâr kimseler oldular”*³⁴³.

Allah (cc) Mekke’li müşriklerden, bugünün şımarıklarına kadar Kur’an’ın muhataplarına, geçmişte şımarıklık yapan kavimlerin sonunu bir ibret tablosu olarak sunuyor ve diyor ki: *“Zalim olan nice beldeyi kırıp geçirdik; arkasından da nice başka topluluklar vücuda getirdik. Azabımızı hissettiklerinde bir de bakarsın ki oralardan kaçıyorlar. Kaçmayın! O içinde şımartıldığınız bolluğa ve yurtlarınıza dönün. Çünkü sorulacaksınız. Vay başımıza gelenlere dediler, gerçekten biz zalim insanlarmışız.”*³⁴⁴ *Biz nimetler içinde şımaran nice memleket halkını helak etmişizdir. İşte kendilerinden sonra içlerinde pek az oturulmuş yurtları! (o yurtlara) biz varis olduk biz”*³⁴⁵.

2.2.3.5. Ye’s (Ümitsizlik)

Ümitsizlik, Kur’an’da “ye’s” ve “kunut” ile ifade edilmektedir. Ye’s ümit veya emel kesmek gibi anlamlara gelmektedir³⁴⁶. Kunut ise ye’sten daha fazla

³⁴² Zuhurf, 43/23.

³⁴³ Hud, 11/116.

³⁴⁴ Enbiya, 21/11-15.

³⁴⁵ Kasas, 28/58.

³⁴⁶ İsfehani, *el- Müfredât*, s. 552.

ümitsizlik anlamını ifade etmekle beraber, asıl olarak hayırdan ümit kesmek anlamındadır³⁴⁷.

Mü'min tasdik ehlinde olduğu sürece³⁴⁸ kâfir anlamına gelen sapık hükmünde değildir. Belki de sadece ümitsizlik durumu, kulluk-mabudluk ilişkisini kısmî bir kesintiye uğratmıştır³⁴⁹. Öte yandan inanç esaslarına ilave edilen hususlardan biri de Allah'ın rahmetinden ümit kesmenin küfür olduğudur. Aynı şekilde Allah'ın azabından emin olma da küfürdür³⁵⁰ “*Muhakkak ki kâfirlerden başkası Allah'ın rahmetinden ümit kesmez*”³⁵¹ “*Allah'ın azabından ziyanda olanlar emin olur.*”³⁵² ayet-i kerimleri bu iki duruma işaret etmektedir.

İman eden kimse, Allah'ın rahmetinden ümidini kesmemelidir. Allah'a isyan etmeyen, şirk koşturmayan mü'min bilir ki, küfür ve şirkin dışındaki diğer işlediği günahlar, Allah'ın bağışlayabileceği günahlardır. “Şüphesiz ki Allah kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz bundan başka (günahları) dilediği kimseler için bağışlar.”³⁵³

Kur'an'da sapıkların ve Allah'a kavuşmayı inkâr eden kâfirlerin Allah'ın rahmetinden ümit kestikleri belirtilmiş ve demiştir ki: “*Rabbinin rahmetinden sapıklardan başka kim ümit keser?*”³⁵⁴ Yakup (a.s.)'in diliyle de: “*Ey oğullarım gidin de Yusuf'u ve kardeşini iyice araştırın. Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü kâfirler topluluğundan başkası Allah'ın rahmetinden ümit kesmez.*”³⁵⁵ ayeti ve “*Allah'ın ayetlerini ve ona kavuşmayı inkâr edenler, işte onlar benim rahmetimden ümitlerini kesmişlerdir.*”³⁵⁶ ayeti bu gerçeği belirten ayetlerdir.

Allah inancı olmayan insanlar, bu dünyada gelişen olayların, gelişigüzel olduğunu düşünür. İnançsızlığın neticesi olarak, nimetin kendisine gelişini bir tesadüf olarak değerlendirmektedir. Bu münasebetle yok olan nimetin tekrar kendisinin eline geçmesini adeta imkânsız kabul edeceğinden dolayı devamlı bir

³⁴⁷ İsfehani, *el- Müfredât*, s. 413.

³⁴⁸ Maturidî, Ebu Mansur Muhammed ibn Muhammed ibn Mahmud, *Kitabu't-Tevhid* (Neşr. Fethullah Huleyf) el-Mektebetu'l-İslamiyye, 1979, s. 334.

³⁴⁹ Kılıç, Sadık, *Kur'an'da Günah Kavramı*, Konya, Hibaş Yayınevi, 1984, s. 211.

³⁵⁰ Aliyyü'l Kâri, *Şerhu Fıkhı'l-Ekber*, Daru'l-Maarif, Beyrut, 1984, s. 221.

³⁵¹ Yusuf, 12/87.

³⁵² A'raf, 7/99.

³⁵³ Nisa, 4/48.

³⁵⁴ Hicr, 15/56.

³⁵⁵ Yusuf, 12/87.

³⁵⁶ Ankebut, 29/23.

ümitsizlik içindedir³⁵⁷. Onun için ne nimette iken nimeti Allah’a nisbet eder ne nimetin güvencesinin Allah olduğunu hisseder ne de elde etmek istediği nimetin Allah’tan gelmesini ümit eder. Yani şükürün gereklerinden hiç birini yerine getirmez.

Aynı şekilde inançsız insanlar, hayatı bu dünyadan ibaret sayarlar. Ahirete zaten inançları yok ki ona karşı bir ümit beslesinler. Onun için ahirete yönelik bir çaba sarf etme gereğini de duymuyorlar. Onların ümitsizliklerinin derecesini şu ayet en güzel şekilde anlatıyor: *“Ey inananlar! Allah’ın kendilerine gazab ettiği kâfirlerin, mezarlık halkından ümidini kestiği gibi ahiretten ümidini kesmiş olan bir topluluk ile dostluk etmeyin.”*³⁵⁸

Ümitsizliğin Allah’a ve ahirete bakan yönü, insanı küfre götüren sebeplerden birisidir. Bu boyutta bir ümitsizliğe düşmemek için *“De ki: Ey kendi nefisleri aleyhine haddi aşan kullarım! Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü Allah bütün günahları bağışlar. Şüphesiz O çok bağışlayan çok esirgeyendir.”*³⁵⁹ ayetinin verdiği ümide sıkıca sarılmak gerekir.

2.2.3.6. Kıskançlık - Haset

Kıskançlık, bir kimse bir üstünlük gösterdiğinde veya sevilen birisinin başkasıyla ilgilendiği kanısına varıldığında takınılan olumsuz tutumdur.³⁶⁰ Kur’an’da “şuħh” kelimesi, eşler arası münasebet bağlamında ve kıskançlık anlamında kullanılmıştır.³⁶¹ Hadislerde ise “gayret” kelimesi bu anlamda kullanılmış, *“Allah gayretlidir, (kıskançtır) mü’min de gayretlidir. Allah’ın gayretliliği mü’minin Allah’ın haram kıldığı şeyi yapması hususundadır.”*³⁶² denmiştir.

Psikolojide ise kıskançlık; büyük ölçüde kendini yiyip bitirme şeklinde baş gösteren, ihmal edilmiş olma duygusundan veya başkalarından farklı tutulduğunu hissetmekten ileri gelen, ruhsal hastalıklardan biri olarak tarif edilir³⁶³.

³⁵⁷ Razi, a.g.e., XVII, 191.

³⁵⁸ Mümtetine, 60/13.

³⁵⁹ Zümer, 39/53.

³⁶⁰ Türkçe Sözlük, *Türk Dil Kurumu*, Yeni Baskı, Ank., 1988, II, 860.

³⁶¹ Nisa, 4/128.

³⁶² Müslim, “Tevbe”, 36; Buharî, “Nikah”, 107.

³⁶³ Adler, *İnsan Tabiatını Tanıma*, (Trc. Ayda Yörükan), T.İ.B.K.Y. ts. s. 366; Mutahheri, Murtezâ, *Felsefe-i Ahlâk*, İntişârâtı Sadra, Tahran, 1966, s. 270.

Kur'an'da kıskançlık anlamında kullanılan kavramlardan biri de “*haset*”tir. Haset Allah'ın insanlara verdiği bazı üstün vasıflar ve nimetlere tahammül etmeyerek, o nimetin sahibi olan mü'minden, verilen şeylerin yok olması³⁶⁴ veya kendisine geçmesini istemektir³⁶⁵. Nimete layık olan ve onu hak etmiş olan insanın elinde bulunan maddi veya manevi üstünlüklerin bertaraf olmasını candan istemek hatta onların yok edilmesi için bizzat çalışmak da hasettir.³⁶⁶ Hasedin her türlü haram değildir. Haram olan haset, kişide karakter halini aldığı zaman, küfre sebep olabilen psikolojik bir davranış bozukluğu şekline dönüşebilmektedir³⁶⁷.

Her duygu gibi haset de insanın fitratında olan bir duygudur. Bunun da iyi ve kötü yanları vardır. “Gıpta” ve “münafese”³⁶⁸ (hayırda yarışma) iyi yanı, biraz önce anlattığımız haset de onun kötü yanındır.

Haset eden kişi rakibinde bir nimet gördüğünde eziklik kompleksine kapılır³⁶⁹. Bu kompleksten çıkmak ya rakibinin seviyesine çıkmak ya da rakibini kendi seviyesine indirgemekle mümkündür. Gücü ise sınırlı olduğundan rakibinin seviyesine çıkamamaktadır. Dolayısıyla yapabileceği tek şey rakibin elindeki nimetin gitmesini istemek suretiyle ruhen rahatlamaktır³⁷⁰.

Kur'an'da anlam ve içerik olarak birçok yerde geçen haset, kavram olarak değişik formları ile dört yerde geçmektedir. Kıskançlığın küfre götürdüğü ilk kâfir şeytandır. Şeytan, Allah (cc)'ın Hz. Âdem'e takdir ettiği nimetleri çekemeyerek Allah'a asi olmuştur. Hatta bu kıskançlığı, onu kıyamete kadar âdemoğlunu saptırma görevini üstlenmeye kadar götürmüştür.³⁷¹ Ayrıca ilk cinayet de kıskançlık yüzünden gerçekleşmiştir. Hz. Âdem'in oğlu Kâbil kardeşinin üzerindeki nimetleri çekememiş

³⁶⁴ Ebu'l-Beka, Eyyub b. Musa Hüseyinî, *el-Külliyât Mu'cemûn fi'l-Mustalahat ve'l-Furuku'l-Lugavî*, 2. Bsk., (Thk. Adnan Derviş Muh. Mısri), Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1993, s. 672.

³⁶⁵ Firuzâbâdî, Mecdûddin Muhammed ibn Ya'kub, *el-Kamusu'l-Muhit*, (Thk. Mektebetü't-Tahkiki't-Turas fi Müessesetü'r-Risale), 1993, s. 353; Gazalî, Ebu Hamid Muhammed ibn Muhammed, *İhyâ-u Ulumi'd-Din*, Daru İhyai'l-Kütübi'l-İlmî, ts. III, 185.

³⁶⁶ İsfahânî, *el-Müfradât*, s. 234.

³⁶⁷ el-Muhasibî, Ebu Abdullah el Haris b. Esed, *er-Riayetü li-Hukukillah*, (thk. Abdulkadir Ahmet Ata), Daru'l-Kütübü'l ilmiye, Beyrut, ts. s. 475.

³⁶⁸ Mutaffifin, 83/26.

³⁶⁹ Adler, *İnsan Tabiatını Tanıma*, s. 367.

³⁷⁰ Gazali, *İhya*, III, 187.

³⁷¹ Bkz. Bakara, 2/34-36; Nisa, 4/119; A'raf, 7/14-18; Hicr, 15/36-39; Ayrıca bkz. İbn Kesir, Ebu'l Fida İsmail, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*, (thk. Muhammed İbrahim el-Bennâ; Muhammed Ahmed Âşûr; Abdülaziz Gunaym), Kahraman Yay., İst., 1984-1985, I, 114.

ve bu çekememezlik onu kardeş katili olmaya kadar götürmüştür³⁷². Kur'an'da anlatılan bir başka kıskançlık tablosu da Hz. Yakub'un çocuklarının, kardeşleri Hz. Yusuf'a karşı babalarının sevgisini kıskanarak onu kuyuya atmalarıdır³⁷³.

Öfke ve kinlerini içlerinde saklayan kendi memleketlerinde kendilerine hükmedilmesini içlerine sindiremeyen münafıklar da mü'minleri kıskanmışlar, onlara verilen nimetleri çekememişlerdir. Allah (cc) münafıklardan bahsederken; *"Sizin de kendileri gibi kâfir olmanızı istediler ki onlarla eşit olasınız."*³⁷⁴ *"Size bir iyilik dokunsa bu onları rahatsız eder, başınıza bir musibet gelse sevinirler"*³⁷⁵ buyurarak onların bu kıskançlıklarını haber vermiştir.

Kâfirler, tüm zamanlarda peygamberlikten önce kendileri gibi hatta daha aşağıda gördükleri insanların, kiminin peygamberlik kiminin hidayet gibi büyük bir nimete kavuşmasını çekememişler ve bu onların inkârlarına sebep olmuştur.

Nuh (a.s.)'ın kavmi helak edilmiş, başka nesiller gelmiş, onlar da sapıklıklarından dolayı helak edilmişler, daha sonra gelen nesil de: ³⁷⁶ *"Kavimleri bize kul-köle iken bizim gibi iki insana (Hz. Musa ve Hz. Harun) mı inanacağız"* demişlerdir.³⁷⁷ Aynı şekilde Allah (cc) İsrailoğullarına Talut'u hükümdar gönderdiğinde *"Onlar: O bizim üzerimize nasıl hükümdar olabilir? Biz hükümdarlığa ondan daha layıgız. Ona zenginlik de verilmemiştir."*³⁷⁸ demişlerdir.

Mekkeli müşrikler de: *"Allah'ın elçilerine verilenlerin benzeri bize de verilmedikçe kesinlikle inanmayacağız."*³⁷⁹ *Bu Kur'an iki kentten büyük bir adama indirilmeli değil miydi?"*³⁸⁰ demişlerdir.

³⁷² Bkz. Maide, 5/27-30; Ayrıca Bkz. Gazali, *İhya*, III. 185; Kutup, Seyyid, *Fizilali'l-Kur'an*, Daru's-Şuruk, Kahire, 1980, I, 874.

³⁷³ Bkz. Yusuf, 12/8-9.

³⁷⁴ Nisa, 4/89.

³⁷⁵ Al-i İmran, 3/120.

³⁷⁶ Bkz. Mü'minun, 23/30-42.

³⁷⁷ Mü'minun, 23/47.

³⁷⁸ Bakara, 2/247.

³⁷⁹ En'am, 6/124.

³⁸⁰ Zuhuruf, 43/31; Hz. Peygamber (s.a.v.)'e inanmayanlara göre; Kur'an ya Mekke'nin zenginlerinden Velid b. Muğire'ye veya Taif'in ileri gelenlerinden Umeyr es Sakafi'ye indirilmeliydi. Velid b. Muğire şöyle demişti. Kureyş'in büyüğü ve efendisi olan ben yahut Sakıy'ın ulusu Umeyr es Sekafi dururken Kur'an Muhammed'e mi inecek (Bkz. Taberi, *Cemiu'l Beyan*, 11/181. Ve yemin ederek şöyle diyordu. Şayet nübüvvet hak olsaydı, ben o makama Muhammed'den daha layık olurum. Çünkü benim malım ve evladım onunkinden daha fazla (er-Razi, *a.g.e.*, XIII/175).

Müşrikler, hep siyasi ve sosyal yönden pek ağırlığı bulunmayan, servet ve kuvvet açısından ileri olmayan bir adam nasıl önümüze geçer, biz ona nasıl boyun eğerez, mantığı ile hareket etmişlerdir.³⁸¹ Peygamberi ve mü'minleri kıskanarak, *“Allah aramızdan şunlara mı lütfu layık gördü.”*³⁸² demişlerdir. Allah da: *“Yoksa insanları, Allah'ın lütfundan kendilerine verdiği şey dolayısıyla kıskanıyorlar mı?”*³⁸³ demektedir.

Hristiyan ve Yahudiler, kendi kitaplarının verdiği bilgilerle son peygamberin vasıflarını bildikleri halde peygamber, kendilerinden değil diye çekemediler ve inkâra yöneldiler. Yahudiler son peygamberin geleceğine o kadar inanıyorlardı ki o dönemde müşrik olan Evs ve Hazreç kabileleriyle savaştıklarında zafere ulaşma hususunda, gelme vakti yaklaşan son peygamberle Allah'tan yardım istiyorlardı. Bunu da bize Kur'an şöyle bildirmektedir: *“Daha önce kâfirlere karşı zafer isterlerken kendilerine Allah katından ellerindekini (Tevrat'ı) doğrulayan bir kitap gelip de (Tevrat'tan) bilip öğrendikleri gerçekler karşılına dikilince onu inkâr ettiler. İşte Allah'ın laneti böylece inkârcılardır. Allah'ın kullarından dilediğine peygamberlik ihsan etmesini kıskandıkları için Allah'ın indirdiğini (Kur'an'ı) inkâr ederek kendilerini harcamaları ne kötü şeydir.”*³⁸⁴

Ehl-i kitabın küfrüne sebep olan şeylerden birinin de kıskançlık olduğunu bildiren ayetlerden biri de şudur: *“Kendilerine kitap verilenler o peygamberi öz oğullarını tanır gibi tanır, buna rağmen içlerinden bir gurup bile bile gerçeği gizlerler.”*³⁸⁵ *“Onlar kendilerine bilgi (ilim, ayet) geldikten sonra, aralarındaki kıskançlık yüzünden ayrılığa düştüler.”*³⁸⁶

Yine bu çekememezliklerinden *“Ehli kitaptan kâfirler ve putperestler, Rabbinizden size bir hayır indirilmesini istemezler.”*³⁸⁷ Kendilerinin kıskançlıkları yüzünden nimetlenemediği iman konusunda, mü'minlerin imanını da kıskanarak onların da kâfir olmasını isterler. *“Kitap ehlerinden birçoğu, hak kendilerine*

³⁸¹ Gazali, *İhya*, III, 193.

³⁸² En'am, 6/53.

³⁸³ Nisa, 4/54.

³⁸⁴ Bakara, 2/89-90.

³⁸⁵ Bakara, 2/146; En'am, 6/20; Bkz. İbn Kesir, *Tefsir*, I, 280.

³⁸⁶ Şurâ, 42/14; Ayrıca bkz. Bakara, 2/213; Al-i İmran, 3/19.

³⁸⁷ Bakara, 2/105.

belirdikten sonra dahi, içlerindeki kıskançlıktan ötürü sizi, imanınızdan sonra küfre döndürmek isterler.”³⁸⁸

Şu ayet de kıskançlık yüzünden küfre düşenlerin akıbetlerini göstermekte ve Allah’ın onlara yergisini anlatmaktadır: “*Ne kadar çirkindir o karşılığında nefislerini sattıkları şey ki Allah’ın kullarından dilediğine kendi fazlından vahiy indirmesini kıskanıp isyan ettiler ve Allh ne indirdiyse hepsini inkâr ettiler. Bu yüzden gazap üstüne gazaba uğradılar. İnkâr edenlere alçaltıcı bir azap daha vardır.*”³⁸⁹

Görüldüğü gibi kıskançlık (haset) bataklığına gömülenler, inkâra saplanıp kalmışlardır. Doğrulara inanamamışlar, hakka teslim olamamışlardır. Hatta hasetçiler inkâr etmekle kalmamış mü’minlere karşı her türlü imkânı kullanarak amansız bir mücadeleye girişmişlerdir³⁹⁰. Halbuki insandan beklenen, kendi nimetlendiği şeylere şükretmek, başkasında gördüğü ve imrendiği nimetleri de Allah’tan istemektir. Bu şekilde hem şükür görevini yerine getirmiş hem elindeki nimeti korumuş hem de istediği nimete ulaşmış olur. Aksi halde kıskançlıkla bütün bunlardan mahrum olacak ve kendisini felakete sürükleyecektir. İşte haset bu kadar kötü bir haslettir. Kur’an da bizlerden haset edenlerin şerrinden Allah’a sığınmamızı istemektedir³⁹¹.

2.2.3.7. Öfke - Kin - Düşmanlık

Öfke, engelleme, incinme veya gözdağı karşısında gösterilen saldırganlık tepkisi ve hiddet anlamlarına gelir.³⁹² Kur’an’da “*gadap*”, “*gayz*”, “*esef*”, “*ğılzet*” ve “*şiddet*” kelimeleri, öfke anlamında kullanılmaktadır. Öfke, psişik ve sinir yönünden zayıflıktan kaynaklanan kızgınlığın, bir neticesi olup şiddetle tepki gösterme şeklinde ortaya çıkarak³⁹³ düşünme yetimizi işlemez hale getiren bir heyecandır.³⁹⁴

Öfkelenmek, diğer duygusal işlevler gibi insanın fitratından kaynaklanan ve insanın yapısında olan bir durumdur. İnsanın doğasında olan öfkenin de bir sınırının

³⁸⁸ Bakara, 2/109.

³⁸⁹ Bakara, 2/90.

³⁹⁰ Zeydan, Abdülkerim, *Usulu'd-Da've*, 4. Bsk., Bağdat 1991, s. 382.

³⁹¹ Bkz. Felak, 113/5.

³⁹² Türkçe Sözlük II, 1130.

³⁹³ Altıntaş, *a.g.m.*, s. 53-60.

³⁹⁴ Necâti, Muhammed Osman, *el-Kur'an ve İlmu'n-Nefs*, Daru's-Şuruk, Kahire, 1989, s. 109; Kotku, Mehmed Zahid, *Tasavvufi Ahlak*, Seha Neşriyat, ts., s. 127; Çağlar, *a.g.e.*, s. 86.

olması gerekir. Olağanın dışına çıkan öfke, insan için tehlikeli bir hastalık olabilir. Öfke, “tefrit”, “ifrat” ve “vasat” olmak üzere üçe ayrılır.³⁹⁵ İfrat olan aşırı öfke, bedenin hararetini yükseltip sahibini her türlü düşünceden alıkoymakta, düşünce yetisini zayıflatarak insanı âdetâ gerçekler karşısında kör ve sağır kılmaktadır.

İnsanın kalbi, kin ve nefretle dolu olduğunda bir durum karşısındaki tepkisi, normal insanınkinden farklı olur. Muhatabına ve söylediklerine düşman olan birisi için, onun ne söylediğinin ve içeriğinin bir önemi yoktur. Bunun Kur'an'daki en güzel örneği Velid b. Muğire'nin alken kabul ettiği, fakat kalbindeki düşmanlıktan dolayı inanmak istemediği ayetler karşısında gösterdiği şu tavidir: *“Sonra baktı, sonra kaşlarını çatı, suratını astı. En sonunda kibrine yediremeyip sırt çevirdi de: Bu Kur'an dedi; olsa olsa (sihirbazlardan öğrenilip) nakledilen bir sihirdir.”*³⁹⁶

Kur'an'ın ayetlerine muhatap olan insan, önyargılı olarak yaklaşp ona düşmanlığını en başta açıklamışsa onda açıklanan gerçekleri kabul etmesi zaten mümkün değildir. *“Kendilerine ayetlerimiz açık açık okunduğu zaman, o kâfirlerin yüz ifadelerinden inkârlarını anlarsın. Neredeyse kendilerine ayetlerimizi okuyanlara hışımla saldıracaklar.”*³⁹⁷ “Allah bir tek (ilah) olarak anıldığında ahirete inanmayanların kalpleri daralır. Allah'tan başka (ilahları) anıldığında bakarsın sevinirler.”³⁹⁸ (Rasulüm) *“O inkâr edenler, Zikr'i (Kur'an'ı) işittikleri zaman, neredeyse seni gözleriyle devireceklerdi. Hâla da (kin ve hasetlerinden) “Hiç şüphe yok o bir delidir” derler” Oysa o (Kur'an) âlemler için ancak bir öğüttür.”*³⁹⁹ ayetleri bu gerçeği göstermektedir.

Allah (cc), öfkeleri bu denli kendilerini kuşatmış olanlara bir çıkış yolu öneriyor! Diyor ki: *“Her kim Allah'ın, rasulüne dünya ve ahirette yardım etmeyeceğini zann ediyor idiyse bir merdivenle göğe çıksın da peygambere gelen vahyi kessin! (Bunu yapamayacağına göre, şimdi baksın bakalım hilesi) öfke duyduğu şeyi (Allah'ın peygambere yaptığı yardımı) engelleyebiliyor mu?”*⁴⁰⁰

³⁹⁵ Nursî, Said, *İşarâtü'l-İcâz fî Mezani'l-İcâz*, Sözler Yayınevi, ts., s. 23.

³⁹⁶ Müddesir, 74/21-25.

³⁹⁷ Hac, 22/72.

³⁹⁸ Zümer, 39/45.

³⁹⁹ Kalem, 68/51-52.

⁴⁰⁰ Hac, 22/15.

Münafıklar da Allah'ın ayetlerine, rasulüne ve mü'minlere karşı büyük bir kin ve nefret duygusu içindedirler. Mü'minlerin, kendilerine karşı bir kötülüğü olmamışken, Kur'an da mü'minlerin öfke duygularını gemlemeye çalışıp *"Kim sabreder ve affederse şüphesiz bu hareketi büyük işlerdendir."*⁴⁰¹ derken, münafıklar, mü'minlere karşı düşmanlık beslemektedirler. Bir başka ayette münafıkların öfkesi şöyle anlatılmaktadır: *"İşte siz öyle kimselersiniz ki onları seversiniz; onlar ise, bütün kitaplara iman ettiğiniz halde, sizi sevmezler. Onlar sizinle karşılaştıkları zaman "inandık" derler. Ama kendi başlarına kaldıklarında, size karşı kinlerinden dolayı parmaklarını ısırırlar. De ki: "Öfkenizden ölün!" Şüphesiz Allah kalplerin özünü bilir."*⁴⁰²

Tarih boyunca tüm peygamberlerin tevhid mücadelelerinin karşısında duranların tavırları, hep aynı olmuştur. *"Sizden önceki Nuh, Âd ve Semûd kavimlerinin ve onlardan sonrakilerin -ki onları Allah'tan başkaları bilmez- haberi size gelmedi mi? Onlara peygamberleri mucizeler getirdiler de onlar (öfkeden parmaklarını ısırarak için) ellerini ağızlarına götürüp, "Biz sizinle gönderileni inkar ediyoruz, bizi çağırdığınız şeyden de derin bir şüphe içindeyiz." dediler."*⁴⁰³ ayeti de onların bu tavırlarını açıklamaktadır.

Kin ve düşmanlıkla ve büyük bir öfkeyle, böyle bir yaklaşım sergilenince, onlardan mantıklı karar vermeleri ve kalplerini İslam'a açmaları beklenemez. Bu duyguları onları inkâra sürüklerken aynı zamanda onlar, Allah'ın düşmanlığını da kazanmış oluyorlar. *"Her kim Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrail'e ve Mikâil'e düşman olursa bilsin ki, Allah da inkâr edenlerin düşmanıdır."*⁴⁰⁴ ayetinin muhatabı oluyorlar.

Allah (cc) bu kâfirlere karşı çok acımasız olan cehennemi onların önünde nefret ve kinden göğsü kaynayan, asık suratlı, kuvvetle yakalayan büyük bir canavarla resmediyor⁴⁰⁵ ve diyor ki: *"Oraya atıldıklarında, onun kaynarken*

⁴⁰¹ Şura, 42/43.

⁴⁰² Al-i İmran, 3/119.

⁴⁰³ İbrahim, 14/9.

⁴⁰⁴ Bakara, 2/98.

⁴⁰⁵ el-Cârim, Ali ve Emin Mustafa, *el-Belâgâtü'l-Vâziha*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 2009, s. 90.

*çıkardığı uğultuyu işitirler. Neredeyse cehennem öfkesinden çatlayacak!”*⁴⁰⁶ Demek ki tek öfkelenen onlar değilermiş!

2.2.3.8. Azgınlık

Kur'an'da azgınlık, “beğa”; “ğave”, “teğa” ve “şedada” fiilleriyle ifade edilir. “Bağy”, haddini aşma, haksız olarak sınırın ötesine geçme,⁴⁰⁷ “ğave”, aşırı gitmek, zulmetmek, şerde birleşmek ve haktan uzaklaşmak anlamlarına gelir.⁴⁰⁸ “Tuğyan” ise; ahlak ve değerler dünyasında makul olan sınırı aşma⁴⁰⁹ ve zulümde ileri gitme anlamlarında kullanılır⁴¹⁰.

Kur'an'da günah bakımından insanlar arasında pervasızca kötülük işleyerek, kimseden sakınmayan, ilahi emirlere karşı dik kafalılıklarıyla remizleşen, inatçı, helake uğramış milletlerin eylemleri “teğa” ile ifade edilmektedir⁴¹¹.

Makamdan, servetten ve kuvvetten kaynaklanan azgınlık, kişiyi tüm kanun ve kuraldan vareste kılarak canının istediği her şeyi yaptırır. “Hayır, insan kendini yeterli gördüğü için mutlaka azgınlık eder.”⁴¹² ayeti buna işaret etmektedir. İşte bu türden azan kavimlerin tarihteki tek karşılaştıkları sonuç, helak olmuştur. “Görmedin mi, Rabbin ne yaptı Ad kavmine; direkleri (yüksek binaları) olan, ülkelerde benzeri yaratılmamış irem şehrine, o vadide kayaları yontan Semud kavmine, kazıklar (çadırlar, ordular) sahibi Firavun’a! ki onların hepsi ülkelerinde azgınlık ettiler.”⁴¹³ ayeti de bu gerçeği anlatmaktadır.

Allah (cc); işte bu kavimlerden “Semud kavmi azgınlığı sebebiyle yalanladı”⁴¹⁴ demektedir. Kur'an'ın Allah'ın rızkı bol verdiği sonra da azgınlık eden⁴¹⁵ şahsiyetlere verdiği örnek ise, Karun'dur: “Şüphesiz Karun, Musa'nın kavmindendi.

⁴⁰⁶ Mülk, 67/7-8.

⁴⁰⁷ İsfehani, *el-Müfredât*, s. 136; Fîruzâbâdî, Mecdüddin Muhammed b. Yakub, *Besâiru Zevi't-Temyiz fi Letai'fi'l-Kitabi'l-Aziz*, (thk. Muhammed Ali en-Neccâr) el-Mektebetü'l İlmiye, Beyrut, ts. II, 262-264.

⁴⁰⁸ Ahterî, Mustafa bin Şemsuddin Karahisâri, *Ahteri Kebir*, Meral Yayınevi, ts., s. 328.

⁴⁰⁹ Ebu'l Beka, *Külliyat*, s. 580-584.

⁴¹⁰ İbn Manzûr, *Lisanu'l Arab*, XV, 7.

⁴¹¹ Aydın, *a.g.e.*, s. 296; Bkz. Taha, 20/24, 43, 45; Zariyat, 51/53; Naziat, 79/17.

⁴¹² Alak, 96/6-7.

⁴¹³ Fecr, 89/6-11; Bazı müfessirlere göre Firavun, yere dört kazık çaktırır, işkence edeceği kimseleri ellerinden ve ayaklarından bu kazıklara bağlatır, o şekilde işkence edermiş. Onun için kendisine “zü'l-evtâd (kazıklar sahibi)” denilmiştir.

⁴¹⁴ Şems, 91/11.

⁴¹⁵ Bkz. Şura, 42/27.

Onlara karşı azgınlık etti. Karun, “Bunlar bana bendeki bilgi ve beceriden dolayı verilmişti” dedi”⁴¹⁶

Ehl-i Kitabın da ayrılığa düşmeleri⁴¹⁷, Allah’ın ayetlerini inkâr etmeleri ve peygamberleri bile bile öldürmeleri azgınlıklarına bağlanmıştır⁴¹⁸. Başta Allah, vahiy, peygamber, ahiret, adalet ve hakikat konularındaki sınır tanımazlık olmak üzere, aslında her türlü haddini aşma, Kur’an’da lanetlenmiştir. Zira her sınır tanımazlık sonuçta kişiyi evrenin temel hakikatlerini, görmezden gelmeye, onları saymamaya ve sonuçta da inkâra sürükler⁴¹⁹. Allah’ın koyduğu sınırları azgınlıklarıyla çiğneyen insanlar, itaatten, şükürden ve imandan nasibini almamış, kendini bilmez insanlardır.

2.2.3.9. Korku

Bir tehlike veya tehlike düşüncesi karşısında insanı uyaran kaygı duygusunun adı korkudur⁴²⁰. İnsanların doğrular karşısında teslim olmasına engel olan şeylerden birisi de korkudur. Yeri geldiğinde korku, insanları Allah’a inanmaktan, O’na itaat etmekten alıkoyan motivlerden birisi olur⁴²¹.

İnsanları Allah’ın hidayetine teslim olma saadetinden alıkoyan en önemli hususlardan birisi de cemiyette ileri gelen hüküm ve otorite sahiplerinin elde ettikleri kuvvet ve servet kanalıyla zayıf kimselere karşı baskı yaparak korkutmalarıdır.⁴²² İnsanda fitrî olan korku duygusu, insanlara, zalimlere ve kâfirlere karşı değil,⁴²³ Allah’a karşı olmalıdır⁴²⁴. Müslüman gerçek manada sadece Allah’tan korkmalıdır⁴²⁵.

Tarih boyunca hak yola davet edilen kavimlerin ileri gelenleri, zayıf gördükleri inanmış insanlara veya inanacaklara gözdağı vermişler ve onlara karşı çeşitli zalimlikler sergilemişlerdir. Bu fiilleri yapanların başında, Kur’an’da en çok zikredilen kâfir şahsiyet, Firavun gelmektedir. Daha işin başında Allah (cc), Hz.

⁴¹⁶ Kasas, 28/76-78.

⁴¹⁷ Al-i İmran, 3/19.

⁴¹⁸ Al-i İmran, 3/112.

⁴¹⁹ Yolcu, Mehmet, *Kur’an’da İnkâr Psikolojisi*, Çıra Yay., İst., 2004, s. 94.

⁴²⁰ Türkçe Sözlük II, 899.

⁴²¹ Coşkun, a.g.e., s. 170.

⁴²² Altıntaş, *Hidayet ve Dalalet*, s. 194.

⁴²³ Bkz. Bakara, 2/150; Nisa, 4/77; Maide, 5/3.

⁴²⁴ Bkz. Maide, 5/44; En’am, 6/80-81; Nahl, 16/49-50.

⁴²⁵ Bkz., Ahzab, 33/16-17, 37.

Musa ve Hz. Harun’dan Firavun’u hidayete davet etmelerini istediğinde, Firavun’un zalimliğini bilen Musa ve Harun şöyle dediler: *“Ey Rabbimiz! Şüphesiz biz, onun bize karşı aşırı davranmasından yahut azmasından korkuyoruz”* Allah (cc) da şöyle dedi: *“Korkmayın, çünkü ben sizinle beraberim. İşitirim ve görürüm.”*⁴²⁶ Hz. Musa: *“Bir de ben onlara karşı suçlu durumdayım. Bu yüzden onların beni öldürmelerinden korkarım. Allah dedi ki: “Hayır korkma! Mucizelerimizle gidin. Çünkü biz sizinle beraberiz (her şeyi) işitmekteyiz.”*⁴²⁷

Firavun’un zulmü o kadar korkutucu idi ki⁴²⁸ *“Firavun ve ileri gelenlerinin kötülük yapmaları korkusu ile kavminin küçük bir bölümünden başkası Musa’ya iman etmedi.”*⁴²⁹ Yine Firavun, Hz. Musa’ya: *“Benden başkasını tanrı edinirsen andolsun ki seni zindana atarım”*⁴³⁰ demiş ve Hz. Musa’nın mucizesini görüp gerçeği kavrayan ve iman eden sihirbazları *“Sizin ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama kestireceğim, hepinizi astıracağım.”*⁴³¹ diyerek korkutmaya çalışmıştır.

Aynı şekilde Nemrut, Hz. İbrahim’i ateşe atmış⁴³² Nuh kavminin azgınları da Hz. Nuh’u tehdit etmişler *“Ey Nuh! Eğer sen dediğinden vazgeçmezsen muhakkak recmedilenlerden olursun”*⁴³³ demişlerdir. Birçok peygamber Hz. Zekeriyâ ve Hz. Yahya gibi şehit edilmiş⁴³⁴ fakat bu tehdit ve zulümler karşısında tüm peygamberlerin cevabı, Hz. İbrahim’in şu cevabı gibi olmuştur: *“Beni doğru yola iletmişken Allah hakkında benimle tartışıyor musunuz? Ben sizin ona ortak koştuğunuz şeylerden korkmam! Siz Allah’ın size haklarında hiçbir hüküm indirmedeği şeyleri ona ortak koştuktan korkmazken ben sizin ortak koştuğunuz şeylerden nasıl korkarım! Şimdi biliyorsanız (söyleyin) iki guruptan hangisi güvende olmaya daha layıktır?”*⁴³⁵

⁴²⁶ Taha, 20/45-46.

⁴²⁷ Şuara, 26/14-15.

⁴²⁸ Bkz. Kasas, 28/4; Mü’min, 40/25; Zuhruf, 43/54.

⁴²⁹ Yunus, 10/83.

⁴³⁰ Şuara, 26/29.

⁴³¹ Şuara, 26/49.

⁴³² Bkz. Enbiya, 21/68.

⁴³³ Şuara, 26/116.

⁴³⁴ Bkz. Al-i İmran, 3/21.

⁴³⁵ En’am, 6/80-81.

Gerçek şu ki peygamberler Allah'ın seçkin kulları idiler. Azimleri son haddinde, gayretleri yüksek, imanları sarsılmaz ve iradeleri güçlü idi. Onları hiçbir beşerî güç davalarından caydıracak değildi. Aynı şekilde ashab-ı uhdu, Habibu'n Neccar, Ashab-ı Kehf, Bilal-ı Habeşi, Ammar b. Yasir, Habbab b. Eret gibi şahsiyetler de küfür karşısında, sınırsız zulümlere direnerek korkunun sadece Allah'a karşı olduğunun isbatını yapmışlardı.

Fakat dik duramayanlar da olmuş ahiretten korkmayan,⁴³⁶ Allah'tan için için korkmayanlara⁴³⁷ uyarılar fayda etmemiş, geçmiş kavimlerden pek azı o yüce iradeyi gösterebilmiş,⁴³⁸ korku sebebiyle insanlar hidayetden uzak kalmışlardı. Haris b. Osman, Peygamberimiz'e demişti ki: Biz biliyoruz şüphesiz sen hak üzeresin. Fakat korkuyoruz, sana tabi olup da Araplara muhalefet edersek, biz bir avuç insanız bizi yerimizden ederler⁴³⁹. Eski kavimler de onlar gibi *“dediler ki: “Eğer biz doğru yola uyar seninle beraber olursak ülkemizden sürülürüz.”*⁴⁴⁰

Dünya için Allah (cc)'tan korktuğumuzdan çok insanlardan korkarsak ne dünyayı ne de ahireti kazanabiliriz. Aynı şekilde Allah'a nisbet etmemiz gereken güç ve kudreti insanlara izafe edersek ne iman edebiliriz ne de Allah'a şükredebiliriz. O halde şu ayetlere kulak vermemiz gerekir: *“De ki: “Eğer siz ölümden ya da öldürülmekten kaçırıyorsanız, kaçmak size asla fayda vermeyecektir. O takdirde bile (hayatın zevklerinden) pek az yararlandırılırsınız. De ki: “Eğer Allah size bir kötülük dilese, sizi Allah'tan koruyacak kimdir? Yahut size bir rahmet dilese buna engel olacak kimdir?”*⁴⁴¹

2.2.3.10. Hafife Alma - Alay Etme

Kur'an-ı Kerim'de bu kapsamda zikredilen kavramlardan birisi, *“istihza”*dır. İstihza, küçük düşürmek amacıyla birine laf dokundurmadır.⁴⁴² Küçük düşürmeyi amaçlayan davranışlar için de kullanılır.⁴⁴³ Aynı şekilde *“dihk”* (Gülme)⁴⁴⁴,

⁴³⁶ Müddesir, 74/53.

⁴³⁷ Fâtır, 35/18.

⁴³⁸ Bkz. Yunus, 10/83; Hud, 11/59.

⁴³⁹ Bkz. Elmalılı, *a.g.e.*, V, 3748.

⁴⁴⁰ Kasas, 28/57.

⁴⁴¹ Ahzab, 33/16-17.

⁴⁴² İsfehani, *el-Müfredat*, s. 42; İbn Manzur, *a.g.e.*, XV, 84.

⁴⁴³ İsfehani, *el-Müfredat*, s. 841.

⁴⁴⁴ Mü'minun, 23/110.

“*suhriyet*” (maskaralık)⁴⁴⁵, “*hümeze-lümeze*”⁴⁴⁶ ve “*gamz*”⁴⁴⁷ kavramları da bu bağlamda kullanılmıştır.⁴⁴⁸

Başkalarını küçük görme ve onlarla alay etme dinimizce bir günah sayılsa da bu günahın dereceleri elbette vardır. Bu da alay edilen şeye ve alayın derecesine göre değişiklik arzeder. Din düşmanlığı adına, mü’minlerle alay etme, hatta inanç esaslarının temelleri olan kutsallarla alay etme, insanı kâfir yapan daha da ötesi insanlıktan çıkaran sebeplerdendir. Tarih boyunca batıl taraftarları, bu tavrı tüm kutsallar karşısında sergilemişlerdir. Kur’an da bunların bir kısmına değinmiştir. Biz de bu daire içinde kalarak kâfirlerin alay ettikleri şeyler bağlamında bu konuyu inceleyeceğiz.

Allah’ın (cc) göndermiş olduğu dine iman etmeyenlerin sergiledikleri tavırlardan biri, peygamberlere ve getirdiklerine inananları, zayıflığından, fakirliğinden ve toplum içindeki statüsünün düşük oluşundan dolayı küçük görüp onlarla alay etmeleridir.

Bu konuda kâfirler, tüm zamanlarda aynı tavrı sergilemişlerdir. Hz. Nuh’un kavminden inkâr edenler mü’minleri küçük görmüş sırf bu yüzden iman etmediklerini söylemişlerdir: “*Kardeşleri Nuh onlara şöyle demişti. (Allah’a karşı gelmekten) sakınmaz mısınız? Bilin ki ben size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim. Artık Allah’a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin. Onlar şöyle cevap verdiler: Sana düşük seviyeli kimseler tâbi olup dururken biz sana iman eder miyiz hiç?*”⁴⁴⁹

Lut (as) da kavmini imana davet etmişti. “*Bunun üzerine kavminin cevabı ancak şöyle demek oldu: Lut’un ailesini memleketinizden çıkarın! Çünkü onlar temiz kalmak isteyen insanlarmış!*”⁴⁵⁰ Bu şekilde kendi azgınlık ve pisliklerinden uzak durup iman edenlerle güya alay etmişlerdir.

Kâfirlerin tavırları hiç değişmemiş, Peygamberimiz (s.a.v) zamanında da aynı çirkinliği sergilemişlerdir. Kureyş’in ileri gelenleri Rasulullah (s.a.v.)’in yanına

⁴⁴⁵ Hud, 11/38; Hucurat, 49/11.

⁴⁴⁶ Hümeze, 104/1.

⁴⁴⁷ Mutaaffî fin, 83/30.

⁴⁴⁸ Bkz. İsfehani, *el-Müfredat*, s. 402, 501, 614, 747, 846.

⁴⁴⁹ Suara, 26/106-111.

⁴⁵⁰ Neml, 27/56.

geldikleri zaman, Ammar, Bilal ve Habbab (r.a) gibi toplumun alt tabakasından gördükleri insanların, yanlarında bulunmasını istemiyorlardı. Rasulullah (s.a.v.) de çeşitli sebeplerden ötürü onların bu isteklerini yerine getirmeyi düşünürken Allah (cc) onu şu ayetle uyardı:⁴⁵¹ *“Rablerinin rızasını isteyerek sabah-akşam ona yalvaranları kovma! Onların hesabından sana bir sorumluluk, senin hesabından da onlara herhangi bir sorumluluk yoktur ki, onları kovup da zalimlerden olasın. Aramızdan Allah’ın kendilerine lütuf ve ihsanda bulunduğu kimseler de bunlar mı? demeleri için onların bir kısmını diğerleriyle işte böyle imtihan ettik Allah şükredenleri daha iyi bilmez mi?”*⁴⁵²

Zengin olan Amr, Gatafan, Esed ve Eşca kabilelerinin ileri gelenleri ve Mekkeli çoğu zenginler Hz. Peygamber’in İslama çağrısına şu şekilde cevap vermişlerdir: *“Eğer Muhammed’in dini doğru olsaydı, koyunlarımızın çobanı olan Cuheyne, Muzeyne, Elsem ve Gıfar kabileleri bizden önce ona girmezlerdi.”*⁴⁵³

Kâfirler işte böyle imtihan edilmişler ve bu imtihanda kaybedenlerden olmuşlardı. Bu tavırları küfürlerine sebep olmuş ve Allah’ı unutturmuştu. *“Kullarımdan, Ey Rabbimiz! Biz inandık, bizi bağışla, bize merhamet et sen merhamet edenlerin en hayırlısısın, diyen bir gurup var idi. Siz ise onlarla alay ediyordunuz. O kadar ki onlar size beni anmayı unutturdu. Onlara hep gülüyordunuz.”*⁴⁵⁴ *“Suçlular, şüphesiz inanmış olanlara gülerlerdi. Yanlarından geçtikleri zaman da birbirlerine göz kırparlardı. Ailelerinin yanına döndükleri zaman da eğlenmeye başlarlardı. İnananları gördüklerinde “Bunlar sapıklardır” derlerdi. Oysa kendileri, onların üzerine bekçi olarak gönderilmemişlerdi.”*⁴⁵⁵ ayetleri, onların bu alaycı tutumlarının kendilerini nasıl küfre sevkettiğini göstermektedir.

Kur’an-ı Kerim’in, suçluların müminlerle alay edişlerini, bunlara karşı terbiyesizlik yapmalarını, büyüklük taslamalarını ve müminleri sapıklar diye lanse etmelerini ortaya koymak için sergilediği sahneler, Mekke toplumunda bizatihi

⁴⁵¹ Taberi, *Camîu’l Beyan*, VII, 28; Vahidi, *Esbabü’n-Nüzûl*, s. 220-221.

⁴⁵² En’am, 6/52-53.

⁴⁵³ Razi, *a.g.e.*, XXVII, 11.

⁴⁵⁴ Mü’minun, 23/109-110.

⁴⁵⁵ Mutaaffîfin, 83/29-33.

yaşanmış sosyal gerçeklikten bir kesittir. Fakat bu sahneler tüm nesillerde gözlenebilmekte ve çeşitli yerlerde gün yüzüne çıkabilmektedir. Bugün çağdaş olan pek çok insanı zihnimizde canlandırdığımızda bu ayetlerin sanki onların hallerini tasvir edip canlandırdığını görmekteyiz. Bu da kötü ve suçlu insanların iyi insanlara karşı tutumlarının tüm toplumlarda ve tüm asırlarda aynı olduğunu, karakterlerinin değişmediğini göstermektedir.

İnkârcılar iman edenlerle, alay edip onlara gülüyorlar ve onlarla eğleniyorlardı. Ya fakir oldukları sebebiyle perişan bir halde yaşadıkları için ya zayıf olduklarından uygulanan işkencelere karşılık veremedikleri için ya da ekonomik ve sosyal statüsü düşük insanlarla muhatap olmaktan kaçındıkları için. İşte bütün bunlar suçluların eğlenme dürtüsünü harekete geçiriyordu. Onlar müminleri alay konusu ediyorlardı. Çirkin duygularını tatmin etme aracı kılıyorlardı. Onlara işkence ve eziyet ediyorlardı. İnanmış müminlerin başlarına gelenlere sabredişlerini, yüce ahlaki ilkelere bağlılıklarını ve İslamın ahlakı ile donanmalarını hafife alıyorlardı.⁴⁵⁶

Görüldüğü gibi kâfirler, mü'minlerin durumlarını kendi bakış açılarına göre değerlendirmişler, onların bu dünyaya yönelik zenginliklerine, makam ve mevkilerine bakmışlardır. Bu bakış açısıyla da onları küçük görmüşler, onlarla alay etmişler bu da onları küfür bataklığında daha da dibe götürmüştür. Ahirette ise inkârcılar *“derler ki; kendilerini dünyada iken kötü saydığımız kimseleri burada niçin görmüyoruz. Alaya aldığımız (cehennemlik olan) onlar değil miydi? Yoksa buradalar da onları gözden mi kaçırdık?”*⁴⁵⁷ Fakat sonuç böyle değildir. Sonuç şudur ki; alay ettikleri mü'minler kazananlardan, o mü'minlerle alay edip onları küçük gören ve bu sebeple küfre düşenler de kaybedenlerden olmuşlardır.

Kâfirlerden birçoğu Allah'ın seçimine rıza göstermeyerek O'nun seçmiş olduğu peygamberi küçük görmek suretiyle ona iman etmek istememiştir. *“Şüphesiz senden önceki milletler arasından elçiler gönderdik. Ne zaman onlara bir peygamber geldiyse mutlaka onunla alay etmişlerdir.”*⁴⁵⁸ *“Daha önce inkâr edip de inkârlarının cezasını tadanların haberi size gelmedi mi? Onlar için elem dolu bir azap vardır. Bu,*

⁴⁵⁶ Kutup, *a.g.e.*, I, 3860- 3861.

⁴⁵⁷ Sad, 38/62-63.

⁴⁵⁸ Hicr, 15/10-11.

peygamberlerinin, onlara apaçık mucizeler getirmeleri ve onların da (bizim gibi) insanlar mı bizi doğru yola iletecekmiş? Deyip de inkâr etmeleri ve yüz çevirmeleri sebebiyledir.”⁴⁵⁹ ayetleri, kafirlerin peygamberleri küçük gördüklerini göstermektedir.

Kur’an’da yine peygamberimize hitaben: “Senden önceki birçok peygamber ile de alay etmişlerdi. Ben o kâfirlere bir süre meydan verdim, fakat sonra yakalarına yapıştım. O zaman azabım nice oldu?”⁴⁶⁰ denmiştir. Allah (cc) yukarıdaki ayetlerde Kur’an’ın muhataplarına eski kavimlerden haber vermiş, bir başka ayette ise Peygamberimize “Onlara de ki; “Dünyayı geziniz de peygamberleri yalanlayanların sonu nice oldu, görünüz.”⁴⁶¹ diyerek onların akıbetinden ibret almamızı istemiştir.

Buradaki amaç, yalanlayıcı ve alaya alıcı Arapların kalplerini, eski yalanlayıcıların ve alaya alıcıların toplu-kırım sahneleri ile yüzyüze getirmek, alaycılıkta ve yalanlamakta ısrar ettikleri takdirde kendilerini bekleyen bu sahneleri hatıralarında canlandırmaktır. Çünkü yüce Allah tarihin daha önceki dönemlerinde onlardan çok daha güçlü, çok daha nüfuzlu, çok daha zengin ve müreffeh toplumları kitlesel cezalara çarptırmıştı. Nitekim bu gerçekçi ve korkunç tehditleri ile kalpleri ürperten bu ayetlerin başında, Yüce Allah onlara bu gerçeği duyurmaktadır.⁴⁶²

Aynı şekilde bu Mekkeli müşrikler de Peygamberimizi küçümseyen bir tavır sergilemişlerdir. Onların bu tavırlarını da yine bize Kur’an haber veriyor ve diyor ki: “(Rüşlüm) Kâfirler seni gördükleri zaman, “sizin ilahlarınızı diline dolayan bu mu?” diyerek sana alaydan başka bir şeyle davranmazlar”.⁴⁶³ “Onlar seni görünce ancak eğlenceye alırlar. “Allah’ın peygamber olarak gönderdiği adam bu mu? Biz ilahlarımıza sınıksız sarılmasaydık neredeyse bizi ilahlarımızdan uzaklaştıracaktı, derler.”⁴⁶⁴

Kişiliklerini kaybetmiş olan bu insanlardan Esved b. Muttalip b. Esed, Peygamberimiz ve inananları gördüğünde Kisra ve Kayser’in saraylarını ele

⁴⁵⁹ Teğabün, 64/5-6.

⁴⁶⁰ Ra’d, 13/32

⁴⁶¹ En’am, 6/11.

⁴⁶² Kutup, a.g.e., II, 1045.

⁴⁶³ Enbiya, 21/36.

⁴⁶⁴ Furkan, 25/41-42.

geçirecek ve hazinelerine sahip olacak, yeryüzünün büyük kralları geliyor diyordu.⁴⁶⁵ Yine münafıklardan biri Hz. Peygamber'in Suriye'ye yaptığı bir sefer sırasında “Şu adamın yaptığı hazırlıklara bakın! Suriye ve Roma İmparatorluğu'na bağlı kaleleri fethedecekmiş! Ne boş umutlar!”⁴⁶⁶ diyor. Bir diğeri de Tebük seferi sırasında kaybolan devesini bulamayan Hz. Peygamber'e “şu adamın peygamberliğine bakın, gökten haber alıyor fakat devesinin nerede olduğunu bilmiyor”⁴⁶⁷ diye alay ediyordu.

İşte bu kâfirler küfürlerinde böyle oyalanıp duruyorlardı. Sadece kendi düşüncelerine, dünyaya bakış açılarına ve kendi değerlerine uymadığı için Allah'ın takdir ederek seçtiği peygamberleri çeşitli sebeplerden ötürü küçük görüyorlar ve onların değil, kendi düşündüklerinin peygamber olması gerektiğini savunuyorlardı. Kendini bu kadar büyük gören, karşısındakileri de aynı derecede küçük gören insanların onlara itaati de elbette söz konusu olamazdı ve olmamıştı da.

Sağlıklı bir insanın özelliği, karşısındakinin görüş ve düşüncelerine katılmasa da ona saygı göstermektir. Fakat aklî yönden karşı durduğu görüşe karşı, söyleyebileceği bir şeyi olmayanlar inanmamakta da direndiklerinden “*Allah'ın ayetlerini eğlence yapmayın*”⁴⁶⁸ uyarısına karşılık ayetlerden bir şey öğrendikleri zaman onunla alay ediyorlardı.⁴⁶⁹

Ayetleri öğrenip nereden kaynaklandıklarını bildikten sonra da onlarla alay ederlerdi. Bu, sorumluluğu daha ağır, özü itibariyle daha çirkin bir davranıştır. Bu tablo ilk ve son cahiliye toplumlarında sık sık rastlanan bir tablodur. Aralarında Müslüman olduklarını söyleyenler de olmak üzere nice insanlar, öğrendikleri Allah'ın ayetleri ile alay etmekte, onları, onlara inananları ve hayatının sorunlarını onlara başvurarak çözmeye çalışanları, alaya almaktadırlar.⁴⁷⁰ Allah (cc) bu insanları şöyle vasıflandırıyor: “*İnkâr edenler ise, hakkı batılla çürütmek için mücadele*

⁴⁶⁵ Belazuri, Ahmed b. Yahya, *Ensabü'l-Eşraf*, (Thk. Muhammed Hamidullah), Darü'l-Marife, Kahire, 1983, I, 151.

⁴⁶⁶ Beydavi, Kadı Nasuriddin, *Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil*, Der Saadet, İst. 1314, I, 600; İbn Kesir, *a.g.e.*, IV, 112; Kutup, *a.g.e.*, III, 1672.

⁴⁶⁷ Taberi, *Camiu'l Beyan*, VIII, 123; Bkz. Yolcu, *a.g.e.*, s. 209-210.

⁴⁶⁸ Bakara, 2/231.

⁴⁶⁹ Casiye, 45/9.

⁴⁷⁰ Kutup, *a.g.e.*, V, 3225.

ederler. *Ayetlerimizi ve kendilerine yapılan uyarıları alaya alırlar.*⁴⁷¹
*“Rab’lerinden kendilerine yeni bir öğüt gelmez ki, onlar mutlaka onu alaya alarak, kalpleri de gaflette olarak dinlemesinler.”*⁴⁷²

Kur’an’ın nüzulüne şahit olan ve onun ilk muhatapları olan insanlardan çoğu da Rabbimizin uyarılarına karşı alaycı bir tavır takınmışlardı. Müşrikler, *“Amel defteri sağ yanından verilenlere gelince” ayeti nazil olunca “Alay ederek şöyle dediler: “Ey Rabbimiz! Hesap gününden önce payımızı hemen ver!”*⁴⁷³

İslamın azılı düşmanlarından Ebu Cehil de Allah’ın ayetlerini, inkârından dolayı çoğu zaman alaya alıyordu. Cehennemde zalimlerin ve kâfirlerin yiyecekleri zakkumdan bahseden ayetler⁴⁷⁴ nâzil olduğunda bu ayetlerle alay ederek: “Zakkum ağacı nedir biliyor musunuz? O Medine’nin kaymaklı hurmasıdır. Elimize geçse de bol bol atıştırırak!” demiştir.⁴⁷⁵ Tabiidir ki, kâfirlerin hoşlarına gitmeyecek ayetler geldiğinde o ayetlerin ağır hükümleri karşısında savunma mekanizmaları onları ayetlerle alaya götürüyor, böylece ayetin hükmünden kendilerini kurtardıklarını zannediyorlar. Alaylarıyla o ayetin yüceliklerini ve kutsallıklarını giderdikleri hissine kapılıyorlar, kendilerince ayetleri önemsizleştiriyorlar.

Şu ayet te buna işaret etmektedir: *“(Ey Muhammed!) onlara (istedikleri) bir ayet (mucize) getirmediğin zaman alay ederek: “Onu (da) bir yerlerden derleyip toptasaydın ya.” derler.*⁴⁷⁶ Fakat onlar bu ayetleri değersiz gördüler diye değersiz, hükümsüz zannettiler diye de hükümsüz olacak değildir. Zaten Rabbimizin onlara karşı şu cevabı da bunu göstermektedir: *“(Peygamberim) De ki; “Ben ancak Rabbim’den bana vahyedilene uymaktayım. Bu (Kur’an ayetleri) Rabbiniz’den gelen basiretlerdir. (gönül aydınlatan nurlardır). İman edecek bir topluluk için bir hidayet kaynağı ve bir rahmettir.”*⁴⁷⁷

Kâfirlerin ayetlere, uyarılara ve öğütlere karşı gösterdikleri bu ciddiyetsiz tavır da onların kendilerine bahşedilen Kur’an gibi, Peygamber gibi nimetlerin kıymetini

⁴⁷¹ Kehf, 18/56.

⁴⁷² Enbiya, 21/2.

⁴⁷³ Sad, 38/16.

⁴⁷⁴ Saffat, 37/62-66.

⁴⁷⁵ İbn Kesir, *Tefsir*, VII, 16.

⁴⁷⁶ A’raf, 7/203.

⁴⁷⁷ A’raf, 7/203.

bilememelerine ve islama girememelerine dolayısıyla da bu nimetlerin şükürünü eda edememelerine bir sebep teşkil etmiştir. Çünkü insanın karşısındakini anlayabilmesi, karşılaştığı olayı değerlendirebilmesi için önce alaycı tavrından vazgeçip onu ciddiye alması gerekir. Kâfirler, bu ciddiyette olmadıklarından Allah'ın, Peygamber'in ve Kur'an'ın, imana ve şükre çağıran öğütlerinden nasiplenememişlerdir. Kendilerine sunulan imkânı iyi değerlendirememişlerdir ki böylelerinin akıbeti iyi olmayacaktır. “*Sonra kötülük edenlerin sonu çok kötü oldu. Çünkü Allah'ın ayetlerini yalanladılar ve onlarla alay ediyorlardı.*”⁴⁷⁸ ayeti de işte bu ayetleri alay konusu yapanların sonunu haber veriyor. Bunların birçoğu bu dünyada helak edilenlerden oldular. Ahirette ise aynı kötü akıbeti uğrayacaklardır.

2.2.3.11. Heva - Şehvet

Heva, bir şeye karşı aşırı sevgi ve bağlılık, arzu ve istek, kişinin, hevasının icabına göre hareket ederek yükseklerden yüz çevirip, süfli tarafa temayül göstermesi ve benliğin şehvet tarafına geçerek ruha sırt çevirmesidir.⁴⁷⁹ Heva, değersiz, neticesiz ve boş kuruntuyla nefsin kötü isteğe meyletmesidir.⁴⁸⁰ Buna Türkçede keyif de denir. İnsanın keyfi ne istiyorsa onu elde etmeye ve engel tanımadan onu gerçekleştirmeye çalışması, bu heva denilen puta tapması demektir.⁴⁸¹

Hevanın şehvetle yakın bir anlam birliği vardır. Şehvet, nefsin zevk duyduğu şeylere karşı kalpte mevcut olan meyildir.⁴⁸² Heva, insan nefsinin şehvetlerinden ve hayvânî iştihadan doğan doğal eğilim olmakla beraber aynı zamanda insanı her türlü isyana götüren zaafın itici gücüdür.⁴⁸³

Hevaya uyma ve ona bağlılık, hoyratça hareket etmeyi, her istediğini elde etmeyi ve arzuları önünde hiçbir engel tanınamayı dile getirir ki, bu, hevayı putlaştırma ve ona sınırsız bir özgürlük verme anlamına gelir.⁴⁸⁴ Bu ise insanın hem

⁴⁷⁸ Rum, 30/10.

⁴⁷⁹ Ebu Hazam, Enver Fuad, *Mu'cemu Mustalahati's-Safi*, Mektebetü Lübnan, Beyrut, 1993, s. 179.

⁴⁸⁰ İsfehani, *el Müfredat*, s. 796.

⁴⁸¹ Şevkani, Muhammed b. Ali, *Fethu'l-Kadir*, Mısır, 1383, V, 8.

⁴⁸² İsfehani, *el-Müfredat*, s. 270; Elmalılı, *a.g.e.*, II, 1051.

⁴⁸³ Aydın, *a.g.e.*, s. 204.

⁴⁸⁴ Şevkani, *a.g.e.*, V, 8.

dünyada büyük belalara ve felaketlere sürüklenmesi hem de ahirette affedilmez cinayetler işlediği için cehenneme mahkûm olması demektir.⁴⁸⁵

Her duyguda olduğu gibi hevada da iyi ve kötü yönler vardır. İnsanın doğasına uygun, dinin izin verdiği kadarıyla çeşitli güzellik ve zevklerden faydalanmak hevanın olağan yönü, bunun dışındakiler de günahı gerektiren, ileri safhasında da insanı küfre götüren yönüdür. Hevasının önünde hiçbir engel tanımayan, canı ne isterse onu yapan, karşılığında maruz kalacağı şeyleri, hevası uğruna hiçe sayan insan, hevasını her şeyden üstün kılmış onu tanrılaştırmış demektir. Bu da bizim her nimeti yerli yerinde ve Allah'ın emri doğrultusunda kullanma diye tarif ettiğimiz şükrün zıddı bir tavidir.

Şair A'sa, müslüman olmak amacıyla Hz. Peygamber'i görmek üzere yola çıkar. Putperestlerden biri: "O dinde zina yasak" der. Olsun diye cevap verir. Yoluna devam etmek isteyince putperest: "ama şarap da yasak" der. A'sa: "O zaman geri döneyim bir sene daha içeyim sonra Müslüman olurum" der. Kabilesine geri döner, fakat o sene ölür.⁴⁸⁶ İşte bu insan, sırf dünya hayatına yönelik bir zevkten ve duygularının esiri olmaktan dolayı ebedi bir hayatı kaybeden insanlara en güzel örnektir.

Hevalarının peşinden gidip sapık cinsel arzularının esiri olan Lut kavmi de helak edilinceye kadar duygularının götürdüğü yere gitmişlerdir. Kur'an onlara diyor ki: *"Rabbinizin, sizin için yarattığı eşlerinizi bırakıyor da insanlar arasında erkeklere mi yanaşıyorsunuz? Siz gerçekten haddi aşan bir topluluksunuz."*⁴⁸⁷

Allah (cc)'ın, *"O size ancak kötülüğü, çirkin ve Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri söylemenizi emreder."*⁴⁸⁸ diyerek anlattığı şeytan, İslam'dan önce Mekkelileri de hevalarının esiri yapmış, bu insanlar ibadetlerini bile hevalarına göre yapar olmuşlardır. *"Onların Beytullah yanındaki duaları da ıslık çalmak ve el çırpıktan başka bir şey değildir."*⁴⁸⁹ ayeti buna işaret etmektedir. İslam dini geldikten sonra da Mekke müşrikleri yine aynı özellikleri taşıyorlardı. *"Kötü duygularını kendisine tanrı*

⁴⁸⁵ Maverdi, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed, *Edebu'd-Dünya ve 'd-Din*, İst. 1299, s. 39.

⁴⁸⁶ İbn Hişam, Ebu Muhammed Abdulmelik b. Eyüp el-Himyari, *Siretü'n-Nebî*, (Thk. Muhiddin Abdulhamid), Mat. Medeni, Mısır, 1963, I, 259-260.

⁴⁸⁷ Şuara, 26/165-166.

⁴⁸⁸ Bakara, 2/169.

⁴⁸⁹ Enfâl, 8/35.

edineni gördün mü? Sen (Rasulüm) ona koruyucu olabilir misin? Yoksa sen onların çoğunun gerçekten (söz) dinleyeceğini yahut düşüneceğini mi sanıyorsun? Hayır, onlar hayvanlar gibidir. Hatta onlar yolca daha da sapıktır.”⁴⁹⁰ ayetleri de müşriklerin islamdan sonraki durumlarını anlatmaktadır.

Bu kâfirler, kendileri nefislerinin esiri olmakla kalmamış. Peygamberimizi de kendi hevalarına uydurmaya çalışmışlardır. Allah (cc) da Peygamberimizi bunlara karşı şöyle uyarmıştır: *“Sana gelen ilimden sonra eğer onların arzularına uyacak olursan, Andolsun ki Allah’tan sana ne bir dost ne de yardımcı olmaz.”*⁴⁹¹ De ki: *“Allah’tan başka yalvardıklarınıza kulluk etmekten men olundum. Sizin heveslerinize uymayacağım. Yolca sapıtmış doğru yolda gidenlerden olmamış olurum.”*⁴⁹²

Allah’ın hidayetine uymamak en büyük sapıklıktır. Hevaları tanrılaştırma sonucu gerçekten bu sapıklık ne kadar geniş çaplı ve organizeli olursa olsun mü’minden ayette gösterilen bu tavrı alması beklenir.⁴⁹³ Peygamberi ve mü’minleri⁴⁹⁴ kendi hevalarına uydurmak isteyenler hiçbir zaman doğru olana hak olana tabi olmak istememişler hatta hak kendilerine uysun istemişlerdir. Allah (cc) da diyor ki; *“Eğer hak onların kötü arzu ve isteklerine uysaydı, mutlaka gökler ve yer ile bunlarda bulunanlar bozulur giderdi.”*⁴⁹⁵

Hevaya tapma sadece nefsin isteklerini yerine getirme değildir. Aslında, uğrunda dinimizin bir kutsalını feda edebileceğimiz her şey hevamızın istediği putumuzdur. Bazı rivayetlere göre Kur’an öncesi Araplar hoşlarına giden bir şey gördüklerinde ona taparlardı. Daha güzelini bulunca da öncekini atarlardı.⁴⁹⁶ Bizler de bu bağlamda nelere ne kadar değer verdiğimizize bir daha bakmalıyız. Hayatımızda neleri öncelediğimizi tekrar gözden geçirmeliyiz.

Nefislerin arzularına tapanların durumunun dünya ve ahirette rezillik olduğu açıktır. Fakat *“Rabbinin makamından korkan ve nefsini kötü arzulardan uzaklaştıran*

⁴⁹⁰ Furkan, 25/43-44; Bkz. Casiye, 45/23.

⁴⁹¹ Bakara, 2/120; Bkz. Şura, 42/15.

⁴⁹² En’am, 6/56.

⁴⁹³ Altıntaş, a.g.e., s. 150.

⁴⁹⁴ Bkz. Nisa, 4/27.

⁴⁹⁵ Mü’minun, 23/71.

⁴⁹⁶ İbn Kesir, a.g.e., VI, 122.

*için ise, şüphesiz cennet yegâne barınaktır.*⁴⁹⁷ Rabbinin huzuruna çıkarılma endişesi taşıyan günaha yönelemez. Beşeri zaafının baskısıyla ona yöneldiği zaman dahi bu yüce makamın endişesi onu hemen pişmanlığa, istiğfara ve tevbeğe yöneltir. O da itaat dairesinde hareket etmeye devam eder.

Kişinin kendisini heva ve hevesten alıkoymasının yolu, itaat dairesindeki noktada yoğunlaşmak ve Allah'ın izin verdiği dairede duygularını tatmin edip, güzelliklere karşı da şükürle karşılık vermektir. Çünkü heva ve heves, her tür azgınlığın, zalimliğin, her tür haddi aşmanın ve her çeşit günahın itici gücüdür. Belanın esas ve kötülüğün kaynağıdır. İnsanın başına ne gelirse hevasından gelir. Cahilliğin tedavisi kolaydır. Fakat bilgiden sonraki heva ve heves, tedavisi için uzun ve zorlu bir mücadele gereken bir başbelasıdır.

Allah korkusu, azgın isteklerin şiddetli saldırılarına karşı sağlam ve muhkem bir kale durumundadır. Heva ve hevesin saldırılarına karşı bu muhkem kaleden başkası ayakta duramaz. Bu nedenle Kur'an'ın ifadesi bunların her ikisini de bir ayette topluyor. Çünkü burada konuşan, nefsin hastalığını en iyi bilen yüce yaratıcı olan Allah'tır. Tedavisini de bilen elbette O olacaktır. Yüce Allah, insanı içinden taşkın arzuları hiç geçirmemekle yükümlü tutmuştur. İnsanın heva ve hevesini serbest bırakmamasını, onu frenlemesini ve dizginini eline almasını istemiştir. Ayrıca bu konuda korkudan da destek almasını istemiştir.⁴⁹⁸

2.2.4. Küfür ve Nankörlüğün Sonuçları

2.2.4.1. Dünyevi Sonuçlar

Küfür ve nimete karşı nankörlük edenler, daha bu dünyada iken hak ettiği karşılığı görmeye başlayacaktır. Kâfirlere bu dünyada, ahirettekinin yanında bir hiç nisbetinde olsa bile bir azap tattırılmıştır ve tattırılacaktır. Nimet ne kadar büyük, ne kadar olağanüstü ise küfür ve inkârın azabı da o ölçüde eşsiz ve o nimetin zevali de o ölçüde acı olacaktır⁴⁹⁹.

Şükür nimeti nasıl çoğaltıyorsa nankörlük de nimetin çoğalmasına engeldir. Aynı zamanda sahip olunan nimetlerin kaybedilmesine de sebeptir. Mesela; kendi

⁴⁹⁷ Naziat, 79/40-41.

⁴⁹⁸ Kutup, *a.g.e.*, VI, 3818- 3819.

⁴⁹⁹ Bkz. Elmalılı, *a.g.e.*, III, 367.

ilmi sayesinde nimete kavuştuğu iddiasında bulunup nimetleri Allah’a nisbet etmekten çekinerek nankörlük eden Karun, sahip olduğu her şeyle beraber yerin dibine batırılmıştır⁵⁰⁰. Yine kendisine bolca nimet verilmiş olan ve bu nimetlerle şımaran ve kibre kapılan, ardından da Rabbine nankörlük eden kişinin bütün mal varlığı yok edilmiştir⁵⁰¹. Aynı şekilde Nuh, Hud, Salih, İbrahim, Lut, Şuayb (as)’ın kavimleri ve Sebe, Ress, Tubba kavimleri Kur’an’da nankörlükleri sebebiyle helak edilen kavimler olarak bizlere anlatılmaktadır⁵⁰².

Allah’ın adaleti gereği herkes yaptığıının karşılığını bulur⁵⁰³, kimseye zerre kadar da olsa haksızlık edilmez⁵⁰⁴. Asıl adaletin sağlanacağı yer ise ahirettir. Fakat bu dünyada da bazı karşılıklar verilmektedir. Allah (cc) kâfirlere de nimet vermekte ve onların hak ettikleri azabı hemen vermemekte, onlara süre tanımaktadır⁵⁰⁵. Onlara tanınan bu süre aslında onların iyiliğine de değildir. Çünkü o sürede onlar günahlarını artırmaktadırlar⁵⁰⁶.

Allah ‘cc) insanları hem şerle hem de hayırla imtihan etmektedir⁵⁰⁷. Şu ayetlerde her iki halde de kazanıp kaybedenlere örnek verilmektedir: *“Eğer insana tarafımızdan bir nimet tattırır sonra da o nimeti ondan alıverirsek, şüphesiz ki o çok ümitsizdir nankördür. Eğer ona dokunan bir sıkıntıdan sonra bir mutluluk tattırırverirsek, artık benden bütün musibetler gitti der ve şüphesiz kibirlenir, sevinir. Ancak her iki halde de sabredip güzel güzel ameller işleyenler başka...”*⁵⁰⁸

Hz. Musa (as)’ın *“Yarab! Sen Firavun’a ve yandaşlarına dünya hayatında bir güzellik, ihtişam ve büyük servetler verdin, yolundan saptırsınlar diye mi?...”*⁵⁰⁹ sorusu insana verilen nimetin kendi aleyhine olabileceğini düşündürmektedir. Peygamberimiz (sav) zamanında savaştan geri kalanlar: *“Mallarımız ve ailelerimiz*

⁵⁰⁰ Bkz. Kasas, 28/76-82

⁵⁰¹ Bkz. Kehf, 18/32-43

⁵⁰² Bkz. Tok, Nuri, *Kur’an’da Sünnetullah ve Helak Edilen Kavimler*, Etüt Yay., Samsun 1998, s. 93-120.

⁵⁰³ Bkz. Maide, 5/38; Zilzal, 99/8; Taha, 20/15

⁵⁰⁴ Bkz. Nisa, 4/40

⁵⁰⁵ Bkz. Araf, 7/182-183; Ra’d, 13/32; Hac, 22/44-48

⁵⁰⁶ Bkz. Ali İmran, 3/178

⁵⁰⁷ Bkz. Enbiya, 21/35

⁵⁰⁸ Hud, 11/9,10,11

⁵⁰⁹ Yunus, 10/88

bizi alıkoydu”⁵¹⁰ demektelerler. Yüce Allah da Peygamberimiz (sav)’e “*Onların ne malları ne evlatları sakın seni imrendirmesin, o hiçbir şey değildir. Çünkü Allah onları dünya hayatında bunlarla azaba uğratmayı ve canlarının kâfir olarak çıkmasını istiyor*”⁵¹¹ demekteler.

Tüm bu ayetlere baktığımızda insanın nankörlükle karşıladığı nimetin, kendisi için bir azap ve ebedi kaybediş vesilesi olduğunu görmekteyiz. Mesela İsrailoğulları kendilerine verilen sayısız nimetlere karşı nankörlük etmişler, Allah (cc) bu nankörlükleri sebebiyle onları daha bu dünyadayken cezalandırarak, domuzlaşma, maymunlaşma, horluk, yoksulluk, aralarına kin ve düşmanlık verme, lanetleme ve Beyt-i Makdis’e kırk yıl girmeme gibi⁵¹² çeşitli şekillerde azaba uğratmıştır.

Allah (cc) Mekke’yi güvenli bir yer kılmış⁵¹³, ibret için bize örnek göstermiş ve “*Bu ülke güvenli ve huzurlu idi ona rızkı her yerden bol bol gelirdi. Sonra onlar Allah’ın nimetlerine karşı nankörlük ettiler. Allah, onlara yaptıklarından ötürü açlık ve korku sıkıntısını tattırdı*”⁵¹⁴ demiştir.

İnsanın karşılaştığı her nimet kendisi için bir iyilik olmadığı gibi, karşılaştığı her darlık ve sıkıntı da kendisi için bir kötülük değildir. İnsanın sabır, tevekkül ve teslimiyetle karşıladığı her sıkıntı, kendisi için bir nimet ve kurtuluş vesilesi olabilir. Bu dünyada Müslümanların başına imtihan için birtakım felaketler geldiği gibi kâfirler de bazı sıkıntılara düşer olmaktadır.

Allah (cc) kâfirleri helak etmeden önce onların kibirlerini kırmak, şımarıklıklarının önüne geçmek ve onların akıllarını başlarına getirmek için çeşitli şekillerde cezalandırmaktadır. “*Belki dönerler diye mutlaka onlara o büyük azaptan ayrı olarak daha yakın azabı tattıracağız*”⁵¹⁵. “*Andolsun biz Firavun ailesini tuttuk, öğüt alsınlar diye yıllarca kutlıkla ve ürünlerini azaltmakla sıktık*”⁵¹⁶ ayetleri bu gerçeği göstermektedir.

⁵¹⁰ Bkz. Fetih, 48/11; Ayrıca bkz. Tevbe, 9/86

⁵¹¹ Tevbe, 9/55,85

⁵¹² Bkz. Bakara, 2/61; Maide, 5/14,26,60,64; Araf, 7/166; İbrahim, 14/6-8

⁵¹³ Bkz. Kasas, 28/57; Ankebut, 29/67

⁵¹⁴ Nahl, 16/112

⁵¹⁵ Secde, 32/21

⁵¹⁶ Araf, 7/130; Ayrıca bkz. En’am, 6/42; Zuhuf, 43/48

Hatta bu, bütün toplumlar için uygulanmış bir sünnetullahtır diyebiliriz. Çünkü Yüce Allah *“Biz hangi ülkeye bir peygamber gönderdiysek, onun halkını yalvarıp yakarsınlar diye mutlaka yoksulluk ve darlıkla sıkımsızdır...”*⁵¹⁷ buyurmaktadır. Toplumlar, böyle küçük afetlerle sınanmadan büyük helake sürüklenmemişlerdir. Fakat her şeye rağmen hidayete yönelmeyen ve uyanışı gerçekleştirmeyenler helak edilmişlerdir. *“Senden önceki ümmetlere de elçiler göndermiştik (inkârlarından dönüp, bize) yalvarsınlar diye onları darlık ve sıkıntı ile yakalayıp cezalandırmıştık. Hiç olmazsa kendilerine böyle tazyikimiz geldiği vakit yalvarsalardı. Fakat kalpleri katılaştı. Şeytan da her yaptıklarını kendilerine güzel göstermişti. Bu sebeple yapılan uyarıları unuttular. Üzerlerine her şeyin kapılarını açıverdik. Nihayet kendilerine verilen bu genişlik ve serbestlik ile tam ferahladıkları sırada ansızın tuttuk kendilerini yakalayiverdik...”*⁵¹⁸ ayetleri aşamalı şekilde nimet, imtihan ve azap serüvenini anlatmaktadır.

İşte bu ayetler de sıkıntının insanların iyiliği için verildiği, nimetlerin ve bolluğunun ise insanları gaflette bırakıp helake sürüklediğini göstermektedir. Demek ki insan nimette iken de sıkıntıda iken de durumu lehine çevirebileceği gibi aleyhine de işletebilmektedir. İşte insanın hayır ve şerle imtihanı budur. İnsanın verdiği karşılık da ya şükür ya da küfürdür.

Yüce Allah’ın insana bahsettiği en büyük nimetlerden birinin, İslam olduğunu söylemiştik. İslam nimetine erişip de nankörlük yapan fert ve toplumların karşılaşacağı azap da elbette büyük olacaktır. Bu insanları Allah zelil etmiş dünya milletleri arasında itibarsız, hatırsız ve seviyesiz bir duruma getirmiştir. Hatta onları kültürel, ticari, iktisadi ve siyasi yönden gelişmiş ülkelerin sömürgesi yapmıştır⁵¹⁹. Bu günkü İslam devletlerine baktığımızda inanmışların üstünlüğünü ve üzerlerinde Allah’ın yardımını göremeyişimizin sebebi belki de onların dinlerine karşı takındıkları nankör tavırlardır.

Sonuçta küfür ve nankörlük bu dünyada bile insanı sıkıntıya düşüren, azaba müstehak kılan, hem maddi hem de manevi nimetlerden mahrum bırakan kötü hasletlerdir. Bu özellikler, kötü sonuçlarını bu dünyada göstermeye başlamaktadırlar.

⁵¹⁷ Araf, 7/94

⁵¹⁸ En’am, 6/42-44

⁵¹⁹ Buladı, a.g.e., s. 445.

Fakat bu kötü sonuçlar sadece bu dünya ile sınırlı kalmamaktadır. Zira nankörlük ve küfür, insanı hidayetden de saptırır ve kaybedenlerden kılar⁵²⁰. Ahiretin nimetine giden yol, bu dünyanın doğru yolundan geçtiğine göre nankörlük ve küfürle şekillenen dalaletin kötü sonuçları, ahirette de kendini gösterecektir.

2.2.4.2. Uhrevi Sonuçlar

Yüce Allah insanı yaratmış ve ona başka varlıklara vermediği nimetleri vermiştir. Bu nimetler insana bazı sorumluluklar yüklemiş, insan bu nimetlerden dolayı imtihana tabi tutulmuştur. Allah (cc) insana doğruyu bulabilecek akıl vermiş ayrıca peygamberler ve vahiyle doğruya giden yolları aydınlatmıştır. Yüce Allah Kur'an'da *“Biz insanı birtakım katkılarla karıştırılmış bir nutfeden yarattık, evire çevire deneyelim diye de onu iştirici, görücü bir varlık yaptık. Şüphesiz biz ona doğru yolu gösterdik. İster şükredici olsun ister nankör, kâfir”*⁵²¹ buyurmaktadır.

Bu seçimde insan kâfir olmayı seçerse hem bu dünyada hem de ahirette cezalandırılacaktır. Nasıl ki şükredenler kendisi için şükrediyor⁵²². Şükredenlerden Allah razı oluyor⁵²³, onlara azab etmiyor⁵²⁴ ve onlara mükâfat vaadediyor⁵²⁵, küfredenler de azaba düçar olacaktır. Kur'an'da bu durum *“...eğer küfrederseniz kesinlikle azabım çok şiddetlidir”*⁵²⁶, *“kâfirler için zincirler, tomruklar ve çılgın ateş hazırladık...”*⁵²⁷ vb. ayetlerle bize bildirilmektedir.

Nimete şükür, nimetin çoğalmasına sebep olduğu gibi, Allah'ın nimetine nankörlük de O'nun azabına sebep olmaktadır⁵²⁸. İnkâr eden de rızıklanır, az bir zaman hayattan nasip alır fakat sonunda azaba düçar olur⁵²⁹. Nimetin kadrini bilmeyen insan, Allah'ı da layıkıyla bilemez ki bu da en büyük azap sebebidir. Küfran-ı nimet eden kimse, nimetin kadrini bilmediğinden nimet verene tazim

⁵²⁰ Bkz. Maide, 5/12

⁵²¹ İnsan, 76/2-3

⁵²² Bkz. Neml, 27/40; Lokman, 31/12

⁵²³ Bkz. Zümer, 39/7; Kamer, 54/35; Nisa, 4/147

⁵²⁴ Bkz. Nisa, 4/147

⁵²⁵ Bkz. Ali İmran, 3/144-145

⁵²⁶ İbrahim, 14/7

⁵²⁷ İnsan, 76/4

⁵²⁸ Kurtubi, a.g.e., IX, 343.

⁵²⁹ Bkz. Bakara, 2/126

edemez ve ona karşı yabancı olur. Binaenaleyh elinde olan nimet daima ziyandan hali kalmaz. Aynı zamanda şiddetli azaba sebep olur⁵³⁰.

Nimetlere karşı nankörlük edenlerin, azap edilmeleri, Allah'ın adaleti gereğidir ve bir sünnetullahtır. Yani tüm toplum ve insanlar için geçerlidir. “*Allah'ın nimetlerini nankörlükle karşılayıp kavimlerini helak yurduna konduranları görmedin mi? Cehenneme... yaslanırlar orası ne feci yerdir.*”⁵³¹ ayeti şümüllü bir şekilde genel kuralı ortaya koymaktadır.

Bu dünya adaletin tam olarak tecelli ettiği yer değildir. Burada herkese hak ettiği veriliyor da değildir. Zaten ahiretin varlığını gerektiren ve isbat eden şeylerden birisi de bu gerçektir. Allah'ın adaletine inanan herkes ahiretin varlığını kabul etmek zorundadır. Çünkü bu dünyadan nice iyi insanlar sıkıntı çekerek nice kötüler de refah içinde ayrılıp gitmektedir. Öyle ise herkese yaptığıının karşılığının verileceği bir yer olmalıdır. Bu da ahirettir. Allah (cc) ahirette kötülere kötülüklerinin karşılığını verecektir. Güzel davrananlara da rahmeti gereği daha güzeliyle muamele edecektir⁵³².

İnsanın amellerini değerli kılan imandır. İmansız işlenen iyilikleri, yine bu iyilik sahiplerinin küfrü örtecektir. “*...İşte bunların dünya ve ahirette bütün amelleri boşa gitti ve işte bunlar hüsrana uğrayanlardır.*”⁵³³ ayeti kâfirlerin amellerinin heder olacağını göstermektedir. Nimetlere karşı nankörlük eden ve kâfir olanların ahirette nimetten yararlanma süreleri bitmiş olacak ve kendilerine verilen mühlet tamamlanacaktır. Orada onlar kötü, büyük, şiddetli, ağır, alçaltıcı, elim, yakıcı, kalıcı bir azaba müstehak olacaklardır.

Kâfirlerin gireceği cehennemde ölüm olmayacaktır⁵³⁴. Onlar orada ebedi kalacaklardır⁵³⁵. Bu Allah'ın adaleti gereğidir. Elbette kâfirler kısa bir ömür yaşamışlardır. Fakat bu kısa ömürde çok büyük cinayetler işlemişlerdir. Allah'ın büyüklüğü ve nimetlerinin çokluğu nisbetinde kâfirlerin küfrü ve nankörlüğü

⁵³⁰ Konyalı, Mehmet Vehbi, *Hulasatü'l-Beyan fî Tefsiri'l-Kur'an*. İst., 1996, VII, 2674.

⁵³¹ İbrahim, 14/28-29

⁵³² Bkz. Yunus, 10/26

⁵³³ Tevbe, 9/60

⁵³⁴ Bkz. Taha, 20/74

⁵³⁵ Bkz. Bakara, 2/162; Nisa, 4/93,169; Tevbe, 9/63,73; Nahl, 16/29; Mü'minun, 23/103; Zümer, 39/72; Zuhuruf, 43/74; Cin, 72/23; Beyine, 98/6

büyümektedir. Kâfirler ezelden ebede tüm varlıklara karşı suç işlemişlerdir. Çünkü o varlıkların Allah’a olan nisbetlerini kesmişler ve değerlerini düşürerek onlara hakaret etmişler ve onları hiçliğe sürüklemişlerdir. Mesela bir insanın anne-babasına nisbetini kopardığımızda o insana ne kadar büyük bir hakaret ettiğimiz ortadadır. Kâfirin de bütün varlıkları Allah’a nisbetinden kopardığını düşünürsek ne kadar büyük bir suç işlediğini daha iyi anlayabiliriz ve Allah’ın adaletinin ebedi cehennemi gerektirdiğini söyleyebiliriz.

O halde insan, yaratılışından rızıklanışına, sağlığından servetine, kendisine bahşedilen tüm nimetleri düşünmeli, kendisinin acziyetini de göz önünde bulundurarak tüm nimetleri Allah’a nisbet etmelidir. İnsan, Kur’an’da kendisine sunulan öğütlere kulak vermeli, örneklerden ders çıkarmalı, dünya ve ahirette kendisini saadete ulaştıracak şükre ve imana sarılmalıdır. İnsan, nankör ve kâfirlerin bu dünyada ne kazanıp ahirette nasıl muamele gördüklerine bakıp kendi hissesine düşeni almalı, şükreden mi yoksa küfreden mi olacağına karar vermelidir. Aslında şükredenlerin ve inananların kazandıkları, nankör ve kâfirlerin maruz kaldıkları ortada olduğuna göre aklıyla, vicdanıyla ve kalbiyle insan olanın seçeceği taraf bellidir. Safları daha da belirginleştirmek için şimdi de şükreden ve nankörlük edenlerden, Kur’an’ın bize sunduğu örneklerle bir göz atalım.

2.3. Örnekler Bağlamında Şükür-Küfür Karşılaştırması

2.3.1. Kur’an’da Geçmiş Kavimlerin Küfür ve Şükürsüzlük Örnekleri

İnsanlık, Allah’ın (cc) yaratmış olduğu bir tek nefisten yani Hz. Âdem’den türemiştir⁵³⁶. İlk kâfir de insanın yaratılışıyla birlikte ortaya çıkmıştır⁵³⁷. İlk kâfir olan şeytan ise insanları saptırmak için yemin ederek Allah’ın (cc) doğru yolunda oturacağını, insanların önlerinden, arkalarından, sağlarından,ollarından sokularak şükretmeyen kimseler olmalarını sağlayacağını söylemiştir⁵³⁸. Ve yine ilk aldattığı insanlar, aynı zamanda ilk insanlar olan Hz. Âdem ve eşi Hz. Havva olmuştur. Allah (cc) da biz insanları “*Ey Âdemoğulları! Şeytan ana babanızı, ayıp yerlerini*

⁵³⁶ Bkz. Nisa, 4/1; Araf 7/189; Hucurat, 49/3

⁵³⁷ Bkz. Bakara, 2/34

⁵³⁸ Bkz. Araf, 7/14-17

kendilerine göstermek için elbiselerini soyarak cennetten çıkarttığı gibi sizi de aldatmasın...”⁵³⁹ diyerek uyarmıştır.

Allah’ın gazabına uğrayarak ilahi huzurdan kovulan şeytan, en şiddetli biçimde insanları saptırmaya, her türlü hile, desise ve vesveseyle onları hak yoldan uzaklaştırmaya var gücüyle gayret etmiş ve etmektedir. İnsanları başta iman nimetinden mahrum ederek, karşılaştıkları diğer nimetlere karşı da nankör olmaları ve küfre sapmaları yönünde aldatmış ve aldatmaktadır⁵⁴⁰.

Bizlerden önceki kavimlerin inkâr ve nankörlükleri, Kur’an-ı Kerim’de bizlere anlatılmaktadır. Ta ki bizler bu örneklerden öğüt alalım ve aynı hataları işlemeyelim. Şeytanın onlar için kurduğu tuzaklara karşı bizler tedbirli, temkinli ve uyanık olalım ki aynı tuzaklara düşmeyelim. Bunun için Yüce Allah “*Sizden evvel kanun olmuş birtakım olaylar geçti onun için yeryüzünde dolaşın da bir bakın peygamberleri yalanlayanların akıbetleri nasıl olmuş. İşte bu bütün insanlar için bir açıklama, özellikle korunacak müttekiler için bir öğüttür.*”⁵⁴¹ demektedir.

Kur’an’da geçmiş kavimlerin şükürsüzlük ve küfür örnekleri sıkça anlatılmaktadır. Mesela Kaf suresinde: “*Onlardan önce Nuh’un kavmi, Res halkı ve Semud da yalanlamıştı. Ad, Firavun, Lut’un kardeşleri de. Eyke halkı ve Tubba kavmi de...*”⁵⁴² denilerek bunlardan bazıları sayılmaktadır. Biz de bu kavimlerden bazılarını örnek olarak zikretmekle yetineceğiz.

1- Nuh (as)’un kavmi: Kur’an-ı Kerim’de belki de ilk helak edilen kavim olarak Nuh (as)’ın kavmini görmekteyiz. Hz. Âdem (as)’in takip ettiği ve zürriyetine bizzat öğrettiği doğru yolu ilk defa tahrip eden Nuh (as)’un kavmidir⁵⁴³. Zira İbn Kesir, “Âdem (as) ile Nuh (as) arasında on asır (batın) olup hepsi İslam üzere idiler” demektedir⁵⁴⁴.

Nuh (as)’un kavmi Kur’an’da kısaca şu şekilde anlatılmaktadır: Nuh (as) kavmine bir uyarıcı olarak gönderilmiştir⁵⁴⁵. Ve onlara “*Ey kavmim, Allah’a kulluk*

⁵³⁹ Araf, 7/27

⁵⁴⁰ Buladı, a.g.e., s. 330.

⁵⁴¹ Ali İmran, 3/137,138

⁵⁴² Kaf, 50/12,13,14

⁵⁴³ Tok, a.g.e., s. 94.

⁵⁴⁴ Bkz. İbn Kesir, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azim*, III, 427.

⁵⁴⁵ Bkz. Araf, 7/59; Hud, 11/26; Nuh, 71/1-2

*edin, sizin O'ndan başka tanrınız yoktur*⁵⁴⁶. *Allah'tan korkun ve bana itaat edin*⁵⁴⁷. demiştir. “*Kavminin ileri gelenlerinden inkârcı bir grup da: “Bu da sizin gibi bir insandan başka bir şey değildir. Size üstün gelmek istiyor. Eğer Allah dilese idi melekleri indirirdi. Biz atalarımızdan böyle bir şey işitmedik.*”⁵⁴⁸ (Ey Nuh) “*Biz seni açık bir sapıklık içinde görüyoruz*”⁵⁴⁹ demişlerdir. Nuh (as): “*Ey kavmim! Bende bir sapıklık yok. Ben âlemlerin Rabbi tarafından gönderilmiş bir elçiyim. Size rabbimin gönderdiği gerçekleri duyuruyorum, size öğüt veriyorum ve Allah tarafından sizin bilmediğiniz şeyleri biliyorum*”⁵⁵⁰ demiştir.

(Onlar da) “*Dediler ki, Sana bayağı kimseler uymuşken biz sana inanır mıyız?*”⁵⁵¹ Nuh (as) da: “*(Siz istemiyor, hor görüyorsunuz diye) ben, inananları kovacak değilim... Ben onları kovarsam Allah'a karşı kim beni savunur?*”⁵⁵² Onlar: “*O kendisinde delilik bulunan bir adamdır, başka bir şey değildir*”⁵⁵³ dediler. Ve “*Ey Nuh vazgeçmezsen mutlaka taşlananlardan olacaksın*”⁵⁵⁴ diye tehdit ettiler. Nuh (as) dokuzyüzelli sene kavmiyle mücadele ettikten sonra⁵⁵⁵ en sonunda (Ey Allahım) “*Benimle onların arasını aç, beni ve benimle beraber bulunan mü'minleri kurtar*”⁵⁵⁶ diye dua etti. Allah (cc) Nuh (as)'a bir gemi yapmasını, ailesini ve her şeyden birer çifti gemiye yüklemesini emretti⁵⁵⁷, onu ve onunla birlikte olanları kurtarıp gerisini boğarak helak etti⁵⁵⁸.

2- Ad kavmi: Bu kavim de Kur'an'ın bize sunduğu örneklerdendir. Ad kavmi çok eski Arap kabilelerinden birisidir. Eski Arap şiirlerinde bu kavim sık sık geçer. Güney Arabistan'da Ad kavmine atfedilen bazı kalıntılara rastlanmaktadır⁵⁵⁹. Bu kavme kardeşleri Hud (as) peygamber olarak gönderilmişti⁵⁶⁰. Allah'ın bir kavme peygamber göndermesi aslında onlar için en büyük nimettir. Bunun dışında onlar

⁵⁴⁶ Araf, 7/59; Hud, 11/26

⁵⁴⁷ Şuara, 26/108

⁵⁴⁸ Mü'minun, 23/24

⁵⁴⁹ Araf, 7/60

⁵⁵⁰ Araf, 7/61-62

⁵⁵¹ Hud, 11/27; Şuara, 26/111

⁵⁵² Hud, 11/29-30

⁵⁵³ Mü'minun, 23/25

⁵⁵⁴ Şuara, 26/116

⁵⁵⁵ Bkz. Ankebut, 29/14

⁵⁵⁶ Şuara, 26/118

⁵⁵⁷ Bkz Hud, 11/36-37

⁵⁵⁸ Bkz. Şuara, 26/119-120. daha geniş bilgi için bkz. Tok, a.g.e., s. 94-97.

⁵⁵⁹ Mevdudi, a.g.e., II, 51.

⁵⁶⁰ Bkz. Araf, 7/65; Hud, 11/55

zenginliklerinin göstergesi olarak her yüksek yere bir kule dikmişler⁵⁶¹. Allah (cc) onları davarlar, oğullar, bağlar ve pınarlarla nimetlendirmişti⁵⁶².

Ad kavmi, Nuh kavminin ardından onların yerlerine hâkim olmuş, oralarda köşkler, müstahkem kaleler edinmiş, iri yapılı kimselerdir⁵⁶³. Yani Allah'ın (cc) onlar üzerine nimeti çoktur. Zaten Hud (as) da onlara *“Size bildiğiniz nimetleri bol bol veren Allah’tan korkun”*⁵⁶⁴ *“Allah’ın nimetlerini hatırlayın ki başarıya eresiniz”*⁵⁶⁵ diyerek bu nimetlere dikkat çekmektedir.

Hud (as) kavmine: *“Ey kavmim, Allah’a kulluk edin, sizin O’ndan başka tanrınız yoktur.”*⁵⁶⁶ *“Ona tövbe edin... suç işleyerek yüz çevirmeyin.”*⁵⁶⁷ *“Ben âlemlerin rabbi tarafından gönderilmiş bir elçiyim”*⁵⁶⁸. *“Allah’tan korkun ve bana itaat edin.”*⁵⁶⁹ dedikçe onlar *“Biz seni bir beyinsizlik içinde görüyoruz ve biz seni yalancılardan sanıyoruz”*⁵⁷⁰, *“seni tanrılarımızdan biri fena çarpmış”*⁵⁷¹, *“biz senin sözünle tanrılarımızı terk edecek ve sana inanacak değiliz”*⁵⁷² demişlerdir.

Ad kavmi kendilerine bahşedilen nimetlere şükretmek ve bu nimetleri kendilerine bahşeden Allah’a kulluk etmek yerine, nankörlük etmişler, kuru bir inatla Hud (as)’a inanmamışlar ve Allah’ı inkâr etmişlerdir. Allah (cc) da onlara bir kasırga ve kökleri yerinden söken bir rüzgâr göndermiştir⁵⁷³. Bu rüzgâr Rabbinin emriyle her şeyi yıkmış, mahvetmiş, insanları içi boş hurma kütükleri gibi devirmiş, üzerinden geçtiği her şeyi kül gibi etmiştir⁵⁷⁴.

3- Semud kavmi: Ad kavmi nankörlük ve küfürleri sebebiyle helak olduktan sonra bunların yerlerini Semud kavmi imar etmiştir⁵⁷⁵. Semud kavmi Arabistan’ın Ad’dan sonra en yaygın olarak bilinen ikinci en eski kabilesidir. Bu kavmin

⁵⁶¹ Bkz. Şuara, 26/128; Ayrıca bkz. Beydavi, *a.g.e.*, IV, 484; Nesefi, *a.g.e.*, IV, 484.

⁵⁶² Bkz. Şuara, 26/131-134

⁵⁶³ Bkz. Araf, 7/69; Şuara, 26/128-130

⁵⁶⁴ Bkz. Şuara, 26/133-124

⁵⁶⁵ Bkz. Araf, 7/69

⁵⁶⁶ Bkz. Araf, 7/65

⁵⁶⁷ Bkz. Hud, 11/52

⁵⁶⁸ Bkz. Araf, 7/67

⁵⁶⁹ Bkz. Şuara, 26/131

⁵⁷⁰ Bkz. Araf, 7/66

⁵⁷¹ Bkz. Hud, 11/54

⁵⁷² Bkz. Hud, 11/53

⁵⁷³ Bkz. Zariyat, 51/41; Kamer, 54/19

⁵⁷⁴ Bkz. Ahkaf, 46/24-25; Zariyat, 51/42; Kamer, 54/20

⁵⁷⁵ Bkz. Beydavi, *a.g.e.*, II, 586.

Arabistan'ın kuzeybatısında yaşadığı belirtilmektedir⁵⁷⁶. Yine Semud kavminin, Ad kavminin bir devamı olduğu Hud (as)'la birlikte helakten kurtulanların Ahkaf bölgesini terk edip Hadramut civarına yerleştikleri, Vadü'l Kura yakınlarında mekân tuttukları da söylenmektedir⁵⁷⁷.

Kur'an'da Semud kavmi için Allah (cc): *“Düşünün ki Ad kavminden sonra yerlerine sizi getirdi ve yeryüzünde sizi yerleştirdi. Onun düzlüklerinde saraylar yapıyorsunuz, dağlarında evler yontuyorsunuz...”*⁵⁷⁸ diyerek onların Ad kavminin halefi olduğunu açıklamaktadır.

Semud kavmi sanatkâr bir kavimdi. *“Onlar, dağlardan emniyet içinde kalacakları evler yontarlardı”*⁵⁷⁹, *“düzlüklerde saraylar yaparlardı”*⁵⁸⁰. Allah (cc), onlara bahçeler, pınarlar, ekinler, salkımları sarkmış hurmalıklar vererek⁵⁸¹ onları nimetlendirmiş ve bolluk, refah ve güven içinde yaşamalarını sağlamıştı. Ayrıca onlara kardeşleri Salih (as)'i de peygamber olarak göndermişti⁵⁸².

Salih (as) onlara: *“...Bilin ki ben size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim. Artık Allah'a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin”*⁵⁸³ dedi. Onlar da *“Dediler ki: Ey Salih, sen bundan önce bizim aramızda ümit beslenen bir kişi idin. Şimdi atalarımızın taptıklarına tapmaktan bizi men mi ediyorsun?...”*⁵⁸⁴ *“Bizden bir insana mı uyacağız? O takdirde biz apaçık bir sapıklık ve çılgınlık içine düşmüş oluruz. Zikir, aramızdan ona mı bırakıldı? Hayır, o yalancı küstahın biridir.”*⁵⁸⁵

Salih (as): *“Allah'ın nimetlerini hatırlayın”*⁵⁸⁶, *Allah'tan korkun ve bana itaat edin”*⁵⁸⁷ dese de onlar: *“Senin ve seninle beraber bulunanların yüzünden uğursuzluğa uğradık”*⁵⁸⁸, *“sen iyice büyülenmişsin, eğer doğrulardansan bize bir*

⁵⁷⁶ Tok, a.g.e., s.102.

⁵⁷⁷ Buladı, a.g.e., s.333.

⁵⁷⁸ Araf, 7/74

⁵⁷⁹ Hicr, 15/82

⁵⁸⁰ Bkz. Araf, 7/74

⁵⁸¹ Bkz. Şuara, 26/141-149

⁵⁸² Bkz. Araf, 7/73; Neml, 27/45

⁵⁸³ Şuara, 26/142

⁵⁸⁴ Neml, 27/45-46

⁵⁸⁵ Kamer, 54/24-25

⁵⁸⁶ Bkz. Araf, 7/74

⁵⁸⁷ Bkz. Şuara, 26/150

⁵⁸⁸ Neml, 27/47

*mucize getir*⁵⁸⁹ dediler. Allah (cc) mucize olarak onlara bir deve verdi. Onlar bu deveyi de boğazladılar ve azabı istediler⁵⁹⁰. “*Sabaha girerken onları da o korkunç ses*⁵⁹¹ *ve sarsıntı yakaladı. Yurtlarında dizüstü çökekaldılar.*”⁵⁹²

4- İbrahim (as)’in kavmi: Bu kavim de küfrün bir örnekliğini sergilemektedir. İbrahim (as)’in kavmi M.Ö. 2100 yıllarında Ur şehri ve civarlarında yaşamışlardır. Bulundukları toplum kalabalık nüfusa sahip, gelişmiş endüstrisi, iş kolları ve ticareti ile dikkat çekmektedir. Sir Leonarda Wooley, Ur kentinde yapılan kazıların sonuçlarını “*Abraham*” adlı kitabında toplamıştır. Ur’da yapılan kazıların sonucuna göre beş tanrının adı geçmektedir. Bu kavim M.Ö. 2300 yıllarında Ur-Nammu öncülüğünde geniş bir imparatorluk kurmuş, öncülerine de Nemrut denilmiştir⁵⁹³.

İşte İbrahim (as) bu kavme gönderilmişti. İbrahim (as) Allah’ın dostu⁵⁹⁴, vefalı⁵⁹⁵, yumuşak huylu⁵⁹⁶, çok doğru bir peygamberdi⁵⁹⁷. İbrahim (as)’ın inancı, bizlere örnek olması bakımından yavaş yavaş şekillenmiş ve olgunlaşmıştı. Mesela Allah (cc), İbrahim (as)’a ölüleri nasıl dirilttiğini, parçalanmış kuşları yeniden dirilterek göstermişti⁵⁹⁸. Yine İbrahim (as) yıldızın, ayın ve güneşin Rabb olamayacağını anlattıktan sonra şirkten vazgeçilerek tevhid inancına nasıl ulaşılması gerektiğini anlatmıştı⁵⁹⁹.

İbrahim (as)’ın tebliğ metodunda yine akla ve mantığa hitap eden, insanları iknaya çalışan bir metod göze çarpmaktadır. İbrahim (as) babasına: “*Sen putları tanrı mı ediniyorsun?*”⁶⁰⁰ “*İşitmeyen, görmeyen ve sana hiçbir yararı olmayan şeylere niçin tapıyorsun?... Babacığım şeytana tapma çünkü şeytan Rahman’a isyan etmiştir.*”⁶⁰¹ demiştir. Putlara tapan kavmine ise: “*Siz dua ettiğiniz zaman onlar sizi iştiriyorlar mı? Yahut size fayda ve zarar verebiliyorlar mı?*” demiş, ilahlık taslayıp

⁵⁸⁹ Şuara, 26/153-154

⁵⁹⁰ Bkz. Araf, 7/73-77

⁵⁹¹ Bkz. Hicr, 15/83

⁵⁹² Bkz. Araf, 7/78

⁵⁹³ Mevdudi, *a.g.e.*, I, 565-567.

⁵⁹⁴ Bkz. Nisa, 4/125

⁵⁹⁵ Bkz. Necm, 53/37

⁵⁹⁶ Bkz. Tevbe, 9/114

⁵⁹⁷ Bkz. Meryem, 19/41

⁵⁹⁸ Bkz. Bakara, 2/260

⁵⁹⁹ Bkz. En’am, 6/75-79

⁶⁰⁰ En’am, 6/74

⁶⁰¹ Meryem, 19/42-48

kendisiyle tartışana (Nemrut) ise: *“Benim Rabbim O’dur ki yaşatır ve öldürür demişti. (O da): ben de yaşatır ve öldürürüm dedi. İbrahim: Allah güneşi doğudan getirir, sen de onu batıdan getir deyince inkâr eden şaşırıp kaldı...”*⁶⁰²

Yine kavmine: *“Allah’a kulluk edin, O’ndan korkun, bilerseniz bu sizin için daha hayırlıdır. Siz Allah’tan başka birtakım putlara tapıyorsunuz, yalan şeyler uyduruyorsunuz. Sizin Allah’tan başka taptıklarınız size rızık veremezler. Siz rızık Allah’ın yanında arayın. O’na tapın ve O’na şükredin, O’na döndürüleceksiniz. Eğer yalanlarsanız sizden önceki ümmetler de yalanlamışlardı.”*⁶⁰³ demişti. Fakat kavmi sözde tanrılarına bağlılıklarından inatla, taassupla ve atalarının izinden gitme bahanesiyle İbrahim (as)’e inanmamışlardı.

Nihayet İbrahim (as) putlarını parçaladı, en büyüklerini bıraktı ve sen mi yaptın diyen kavmine *“Belki şu büyükleri yapmıştır, eğer konuşurlarsa bir sorun dedi. Onlar “Sen de bilirsin ki bunlar konuşamaz dediler. Peki dedi. Siz Allah’ı bırakıp size hiçbir fayda ve zarar vermeyen şeylere mi tapınıyorsunuz? Yuh size ve Allah’tan başka taptıklarınıza! Aklınızı kullanmıyor musunuz?”*⁶⁰⁴ Bütün bunlar karşısında söyleyecek söz bulamayan kavmi ise: *“Onu öldürün yahut yakın”*⁶⁰⁵, *onu yakın da tanrılarınıza yardım edin*⁶⁰⁶, *onun için bir bina yapın da onu ateşe atın”* dediler. Allah (cc), *“Ey ateş, İbrahim’e serin ve esenlik ol”* dedi⁶⁰⁷ ve onu ateşten kurtardı⁶⁰⁸. Ona tuzak kurmak isteyenlerin tuzaklarını boşa çıkardı, onları alçak düşürdü ve hüsrana uğrattı⁶⁰⁹.

5- Lut (as)’un kavmi: Lut (as) da İbrahim (as) zamanında yaşamış ve Sedom şehrine peygamber olarak gönderilmiştir. Lut’un (as) kavmi azgın bir topluluktur. Allah’ın erkekler için nimet kıldığı kadınları bırakıp erkeklerle fuhuş yapıyorlar, yol kesiyorlar ve toplantılarında edepsizce işler yapıyorlardı⁶¹⁰. Lut (as)’ın tebliğine karşılık onu memleketlerinden çıkarmakla tehdit etmişler ve Allah’ın azabını

⁶⁰² Bakara, 2/258

⁶⁰³ Ankebut, 29/16-18

⁶⁰⁴ Bkz. Enbiya, 21/58-67

⁶⁰⁵ Enbiya, 21/68

⁶⁰⁶ Saffat, 37/97

⁶⁰⁷ Enbiya, 21/69

⁶⁰⁸ Bkz. Ankebut, 29/24

⁶⁰⁹ Bkz. Enbiya, 21/70; Saffat, 37/98

⁶¹⁰ Bkz. Araf, 7/80-81; Ankebut, 29/29

istemişlerdir⁶¹¹. (Lut (as) da): “*Rabbim! şu bozguncu kavme karşı bana yardım et*”⁶¹², *beni ve ailemi bunların yaptıklarından kurtar*”⁶¹³ diye dua etti. “*Güneşin doğma zamanına girerlerken korkunç ses onları yakaladı. O kentin üstünü altına getirdik ve üzerlerine de çamurdan pişmiş taşlar yağdırdık*”⁶¹⁴ ve onları kırdık geçirdik⁶¹⁵.

6- Meyden halkı: Şuayb (as) da Meyden halkına gönderilmişti. “*Ey kavmim! Allah’a kulluk edin, sizin O’ndan başka tanrınız yoktur*”⁶¹⁶, “*ölçüyü ve tartıyı dengeli yapın, insanların eşyalarını eksik vermeyin ve düzene konulmasından sonra yeryüzünde bozgunculuk yaparak kötülük etmeyin.*”⁶¹⁷ “*Ahiret gününü umun*”⁶¹⁸ dedi. Ve “*Ey kavmim! Bana karşı gelmeniz, sakın sizi Nuh, Hud, Salih kavminin başlarına gelenler gibi bir felakete sürüklemesin. Lut kavmi henüz sizden uzak değildir*”⁶¹⁹ diyerek de uyardı. Fakat kavmi ona inanmadı “*Kavminden büyüklük taslayanlar dediler ki: “Ey Şuayb! Ya mutlaka seni ve seninle beraber inananları kentimizden çıkarırız ya da dinimize dönersin.” Şuayb (as) da “Rabbimiz! kavmimizle bizim aramızda hak ile hükmet sen hükmedenlerin en hayırlısısın dedi... derken onları bir sarsıntı yakalayiverdi, derhal vatanlarında çökekaldılar*”⁶²⁰.

7- Sebe halkı: Bu insanlar da Allah’ın nimetlerine mazhar olmuşlar fakat emirlerine itaat etmemişlerdir. Hz. Süleyman zamanında Sebe hükümdarı Belkis’in Müslüman olmasıyla halkın büyük çoğunluğu Müslüman olsa da hem Hz. Süleyman’dan önce hem de daha sonra kâfir oldukları anlaşılmaktadır. Kur’an-ı Kerim’deki Sebe halkından bahseden ayetlerden, onların müreffeh bir hayat sürdükleri fakat nankör oldukları ve böylece nimetlerden mahrum kaldıkları anlaşılmaktadır. O ayetler şu şekildedir:

“Andolsun ki Sebe kavmi için oturdukları yerde hakikaten bir ibret vardır. Sağ ve soldan iki cennet (bahçe) onlara hal diliyle; yeyin Rabbinizin rızından ve O’na şükredin. Ne güzel hoş bir belde, bağışlayan bir Rab derlerdi... Biz onlarla bereket

⁶¹¹ Bkz. Araf, 7/82; Şuara, 26/167; Ankebut, 29/29

⁶¹² Ankebut, 29/30

⁶¹³ Şuara, 26/169

⁶¹⁴ Hicr, 15/73-74

⁶¹⁵ Bkz. Saffat, 37/136

⁶¹⁶ Araf, 7/85, Hud, 11/84

⁶¹⁷ Araf, 7/85-86

⁶¹⁸ Ankebut, 29/36

⁶¹⁹ Bkz. Hud, 11/89-92

⁶²⁰ Araf, 7/88-91

*verdiğimiz memleketler arasında sırt sırta şehirler meydana getirmiştik ve onlarda muntazam geliş-gidiş takdir eylemiştik. Onlara gezin oralarda gecelerce ve gündüzlerce, emniyet içinde demiştik... Fakat onlar bakmadılar (şükretmediler) biz de üzerlerine arîm selini salıverdik. Ve o güzel iki cennetlerini buruk yemişli, ılgınlık, az bir şey de sedir ağacı bulunan iki harap bahçeye çevirdik.”*⁶²¹

8- İsrailoğulları: Hz. Musa ve Hz. Harun, Firavun ve hanedanına uyarıcı olarak gönderilmişlerdi. İsrailoğulları ise, Firavunun zulmü altında inleyen kabilelerden oluşan bir topluluktur. Kur'an'da Hz. Musa'nın doğumundan peygamber oluşuna kadarki serüven de anlatılmaktadır ve Hz. Musa'nın da İsrailoğullarından olduğu belirtilmektedir⁶²².

Allah (cc) Kur'an'da İsrailoğullarına bahsettiği birçok nimetten bahsetmektedir. Onları Firavunun zulmünden kurtarması⁶²³, onların içinden peygamberler çıkarması, onları hükümdar kılması, âlemlerde hiç kimseye vermediğini onlara vermesi⁶²⁴, onları bütün âlemlere üstün kılması⁶²⁵, çölde susuz kaldıklarında her kabile için taştan kaynak fışkırtması⁶²⁶ ve onlara kudret helvası ve bıldırcın eti ihsan etmesi⁶²⁷ Allah'ın onlar üzerindeki olağanüstü nimetlerinden birkaçıdır.

Hz. Musa ve Hz. Harun'un hak dini tebliğ ettikleri Firavun, ilahlık taslayarak ve Hz. Musa ile mücadeleye girişerek sonunu hazırladı, askerleri ve hanedanıyla birlikte boğulup gitti⁶²⁸. İsrailoğulları ise: Firavun'dan kurtulduktan sonra hep nankörlük ettiler ve doğru yoldan saptılar. Hz. Musa'dan kendileri için tanrı yapmasını istediler⁶²⁹, Samiri'nin yaptığı buzağıya taptılar⁶³⁰.

Kudret helvası ve bıldırcın eti gibi latif nimetler ve ferah gölgelikler altında hayatlarını geçiren İsrailoğulları, eşsiz bir nankörlük örneği sergileyerek: “*Ey Musa!*

⁶²¹ Bkz. Sebe, 34/15-19

⁶²² Bkz. Taha, 20/39; Şuara, 26/18-19; Kasas, 28/8-13,27

⁶²³ Bkz. Bakara, 2/49-50; Araf, 7/141; Şuara, 26/60-66

⁶²⁴ Bkz. Kasas, 28/5-6

⁶²⁵ Bkz. Bakara, 2/47,122

⁶²⁶ Bkz. Bakara, 2/60

⁶²⁷ Bkz. Araf, 7/160

⁶²⁸ Bkz. Şuara, 26/62-66; Araf, 7/130-136

⁶²⁹ Bkz. Araf, 7/136

⁶³⁰ Bkz. Bakara, 2/51; Araf, 7/48,150,152; Taha, 20/83-86

Bir tek yemekle yetinemeyiz, bizim için Rabbine dua et de yerin bitirdiği şeylerden, sebzesinden, hıyarından, sarımsağından, mercimeğinden, soğanından bize çıkar” (dediler). “Üzerlerine zillet ve meskenet damgası vuruldu ve nihayet Allah’tan bir gazaba uğradılar. Evet, öyle oldu çünkü Allah’ın ayetlerini inkâr ediyorlar ve haksız yere peygamberleri öldürüyorlardı. Evet, öyle oldu, çünkü isyana dalıyorlar ve aşırı gidiyorlardı.”⁶³¹

Hız. İsa da İsrailoğullarındandı ve İsrailoğullarına gönderilmişti. Zira Kur’an-ı Kerim’de şöyle buyrulmaktadır: “Allah ona yazmayı, hikmeti, Tevrat’ı ve İncil’i öğretecek, o İsrailoğullarına bir elçi olacak...”⁶³² Fakat İsa (as)’ın çeşitli mucizelerle Yahudilere peygamber olarak gönderilmesi, onların körelmiş vicdanlarını harekete geçirmemiş, kararlı ve katılaştıran kalplerini yumuşatamamıştır⁶³³. Onlar Hız. İsa ve getirdiği hakikatlere inanmamışlar, hatta peygamberlerini öldürmeye yeltenmişlerdir. Her dönemde olduğu gibi küfür ve nankörlüklerini sergilemişler, karakterlerini yansıtmışlardır. “İsrailoğullarından küfredenler hem Davut’un hem de Meryem oğlu İsa’nın diliyle lanetlendiler. Bu onların isyan etmeleri ve hakkın sınırını aşmaları sebebiyledir.”⁶³⁴

Bu şekilde küfreden ve nankörlük edenlerin örnekleri Kur’an’da çokça zikredilmektedir. İşte bu küfredenleri imanlılardan ve şâkirlerden ayıran hasletleri iyi tanımak için, bu örnekleri iyi anlamamız gerekmektedir. Nuh (as)’ı oğlundan⁶³⁵, İbrahim (as)’ı babasından⁶³⁶, Nuh ve Lut (as)’ı karısından⁶³⁷ ayıran sırrı iyi incelememiz gerekmektedir. İnsanlardan birçoğu kibir, inat, şımarıklık, kıskançlık vb. kötü hasletlerin esiri olmuş, heva ve heveslerine yenik düşmüş, şeytanın oyununa gelmiş ve imtihanı kaybetmişlerdir. Bazıları da yapması gerekeni yapmış Allah’ın (cc) emir ve nimetlerine isyan, inkâr, nankörlük ve küfürle değil itaat, şükür ve imanla yaklaşmışlardır.

⁶³¹ Bakara, 2/61

⁶³² Ali İmran, 3/49

⁶³³ Buladı, a.g.e., s.375,376.

⁶³⁴ Maide, 5/78

⁶³⁵ Bkz. Hud, 11/42-47

⁶³⁶ Bkz. Tevbe, 9/11; Meryem, 19/42-48; Şuara, 26/86

⁶³⁷ Bkz. Araf, 7/83; Ankebut, 29/32; Tahrir, 66/10

2.3.2. Kur'an'da Peygamberler ve Şükür Örnekleri

Kur'an-ı Kerim'de bizlere birçok peygamberin tevhid mücadelesi ve istikamet üzere geçen hayatı örnek olarak sunulmuştur. Allah'a şirk koşturmak ve bu peygamberlere uymak bizim için aslında bir nimettir. Bu gerçek, Hz. Yusuf'un diliyle bize anlatılmaktadır: *“Atalarım İbrahim, İshak ve Yakub'un dinine uydum. Allah'a herhangi bir şeyi ortak koşturmanız bize yakışmaz. Bu Allah'ın bize ve insanlara olan lütfundandır. Fakat insanların çoğu şükretmezler”*⁶³⁸. Peygamberlerin izinden gitmek bizim için de bir nimet olduğu kadar bir şükretme şeklidir de. Çünkü onlar insanların en çok ve en iyi şükredenleri idiler.

Allah (cc) peygamberleri insanlar içinden seçmiş, onların salihliğini tescillemiş ve onları bizlere rol model olarak sunmuştur. *“Allah Âdem'i, Nuh'u, İbrahim ailesi ile İmran ailesini seçip âlemlere üstün kıldı”*⁶³⁹ ayetinde bu husus açıkça belirtilmiştir. Allah'ın (cc) bizlere peygamber göndermesi de bir nimettir⁶⁴⁰. Dolayısıyla bizler, hem bu nimeti tanıyıp şükretmek, hem de onların örnekliğini anlayabilmek için peygamberlerin yaşantılarını iyi bilmek zorundayız. Şimdi bu peygamberlerden bazılarını sergiledikleri şükür örneği yönünden inceleyelim.

1- Hz. Âdem: İnsanların ilk nimetleneni ve ilk şükredeni, yine ilk insan olan Hz. Âdem'dir. Allah (cc) Hz. Âdem'i yaratmış⁶⁴¹, ona bütün isimleri öğretmiş⁶⁴² onu eşiyle birlikte cennete yerleştirmiş⁶⁴³ düşmanı olan şeytana karşı onu uyarmış⁶⁴⁴ fakat o, ağaçtan yememe konusundaki ahdini unutmuş⁶⁴⁵, şeytan onları kandırmış⁶⁴⁶ ve yasak ağaçtan yemişler⁶⁴⁷. Allah (cc), onları yeryüzüne indirmiş⁶⁴⁸, onlar da *“Ey Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik, eğer bizi bağışlamaz, merhamet etmezsen şüphe*

⁶³⁸ Yusuf, 12/38.

⁶³⁹ Ali İmran, 3/33.

⁶⁴⁰ Bkz. Maide, 5/20.

⁶⁴¹ Bkz. Ali İmran, 3/59.

⁶⁴² Bkz. Bakara, 2/31.

⁶⁴³ Bkz. Bakara, 2/35.

⁶⁴⁴ Bkz. Taha, 20/117.

⁶⁴⁵ Bkz. Taha, 20/115.

⁶⁴⁶ Bkz. Bakara, 2/36; Taha, 20/120.

⁶⁴⁷ Bkz. Taha, 20/121.

⁶⁴⁸ Bkz. Bakara, 2/38; Taha, 20/123.

yok ki hüsrana uğrayanlardan oluruz”⁶⁴⁹ demiş ve tevbe etmişler, Allah (cc) de onların tevbesini kabul etmiş, Hz. Âdem’i seçerek ona doğru yolu göstermiştir⁶⁵⁰.

Böylece insanoğlu yeryüzünde yaşamaya başlamış ve yeryüzüne halife olmuştur⁶⁵¹. (Hz. Âdem), *“eşine sarılınca (onunla birleşince) eşi hafif bir yük yüklendi (hamile kaldı). Onu bir müddet taşıdı. Hamileliği ağırlaşınca Rableri Allah’a: “Andolsun bize kusursuz (salih) bir evlat verirsen muhakkak şükredenlerden olacağız” diye dua ettiler*⁶⁵². Allah (cc) bu ayetin başında da *“Sizi bir tek nefisten yaratan, onunla sükûnet bulsun diye eşini de ondan yaratan Allah’tır”* buyurmaktadır.

Bu ayete baktığımızda hem Hz. Âdem’in Rabbine şükrünü, hem bizim verilmiş bir şükür sözünün sonucu olduğumuzu hem de ta yaratılışımızdan itibaren varlığımızın ve tüm sahip olduklarımızın Allah’ın bir nimeti olduğunu anlarız.

Yüce Allah’a ilk şükreden insan ve ilk şükreden peygamberin ilk insan olan Hz. Âdem olması, insanın şükürden ayrılmasının mümkün olmadığını bir göstergesidir. Yüce Allah da Hz. Âdem’den hata etse de tevbe ile hatadan döndüğü için ve imanı, sözleri, fiilleri ve kalbiyle şükreden bir kul olduğunu gösterdiği için razı olmuştur. Onu peygamber olarak seçmiş ve bize örnek göstermiştir.

2- Hz. Nuh: Nuh (as) da çok şükreden bir kul olarak Kur’an’da zikredilmektedir. Şükür, Nuh (as)’ın en belirgin vasfıdır. Allah (cc) Nuh (as)’a *“Sen yanındakilerle birlikte güneşe yerleştiğinde bizi zalimler topluluğundan kurtaran Allah’a hamdolsun de”*⁶⁵³ demiştir. Zaten Hz. Nuh’un tüm nimetlere şükrettiği def-i hacetten sonra bile: *“Lezzetini tattıran, menfaatini vücudunda bırakan ve fazlalığını, ezasını çıkararak Allah’a hamdolsun”* dediği rivayet edilmiştir⁶⁵⁴. Nuh (as)’ı tufandan kurtaran geminin Muharrem ayının 10. günü Cudi Dağı üzerine indiği ve o gün Nuh

⁶⁴⁹ Bkz. Araf, 7/23.

⁶⁵⁰ Bkz. Bakara, 2/38; Taha, 20/123.

⁶⁵¹ Bkz. Bakara, 2/30.

⁶⁵² Araf, 7/189.

⁶⁵³ Mü’minun, 23/28.

⁶⁵⁴ Ahmed b. Hanbel, Müsned, VI, 29.

(as)’ın oruç tuttuğu ve bu orucu devam ettiren yahudilerden de Peygamberimizin görüp o günde oruç tutmaya başladığı bildirilmiştir⁶⁵⁵.

Allah (cc) da “(Ey) Nuh ile birlikte gemide taşıdığımız kimselerin nesli! Şunu bilin ki Nuh çok şükreden bir kul idi”⁶⁵⁶ demiş ve Nuh (as)’ı bizlere şükürde örnek bir kul olarak sunmuştur. Kur’an-ı kerim’de Nuh (as)’ın duası ve Allah (cc)’ın icabeti şöyle anlatılmaktadır: “Andolsun ki Nuh bize seslenip dua etmişti de biz de ne güzel kabul etmiştik. Biz hem onu hem ailesini o büyük sıkıntıdan kurtardık. Hem onun neslini baki kalanlar kıldık hem de sonradan gelen nesiller için güzel namını bıraktık. Bütün âlemler içinde Nuh’a selam olsun. İşte biz iyilik yapanları böyle mükâfatlandırırız. Çünkü o bizim mü’min kullarımızdandı. Sonra diğerlerini suda boğduk.”⁶⁵⁷

Hz. Nuh’un yaşamında, bizlere de bir uyarı ve bir tenbih vardır. Eğer şükür olursa Nuh (as)’ın beraberindekiler gibi kurtuluş, nankörlük olursa boğulanlar gibi çeşitli şekillerde helak olunabileceğine bir işaret vardır⁶⁵⁸.

3-Hz. İbrahim: İbrahim (as), tevhidden uzaklaşmış ve çeşitli varlıkların ruhlarını putlaştırarak onlara tapan Babilliler’e gönderilmiş bir peygamberdir. Babasını, Nemrut’u ve bütün kavmini yaptıkları şeyin akıl dışılığını ve faydasızlığını anlatmaya çalışarak uyarmıştır. “Doğrusu, Allah’tan başka tapıklarınızın size rızık vermeye güçleri yetmez. Artık rızık Allah katında arayın. O’na ibadet edin, O’na şükredin, siz O’na döneceksiniz”⁶⁵⁹ diyerek ikaz etmiş, onları şükre ve kulluğa davet etmiştir.

Kur’an’da İbrahim (as) adına müstakil bir sure bulunmakta ve birçok yerde Hz. İbrahim ve tevhid mücadelesi anlatılmaktadır. Yine Kur’an-ı Kerim, İbrahim (as)’ı Allah’ın (cc) dostu⁶⁶⁰, gerçek bir müslüman⁶⁶¹, dosdoğru bir peygamber⁶⁶², yumuşak huylu, vefakâr, doğru bir mü’min⁶⁶³ ve görevini tam yapan bir elçi⁶⁶⁴ olarak

⁶⁵⁵ Bkz. Buhari, “Savm” 69; Ahmed b.Hanbel, Müsned, I, 291.

⁶⁵⁶ İsra, 17/3.

⁶⁵⁷ Saffat, 37/75-82.

⁶⁵⁸ Elmalılı, a.g.e., V, 2154.

⁶⁵⁹ Ankebut, 29/17.

⁶⁶⁰ Bkz. Nisa, 4/125.

⁶⁶¹ Bkz. Bakara, 2/135; Ali İmran, 3/67; En’am, 6/161; Nahl, 16/120.

⁶⁶² Bkz. Meryem, 19/61.

⁶⁶³ Bkz. Necm, 53/37.

⁶⁶⁴ Bkz. Bakara, 2/124.

tanıtmaktadır. Hz. İbrahim, göklerin ve yerin sırları kendisine öğretilmiş⁶⁶⁵ oğlu İsmail (as) ile birlikte Kabe'yi inşa etmiş⁶⁶⁶, putları kırarak şirke meydan okumuş⁶⁶⁷, oğlunu kurban etmekle imtihan edilmiş⁶⁶⁸, Nemrud'un ateşiyle sınanmış⁶⁶⁹, ve bütün bu sınavları kazanarak Allah'ın seçkin ve sıddık kullarından olmuş⁶⁷⁰ bir peygamberdir.

İbrahim (as), nimetler karşısında şükretmiş, kendisine evlat bahşeden Allah'a karşı; *"Hamd O Allah'adır ki bana ihtiyarlık halimde İsmail ve İshak'ı ihsan buyurdu. Şüphe yok ki Rabbim her halde duayı işitiyor"*⁶⁷¹ diyerek şükürünü izhar etmiştir. İbrahim (as)'ın şükürü şu ayetlerde de anlatılmaktadır: *"Muhakkak ki İbrahim başlı başına bir ümmet idi. Tek bir hanif olarak Allah'a itaat için kıyam etmişti ve hiçbir zaman Allah'a ortak koşanlardan olmadı. O'nun nimetlerine şükredici idi..."*⁶⁷² Onun için kim Kur'an'a dikkatlice bakarsa Hz. İbrahim'in tevhid denizine dalmış olduğunu görür. O misafirsiz yemek yemezdi. Misafirlerin babası diye anılır ve cömertliği ile övülürdü⁶⁷³. Allah'ın bütün nimetlerine de şükrederdi⁶⁷⁴.

Hz. İbrahim'in kendisinin şükreden bir kul olmasının, kavmini şükre davet etmesinin yanı sıra neslinin de şükretmesi için dua etmesi oldukça önemlidir. Hz. İbrahim nesli için: *"(Ey Rabbimiz) neslimizden yalnız sana boyun eğen Müslüman bir halk oluştursun"*⁶⁷⁵. Onları bazı ürünlerle rızıklandır ki şükretsinsinler⁶⁷⁶, soyumdan gelenleri namazı sürekli kılanlardan yap"⁶⁷⁷ diye dua etmiştir. Bizler de onun bu dualarına karşılık her namazda Allah'ın onun üzerine olan rahmetini ve bereketini anmaktayız⁶⁷⁸.

4- Hz. Lut: İbrahim (as) zamanında azgınlaşan ve iğrençleşen Sedum halkına da Lut (as) peygamber olarak gönderilmişti. Lut (as) Hz. İbrahim'e inanmış⁶⁷⁹, ilim

⁶⁶⁵ Bkz. En'am, 6/75.

⁶⁶⁶ Bkz. Bakara, 2/127.

⁶⁶⁷ Bkz. Enbiya, 21/58; Saffat, 37/91,93.

⁶⁶⁸ Bkz. Saffat, 37/104.

⁶⁶⁹ Bkz. Enbiya, 21/69.

⁶⁷⁰ Bkz. Ali İmran, 3/33; Meryem, 19/41.

⁶⁷¹ İbrahim, 14/39.

⁶⁷² Nahl, 16/120,121.

⁶⁷³ Bkz. Hicr, 15/51.

⁶⁷⁴ Razi, a.g.e., XX, 135.

⁶⁷⁵ Bakara, 2/128.

⁶⁷⁶ İbrahim, 14/37.

⁶⁷⁷ İbrahim, 14/10.

⁶⁷⁸ Sallı ve Barik duaları için bkz. Buhari. Enbiya, 1; Müslim, "Salat", 65-66; İbn Mace, "İbadet", 25.

⁶⁷⁹ Bkz. Anhkabut, 29/26.

ve hikmet sahibi, rahmete eren, iyilerden⁶⁸⁰, üstün kılınmış ve doğru yola erıştırilmiş bir kişiydi⁶⁸¹. Kavmini Allah’a karşı gelmekten sakınmaları, Allah’tan korkmaları⁶⁸², yaptıkları çirkinliği bırakmaları yönünde⁶⁸³ uyardı. Fakat onlar dinlemediler. Hatta kendilerince alay ederek “*Onları kasabanızdan çıkarın, bunlar temizlik taslayan, temiz kalmak isteyen insanlarmış*”⁶⁸⁴ dediler.

Allah (cc) bu azgın kavmi Lut (as)’ın karısı da dâhil olmak üzere helak etti. Yalnız Lut (as) ve ona inananlar kurtuldu. Bu kurtuluşun sebebini de Allah şükre bağladı ve dedi ki: “*Lut’un taraftarlarını katımızdan bir rahmet olarak seher vakti kurtardık, şükredene işte böyle mükâfat verimiz.*”⁶⁸⁵ Böylece imanla ve itaatle Allah’ın nimetlerine şükreden kimselerin böyle mükâfatlandırılacağı bildirilmiş olmakta⁶⁸⁶ ve yine nimete şükredenin dünyada helakten, ahirette azaptan kurtulacağı vaadedilmektedir⁶⁸⁷.

5- Hz. Musa: Musa (as) da Kur’an’da şükürü örnek gösterilen bir diğer peygamberdir. Kendisi ta çocukluğunda, kavminin tüm erkek çocuklarını öldürenlerin elinde beslenip büyütülerek üstün nimetlere mazhar olmaya başlamıştır. Allah, kendisine ilim ve hikmet vermiş⁶⁸⁸, Tevrat’ı vermiş⁶⁸⁹, kendisiyle mükâlemede bulunmuş⁶⁹⁰, asa mucizesi vermiş⁶⁹¹ ve “*Ey Musa! Haberin olsun ben sana verdiğim peygamberlikle ve kelimamla seni o insanların üzerine seçkin kıldım. Şimdi şu sana verdiğimi al ve şükredenlerden ol!*”⁶⁹² buyurmuştur.

Musa (as)’ın hayatı Firavun ve İsrailoğullarıyla mücadeleyle geçti. O, nimetlerin şükür için verildiğinin farkındaydı. Nitekim Firavun’un malının yok olmasını isterken şöyle diyordu: “*Rabbimiz! Doğrusu sen Firavun ve erkânına zaferler ve dünya hayatında mallar verdin. Rabbimiz! Senin yolundan şaşırtmaları*

⁶⁸⁰ Bkz. Enbiya, 21/74-75.

⁶⁸¹ Bkz. En’am, 6/86.

⁶⁸² Bkz. Şuara, 26/161-164.

⁶⁸³ Bkz. Araf, 7/81-82; Şuara, 26/165-166; Neml, 27/54-55; Ankebut, 29/28-29.

⁶⁸⁴ Araf, 7/82; Neml, 27/56.

⁶⁸⁵ Kamer, 54/34-35; Ayrıca bkz. Araf, 7/83; Şuara, 26/170; Neml, 27/57; Saffat, 37/134.

⁶⁸⁶ Elmalılı, a.g.e., VII, 4650.

⁶⁸⁷ Konyalı, a.g.e., XIV, 5679.

⁶⁸⁸ Bkz. Taha, 20/14.

⁶⁸⁹ Bkz. Bakara, 2/53-87.

⁶⁹⁰ Bkz. Nisa, 4/164.

⁶⁹¹ Bkz. Araf, 7/117.

⁶⁹² Araf, 7/144.

için mi?”⁶⁹³ İsrailoğullarını da şükre teşvik ederek: “Ey milletim! Allah’ın size olan nimetini anın, içinizden peygamberler göndermiş ve sizi hükümdar yapmıştı. Dünyalarda kimseye vermediğini size vermişti”⁶⁹⁴ demişti.

Kendisine verilen nimetlerin karşılığını da Allah’a inanarak, risalet görevini yerine getirerek, zalim Firavun’la mücadele ederek ve serkeş inatçı ve isyankâr İsrailoğullarıyla uğraşarak vermeye çalışmıştır. Peygamberler, Allah’ın emirlerini yerine getirmekle mükelleftirler. Hz. Musa da bu emirleri yerine getirerek şükredenlerden olmuştur⁶⁹⁵.

6-Hz. Davud: Davud (as) da kendisine kitap verilen peygamberlerdendir. Kendisine Zebur indirilmiştir⁶⁹⁶. Hz. Davud’un Allah katında bir yakınlığı ve güzel bir akıbeti (makamı) vardır⁶⁹⁷. Kendisine ilim verilmiş⁶⁹⁸, dağlar, kuşlar emrine verilmiş ve onunla beraber tesbih etmişlerdir⁶⁹⁹. Allah (cc) şu ayetlerde Hz. Davud’a verdiği nimetleri hatırlatarak şükür istemiştir: “...Dağları Davud’a boyun eğdirmiştik, kuşlarla beraber tesbih ediyorlardı. Bir de ona sizi harpte korusun diye zırh yapma sanatı öğretmiştik. Şimdi şükürünü eda ediyor musunuz?”⁷⁰⁰

Davud (as) fazilet sahibiydi⁷⁰¹ ve ibadete düşküncü. Hz. Davud’un ibadeti peygamberimiz (s.a.v.) tarafından şöyle anlatılmıştır: “Allah’a (cc) en sevgili olan namaz, Davud (as)’ın namazıdır. O gecenin yarısında uyur, gecenin üçte birinde namaz kılar, altıda birinde yine uyurdu. Allah’a en sevgili oruç, Davud (as)’ın orucudur. O bir gün oruç tutar bir gün tutmazdı”⁷⁰².

7- Hz. Süleyman: Davud (as)’ın oğlu olan Hz. Süleyman da hükümdar peygamberlerdendi. Süleyman (as) Davud (as)’a varis olmuştu. İnsanlar, cinler,

⁶⁹³ Yunus, 10/88.

⁶⁹⁴ Maide, 5/20.

⁶⁹⁵ Kurtubi, a.g.e., VII, 210; Sabuni, a.g.e., I, 470.

⁶⁹⁶ Bkz. Nisa, 4/163.

⁶⁹⁷ Bkz. Sa’d, 38/25.

⁶⁹⁸ Bkz. Neml, 27/15; Enbiya, 21/79.

⁶⁹⁹ Bkz. Enbiya, 21/79; Sebe, 34/10; Sa’d, 38/18-19.

⁷⁰⁰ Enbiya, 21/79-80.

⁷⁰¹ Bkz. Sebe, 34/10.

⁷⁰² Müslim, “Savm”, 35-50.

kuşlar, hatta rüzgâr onun emrine verilmişti. Süleyman (as) hayvanların dilinden anlardı⁷⁰³. Allah katında yüksek bir makam sahibiydi ve güzel bir kuldu⁷⁰⁴.

Cenab-ı Hak Süleyman (as) ve ehline nimetlerini hatırlatarak şükür istemiş ve şöyle buyurmuştu: *“Onlar (cinler) ona mihraplar, heykeller, havuz büyüklüğünde çanaklar ve sabit kazanlardan ne isterse yaparlardı. Çalışın ey Davud hanedanı, şükür için çalışın! Kullarım içinde çokça şükreden azdır.”*⁷⁰⁵ Süleyman (as) karıncanın sözünü duyup anladıktan sonra: *“Ey Rabbim! Beni nefsim hâkim kıl! Bana ve ana babama ihsan buyurduğun nimetine şükredeyim, razı olacağın iyi bir amel yapayım ve beni rahmetinle salih kulların arasına koy dedi.”*⁷⁰⁶

Kendilerine ilim verilen Davud ve Süleyman (as): *“Hamd o Allah’a ki, bizi mü’min kullarından birçoğundan üstün kıldı dediler.”*⁷⁰⁷ Yine Belkıs’ın tahtı göz açıp kapanıncaya kadar kendine getirilince Süleyman (as): *“...Bu Rabbimin fazlındandır. Şükür mü edeceğim yoksa nankörlük mü edeceğim diye beni imtihan içindir. Kim şükrederse sırf kendi lehine eder. Kim de nankörlük ederse şüphesiz Rabbim zengindir, cömerttir dedi.”*⁷⁰⁸ Görüldüğü gibi Süleyman (as) nimete muhatap olma yönünden zirveye çıkmış ve bütün bu nimetlere karşı şükredebilmeyi istemiş ve bu şükürü başarmıştır. Böylece tüm insanlara güzel bir örnek olmuştur. Zaten peygamberler örnek olmak ve örnek almak için vardır.

Bu peygamberler dışında Kur’an’da birçok peygamber bizlere örnek olarak anlatılmaktadır. İbrahim, İshak, Ya’kub, İsmail, Elyasa, Zülkifl (as) en hayırlılar olarak zikredilmiş⁷⁰⁹, yine Eyyub, İsmail, İdris, Zülkifl (as) sabredenler olarak nitelenmiştir⁷¹⁰. Aynı şekilde İbrahim, İshak, Yakub, Nuh, Davud, Süleyman, Eyyub, Yusuf, Musa, Harun, Zekeriya, Yahya, İsa, İlyas, İsmail, Elyasa, Yunus, Lut (as) hidayete erdirilmiş salih kullar ve bütün âlemlere üstün kılınmışlar olarak anlatılmıştır⁷¹¹. Sonra da Peygamberimiz’e (sav) ve onun şahsında bizlere: *“İşte o*

⁷⁰³ Bkz. Neml, 27/15-44; Enbiya, 21/81; Sa’d, 38/36-38.

⁷⁰⁴ Bkz. Sa’d, 38/30,40.

⁷⁰⁵ Sebe, 34/13.

⁷⁰⁶ Neml, 27/19.

⁷⁰⁷ Neml, 27/15.

⁷⁰⁸ Neml, 27/40.

⁷⁰⁹ Bkz. Sa’d, 38/45-48.

⁷¹⁰ Bkz. Enbiya, 21/83-85.

⁷¹¹ Bkz. En’am, 6/83-86.

peygamberler Allah'ın hidayete eriştirdiği kimselerdir. Sen de onların gittiği yoldan yürü.”⁷¹² denilmiştir.

Sonuçta şükre sebep olan şeylere yaklaşımın menfiliği küfre sebep olmakta, küfrün sebebi olan şeyler de aynı zamanda şükürsüzlüğün sebebi olabilmektedir. şükür, dünyevi ve uhrevi kazanç vesilesi olurken küfür, hem dünyada hem de ahrette kaybedişin sebebi olmaktadır. şükür, Allah (cc) tarafından emredilirken küfür şiddetle yasaklanmaktadır. şükür yolundan gidenler, peygamberler, salihler ve Allah'ın övgüsüne mazhar olan kimseler olurken küfür yolunu seçenler, Allah'a, peygamberlere ve inananlara düşmanlık eden kimseler olmaktadır.

Bizler de Allah'ın (cc) emrettiği, Kur'an'ın öğütlediği, insanlığa rehber olarak gönderilmiş olan peygamberlerin gösterdiği iman, itaat, teslimiyet ve şükür yolundan gitmeliyiz. Allah'ın (cc) bizlere bahşetmiş olduğu maddi ve manevi nimetlerin Allah'la nisbetini kesmemeliyiz. Bizi şükürsüzlük ve küfre götürebilecek kibir, inat, şımarıklık, ümitsizlik, kıskançlık, kin, düşmanlık vb. kötü hasletlerden uzak durmalıyız. Allah'ın (cc), Kur'an-ı Kerim'de bizlere örnek olarak sunduğu eski kavimlerin akıbetlerinden ders çıkarmalıyız. Bu dünyada bizlere verilen şeyler bizim için küfür vesilesi değil şükür vesilesi olmalı. Böyle olmalı ki; hem bu dünyada hem de ebedi hayatta huzura, mutluluğa ve kurtuluğa erebilelim. Aksi takdirde iki cihanda da kaybedenler safında yer almış ve azabı hak etmiş oluruz.

⁷¹² En'am, 6/90.

SONUÇ

Kur'an şükürü, tüm varlıkların yaratılış sebebi ve gayesi olabilecek kadar geniş bir çerçevede kullanır. Kur'an'a bakıldığında şükür, insanın yaratılışından yaşantısına, dünyasından ahiretine, yaşamının tüm serüveninde, hem maddi hem manevi açıdan etkileşimde olduğu bir kavram olarak anlaşılabilir.

Şükürün, yaygın anlayıştaki karşılığı ise, insanın elinde olanla yetinmesi sahip olduğu nimetler dolayısıyla da çeşitli ifadelerle nimet verene şükürünü izhar etmesi şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada biz de, bu anlayışın yanlışlığını ortaya koymak için şükürün sadece dil ile yapılan teşekkürden, tesbihten ve zikirden ibaret olmadığını, asıl şükürün, zikri, ibadeti ve imanı içine alması gereken bir şükür olduğunu ortaya koyduk.

Bu çalışmada gördük ki; şükürün geniş anlam dairesi içinde küfre karşılık geldiği yerler vardır. Mesela, şükür imana yaklaşarak küfrün karşısına geçmektedir. Çünkü şükür, kalp ile ifa edilmesi yönüyle imana yakınlık göstermektedir. İnsan, kendisine verilen nimetlerin tümünün Allah (cc) tarafından verildiğine inanır, malıyla, canıyla, ailesiyle, sıhhatiyle, bedeniyle ve tüm varlığıyla Allah'a ait olduğunu kabul eder ve tüm bunların kendi kesbinin değil de Allah'ın bağıışı sonucu kendisine verildiğini, aslında bunlara sahip olacak gücünün olmadığını, bunları hak edecek bir şey de yapmadığını idrak ederse, kalbî şükürü yerine getirmiş olur. Bu idrak, insanı tüm esmasıyla Allah'a, O'nun peygamberlerine, kitaplarına, meleklerine, ahirete ve her şeyin O'nun mülkünde, bilgisi dâhilinde olduğuna inanmaya götürür.

Yani diyebiliriz ki kalbin şükürü tam ve yakînî bir imandır. Şükreden bir kalp mü'min bir kalptir. İncanın olmadığı bir kalbe nankörlük ve küfür hâkimdir.

Şükürün içerdiği manalardan birisi olan nimeti tanımak yönüyle de imana yaklaştığını bu çalışmada anladık. Kul nimeti tanıdığı zaman nimetin sahibini de tanır. O'nu tanıyınca O'nu sevmeye ve O'nun hoşlanacağı şeyleri yapmaya niyet eder. Bu da insanı imana götürür. İmanın başı şükretmek ise küfrün başlangıcı inkâr

ve örtmektir. Yani insanın, nimeti ve onu vereni tanıması, sonra da o nimeti ona nisbet etmesi şükür, aynı zamanda iman, bu nisbeti koparması da küfürdür.

Bu çalışma bize şükür, nimetlerin gereğini yerine getirme ve bu nimetleri nimet verenin isteği doğrultusunda kullanma olarak anladığımızda şükürün sadece dil ile yapılan teşekkürden, tesbihten ve zikirden ibaret olmadığını da göstermektedir. Bu manada kapsamlı bir şükürün, zikri, ibadeti ve imanı içine alması gereken bir şükür olduğunu anlamaktayız.

Yine biz gördük ki; tasavvufta da şükür makamı, sabır, tevekkül, inabe, tevazu, sevgi, huşu ve reca makamlarını içine alan ve imanın tüm makamlarını içinde barındıran bir makam olarak karşımıza çıkmaktadır. Şükür, imana giden yolun başlangıcı aynı zamanda imanın zorunlu bir sonucudur. Kur'an-ı Kerim'de şükredenlerin az olduğunu, çoğunluğun şükretmediğini bildiren ayetler oyduğu gibi iman edenlerin de az olduğunu bildiren ayetler vardır. İşte bütün bunlar şükürü iman anlamına yaklaştırarak inkâr manasındaki küfrün karşıtı kılmaktadır.

Ayrıca bu çalışmada küfrün de Kur'an'da kullanıldığı geniş mana çerçevesinde şükürle zıtlık gösterdiği yerleri ortaya koyduk. Örneğin küfrü, bir nimete karşı nankörlük etmek manasında, buna karşılık şükür, genel ve yaygın manasında, yani nimetlere karşı yapılan şükür manasında ele aldığımızda şükürün karşıtı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Küfrün bir çeşidi de dinden çıkarmayan küçük küfürdür. Bu küfür cehennemde ebedi kalma dışında tehdidi hak eden küfürdür. İşte bu bağlamda bazı günahlar küçük küfür nevindendir ve itaatin ifadesi olan şükürün zıddıdır. Küfrün bir başka göstergesi olan küçük şirk, kendisinden korunmanın çok zor olduğu şirk-i hafî şeklindeki şirktir. Nimetleri Allah'tan başka birine nisbet ederek teşekkür etme bu çeşit şirk içinde sayılabilir. Bu yönüyle de şükürle zıtlık gösterir.

Küfürle aynı kökten olan kefur kelimesi, Kur'an-ı Kerim'de genelde şakirin zıddı nankör manasında kullanılmaktadır. İnsana bir nimet verildiğinde insanın bu nimete karşı nankörce duruşu, nimet elinden alındığı andaki veya bir musibetle karşılaştığı ve o musibetten kurtulduğu andaki nankörce tavrı kefur kelimesiyle anlatılmaktadır.

Küfür, bazı ayetlerde karşılık vermeme anlamında, şükür de bazı ayetlerde karşılık verme anlamında kullanılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında da şükür-küfür karşıtlığı ortaya çıkmaktadır. Küfür kavramı ve aynı kökten türeyen bazı kelimeler örtme, gizleme manasında kullanılmaktadır. Şükrün manalarından birisinin de açığa çıkarma, izhar etme olduğunu düşündüğümüzde yine şükür- küfür karşıtlığı görülmektedir.

Bu manalara baktığımızda iman anlamındaki şükrün, inkâr manasındaki küfre karşıtlığı, nankörlük anlamındaki küfrün de, nimetin karşılığı olarak yapılan şükre karşıtlığı, ortaya çıkmaktadır.

Bu çalışmada yine şükür-küfür zıtlığını göstermek için Kur'an'ın, şükrü ve küfrü anlatırken ortaya koyduğu zıtlığı aktarmaya çalıştık. Gördük ki; Kur'an, şükrün nimeti artıracığını, küfredenlerin sonunda elindeki nimetlerden de mahrum olacağını anlatıyor. İnsanın dünyadaki imtihanında, önüne sunulan seçenekleri şükür ve küfür kavramlarıyla zikrediyor. İnsanın nimetler karşısındaki olumlu ve olumsuz tavrını şükür ve küfür kavramlarıyla açıklıyor. Yine insanın az olan şükründen, çok olan küfründen ve insanlardan şükredenlerin azlığından, küfredenlerin çokluğundan bahsederken de bu zıtlığı kullanıyor. Kendisini ve peygamberleri şükür kökünden kavramlarla, şeytanı ve din düşmanlarını küfür kökünden kavramlarla vasıflandırıyor.

İşte Kuran'ın bu ikili anlatımı, muhataplarını şükre teşvik, küfür ve nankörlükten sakındırmak içindir. Küfredenleri, imanlılardan ve şâkirlerden ayıran hasletleri muhataplarına iyi tanıtmak içindir. Nuh (as)'ı oğlundan, İbrahim (as)'ı babasından, Nuh ve Lut (as)'ı karısından ayıran sırrı anlamamız içindir.

Sonuçta bu çalışma, hem şükrün hem küfrün ilk etapta akla gelen ve çoğunluğun anladığı dar mananın çok ötesinde anlamlar içerdiğini ve bu geniş alanda birbirleriyle değişik açılardan zıtlık gösterdiklerini ortaya koymaktadır. Fakat iki kavramı bir çalışmada incelemenin ve birbirleriyle ilişkili yönlerine daha çok ağırlık vermenin, her iki kavramın da ortaya konması gereken bazı yönlerinin eksik kalmasına etki edeceği açıktır

Her iki kavramla ilgili olarak Kur'an ve tefsirler çerçevesinde müstakil çalışmalar olmasına rağmen yeni çalışmaların yapılması gerekmektedir, hatta şükür alanında tefsir, tasavvuf ve başka dallarda müstakil çalışma ve yayınlar yok denecek kadar azdır. Hamd kavramıyla ilgili çalışmaların, şükrün kendine özgü yönlerini kapsamamasına ve iki kavram birçok yönden farklılık göstermesine rağmen şükür kavramı hamd kavramının gölgesinde kalmaktadır. Şükrün Kur'an kavramları içindeki yeri, tasavvuftaki önemi, pratik hayattaki uygulama alanı ve anlam genişliği karşısında üzerinde yapılan çalışmaların azlığı düşünüldüğünde araştırmacıların bu konuya yönelmelerinin önemli olduğu, âcizane kanaatimizdir.

KAYNAKLAR

- Abdûlbâki, Muhammed Fuad, *el-Mu'cemü'l Müfêhres li Elfâzı'l Kur'ani'l Kerîm*, Daru'l Hadis, Kahire, 2001.
- Adler, *İnsan Tabiatını Tanıma*, (Trc. Ayda Yörükan), T.İ.B.K.Y. ts.
- Ahterî, Mustafa bin Şemsuddin Karahisârî, *Ahteri Kebir*, Meral Yayınevi, ts.
- Akar, H.Ali, *Dua, Ahlak, İbadet Bilinci*, Furkan Yay., İst., 2004.
- Algül, Hüseyin ve başkaları, *İman ve İbadetler*, T.D.İ.B.Y. Ank., 2006.
- Aliyyü'l Kârî, *Şerhu Fıkhı'l-Ekber*, Daru'l-Maarif, Beyrut, 1984.
- Altıntaş, Hayrani, "Psikoloji Sözlüğü Üzerine Deneme", *A.Ü.İ.F.D.*, Ank. Ü. Bas. No: 31, 1989.
- Altıntaş, Ramazan, *Kur'an'da Hidayet ve Dalâlet*, Pınar Yay., 2. bsk., İst., 2003.
- Âlûsî, Muhammed Şükrü, *Ruhu'l Meâni fî Tefsiri'l-Kur'ani'l-Azim ve Seb'i'l-Mesânî*, Beyrut, ts. (I-XVI)
- Asım Efendi, *Kamus Tercümesi*, Cemal Efendi Mat., İst., 1886. (I-IV)
- Ateş, Süleyman, *İslam Tasavvufu*, Yeni Ufuk Neşriyat, İst., 1992.
- *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Ank., 1982.(I-XII)
- Attar, İbrahim Ferîdüddîn, *Tezkiretü'l-Evliya* (trc. Süleyman Uludağ), Erdem Yay., İst., 1991.
- Aydın, Hayati, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, Timaş Yay., İst., 1999.
- Azime, Salih, *el-Mustalahâtu'l Kur'aniyye*, Beyrut, 1994.
- Başcı, Vahdettin, *Gazzali'de İbadet Kavramının Felsefî Bir Tahlili*, Erzurum, 1994.
- Bayraklı, Bayraktar, *Yeni Bir Anlayış Işığında Kur'an Tefsiri*, Bayraklı Yay., İst. 2003. (I-XII)
- Bayraktar, Mehmet Faruk, *İslam Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münasebetleri*, İst., 1994.
- Beğavî, Ebu Muhammed Hüseyin b. Mes'ud, *Mealimü't-Tenzil*, Daru Taybe, Riyad, 1993. (I-VI)

- Behiy, Muhammed, *Min Mefâhimi'l-Kur'an fi'l-Akide ve's-Sülûk*, Mısır, 1973.
- Belazûrî, Ahmed b. Yahya, *Ensâbü'l-Eşrâf*, (Thk. Muhammed Hamîdullah), Darü'l-Marife, Kahire, 1983.
- Beydâvî, Ebu Said Abdullah b. Ömer, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vîl*, Der Sader, Beyrut, 2001. (I-II)
- Beyhâkî, Ebu Bekr Ahmed, *el-Esmâ ve's-Sıfat*, Daru'l-İhya, Beyrut, ts.
- *Şuabu'l İman*, tah. Muhammed Said el Biryûnî, Beyrut, h.1413.
- Buharî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. Muğire, *el-Câmiu's-Sahîh*, 2. Bsk. Çağrı Yay., İst., 1992.
- Buladı, Kerim, *Kur'an'da Nankörlük Kavramı*, Pınar Yay., İst., 2001.
- Cami, Molla Nureddin Abdurrahman b.Ahmed, *Nefehâtü'l-Üns min Hadarâti'l-Kuds*, (sad. Abdülkadir Akçiçek), Sağlam Kitabevi, İst., 1981.
- Cârim, Ali ve Emin, Mustafa, *el Belâgâtu'l-Vâzıha*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 2009.
- Cevherî, İsmail b. Hammad, *es-Sıhah Tacu'l-Luğa ve's-Sıhahü'l Arabiyye*, Daru'l-Kitabi'l-Arabî, Kahire, 1956. (I-VI)
- Cilacı, Osman, “*Dua*” md., DİA, T.D.V.Y., İst., 1994, (IX)
- Coşkun, İbrahim, *İslam Düşüncesinde İnkâr Problemi*, Tekin Kitabevi, Konya, ts.
- Cürcânî, Seyyid Şerif, *et-Ta'rifât*, İst., h.1300.
- *Şerhu'l-Mevâkıf*, İst., ts. (I-II)
- Çağlar, Doğan, *Uyumsuz Çocuklar ve Eğitimi*, Genişletilmiş 2. Bsk., A.Ü.E.F.Y. No: 103, Ank., 1981.
- Dârimî, Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahman et-Temîmî es-Semerkandî, *Sünen-i Dârimi*, (Çev. Abdullah Aydınlı), Madve Yay.,İst., 1994, (I-VI).
- Derviş, Muhiddin, *İ'rabü'l-Kur'ani'l-Kerim ve Beyânühû*, Suriye, 1992.
- Develioğlu, Ferid, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ank., 1986.
- Ebû Davud, Süleyman b. Es'as es-Sicistânî, *Sünen-i Ebû Davud*, Çağrı Yay., İst., 1992. (I-V)

- Ebû Hazam, Enver Fuad, *Mu'cemu Mustalahati's-Sâfi*, Mektebetü Lübnan, Beyrut, 1993.
- Ebû Hilal el-Askerî, *Kitâbu'l-Furûk*, (Nşr. Ahmed Selim el-Humsî) Bağdat, ts.
- Ebû Şakra, Usame Kamil, *Delilü'l-Mevzuât*, Beyrut, 2001.
- Ebu'l-Beka, Eyyüb b. Musa Hüseyinî el-Kefevî, *el-Külliyât Mu'cemûn fi'l-Mustalahat ve'l Furuku'l-Lugavî*, 2. Bsk., (Thk. Adnan Derviş, Muhammed Mısri), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1993.
- Ebu'l-Ğudde, Abdülfettâh, *Kıyâmetü'z-Zamân İnde'l-Ulemâ*, Beyrut, 1996.
- Ece, Hüseyin, *İslam'ın Temel Kavramları*, Beyan Yay., İst., 2006.
- Ekin, Yunus, *Kur'an'a Göre İnançsızlık*, Işık Yay., İst., 2001.
- El-Eseri, Abdullah b. Abdulhamid, *Ehl-i Sünnete Göre İman* (Çev: Ahmet İyibildiren), Guraba Yay., İst., 2001.
- Elmalılı, M.Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (sad. İsmail Karaçam ve diğ.) İstanbul, ts. (I-X)
- Erginli, Zafer vd., *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kalem Yay. İst., 2006.
- Eş'arî, Ebu'l-Hasen, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, (nşr. Helmut Ritter), Wierbaden, 1980.
- Ezdî, Muhammed Hüseyin Dureyd, *Kitabü Cemherâti'l-Luğat*, Haydarabad, h.1345
- Ezherî, Ebu Mansur Muhammed b.Ahmed, *Tehzibü'l-Luğat*, Kahire, 1964. (I-XV)
- Fazlurrahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, (çev: Alparslan Açıkgenç), Fecr Yay., Ank., 1987.
- Firuzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Yakub, *el-Kâmusu'l-Muhit*, (Thk. Mektebetü't-Tahkiki't-Turas fi Müesseseti'r-Risale), 1993. (I-IV)
- *Besâiru Zevi't-Temyîz fi Letâifi'l-Kitâbi'l-Aziz*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut, ts. (I-VI)
- Gazalî, Ebû Hamîd Muhammed b. Muhammed, *İhyâ-u Ulûmi'd-Dîn*, Daru İhyâi'l-Kütübî'l-İlmî, ts. (I-IV)
- Giese, Alma, *The Encyclopedia of Islam*, Leiden, 1996
- Gölcük, Şerafettin ve Toprak, Süleyman, *Kelam*, Tekin Kitabevi, Konya 1998.

- Gülen, M. Fethullah, *Fatiha Üzerine Mülâhazalar*, Nil Yay., İzmir, 1996.
- *Kalbin Zümrüt Tepeleri I*, Nil Yay., İzmir, 2001.
- Halil b. Ahmed, Ferâhîdî, *Kitebü'l-Ayn Mu'cemün Lüğaviyyün Tüراسيyyün*, (tertib: Dr. Davud Sellum vd.) Mektebetü Lübnan, Beyrut, 2004.
- Hazruddürî, Muhammed Yasin, *Dekâiku'l-Furûkı'l-Luğavyye fi'l-Beyânî'l-Kur'ânî*, Daru'l-Kütübü'l-İlmi, Beyrut, 1971.
- Herevî, Abdullah b. Muhammed el-Ensârî, *Menâzilü's-Sâirîn*, Matbaatü's-Saade, Mısır, 1908.
- Hıceb, Kamile Envar Muhammed Sâbir, *Eş-Şükrü fi'l-Kur'an*, Daru'l-Afâkil-Arabiyye, ts.
- Hökelekli, Hayati, *Din Psikolojisi*, T.D.V.Y., Ank., 2001.
- *Din Sosyolojisi*, T.D.V.Y., Ank., 1993.
- Işıcık, Yusuf, *Kur'an'ın Öngördüğü Muvahhid İnsan Tipi*, Kur'an Sempozyumu, 2-4 Şubat 1996.
- İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyin Ahmed b. Zekeriyya, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa*, thk. Abdüsselâm Muhammed Harun, Dâru'l-Ciyl, Beyrut 1411/1991. (I-VI)
- İbn Hanbel, Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî, *el-Müsned*, Çağrı Yay., İst., 1992, (I-II).
- İbn Hişâm, Ebu Muhammed Abdulmelik b. Eyüp el-Himyerî, *Sîretü'n-Nebî*, (Thk. Muhiddin Abdulhamid), Mat. Medeni, Mısır, 1963.
- İbn. Kayyım, Muhammed b. Ebi Bekir el-Cevziyye, *Medâricü's-Sâlikîn*, Trc. Ali Ataç ve diğ. İnsan Yay., İst., 1990. (I-II)
- *el-Fevâid*, (tahric: Ahmet Ratip Armusin), Daru'n-Nefâis, ts.
- *Sabredenler ve Şükredenler*, (Trc. Zeynelabidin Tatlıoğlu), İst., 1989.
- İbn Kesir, Ebu'l-Fida İsmail, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*, thk. Muhammed İbrahim el-Bennâ, Muhammed Ahmed Âşûr, Abdülaziz Gunaym, Kahraman Yay., İst., 1984-1985 (I-VIII)
- İbn Mâce, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî (ö. 273/886), *es-Sünen*, (Neşr. M. Fuad Abdulbâki), Kahire, 1952. (I-II)

- İbn Manzur, Ebu'l-Fadl Cemalüddin Muhammed, *Lisanu'l-Arab*, Kahire, ts. (I-XV)
- İbn Sîde, Ebu'l-Hasen Ali b. İsmail el-Mursî, *el-Muhkem ve'l-Muhîdu'l-A'zam*, (thk: Dr. Abdulhamid Hendâvî) Daru'l-Kütübi'l-İlmi, Beyrut, 2000, (I-XV)
- İbnü'l-Esîr, Mecdü'd-Dîn Ebu's-Sâdât, *en-Nihâye fi Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser*, Dâr-u İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire, 1963. (I-IV)
- İkbal, Muhammed, *İslamda Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu*, (Çev: Ahmet Asrar), İst., 1984.
- İmam Malik, Malik b. Enes. *el-Muvattâ*, Beyrut, 1994.
- İsfahânî, Râgıb Ebu'l-Huseyn, *el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'an*, thk. Seyid Geylani, Beyrut, ts.
- İzutsu, Toshikiko, *İslam Düşüncesinde İman Kavramı*, (Çev: Selahattin Ayaz), Pınar Yay., İst., 2005.
- *Kur'an'da Allah ve İnsan* (Çev. Süleyman Ateş), Yeni Ufuk Yay., İst., ts.
- *Kur'an'da Dini ve Ahlâkî Kavramlar*, (Trc: Selahattin Ayaz), Pınar Yay., İst., ts.
- Kalkan, Ahmet, *Müslümanın Akâidi-İnanç Esaslarımız*, Rağbet Yay., İst., 2005.
- Kara, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatler Tarihi*, Dergah Yay., İst., 1999.
- Karagöz, İsmail, *Kur'an'da İbadet Kavramı*, Şule Yay., İst., 1997.
- Karaman, Fikret, vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Ank., 2006.
- Kardavi, Yusuf, *el-Hasaisü'l Amme Li'l İslam*, Mektebetü Vehbe, Kahire 1989.
- Kardâvî, Yusuf, *Müslümanın Hayatında Vakit*, (trc. Muhammed Enes), Konya, 1990.
- Karsî, Davud b. Muhammed, *Şerhu li'l-Kasîdeti'n-Nûniyye*, Matbaa-ı Hilafet, İst., h. 1318.
- Kasapoğlu, Abdurrahman, *Kur'an'da Ahlak Psikolojisi*, Yalnız Kurt Yay., İst., 1997.
- Kaya, Remzi, *"Ehl-i Kitab" md. DİA*, T.D.V.Y., İst., 1994, (X)
- Kelâbâzî, Ebu Bekir Muhammed, *Doğuş Devrinde Tasavvuf*, (haz. Süleyman Uludağ), Dergah Yay., İst., 1992.

- Kılavuz, Ahmed Saim, *İman-Küfür Sınırı*, Marifet Yay., İst., 1984.
- Kılıç, Sadık, *Kur'an'a Göre Nifak*, Furkan Yay., 1982.
- *Kur'an'da Günah Kavramı*, Hibaş Yayınevi, Konya, 1984.
- Konyalı, Mehmet Vehbi, *Hulâsatü'l-Beyân fî Tefsiri'l-Kur'an*. İst., 1996
- Kotku, Mehmed Zahid, *Tasavvufî Ahlak*, Seha Neşriyat, ts.
- Kurtubi, Ebu Abdullah Ahmed b. Ebu Bekr, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'an*, Daru'l-Kütübi'l-Arabi, Kahire, 1996. (I-XX)
- Kuşeyrî, Ebu'l-Kasım Abdülkerim b. Hevazin, *Risaletü'l-Kuşeyriyye fî İlm-i Tasavvuf*, (haz. Süleyman Uludağ), Dergah Yay., İst., 1991.
- *Letâifü'l-İşârât*, I.Bsk., Mısır, 1981. (I-III)
- Kutup, Seyyid, *Fi Zılâli'l-Kur'an*, Dar-u İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyye, Beyrut, ts., (I-VIII)
- Mastârî, A.Muhammed, *Vasatiyetü'l-Kur'an Fi'l-İbadet ve'l-Ahlak*, Mektebetü'l-Vehbe Yay., 1980.
- Maturidî, Ebu Mansur Muhammed b. Mahmud es-Semerkindî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, thk. Fatıma Yusuf el-Hıyemî, Beyrut, 2001. (I-V)
- *Kitabu't-Tevhîd* (Neşr. Fethullah Huleyf) el-Mektebetü'l-İslamiyye, 1979.
- Maverdi, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed, *Edebu'd-Dünya ve'd-Din*, İst., h.,1299.
- Mevdudi, Ebu'l-A'la, *Gelin Müslüman Olalım*, (çev: Filiz Handan Türedi), Pınar Yay., İst. 2004.
- *Kur'an'ın Dört Temel Terimi* (çev: Mahmut Osmanoğlu), Özgün Yay., İst., 1919.
- *Tefhîmü'l-Kur'an*, (trc. Heyet), İnsan Yay., İst., 2001. (I-VII)
- Meydânî, Abdurrahman Habenneke, *Emsâlü'l-Kur'an*, Dimeşk, 1992.
- Muhasibî, Ebu Abdillâh el Haris b. Esed, *er-Riâyetü li-Hukukillah*, (thk. Abdulkadir Ahmet Ata), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.

- Mukatil b. Süleyman, *el- Eşbâh ve'n-Nezâir fî'l-Kur'ani'l-Kerim*, (thk: Dr. Abdullah Mahmud Şehhâfe; trc: M. Beşir Eryarsoy, Kur'an Terimleri Sözlüğü) İşaret Yay., İst, 2004.
- Mutahheri, Murtezâ, *Felsefe-i Ahlâk*, İntişârâtı Sadra, Tahran, 1966.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin b. Haccac el-Kuşeyri, *el-Camiü's-Sahih*, 2. Bsk., Çağrı Yay., İst., 1992. (I-V)
- Naif, Muhammed Maruf, *el-Mu'cemü'l-Müfehres*, Dar'un-Nefâis, Beyrut, 2000.
- Necâti, Muhammed Osman, *el-Kur'an ve İlmu'n-Nefs*, Daru's-Şurûk, Kahire, 1989.
- Nesaî, Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şu'ayb b.Ali b. Bahr, *es-Sünen (el-Mücteba)*, Çağrı Yay., İst., 1992., (I-VIII).
- Nesefî, Ebu'l-Berakât Abdullah b. Ahmed, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vîl*, Beyrut, ts. (I-III)
- Nesefî, Ebu'l-Muin Muhammed, *Tefsîratü'l-Edille*, (thk: Hüseyin Atay, Şaban Ali Düzgün) Ank. 2003. (I-II)
- Nevirî, Şihabüddin Ahmed b. Abdülvehhab, *Nihâyetü'l-Arab fî Funûnihi'l Edeb*, Beyrut, ts.
- Nişabûri, Muhammed b. Huseyn el Kummî, *Tefsîru Garîbi'l-Kur'an ve Reğaibü'l-Furkan*, Beyrut, 1987 (Taberi Tefsirine Bitişik)
- Nurbâki, Haluk, *Kur'an-ı Kerim'den Ayetler ve İlmi Gerçekler*, İst., ts.
- Nursi, Said, *İşârâtü'l-Îcâz*, Sözleryaymevi, İst., 1999.
- Mektûbât*, Ensar Neşriyat, İst., 1992.
- Olgun, Tahir, *Müslümanlıkta İbadet Tarihi*, Akçağ Yay., Ank., 1998.
- Öztürk, Yaşar Nuri, *Kur'an'da Temel Kavramlar*, Yeni Boyut Yay., İst., 1998.
- Ramazanoğlu, Süleyman, *Tasavvuf, Kur'an ve Sünnete Göre Zikir*, <http://www.akademinl/sayı/> Tasavvuf.htm.
- Râzî, Fahrüddin Ebu Abdillâh Muhammed b. Ömer, *Mefâtihi'l-Ğayb (et-Tefsîru'l-Kebir)*, Darü'l-Kütübi'l-İlmî, Tahran, ts. (I-XXXII)

- Ruğaym, Semih, *Musdalahâtu İlmi'l-Kelâmi'l-İslâmî*, Mektebetü Lübnan, Lübnan, 1998, (I-II)
- Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefâsir*, İst., ts. (I-III)
- Sâbûnî, Nureddin, *el Bidaye fî Usuli'd-Din*, Dimeşk, 1979.
- Sarı, Mevlüt, *el-Mevârid Arapça Türkçe Sözlük*, Bahar Yay., İst., 1982.
- Sert, H.Emin, *Kur'an'da İnsan Tipleri ve Davranışları*, Bilge Yay., İst., 2004.
- Shâd, Abdul Rehmad, *Dos And Do Nots in Islam*, Lahore (Pakistan) ts.
- Sinanoğlu, Mustafa, *“İbadet”md, T.Ü.V.İ.A*, İst., 1999,
- Suyuti, Celeleddin Abdurrahman b. Ebu Bekr, *ed-Dürrü'l-Mensur fî't-Tefsiri'l-Me'sur*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1983, (I-VIII)
- Esbâbü'n-Nüzûl*, thk. Muhyiddin Muhammed, Dâru İbn Zeydûn, Beyrut ts.
- Sürmeli, Mehmet, *“Şükür Kötülöklere Yardımcı Olmamaktır”*, Yeni Dünya Yay., İst., 1999.
- Şakir, Muhammed, *İrşadü'l-Ğafilin*, Matbaai Amire, İst., h.1326.
- Şatana, İlker, *eş-Şükrü lillahi*, Yeni Dünya Yay., İst., 1999.
- Şevkânî, Ali b. Muhammed, *Fethu'l-Kadir*, Dar-u İbn Hazm, Beyrut, 2000.
- Şeyhzâde, Muhiddin b. Muslihiddin Mustafa el Guci, *Haşiyet-ü Şeyhzade ale Tefsiri Kadı Beydâvi*, İhlas Vakfı Yay., İst., 1991.
- Şimşek, M.Sait, *Kur'an'ın Ana Konuları*, Beyan Yay., İst., 1999.
- Taberi, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Câmiu'l Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, Mat. Mustafa Bâbî el Halebî ve Evlâdihî, 2. Bsk., Mısır, 1954. (I-XXX)
- Tabersi, Ebu Ali el Faal İbnu'l-Hasen, *Mecmu'ul-Beyan fî Tefsiri'l-Kur'an*, İlmiyyeti'l-İslamiyye, Tahran, ts. (I-XXX)
- Taftazani, *Şerhu'l-Makâsıd*, (nşr. Abdurrahman Umeyre), Beyrut, 1989.
- *Şerhü'l-Akâid*, (nşr. M. Adnan Derviş), Beyrut, 1991.
- Tahânevi, M.Hamid b.Sâbir, *Keşşâfu İstilâhâtü'l-Fünûn*, Kahraman Yay., İst., 1984.
- Taşköprölüzâde, İsameddin Ahmet, *Mevzuâtü'l-Ulûm*, trc. Kemaleddin Mehmet, İst., h.1313.

- Tirmizî, Muhammed b. İsa Sevre, *el-Camiu's-Sahih*, Çağrı Yay., İst., 1992.
- Tok, Nuri, *Kur'an'da Sünnetullah ve Helak Edilen Kavimler*, Etüt Yay., Samsun 1998.
- Topaloglu, Bekir, “*hamd*”, *md.*, DİA, T.D.V.Y., İst., (XXX)
- “*hamîd*”, *md.*, DİA, T.D.V.Y., İst., (XXX)
- Topçu, Nurettin, *Din Psikolojisi Notları*, İst., 1958.
- Tunç, Cihad, “*İslam Dininde Zikir ve Dua*”, E.Ü.İ.F. Dergisi, sy.5, Kayseri, 1998.
- Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, Ank., 1998.
- Uludağ, Süleyman, *İslam'da İnanç Kanunları ve İtikadi Mezhepler Tarihi*, İst., 1996.
- *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yay., İst., 1996.
- *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, Dergah Yay., 2003.
- Ünal, Ali, *Kur'an'da Temel Kavramlar*, Beyan Yay., İst., 1986.
- Vâhidî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed, *Esbâbü'n-Nüzûl*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1978. (I-II)
- Yılmaz, Hasan Kamil, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatler*, Ensar Neşriyat, İst., 1994.
- Yolcu, Mehmet, *Kur'an'da İnkâr Psikolojisi*, Çıra Yay., İst., 2004.
- Zâvî, Tahir Ahmed, *el-Keşkül li Behciddîni'l-Âmilî*, Daru İhyai'l Kütübi'l Arabiyye, Kahire, ts.
- *Tertibu'l-Kâmûsi'l-Muhit alâ Tarîki'l-Misbahi'l-Münîr*, (Fîruzâbâdî İsa el-Bâbi el-Halebî ve Şürekeûhü) ts. (I-III)
- Zebîdî, Muhammed Murtaza, *Tâcu'l-Arûs bi Şerhi'l-Kâmûs*, Mısır. ts. (I-X)
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmizi't-Tenzil ve Uyûnu'l-Akâvil fi Vücûhi't-Te'vîl*, (Tas. Mustafa Hüseyin Ahmed), Beyrut, ts. (I-IV)
- *Esâsü'l Belâğa*, Beyrut, 1992.
- Zeydan, Abdülkerim, *Usulü'd-Da've fi Mekke ve Kudüs*, 4. Bsk., Bağdat 1991.

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı:	Bilal GÜNDÜZ	İmza	
Doğum Yeri:	Akşehir / Konya		
Doğum Tarihi:	03.07.1980		
Medeni Durumu:	Evli		
Öğrenim Durumu			
Derece	Okulun Adı	Program	Yıl
İlköğretim	Ortaca Köyü	İlköğretim Okulu	Akşehir
Ortaöğretim	Açık öğretim	Ortaokul	Manisa
Lise	Açık öğretim	Lise	Manisa
Lisans	Selçuk Üniversitesi	Lisans	Konya
Yüksek Lisans	Selçuk Üniversitesi	Yüksek Lisans	Konya
Becerileri:	Arap Dili (iyi)		
İlgi Alanları:	Tefsir, Arapça		
İş Deneyimi:	Diyanet İşleri Başkanlığı yurtiçi ve yurtdışı görevlendirmeler		
Aldığı Ödüller:			
Hakkımda bilgi almak için önerebileceğim şahıslar:	Prof. Dr. Yusuf Işıcık		
Tel:	05372333613		
Adres	Ortaca Köyü Akşehir / Konya		